

ГЛАДИ

ПРВИ ДЕО

1

Коста врати књигу на њено место, десно у другом реду полице што је почињала од тешких врата без браве и кваке с унутрашње стране и пружала се ширином зида до високог, малог прозора. Последњи роман. Бавола ће одад имати времена за тако што! — и руком, чија је кожа, као у неких фото-аматера, била запањена и глатко ружичаста, пређе преко полебине тек довршеног дела, лако га лупи по платну као да је хтео и да се опрости заувек од романчика Ане Карењине и да њено самоубиство под точковима воза изравна с несубјективистичким историјама, економјама, социологијама и филозофијама, како би ова жртва класних предрасуда престала да штрчи и упада у очи својом личном срећом и несрећом. Али кад се затим окренуо и угледао пред собом одавно и заувек напамет научену собу што се просула пред њим, дуга 68 корака и широка 17, њему се, не први пут откад је овде, учини да ће морати да пробе кроз сочиво некакве невидљиве луке која увећава све предмете а ниједног човека, да би стигао до Витора, чија је ћелава тамноцрвена глава, упркос негрејаној просторији, израњала као из паре и светлуцала, смањена, између ствари једнаких себи, тамо у ану где је седео налакћен на небоје-

ну, прљаву плочу последњег у низу од шест ка-
бастих столова. Као и многи, и он се, сигурно,
спрема и преслишава за вечерашњу консултацију
из треће лекције Албрехтове *Теорије партије*.

Утисак да има да пробе кроз увеличавајуће
стакло био је и снажан и нетрајан. Све се ускоро
вратило уобичајеном — људима у зидовима деб-
љим за шест дужних цигала од нормалних зи-
дова. Утростручење коефицијента сигурности, што
није придонило осећању безбедности ни мира ни
с ове ни с оне стране густо изукрштаних решетака
на сваком од десет прозорчића, било је опште; и
креветске даске су ту за два цола дебље но што је
потребно; за исто толико и клаупе с обе стране сва-
ког стола.

— Имам човека! — шапну, прилазећи Витору
— предлажем...

— За шта?

Истовремено Витор диже тако жестоко главу
са тезе над којом се био замислио да му погледа
промаши Косту за читаву ширину рамена.

— Човека?

Свеједно, не потражи га одмах. Неко је време
непомичан сврдио пред собом очима више у цр-
нини неголи црним, али увек за пет-шест гради
ужагрелијим но што је то потребно пуком гледању.

Питање је само — је ли оно, гледање, било
довољно њему, који је, вероватно и не гледајући
а камоли посматрајући саговорника, остављао до-
јам да иза облица људи и појава посматра најна-
петију секвенцу о скривеној, истинској, преврат-
ничкој суштини свега.

Полако је почео да се окреће ка Кости, који је,
по обичају, нечујно и хитро већ био обишао ивицу
грубе, смрдљиве плоче стола и седео већ насупрот
секретару казнионског комитета Базе у Базовику,
месгу удаљеном двадесетак километара ваздуш-
ном линијом од Дрине ка истоку, и исто толико,

ускограчним краком, од магистрале Сарајево —
Београд, преко Ужица и Вишеграда.

— Јеси ли разговарао с њим? — гледао је
жагрећи Косту у бледосмеће очи, што су се скло-
пиле да потврде.

Не, Витор се слагао у суштини с Костиним
предлогом. Нека Слободан Раденик преузме дуж-
ност главног техничара казнионског комитета,
званог чешће (из фамилијарно-конспиративних раз-
лога) Каком.

Не, нема он ништа против Слободана Раде-
ника, спретан је и све, прецизан и тако даље, мада
је, како да каже, амбициозан *на изнутра*, разумеш,
на изнутра, као уосталом сви млади чистунци, па
отуда и проблемише толико, укратко, најбоље је
промислити још о свему.

— Али мене пуштају за четири дана.

— Па шта онда? — одговори му с ненаглаше-
ним пребацивањем — снаћи ћемо се и сами.

Три дана касније, Коста и Витор, пред Како-
мом у пуном саставу, кандидовали су за главног
техничара Слободана Раденика.

Предлог им је прихваћен скоро једногласно
(Братко је прво био против, па за, онда се одлучио
да не буде ни за ни против, уздржава се од гласа-
сања док се на делу не покаже да ли је исправно
било предложити га) (типична братковска патало-
гика).

У сваком случају, резултат гласања је изне-
надио све, неке и запрепастио, али највећем броју
ипак био повод за оживљавање наде у могућност
јединства у Базе, где су принципијелне нетреп-
љивости и личне киселине довеле до ивице рас-
цепа колектива на групе. Две су се профилирале,
готово једнако бројне, обе уверене у штетност
групаштва, обе неспремне да побу од себе и схвате
сопствену делатност као разбијање нужног мо-
нолита.

Тог последњег свог послеподнева у скупној соби, Коста се није ни тренутка одавао од Слободана. Преслишавали су се међусобно, уговарајући и утврђујући нове везе с *Пољем*.

Учили су напамет адресе поштанских санџића и других јавки, начинили нов, поједностављен тајни кодекс, проверили најпрактичније методе троструког шифрирања и дешифровања, формулу најбољег невидљивог мастила од брашна типа нула-нула, што се ни под инфразрацима не кристалише и не одаје, као што то чини аспирин истопљен у води или, на пример, разблажено млеко; сложили се коју да од двеју пандурских веза оставе у конзерви, за случај најкрајњије, крајње невоље и прешли, после вечере, на скривачнице: од оне »приручне« у Ласловој дрвеној нози, до оне врло сигурне у шестом ребру црног радијатора у умивалки, изолованог од доводних и одводних цеву.

Тек кад су сви заспали (чак и Крајновић, који никад не леже у кревет, него пред поноћ обично клоне на сто с главом на књизи и остаје тако три четврти сата, па и сат), Коста га је позвао у умивалку и тамо му открио тајну над тајнама: голи као од мајке, подигли су уз много напора и опрезности широку решетку сливника углављеног у бетонски под. Цементираних ивица, чинио се не-померљив. Није био.

Ослањајући се на под лактовима, као да ће да се заљуља на пречки и ништа више, Коста је први продро и, одиста — ништа више. Слободан га је, узбуђен, гледао не схватајући шта чека, што се то понаша као да је заборавио зашто се све то чини, и шта сад прича и објашњава као да је нешто сметнуо с ума: »На метар и двадесет испод нивоа пода« — говорио је Коста ламкајући се лако — »налазе се две цеву. Од јуче знам, оне полазе од котларнице, пролазе испод овог дела зграде скупних соба, по свој прилици теку испод дворишта

до самица и одакле продужују према јужном зиду да би пренеле топлу воду и загревале комплекс Анекса.«

Онда се тек одиже на мишићима, згрчи ноге, изиђе из шахта и побе валову да се опере: »Узми батер-лампу и овај комадић свеће, отпужи до јужног зида и врати се. Требаће ти отприлике 30 минута за то. Последњи пут кад сам улазио, оставио сам тамо код зида један пакетић. Врати ми га. То ти је задатак. И још, да ми опишеш све правце канала, рачве и излазе. Инжењери који су га градили изгледа да су имали у виду само практичан и лак приступ цевима; нису водили рачуна о становницима ове куће у којој се 25 сати на дан сања о бекству. Знаш ли шта ме чуди? Нико још није помислио да се користи овим тунелчићем који као крвоток мора бити да повезује Базу и Анекс, дакле и део њива између два зида. Предлажем ти да га назовемо Аортом.«

Бришући се, окрену се и зачуђено погледа Слободана: »Шта чекаш? Улази!«

Савлабујући свако осећање, стао је на однекуд млаке цеву обвијене у платно умочено у гипс и азбест, напипао босом ногом пролаз у бочном зиду шахта што се ту спуштао бар још пет метара ниже до јаме за фекалије и отпадне воде. Чућу, уђе лево (кроз угледану бочну рупу) у хоризонтални канал којим су се настављале цеву и поче да пузи опрезно кроз влажне длакаве паучине, кроз неки смаћени ваздух у пуном распадану што је запивао дах, кроз маховинасто, љигаво растиње, ситне гљиве, инсекте, јетко цијукање уплашених пацова, што су бежећи, претрчавали преко његових бутина и листова, провлачили му се, брзи од глади, испод голог и најжеженог трбуха. На длановима је регистровао у два маха лаке огреботине њихових малих, оштрих канџи; на слабинама њихово масњикаво, мокро, хладно, меко, као мртворођено крзно.

Али пузао је даље, забранивши себи не само да се гади, да осећа и мисли, него и да запали батеријску лампу. Учинио је то тек кад је прво главом а после и руком напипао вертикалну препреку. Тад је упалио батерију, па свећу коју је дотле држао као цигару у устима.

Налазио се пред редом бетонираних цигли. Вероватно — јужног зида. Цеви су се провлачиле кроза њ. Човек не би могао.

Осматрао је за то време пажљиво свуд око себе. Схвати одједном оно што је од почетка осећао: Коста је хтео само да га искуша. Никаквог пакетића није било.

Али погледавши увис, угледа таман продор над главом. Да није тамо? Усправи се, могао је стајати. Осветли. Ништа. Дахтао је. Над њим, на дохват руке, налазио се округли, тучани поклопац. Ни ту — опипавао је — ништа. Искушавао га, дакле. — Коста? У реду. Има право.

У истом тренутку угаси лампу и претрну; над теменом је чуо гребање поткованих баканци што су се приближавале. Досети се: то што додирује, биће, по свој прилици, онај поклопац у трави на унутрашњој страни стражарске стазе дуж јужног зида. И одмах закључи усхићено: нека нови управник замени све спратне стражаре, кад год буде Брка на служби код јужног зида, биће и везе с *Пољем*.

Ни мучна зебња ни гадљива туга које се није ослободио од самог улаза у Аорту, нису га више спречавале да мисли о оном о чему је од самог почетка хтео да мисли и сад мислио. Лепа и велика је ствар техника. Она прља тело, заговна руке, али не блати душу; а ни духу, запетљаном у кучине детаља оног свакодневног одавде-довде, не даје да се улењи и запарложи. Техника политички можда не уздиже колико би требало, не отвара пут у секретаријат собних бироа и Какома, али омогућава борцу да сачува неопходну невиност, без које

се, ни стојећи усправно а камоли пузећи го, кроз ову мемљиву зиљавост, прободену овде-онде фосфорно зеленкастим очима неког маторог пацова и умногбројеном цијукавом мишјом паником што избезумљено хоће да претрчи испод и преко њега голог, не може веровати у сан о величини човековој.

У једном тренутку му се учинило да осећа чистији ваздух, осветли, покуша да се исправи, не успе, врати се мало; опет — ниски строп канала. Не. Аорте.

Леже лебима на цеви, засени лампу руком и упали је: светлост отвори влажне цигле над главом, изједене жућкастим печуркама, паучином и неким грозним, гвозденосивим бубама што су, склупчавши се, стале да падају са блиско љигаве таванице на његово лице, уста, груди. Угаси лампу: преварио се! Продужи. Најзад стиже. Морао се уздржати да радосно не крикне кад се усправио у умиваљци под шкртом светлошћу (али светлошћу) сијалице од 32 свеће.

— Двадесет и осам минута! — дочека га Коста задовољно — шта сам ти рекао? — Седео је на једном од сандучића, али није престао да чита.

Слободан изиђе и, трудећи се да му лице остане у сенци, поче да се пере.

Тек кад се обуче, упита Косту да ли је силазио до краја. Овај не скиде очи с књиге: »Не« — рече, пуцкетну одмах језиком и погледа га ведро — »Ни силазио, ни оставио пакетић! Кад да то учиним?« — скоро се љутну, а ведар и даље — »прексиноћ ми је пред легање Крајновић први пут рекао за Аорту. А знао је за њу више од године дана! Замисли гада!« И уздахну скоро разнежено: »Годину дана и — ништа. Кад сам почео да га грдим« — продужи неубеђен и сам да је он, Коста, могао да грди Крајновића — »стао је да ми прича живот *Исусов*, чуо си за *Исуса*? Онај непокретни суперматори криминалац у болници који...«

— Не! — прекиде га одмах Слободан завршавајући везивање цокула — не волим житија све-таца.

Али док је Коста настављао, он се сети оне посетнице угребене у зид самице: »Исус ст. м. још 3 пута«. Да није тај?

— Па да! Али тај Исус, то је концентрат упорности, дабоме, погрешно усмерене. Ово му је четврто робијање. Од своје двадесете до, ево, осамдесет и неке, тај само робија.

— Зашто? — Слободан седе на празно сандуче крај Косте.

— Убивства. Прво је заклао момка који му претео младу испред олтара и оставио га самог у цркви. Био је тад још малолетан, тај Исус. Одробијао је прву казну и убо кума у срце — првог дана по изласку. Прогласили га за малоумног. Онда, после поновних двадесет година, исто првог дана пошто је изишао, дотукао је девера. Четврти пут — старог свата. Том приликом је био пијан, неурачуњив. Кад за који дан опет изиђе — убиће младу, која је већ прабаба. Свеједно је њему. За рекао се да побије отмичара, кума, девера, старог свата и младу. Државе су у међувремену биле и пропале, нове настале, мењале царева, краљеве, имена, али Исус као да живи под стакленим звоном — тера своје; друго га се не тиче. — Коста застаде.

— Причао сам ти о Глигору! — ускочи Слободан пенушавих очију — никако да заборавим баш то. Енергију. То. И како ме Грујић поклопио кад му је — цап! — подметнуо своју порцију: »Пишај«. Ништа ја речима да постигнем оне ноћи, а Грујић све — једним једноставним покретом. Зашто је то тако? Увек једноставност пали, а ништа није једноставно?

Косте се Глигор није тичао. Не одговори зато, продужи сањалачки о Исусу:

— Тај Исус... Зидао је он ову Базу. Други

пут кад су га доводили. Због девера. Да му пре годину дана Крајновић није поклонио две пуномасне зазифтане муштикае и, уопште, да му није давао да пуши, можда се посенињени Исус не би разнежио и сетио младости, зидања канала и свега што је о Аорти испричао тамо, у болници.

Слободан се одједном присети, трже и врати једној мисли из канала, извини, из Аорте.

— Кад је Брка на стражи код јужног зида? Бивши техничар подиже очи, обори их, погледа некуд у мрак иза прозора. Концентрисан, изгледало је да машта о нечему полупријатном. И такав, процеди:

— Онај округли поклопац у трави, је ли?

Попе се на валов испод прозора и звизну трипут на прсте. »Кад зазвони четврт« — скочи лако на под — »јавиће се.«

Седали су, чекали, ћутали. Најзад удари четврт на торњу. Обојица се нагну као да ће тако боље чути дозивање пандурâ расутих по дворишту, испред зграда, радионица, магацина, с унутрашње и спољне стране зидова. Њихово отегнуто: »Стражааа, позоор«, обојица као да су пребирали и одбацивали пре но што би их, те одјеке, захватила кошава, ћудљиво искидала, пребила, увила и разбацала по сметовима. Коста, који је пажљивије слушао, окрену се Слободану, свом од сенки, кад наједном препозна Бркин глас. Долазио је однекуд с висока. Прескакивао је сугласнике и подсећао више на кукурикање неголи на бердокање.

— Јеси ли запамтио тај глас? Бркин. У караули је овог пута. Не брини, од прекосура ће ти он кукурикати тако сваке друге ноћи. Кад се први пут буде јавио од јужног зида, отпужи, ухвати везу, договори се. Уосталом... Удесићу ја то чим изађем. Али Крајновић, дакле што ти је то проклетник један! Годину дана знао за Аоргу и тек ми прекисноћ, онако мртав хладан, рекао за њу, и то, главу дајем, само зато што је бануо нагло

У умиваљку и затекао ме како се с Пататоком мучим да преудесим још једно ребро радијатора: »Што се прљаш тим цевчићима кад испод решетке имаш канал у који можеш да сместиш и емисиону станицу и штампарски тигл?« Мислио сам да се шали: »А може ли носач авиона?« »Зашто да не. Растављен само на делове. Канал се протеже од котларнице до Анекса!«

— Не! — прекиде га Слободан — до Анекса иду цеви, канал се завршава пред зидом.

— Нисам хтео да сићем одмах и проверим — уздахну Коста — да би јој ти — рече — који остајеш, скинуо јунфер. Аорта је женског рода.

Слободан се грже, али оћуга. Понови у себи ту прегрубну реч коју није волео, али га, зачудо, одмах обасја слика Јелене, осветли га и неста у некој белини. Не! — помисли и лако се најежи. Аорта је друго нешто. Кисељкасто, прљаво, зарбалло, смрадано.

— Није ми било суђено! — Коста стисну усне — са звоном ме сутра одводе на последњих 24 сата у самицу и — уздахну насмешен — ко зна све чему неће моћи да вам ова послужи. Можда удесимо ту штампање *Гоље*, а?

Појеле му лаку ноћ хитро, пребучно а неадекватно помешаних осећања. Друго је требало. Али касно је сад. Можда други пут. Напољу. Или ту. Или никад.

Уздахну. Изиђе љутито из умиваљке. Слободан је већ био легао.

2

Први се буди, протежући круте руке, Праком. Увек строга, набусита лица, покривена неком као чичкавом нерендисаном кожом, истеговираних образа с оголелим гранама црвено и љубичасто напслних капилара. Будан одмах, и као вештац тих,

окреће Крајновићу, бешумно устајући, свој сталакитски профил смрзнута носа и ретких, шућмурастих бркова па, онако храпав и нескладан, одлази десно, дну собе, излази убрзо из нужника и упућује се лево у умиваљку, где кваси само очи и враћа се *умивен* свом кревету, чије ивице онда равна оштро, по војнички, бешумно растресајући после трињама пуњени јасгук; свршивши и то, ставља преко њега на осам савијено, танко, аустријско ћебе, сџм седа с костоболним уздасима на постељу, диже с напором ноге, умотава их све до појаса у аругу, сургу поњаву с југословенском заставом дуж средине и одмах потом почиње да пара изношене, подеране пуловере и одбачене, шћебане већ чарапе.

Цео дан тако.

Трулу, неупотребљиву вуну одваја лево (пред доручак је баца у нужничку јаму), десно, уз себе, ставља малу, разнобојну клупчад употребљиве још вунене пређе, вешто намотане око два згужвана листа чистог клозет-папира (који би се, откад је коначно решено да се тежиште постави на рад по кружоцима, могао много корисније употребити за преписивање теза из Крајновићевог реферата на теме лењинизма, или за његов већ детаљно обрађени увод у Дијамат и Питања филозофије па и за остале предмете: синдикално, женско, кооператива, планска привреда. Никад тог папира довољно, нарочито откад је решено да се умножи Албрехтова Теорија партије, истезирана у осам тема). Место да мисли на своје уздизање, Праком крто и костоболно плете наруквице и тако рећи гаштистичке вунене поткошуље за оне које, ухапшене лети, доведу ту после пресуде у децембру без ичег топлог на себи. Свој посао он ради до касно у ноћ (спава и он само четири сата) и цео дан (с изузетком сата и по шетње и времена што се губи на храњење). Дабоме, братковац је, и Крајновић, који чита или пише за столом, Пракому је један обичан разбарушени *евен-*

туалац и колебљиви идиот, а Слободан би се заклео да се Праком буди сат-два после поноћи (чим Јернеј, такође брагковац, легне на кревет до његовог) да би својим будним класним тако рећи *истикстом* неподмитљиво пратио шта то Крајновић, као један вахабит и оматорели младогурчин један, шта он то, као евентуалац, малограбански циркусан и колебљиви идиот евентуалски, ту по сву ноћ чита и пише и не леже тако рећи уопште у кревет, него се с времена на време само налакти на сто и тако, с главом на длану, проспава по десетак-петнаестак минута, можда Крајновић то Моргану и осталим буржујским главешинама пише и Партију нашу издаје, као што то и приличи евентуалском издајнику и социдиоту. Ништа Пракому не вреди што је и сâм Братко потврдио да је Крајновић напољу имао доста високе и одговорне функције, што се ту показао као добар покретач ако не и организатор културно-просветног рада, што је један од најстаријих (најнижих, дакле) троцифрених матичних бројева; ништа Пракому не вреди ни што је Крајновић осуђен на шеснаест година; он је њему сумњив јер је типичан евентуалац а евентуалци су, по њему, страно тело у радничком а не *интелектуалском* покрету, јер по њему револуција се не прави писањем, читањем, држањем реферата и осталим професорским евентуалштинама, не прави се она из мозга идиотски умољчаног (има он, начелно говорећи, и право донекле), него вођењем штрајкова и другим (што је тачно, на радост), а то опет знају само људи од штраубштока и турпије (мисли он) »људи од гладног и подераног чекића и српа сиротињски босог у авангарди града и села«, како то каже он који је, родом из Опленца, знао да одговори мирно и без цифрања на иследничково: »Зар краљев земљак, а против краља?«:

— Шта ћеш, и дрво се сече где је никло.

Због тог му одговора, достојног револуционара, и Крајновић опраштао сва његова секантна дослов-

њаштва. А онда и исписници су били — исто годнште.

Кад год би Крајновић дизао очи с посла, закачио би се с његовим подозривим, запрепашћеним и од запрепашћења укоченим погледом. Гледао га је како чита, бележи, ексцерптира, пише и, с времена на време, кад би његово неразумевање постало гушће и сумња већа, он би намрштио свој сталактитски смрзнути нос и њушкао као да то Крајновић испушта задах опортунистичког адреналина. Пракомове би очи, злурадо почивајући на Крајновићу, тад стале просто да буше његову евентуалску кожу без жуљева и дубоких сувих бразди, разблажену и размажену буржујским предживотом, а то је понекад бивало толико непријатно да би и Крајновић осетио страх за Пракома, који није умео да види у њему друга (него једино социздајника и провокатора у најбољем случају, соцвукбранковића и правакаторга) (»правакаторг«, објаснио је он ономад на општем скупу, »то је онај полицајац коме Рокфелер, Форд, Морган и остали аегесименси плате колико воли да би пристао да оде *правац* у *каторгу*, по нашки на робију, да правоцира на штрајк глабу и друге вахабитске и евентуалске бубице и будалаштине, па отуд и та наша реч, правакаторг, то је правилно, правац у каторгу, јербо је Лењин пре, у старо време, говорио обично каторга а не робија или хапс, како ми то сад чинимо, јер смо одавде одакле смо и где се то тако каже«).

Па шта да учини човек с њим? — питао се Слободан у Крајновићево име и одговарао — да га воли! И не мари што се за Пракома неке истине не хватају.

Иако одбојан за све иоле пуније истине што чине основицу људског и револуционарног мисаоног пртљага, он је Крајновићу био чудно драг и тужно мио. Просто би се распекмезио од неке солидарности са њим, тако живим примером и жртвом буржујског онељуђења.

Да ли би то тако осетио и рекао у мислима Крајновић? Закључи да не би. Није он плачљив. А ја? — упита се. — Зар сам ја то?

Не одговори, упита се у грећем лицу, али мислећи на себе: Ко је он? И одговори тад: »Слободан није један мрак, ни један расентименталио-ли-ти-се-опанак«. Рекавши то, одавно будан (због свега узбудљивог што данас треба да се догоди поред преузимања дужности техничара), помисли: Да све то данас не предстоји, пробудио би се тек за један цео сат.

Увек би тад, неколико тренутака пре пандурског звона, отворио очи, уз обавезно осећање да се руши у понор. Будио се тако, грчем, из неког од својих многих унутрашњих отпора против свега што је ту смишљено да понизи, повреди, пороби. Зарекао се скоро одмах, чим је пре скоро годину дана, не, једанаест и по месеци, дошао у скупу собу, да Управи не дозволи ни то; нека не мисле да ће она њега да буди кад се њој усхте.

Његов отац (и за њега самог) тајанствени будилник воље грзао би га обавезно сваког јутра, бар неколико тренутака пре но што би пандур пошао ка звону. Ништа што му је тај унутрашњи сат својим нечујним непандурским прекоракком газно и ломно зелену гранчицу најслабег сна. Не допушта им он да га пандурија одређује. А Управа баш то својом јутарњом звоњавом и жели. Зато баш он и неће да се пробуди кад то кућни ред наређује. Он ће бар 15 минута раније. Нек наредбодавно звонцају ком хоће, њему неће, јер је будан и може да им викне: »Куш!« и: »Лакше, људи раде«.

Људи? Крајновић за столом, Праком на кревету. Али и другови који још спавају не чине то од беса, него да би се окрепили после робијашког дана посвећеног учењу што уздиже, и дискусијама што су такође нужне револуционару који се спрема да настави борбу.

У име њих се то Слободан буди пре звона.

Чињеница да је осамнаест сати дневно осуђен да буде будан и мисли — гони га да, мислећи у складу са собом, тј. против Управе, проналази како да до немогућег растегне преуске оквире могућег на које је осуђен. Зевне, дакле, пре звона, протегне се и тако, протежући се, осећа како слама пријатно шушка под његовим телом.

У следећем часу већ гражи Крајновићев мили, јагњећи профил; затим баца поглед на његове танке ноге и руке са задебљалим чланцима, као у неком пубертету који не пролази; на гливомекни труп без година. Глава му је само лагала — бебаста. Истина, на њој једино десна слепоочница, раширених пора, избраздана, мало влажна и светлуцава — подсећала је на време што, пролазећи, уништава.

Као и увек, Крајновић седи за столом у свом сивом, вазираном и као јорган проштепованом поткапутићу и спуштена лева рамена пише нешто својим рукописом калиграфа. Велику лоптасту главицу, насађену на мекан труп што се завршава танким јарећим ногама, држи накриво и тиме открива светлости сијалице над собом раширене поре по уморној десној слепоочници, али и оно крупно, зането, неуvelо око и бебасте, кадифене образе. Његов кревет, до Слободановог, био је и ноћас нетакнут. Годинама се свлачио једном у 15 дана, кад се ишло на купање и мењање рубља, годинама није легао у постељу да спава. Је ли то он остајао будан из необјашњивог страха од могућих опасности ноћи? Часну реч не би дао, али Слободан је убеђен био да је то бдење код Крајновића један од начина којим је бежао из стварности робијашнице и да је и код њега било у питању једно нагонско кршење њеног кућног реда што наређује: *у девет у кревет*.

У соби у којој су сви спавали тврдо сем Крајновића, Пракома и Слободана (ноћас није свео очи, узнемирен и набијен противречним, чинило му се, одговорностима), у то се време сваког дана чуло и највише уздаха, прекинутих јецаја, нехотичних

шкрпуга: разбацани слогови спавача у рвању с маштом, којој је немогуће забранити да жели све на шта је овде буднима бесмислено и помишљати.

Воњ сопствене коже, угрнуле од ребара до кука, није му био тако наметљив као задах туђих тела што долази одасвуд, али то га и гони да се дигне брже но што би, да у пролазу место поздрава ухвати Крајновићев бистри и подсмешљиви полусмех оном страном усне којом му је окренут (јер стари неће никад да погреша и дигне поглед са књиге или хартије коју исписује) (а ипак се увек осмехне половином усне) и да се у умиваљци, го до појаса, почне пре свих да натенане пере хладном водом, мучећи се с прељигавим комадом сапуна што неће да пени. Али опрао би се ипак.

На повратку из умиваљке угледао би Крајновића како с главом на длану спава. Пред звоно. И никад у то време дуже од десетак минута. Једном, тако, посла поноћи (гад пола сата па и нешто више) и једном непосредно пре општег устајања.

Пролазећи поред Јернејевог кревета, Слободан га чу како у сну мрмља: »...Загришће пандурица...« Застаде, сви су му се мотори угасили, престали, укочили, цркли, премрли. Али утом и зазвони.

3

Чим преста звоно, Праком помилова Јернеја по глави: »Хајде, дружићу. Време је.« Јернеј је осетио тај шапћући очински додир и, сигуран да га он штити, утону без речи на десет још само секунди у најдубљи сан.

И тек кад ништа више није сметало и кад је престао да одјекује месингани наковањ, неки су нокти стали растући да се увааче кроз састав његових очних капака. Пренуо се, узнемирен дигао главу с јастука испуњеног пиловином и шупшкама: несувисла се кретања у два правца убрзо осмисли:

једни су одлазили у клозет и умиваљку, други се враћали оданде.

Али утом су му се јавиле у свести две речи што су га синоћ биле толико онеспокојиле кад је, пошавши према библиотеци у дну собе да узме Розину *Акумулацију*, прошао поред Слободана и Витора. Приметио је још поиздаље да му овај говори врло живахно. Зато је, вероватно, скренуо у умиваљку, иако није морао: није прошло ни 20 минута како је тамо пушио са својим *трустом*. Но тек кад се изравнао с њима, успео је да у пролазу ухвати две речи избачене довољно гласно да их разуме а да им не одгонетне пуни смисао. »... Загришће пандурица...« — био је то Витор који их је изговорио и Јернеј је одмах почео да се рве са могућим а узнемирујућим значењем које су скривале и опасношћу што су — чинило му се — тако манифестно садржале, али није успео ништа од свега тога да провали и одгонетне. Хтео је одмах да консултује Братка, али овај је спавао већ са Шерингеровим *Речником страних речи*, напола исклизнулим испод јастука, где је увек држао свој лични примерак кад га није бубао (једина његова бубица!).

Погледа свуд около. Но како Братка није открио у соби, побе у умиваљку. Ни тамо се није налазио. (Махне руком пре но што је помислио: »Побегао?« да не би ни у мислима изговорио такву глупост, али ипак реч стиже; поцрвени.)

Витор је направио прави потоп у умиваљци, где се широким млазевима воде прскао по длакавим грудима заједно с још длакавијим Луковићем, недлакавим Пагатоком, Каурићем и Лазицом, све самим суперхиџеничарима који су се голи трљали хладном водом, ако не из бескичмењачког мајмунисања Витору, а оно сигурно зато што су, дивећи му се, усвајали и то пркошење зими као и његове остале лудорије. (Безброј тих виторовштина има, тих специфичних пркосних лудорија.) Не нашавши Братка ни ту, не ударжи се да тој виторовској клици не добаци

врло мирно: »Вода да се одмах покупи, знате добро шта је ту негде испод.« Лазица Подсвест се одмах нарогуши и, претерано испршен, побе к њему: »Шта ти нама вакеле читаш. Гледај своја опортунистичка посла.« Јернеј већ хтеде да му одговори како и треба на та провокаторска »опортунистичка посла«, кад Витор заустави Лазицу покретом ока и узе кошуљу с ексера допола укуцаног у врата: »Има Јернеј право. Треба то покупити.« »Дабоме«, рече Лазица, »покупити! Али он нема право онако.« Витор је почео на то »онако« да се смеје с главом под кошуљом, коју је већ стао да навлачи и из које одмах и изрони, ћелав, црвен и бркат, мада с оним прегласним, препокретљивим и преватреним очима које нису никад посумњале у себе и кад би им сјај заклецао пред другим, правим, жугим, дневним сунцем.

Изибе. Није желео да остане и чује рибањац који ће добити Лазица Подсвест због оног заиста глупог »он нема права онако«. Био је излишан њиховим расправама, самокритикама и незадовољствима собом бар колико су и они били непотребни братковским. Зашто тако? — прекори се истовремено — и докле? Ми, они? Понашамо се као да се буржујски конкурентски мрзимо, а сигурно није тако, сигурно.

Одговор се сам наметнуо, после, у самици, четрнаестог дана штрајка: »Ово је цена јединству«.

Благословене онда све муке.

Али друго је памћење настављало пројекцију:

Братка није било ни у клозету, заузетом, усталом. Но кад га угледа где с порцијом чека на прежгану јуху чији се заптивајући смрад пробијао из ходника кроз закључана врата, махне опет руком, као да се то љути сад што је заборавио оно што више није хтео да га пшта. Утолико пре што је у исти час приметио да се Слободан савио код свог кревета и извлачио једну од три попречне даске на којима је лежала сламарица.

Пробијајући се доста спретно против струје из-

лазећих, узнемирени Јернеј угледа ширу но дужу огромну главу Методијеву (име једног полуцувакса, онедељног редара тројке, у чије дужности спада и собна техника, сведена на нужничарење). Његове очи клизну поред Јернеја, који је застао крај тзв. *идиотске* полице с књигама (на немачком, италијанском, француском и енглеском). Тражиле су друго. Дабоме, Слободана. Окренут лебима њима, зачуо је Слободанов глас:

— Па што и то ниси синоћ кроз цев?

— Како, *Пролетера* кроз нужничку цев?

Цувакс проклети — помисли Јернеј — каже се *Гоља*, а не *Пролетер*.

Што ти цувакси и полуцувакси умеју да закомпликују живо! Место да врати последњи број *Гоље* са синоћном тубом спуштеном кроз цев нужника из тројке над јединицом, овај га кретенски чистунац сад доноси, сад кад су врата отворена, сад кад је немогуће одгнати иједно скровиште, сад кад је крајње неопортуно и понети *Гољу* са собом на шетњу с обзиром... на све што се може да догоди.

Методије изјури задовољна, месечаста лица, Слободан закопча гуњ. Авангуризам! — помисли Јернеј и побе десно према вратима.

Турнио је *Гољу* под кошуљу. Из умивалке је излазила последња група с Витором. Слободан му притрча, издвоји га, нешто му брзо рече, на шта се секретар Какома насмеја неподношљиво гласно и коњски рзаво. Јернеј им се упути; Витор махну руком Слободану и изибе. Слободан је сад гледао у заостае. И ови су журили, али јединица је понекад бескрајно дугачка. Брже, људи! — помисли Слободан. — Осећао је да га Јернеј гледа у потиљак оним својим тихим, шуњајућим се погледом, који га је обично одушевљавао. Не и сад. Једва се савлађивао да се не окрене, да га не шчепа за раме. И? И... избаци напоље.

Више од његовог погледа нервирао га је тренуно његов опрезно *непомични* начин кретања *на хладно* и онај његов израз лица као у хирурга који

први пут скида завоје с ране после операције неизвесна исхода.

Јернеј је ипак погледао у оно Слободаново це-парошко, лажно лице, у горњу усну што се невинно затезала и дизала. Дошуњао се нечујно до њега. Скоро га додиривао.

— Је ли цео Каком обавештен? — ишапне.

Слободан му окрену само своје тихе, пенушаве очи. Чудиле се. Зар је могуће? Ипак рече:

— Пази шта радиш — и продужи истим сти-снутим гласом — није тренутак за авантуре.

— Пролази! — прошапта Слободан, али га је сад гледао ведро, невинно, пријатељски.

Јернеј је опрезно слегао раменима, као да се бојао да их не ишчашаи не буде ли то учинио с највећом могућом концентрисаношћу, као да од покрета којим је сад дигао и спустио та своја гичка рамена зависи успех ако не светске револуције, оно бар свих садашњих задатака у вези с њом.

— Пази — понови Јернеј и ништа му се више на лицу не помери. А ипак, без прелаза је постало за пет црта напегноте и интензивније, и то од очију иза наочара обрубљених плеханим оквиром до мршавих, затегнутих усана: — Пази! — рече још тише, још инсинуантније: — Никакве вештачке про-вокације!

Слободан је тако одсутно гледао у полеђине страних књижурина да сумње није могло бити да он не тражи нити да ћушне *Гољу* негде међу књиге, нити да узме једну од њих. Ничим није одавао да им сад стварно не проучава наслове. Уосталом, зашто их баш сад тако пажљиво посматра кад се на мртвој шетњи не чита? С изузетком Есингера, нико то не чини. Да се не боји да му књиге не добију ноге и да полицаи не прети опасност да је за мртво време шетње не оставе празну? Је ли књизи непријатно да буде читана? Неће ли их све наћи, дакле, непомерене кад се врати из шетње? А ако он уопште нема намере да сиђе на шетњу?

Било је то питање довољно да се можда пребрзо, али једва дочекано опере лик Слободана у Јернеју, да се очисти и врати без капи рђе на списку лица и чела добрих другова. Он неће на шетњу јер му је *Гоља* под кошуљом. То је паметно смислио. Јернеј пребаци себи што се није тога раније сетио. Бржи је Слободан од њега — то је.

Да, али зашто му се онда учинило да види како се Слободанова рука грчи у цепу робијашке доламице од крутог излизаног шајка, отпалих длачица услед грења (не зна зашто га тај шајак подсетио наједном на сопствени лист *обријан* чарапом и панталонама) (каква глупост — људски лист и робијашка долама од шајка?) (но све се то повезивало страшно брзо: шајак, лист, оне две речи, Слободанова рука што се лако грчила у цепу, начин на који је, прав и непомичан, стојао као да бира књигу пред полицом слупа-ном од празних сандучића шећера). Другом ти то!

Хтеде да му приђе поново. Али да се овај пут послужи чак и полицијским триком, и да му без увода понови оне синоћње две речи, и то тако да *створи утисак да зна и све остале, пре и после оних двеју*, Слободан не би ни трепнуо. А ипак, Јернеј је сигуран да је скувао нешто с Витором. И то мимо целог Какома.

Као и обично, ни овог се пута с њима не зна на чему си. Игра ли се Витор с друговима, шегачи ли се с Управом, вара ли то само себе да је преварио друге или их је све заиста и преварио? Исувнише је компликован за руководиоца. То је општа тренутна несрећа. Заигран је и на часу праксе и борбене збиље као што би то било дете прерано пошло у школу. А металац: машинбравар. Само, нека извине Виторови обожаваоци и обожавамаме, то што гони Слободана да јутрос уради оно што му је наређено да уради, то нема само везе с Виторовим укусом за грубу шалу и јевтине вицева. Уосталом, прилике нискују једноставну озбиљност.

Како је само нагласно те последње три речи?

Зашто је то учинио? Али није више било времена да гражи и можда нађе тачан одговор.

Слободан дигне главу и дочека не трепћући његов упијајући поглед с као издубљеним зеницама иза светлацавих наочара. После неког времена, покуша још једанпут осмех и све је тиме било свршено. Јернеј се већ био окренуо и изишао.

Одахне. На крају крајева, не чини ништа на своју руку. Наредено му је да уради то што има сад да уради. Синоћ, кад су о томе Вигор и Слободан говорили, изнео је своје резерве. Биле су последица неколико Костинних и његових ранијих покушаја да прозру новог кључара, коме не пада још на памет да им једе с длана! »Тим боље!« рекао је Вигор на онај свој горући, неодољиви начин. »Кад види сома, има ипак да трзне.« »Није од тих«, успротивио се Слободан, јер му још није било сасвим јасно оно што му је сад јасно.

Али шта? Вигорова директива је гласила: »Има да му понудиш сома, било шта било.«

Врло добро! О директивама Слободан не дискутује. Извршава их.

Јернеј прође крај Примаша (тако је неки од младотурака и вахабита прозвао новог кључара), Примаша, који је закључао већ двојку и, љуљајући велики кључ о дугачком црном каци, сад кренуо кладећи се ка вратима јединице. Рутинираним грајајем надаланице, убацио је кључ у браву у часу кад је Јернеј стао на први степеник, видећи да пандур привлачи врата себи. Ипак! — одахне радосно, јер му је очито било да Слободан одустаје од шетње због Гоље под кошуљом. И већ се спремао да сад тек прекорн себе за сва своја бесплатна сумњичења, кад угледа крајем ока на прагу јединице тврду и преопширну Слободанову цокулу како се углављује између рагаслова и врата. У следећем су трену она и ударила у тврду капну и одмах је затим зачуо његов глас:

— Лакше мало, прикане!

Није га мрзео. Жалио је што му је и он пруж

жио прилику да се разочара. И то у часу кад је већ отпочео себе да прекорева. Није волео што се показивало да има право не верујући ни Вигору, ни вигоровцима. Било би лепше да се и овог пута преварно. Волео би то. Било би му лакше и лепше.

Слободанови кошчати прсти с великим, облим ноктима појавили су се, бели у чланцима, на ивици врата. Мора да је, вукући их себи, савлабивао с мучком Примашев покушај да их привуче и закључа. Пандур се тргну кад се појавило Слободаново мршаво лице с пуно неочекиваних углава и удубљења, све као нож од кандираног воћа уперен у њега. Кад дејствује, Слободан увек гледа равнодушно у лице противника и замишљено нишани негде у бестрагију. Кад прелази у напад, чини се да детињасто размишља о нечем неангажујућем, као што би то могло да буде, рецимо, сисање алихипа. Као да долази до деобе у његовој глави, па и кад би добио налог да убије, изгледао би, лаћајући се оружја, да једном бар половином мозга размишља о нетрагичном и пријатном нечем, док се другом половином, неодређен чином убијања, препушта успоменама на најмилије. Његов је лак осмех за време сваке досад акције стално искакао из каније усница и зуба, разоружавао и успавливао свачије неповерење. Па и сад. Значи, делује по директиви »Загришиће пандурица«. Примаш се прво намргодио, али одмах затим насмешно.

Јернеј се спусти врло бешумно и опрезно степеницу-две и застане да чује о чему ће њих двојица да говоре. Не што је по природи био сумњичав или радознао, али смисао оних двеју Вигорових речи што од синоћ покушава да реши изгледа да ће се сад одгнетнути сам од себе. У питању је, коначно, судбина свих. »Шта је?« — допре до њега Слободаново дрско и зачикавајуће смејање — »је л' ти криво ако и ја изиђем да прошетам?«

Разговор је умео одмах да уопча. Ваљда зато што га је увек започињао једним неангажујућим а провокантним питањем на које је упитани редовно и

одговарао јер га то безопасно а зачишавајуће што је гражило одговор изазивало да прасне и спрве рекне више но што би иначе икада казао пиједном робијашу, све самим голим лоповима од рођења којима не треба никад ништа веровати. Јесте, та Слободанова питања била су у довољној мери изазивачка, интонацијом ако не смислом, и гонила да се одговори не прећуте, будући вазда срочена тако да се чинило да садрже и некакво неувредљиво а лично задиркивање.

Ништа није вредело Примашу што је све то можда и сâм знао или слутио, као што ни били не вреде шалваре. Јернеј чу пандура:

— Шта да ми буде криво? Излази!

Није погледао Слободана, само је махнуо руком. Савијена *Политика* у цепу његове доламе шушну притуљено изазивачки. Али Слободан не учини ни цео корак а застане: наслони се на рагастов: »Да изибем?« понови он сад ушито и добаци: »Као да је у томе ствар. Дао бих ја све шетње за једну — на пример — *Политику*.« Примаш диже главу, очи су му играле. Неуплашено. Узнемирено само. Даље! — помисли Слободан и опет уздахну. Како ће га друкчије уверити да би истински да дрмусне ту жицу? Зато настави: »Не разумеш ти то *наше*. Ти новине можеш да читаш кад хоћеш. А ја?« »Не причај ту много. Излази кад ти кажем«. — Примаш се није шалио. »А наш договор?« — Слободан је изгледао инспирисано. »Наш договор?« — пандур се чинио запрепашћен.

Блефира! — помисли Јернеј, не схватајући на једном зашто то Слободан чини. — Тако га неће сагитрати!

Можда он то и не жели! — закључи на једном и прегрну: смисао синоћних речи му се откри с најнеугодније стране: провокација!

Ми провоцирамо!

То је, канда, било довољно да Слободан једним брзим покретом извуче пандуру *Политику* што му је долазила до опасача и да је убаца себи у велики унутрашњи цеп доламице. До ђавола! Био је у том часу

смео с ума да му је тамо и *Гоља*. Примаш се закаслело грину и потеже руком за новинама. Слободан му одби напад и онда га, супериорно миран, стаде да стишава неким двосмисленим речима: »Смири се! Смири! Није то нико видео, нико чуо!« Пандур заустави покрет тела којим је кренуо сав на комуњару, па се осврну брзо и, не видећи никог непосредно иза себе, заустави руку коју је дигао, али после тренутка колебања, коракну опет према њему стиснутих усница. »Одмах да си вратио новину!« »Не пада ми ни на крај памети. Ти си ми јуче обећао *Политику*, данас донео и дао, и шта сад хоћеш? Уплашио се?« »Да си ми одмах вратио новину!« »Зар си заборавио да по закону немаш право да уносиш дневну штампу у зграду? Ако дође до саслушања, ја ћу подсетити тамничара на тај пропис, који твоја пандурска ћупа није, изгледа, запамтила, а то би било зло: мене би можда казнио, можда и не би, али ти би сигурно изгубио службу!« Примашева рука паде низ шав чакшира, али, догакавши бутину, одскочи, надви се над Слободановом главом. »Ако ме такнеш, викаћу, па дођу ли други, твоји или моји, ја ћу рећи да си ми новине доносио већ неколико пута и да си сад покушао да ме уцениш гражећи да ти платим двапут више но што смо се договорили.« »То није истина« — повика пандур као да једино то није било истина. »Можда« — дочекла Слободан, и то равнодушним гласом — »можеш ли доказати да сам слагао?«

Примаш је дахтао као фаворит кога почиње да престиже аугсајдер. Гледао је сад преко Слободановог рамена у дугу празну собу налик на циркуска кола десет пута увећана. Лице му се знојило обилно, интензивно. »Добро!« — рече — »овај ћеш ми број вратити. Из сградарске је собе. Има печат. Људи су видели кад сам узео *Политику*, због романа што читам. Али ја ти се у децу кунем, од сутра ћу ти доносити новине из вароши. Колико ћеш ми давати?« »Хиљаду динара месечно. И унапред.«

У другој би се прилици Слободан бар упитао да

ли га је пандур varaо или одиста пристаје да му убу-
дуће једе с длана. Али сад се уплаши те друге вари-
јанте; његов задатак није био да разлoзима смекша-
ног и саитованог пандурицу преведе као нузужитак
на *ичот* колектива, него Управу да натера на непро-
мишљен гест. Зато извуче *Политику* из унутрашњег
цепа своје доламе с изразом наивка који је поверовао
у пандурицине заклетве. Примаш хтеде да је одмах
зграби, али Слободан тргне руку и одмах као замиш-
љено погледа кроз велики прозор у ходнику на круг
којим су почињале да круже све три собе комуниста.
С кошавом у леба, људи су изгледали погрљенији,
прогоњенији, туђији. »А кад ћеш ми донети новине?«
»Сутра« — одврати шапатам. — »Даћеш ми их кад
сви изиђу. Остаћу последњи као и данас. Закуни се!«
»Деце ми!« — глас му је био претих да би се могло
са сигурношћу оценити лаже ли или не. Слободан
спусти руку с новинама. Пандур их зграби, тури у
цеп, закопча своју сиву сгражарску доламу. Тад
одахну. »Немаш ти новаца.« »Имам.« »Покажи.« У
Слободановој руци зашупшта спрењена нова хи-
љадарка. Чим је угледа, Примаш плану, увређено,
рекао би свако ко би то посматрао са стране. Све-
ти Бока! Па толико је износила његова месечна
плата. Погледао је у новчаницу више Слободанове
главе, па Слободана у очи. »Спреман сам на све!«
— рече и продужи — »знаш како је, жена, деца.
Од плате се не може живети.« »Може« — рекне
Слободан да га не би утешно — »може, али врло
слабо.« Имао је утисак да губи, да пандур хоће да
му подвали. Али шта га се тичу те пандурске на-
мере! — савлађивао је свој узнемирени смисао за
играње на добитак. Сад мора обрнуто. Не гледајући
више кроз прозор, осећао је онај ветар што дува
у леба другова доле, док ту, на собном прагу, он
има да игра на добијам-ако-изгубим.

Задатак је задатак! — уздахну. »Да, чак горе
од вас!« — рече пандур пребрзо, неуверљиво. Сло-
бодан истисну осмех. »Нама до доброг живота засад

није ни стало« — рече неким несвојим, далеким
гласом. »Није стало, а откуд вам паре?« »Паре«
— треба рећи нешто што ће пореметити устаљене
пандурске појмове — »ми то не ценимо.« »Али от-
куд вам?« »Није важно. Падају с неба. Авиони. Хо-
ћеш ли?« Дај« — пружи припурасту руку. »За-
куни се још једном.« »Деце ми.« »Гласније! Шта,
деце ми?« »Деце ми, доносићу вам сваки дан *По-
литику* за хиљадарку месечно. Деце ми.« На то
Слободан полако поче да пружа два прста са хи-
љадарком између њих, пловно је с њом према за-
препашћеном Примашу, који, не верујући својим
очима, није чинио ништа док му новчаница не
дотаче образ. Тад се лецну, покрену и једним му
трзавим покретом извуче новац што шушну, истр-
гнут, између палца и кажипрста којима је меко др-
жао *светог Борћа*.

Као прогоњен, пандур разви новчаницу, баца
поглед на њу дигнуту према светлости, увери се
по жигу који се показао да је права, и још се
брже сав измени. Зној му у један мах неста с ци-
гански гамног лица, дебела жила му искочи од пови-
ја до корена косе.

И док га је радознано посматрао, Слободан је
знао, одједном смирен, шта ће све да се деси. Па
када га је Примаш нагло зграбио слободном руком
чврсто за раме и кад је заљиковао и упитао сик-
таво: »Хоћеш шверца?«, »Да подмиђујеш хоћеш?«,
и кад је, закључивши, викнуо: »На рапорти!« и по-
вучао га, Слободан, спреман управо на све то, није
знао тачно баш шта ће сад да уради, иако се затим
без премисљања извио, ударио Примаша у груди
десном руком, а левом му у исти мах истргнуо хи-
љадарку из шаке, на трен смекшале од изненађе-
ња. У скоку се одмах набе на степеницама. Задр-
хта: у полумраку откри човека наслоњеног на зид.
Као пред новим непријатељем, залупа му срце,
али не застане, само избаци, препознавши га ско-
ро истовремено: »Прислушкивао си?«

Али Јернеј сикну: »Пожури. Ја ћу га задржати.« Оборене главе, виде, јурећи надоле, како Јернеј жури уз степенице у сусрет побеснелом Примашу. Није видео. Чуо је. Знао.

4

Крајновић је обично био с онима који би брзо посркали прежгану јуху, брже опрали и осушили порције, и међу првима излетали у сонорни ходник, предајући се унапред минутима самоће на глацијалном југарњем ваздуху. Журио је кругу, унапред спуштајући главу на прса, састављајући руке на леђима. Кротко на изглед.

За оне који принудно живе по цео дан закључани у непрозирном собном кавезу с бићима која, ако и не мисле увек исто, хоће исто, не будући иста, та јутарња мртва шегња укруг представља једну од најдубљих потреба, иако је сви поричу. Није било досад штрајка главу који није истицао и захтев за укидањем те *човека недостојне мртве шегње*.

Крајновић је волео мртву шегњу. Али је, заједно са свима, вада био за њено укидање. Искрено је уверавао и Слободана да му, увек кад ступи на поциглани круг, пред очи изиђу они ужаснути и притиснути људи с Ван Гогове слике, а ипак је са задовољним осмехом излазио с првом групом у двориште, једва чекајући да започне да се и сам окреће у бесмисленом људском точку који се, супротстављајући се салутарно принуди конвивенције, не освајајући ништа, не идући никуд, котрљао ведро четрдесет и пет минута кругом од цигала, четрдесет и пет минута у 24 сата, далеко од смисла, од вербалних перспектива, задагака.

Светлост, као и мрак, трну у душама спорије но у објективном простору, па и бол траје дуже од удара, памћење самице дуже од самине.

ПОСМАТРАНО ОДОЗГО, ИЗ КАРАУЛЕ НА ЗИДУ: Комунисти су, као и сваког јутра, излазили у прупама, причајући, и тиме кршили кућни ред. Има права Фра Босиљко (стопут способнији од поп-Саве) кад лепо каже за њих да су антихристи и да неће бити реда и мира на земљи док последњи од њих не буде висно обешен о црева претпоследњег...

ПОСМАТРАНО ИЗ СРЕДИНЕ КРУГА: Подухваћени ветром, први су опрезно кренули поцакљеним цигланим кругом. Пало ми је одмах у очи да су претерано мирни. Тек после схватим да се ипак колико је могуће држе прописа, пошто се преко стазе ухватила ледена скрама.

ГРУЛИВ: Гледао бих у ваздух (чинио се најежен и попрскан сивожутим продорима ветра), у ниске облаке испод којих су, готово над нашим главама, врале с муком савлађивале хладни североисточњак у покушају да прелете од звоника робијашке цркве (с две лађе и једним улазом испод једног торња у средини, за православце лево, за католике десно) ка топлој котларници на другом крају дворишта; али није се могло — клизаво, богами! Јесам ли шта мислио? Можда, али се не сећам. Можда су то биле оне моје опорозне, пријатне и нествариве мисли о једној беретки неке гимназисткиње. Круг се кретао исто, споро, пробијајући се с напором кроз слебени а немирни ваздух, још колико јуче захваћен гњетавим јужним ветровима што су силовито дували неколико дана и завршили се ретком кишом која се током ноћи, нагло ухваћена у ментеле кошаве и мрза, претворила у снег који је престао да пада на пола сата пре но што смо изишли на мртву шегњу. Једва скорен лед пуцкетао је под баканицама што су се вукле истерујући из земље продужени храпави уздах накомстрешен као да је извучен грљањем меких метала (олово, калај). Угонуо у оно неодређено стање опште дифузије без мисли о текућим задацима, нисам одмах

приметио шта се све почело да збива и да се својом неочекиваношћу зарива у то тако мртвосано јутро.

ПОСМАТРАНО ОДОЗГО, ИЗ КАРАУЛЕ НА ЗИДУ: Док сам малочас мислио што сам мислио, нисам ни приметио да их пребројавам према списку прикућаном у зид карауле. Па још једном. Двојица су недостајала. Болесни? Како и не би на ову зиму! Чудно је било једино што се стражар Беровић још није појавио, иако се цео круг већ два пута окренуо, па се упитам да ли да обрнем телефон. Поднаредник треба да сиђе заједно с последњим, да закључа зградна врата и заузме своје место на десној спољној страни круга. Зато дигнем слушалицу, али се угом појави један доста отпресит осуђеник и, заставши мирно у вратима као командант на инспекцији кад хоће да се увери је ли све у реду, погледа пред собом и насмешен пође ка кругу. Сад ће, дакле, и Беровић.

РАШПАР: Они радник што на пиво и млеко још мирише, Слободан Раденик што га зову, гури ми у руке нешто, хага ли је, магријал њаки, ко би све то знао, и тек што ми гури они лист, шапну: »Предај даље«, па ступи пред меном у ред. »Зашто да предам даље, зијану ниједан, кад је, пашче од панчета, и код мене све сигурно? Потцењујеш ти, прашче зелено, старог пролетера који је двадесет и три економско-динарска штрајка организована, а партијске ћелије да не бројим, који је цандаре зубима за бело грло хватао и ком ни сикира ништа не може сем ако га у слепо око не потриви.«

ЛАЗИЦА ПОДСВЕСТ: Коракнем живље, стигнем Рашпара, који је, говорећи нешто полугласно, неконтролисано претио оном руком у коју му је Слободан — стигао сам да видим — мунуо нешто и, сударивши се с њим, истргнем то, погледам у ходу — хиљадарка — успорим, дам је Грујићу иза себе и добаћим му: »Живље! Даље!«

ПАНДУР ИЗ СРЕДИНЕ КРУГА: Приметио сам убрзо пошто је стигао последњи осуђеник, или онај који ми се учинио последњи, да се узнемирује круг у иначе прописном дотле кретању и да је тај немир праћен успоравањима и убрзавањима, гуркањем и сударањем. Не знајући још о чему се ради, али видећи непрописност, викнем једно: »Одстојање!« Круг је на то продужио да се креће прописно с рукама на леђима и оборене главе, леба од леба на три корака. Па ипак... шта им је то данас? — једва стигнем да се упитам, кад из трокраке зграде изјури још један политички, сав раздрљен и одшивена рукава на рамену. (Улењило се то, спава преко звона за устајање, еј, да мене нешто метну за спратног место Беровића, што би ја то дотерао у ред, не цebra их више нико, па се обезобразило.) Али док ја то мотао у глави, изби поднаредник Беровић и погледа с улаза према кругу. Изгледао је и он скроз непрописно, онако раскопчан а црн у лицу, непрописно обешених и — еј! еј! — откинутих дугмета на шињелу (чак су му на левој страни под вратом о коњу висиле обе беле косконе звездице). Нешто је смрдело ту на непрописност и неред, али шта? Но није било времена за размисљање. Јер Беровић се задржао на горњем степенику тек колико да прелети очима преко круга и нађе оног кога је, изгледа, и пражлио. Откри га, па, посковивши у месту, врисну и појури.

СЛОБОДАН РАДЕНИК: Правећи се да не видим како се устремљује на мене, стиснула ми се сама од себе десна у песницу и, кад ме пандур без разлога шчепа за раме, па подиже још и руку да ме удари, ја не посрнем, али, изненађен, поклепнем колико ми је било нужно да јаче замахнем шаком у самоодбрани, остављајући на све непоуделе стражаре утисак да сам то у самоодбрани урадио, уверен да је Примаш изненада полудео. И пошто у то није могло бити сумње, за сваки случај и алиби, лупим га суво и оштро у врх браде. Нисам то учинио снажно, јер ми

је стало да оставим утисак како сам хтео само да га одгурнем од себе. Он и не паде, али се заљуља и пође уназад, па се, после пет-шест корака које је учинио надући уназад, заустави исколачен и бесан. »Шта ти је?« — раздерем се што сам могао гласније да би ме чули сви пандури. »Шта ме ни крива ни дужна нападаш? Јеси ли полудео?«

Примаш се на то просто запенио и, место да се смири после тих мојих мирољубивих речи, поче да виче и зове остале пандуре у помоћ!

Другови су на то, као што је и требало, прво застали и окренули се према мени разбацани по кругу, сваки на месту где га то све заглеало, а онда, видећи да Примаш не жели, острвљен, да ме остави на миру, индигнирано сви похитају мени у помоћ. Први од наших био је на два корака од мене али главу дајем да је и он био сигуран да је Примаш нагло полудео. Не вада узалуд одавно међу нама мишљење да би пандуре требало повремено подвргавати психијатријском прегледу.

Рећи то ваља баш тако на рапорту. И рећи: »Ненаоружани политички затвореници немају могућности да се бране и заштите од напада полуделих пандура. А Беровићева оптужба спада у ред класичних суманутих представа прогонених прогонитеља. Каква хиљадарка, какви бакрачи! Откуд нам тако што? Хиљадарка! Човек, пролетер, треба да се два месеца килави за њу. Тачно је само то да је ваш пандур сам први извукао из цепа *Политику* и рекао: »Дај сома за њу?« Но видео сам на новинама казнионски печат. Одмах сам помислио: Пази, провокација по налогу Управе! Само ја нисам социјалпатриот да се бојим ваших провокација и, кад већ хоћете свињарије, изволите једну наше фабријације! (Не, то нећу рећи.) (Просто, рећи ћу да је пандур рекао: »Шта је вама сом, сваком од вас Москва даје првог у месецу већу плаћу но што је прима и госпои управник.« Да, то, и онда ћу да прокоментаришем ово пандурско својим речима.) Тад ми је било јасно да је он, јадник, једна

од жртава ваше бесомучне, сенилане и склеротичне — дозволите — пропаганде. Схватио је озбиљно ваша грљања. Према томе, он је мање крив од вас који сте измислили причу да смо плаћеници. И које чудо ако је, оптерећен бројном породицом, хтео да својој деци осигура хлеб који му ви нисте у стању да обезбедите, способни да експлоатишете и те своје пандурске слугерање гонећи их да вам служе по 36 сати у 48 сати за бедну хиљадарку месечно, плаус стан и униформа бесплатно.«

»То није твоја ствар!« — рећи ће глупи управник.

Али засад се Примаш пенио преда мнош, а шесторица другова крај мене, схвативши да ме пандур лажно оптужује, клеали су се већ гласно у шта год волиш да сам с њима заједно изишао у првој групи. Из собе. И из зграде. Дабоме. Тако је и било, *wrong or right my class*.

ПОСМАТРАНО ИЗ КАРАУЛЕ НА ЗИДУ: Поднаредник Буровић, вичући нешто са улазних степеница, бацно се нагло напред као кобац на пилае, дохватио једног за прса, крут се покварно, настало је неописиво гужвање, на шта сам ја притиснуо звонце за тамничара и звонце за дневну стражарску собу, онда сам опалио један метак у ваздух јер је гужва била велика и непрописна. Само, мечка се решетом не плаши. Напротив, пуцањ, уколико су га и чули, могао их је само разјарити и ништа више. Срећом, нису га чули — вика, ветар. А да су, пољубио бих јежа у шарена леба. Еј, Нешовићу, Нешовићу, набуцио би као нико твој.

КРАЈНОВИЋ: Иако сам био још ноћас решио да јутрос на мривој шетњи поразмислим о облицима зла као облицима природе од којих је човек и почео свој неприродни (противприродни — волео је да каже Слободан), хуманизаторски узди, супротстављајући у мислима зло у природи оном Енгелсовом носиоцу прогреса, оном друштвеном добру набећеном од стране оних који се противе прогресу као злу,

нако то зло може бити за човека само природа, она идилична природа о којој су Русо и Гете написали толико усхићених страница, учинило ми се да је изјурio Јернеј, а пре њега Слободан, који је тугнуо нешто у руке првом иза себе. Рашипару? То нешто је почело да тече од руке до руке док није дошло до Венчета испред мене. Како је утом излетео и Примаш из зграде и како је управо стигао грчећим кораком до круга из ког је извучао Слободана, Венче је турio оно нешто у уста и по томе што су му уши страшно смешно одскочиле нагоре, па надоле, па лево и десно, и опет увис, било ми је јасно да је то што је турio у уста (и одистински прогутао) било нешто конспиративно и важно. Уосталом, и тамни му је потиљак поцрвенео. Но откако је Примаш био дигао руку на Слободана (а овај га ударио неким неприметним скоро покретом руке одоздо), ствар је примила један све задахтанији вид. Појурio сам у помоћ Слободану, а неколико пандура је истовремено дотрчало у помоћ Примашу, који је, насртљив као оса, дигнутих песница, полетео поново право на Слободана. Али гужва се прекину пре но што се у правом смислу речи била разгорела.

Грулић: Утом су се, с патетичним и изгребано реским шкљоцањем, отворила широм недалека врата управне зграде и из њеног је мрачног ждрела бљунуо као неки сиви млаз воде, који се одмах, још на првом степенику што се спуштао ка дворишту, поделио на два курјука, сваки од по двадесетак сивих војника с пушкама. Неки, још жваћући, у трку су намештали бајонет на пушку и, ступивши већ на гле дворишта, образовали полулук лево и десно од зева врата. Последњи је изишао тамничар, оним својим дугим, тешким и тромим кораком, незагледан ни у шта. Стао је нагло, и шкочаким тенором, не гледајући ни у кога и ни у шта, наредио стражарима: »Пушке на готовс!« И пошто је, уз оштру и муклу треску и пребање гвожђарије, дрвета и кожних ремена, команда из-

вршена, окренуо се нама, који смо, збијени у гомилу, непомићни наједном, гледали цео тај маневар и, не закачивши никог од нас својим празним, смрзнутим, округлим погледом, викнуо (пошто је саслушао нечујни за нас, али брзи и задихани Примашев рапорт за време којег је, окрећући се, упирао кажипрстом прво у Слободана, па у све нас): »Слободан Раденик! Јернеј Бајец! Напред!«

Наста комешање лево од мене и, пробијајући се непрозван, Витор изби испред свих, стиже да испред мене, покретом руке, задржи двојицу прозваних, крену сам напред и застаде. Ја се, ношен мање радозналошћу више којечим супротним, ипак ужурбано станем да пробијам кроз редове оних који су ме раздвајали од Витора. Али кад стадох уза њ, он опет крену корак-два. Ја за њим. Он учини још два корака. Они који су стајали десно од мене такође су учинили са мном и та још два корака. И они иза њих. То се понављало. Збијени, мицали смо се врло опрезно, примајући сад право у лице огромне слапове ветра. Витор би увек учинио један на изглед врло крупан корак у правцу пушка које су нас држале на оку. Ми око њега грудили смо се да не заостајемо. Компактна сура маса другова иза нас на њиховом челу, љуљајући се, кретала се непрекидно, сусстижући нас сининим, потресним ходом.

Витор је наступао руку савијених меко у лактовима и спуштених у полулuku из рамена до цепова круте доламице, где су се, тако меко падајући, неочекивано завршавале чврсто стиснутим и као подрезаним песницама. Лице му је било тамније црвено но обично, поре немирније неравне и широке, образи и подбрадак необријанији. Само ружичаста ћела — једнака себи, откривала се осута сувом, величастом кратком и ретком маховином. Његов је поглед горео густо, сажег у велику дугмичасту избочину дужице исте боје као и зеница, што је с њом чинила једну грумулицу, до уснијања буктаву. Гризао је за све то време крајеве својих бркова с длакама као од коњ-

ских струна (оним за сита која модни кројачи употребљавају да би измоделирали кокошија прса муштерија), али за све то време исто тако одсутни неки осмех, напакнут под притиском, кочио му се на крајевима тамнољубичасте црте доње усне. Према нама су стајали пандури у два реда, с пушкама истуреним далеко испред себе. И док је одстојање износило двадесет корака, све је изгледало још могуће. Али кад се скратило на петнаест, и кад је размак почео да се и даље смањује, наше је кретање, све крупнијим и истовремено успоренијим шаговима, стало да се приближава тачки додира и самим тим и тачки неминовног сукоба. Ја тад осетим, по неким не претерано приметно савладаваним трзајима, да се то Витор мучи да обузда жељу за сударом и да свесно и с јасним циљем успорава свој дуги корак у намери да учини све неподношљивијом тензију што је обузела и нас у суром шајку и пандуре у сивом с плавим пароллама под врагом. Ветар нас је снажно шамарао, било је хладно, али дошао је, изгледа, онај максимално концентрисани тренутак пред акцију кад се престаје да осећа ништа спољно. Ишло се на циви откривених чела и груди. Варијанта *психичког напада*, прилагођена условима, одвијала се по утврђеним законима ризика, који је у том часу, с једнаком уверљивошћу, могао да донесе или страховит пораз или победу. Маса стражара стајала је окренута већој маси робијаша, која се лагано кретала према бајонетима што су се кочили уперени у наше груди. Нико није ништа говорио. Ни тамничар. Ни Витор. Занемели сви наједном у очекивању неминовног.

лазица подсвест: ОDMAH ми је постало јасно — нема шале. И док је чета пандура стајала пред нама постројена у два реда урамљујући са свих страна тамничара, ја сам изабрао гада на кога ћу насрнути, дође ли до насртања, што није било искључено, с обзиром да је Витор, онако мршав, сав од жила а црвен и ћелав као Лењин (само без

оних Лењинових испиђујућих а суздржаних очију на слојеве и разделе) (за разлику: Виторов поглед је имао монолитан сјај стаљинског црног жара и лакованог огња), избио одмах напред, чим их је угледао, и кренуо њима у сусрет, па нам и није друго остало него и ми да га сусстижемо како бисмо се изравнали с њим. Иза нас, из првог реда, густо су се кретали и сви остали, и ја сам био сигуран, припуцају ли, да ћемо им ми, преживели и нерањени, стићи да отмемо пушке пре но што репетирају и да ћемо их на лицу места све помлатити, излетети напоље и онда, наоружани, насрнути одмах на пошту и жандармеријску станицу, на суд и касарну, и да ћемо у року од пола сата загосподарити касабницом окруженом са свих страна шумовитим планинама. И можда ће то бити сигнал за општи устанак. Јер страшно је напољу нерасположење против великосрпске буржоазије и опште против буржоазије, и народне масе би свуда у Македонији и Хрватској, у Србији и Словенији, у Црној Гори и Далмацији једва дочекале искру тог нашег примера да и саме плану и крену у општи устанак. Крајновић, поред мене, накривио је ону своју главу с укоченим осмехом и погледом даноноћног пробуденог спавача, али се, први пут откад га знам, држао као човек који мисли само о оном што је сад и ту на дневном реду, тако да ми се први пут у животу учинило да је и он обичан један револуционар као и ми други што смо, а не један проклето паметни профа, књишки молац и шта ти ја знам шта све не трљају братковци о њему, причајући да је он од идеалистичког правца као они социјалистајници, а не комунисти, и да је захваљујући само глупости полиције залутао овамо, где није дошао свесно зато што је борац.

Признајем да сам и сам понекад на почетку робије мислио ако не баш исто о Крајновићу, а оно донекле слично, иако никад нисам узимао к срцу цинриге братковаца. Јер Крајни је био

дружчији од свих нас. Сувише буржоаски расејан за једног комунисту. А онда је и превише знао. И увек читао. А и чинило се да воли да зеза и зафркава радничку класу у лицу Венчета, који није био радник, него студент, али обичан, не усавршен: најмање је знао у кружоку. Као да смо ми криви што нас *ћаћа* није послао у школе, него на занате и у фабрике. Но Витор је ценио Крајновића, а то је мени довољно. Ценио сам га и ја до даљег. А сад, ето, доказује пред свима да су братковци и у његовом случају исисавали оптужбе из малог прста. Не само у мојим очима него и у очима братковаца, он се држао како ваља храбро, и то ми је било врло драго. Борба увек донесе нешто добро. Нема такве која не учини сваког од нас бољим и која нас све не научи чему паметном и дотле незнаном. Јер је борба увек једно опште запињање против линије мањег отпора што курвински постоји у сваком човеку, да му нану нанину, и кад ниси опрезан, зачас ти подвали, изибе с хиљаду на први поглед паметних оправдања и паметних на изглед разлога, а то и јесу извори опортунизма против кога је свима тешко да се боре. Опортунизам има своју пету колону и у сваком антиопортунисти, па сваки треба да се бије и против самог себе.

ПОСМАТРАНО ИЗ КАРАУЛЕ НА ЗИДУ: Пошто је најзад из управне зграде истрчао господин тамничар са четрдесетак наоружаних колега који су се разместили сучелице немирној гомили комуниста, ови су, ваљајући се и дижући руке изнад глава што су се клатиле као тешки чичкови на ветру, пошли сви заједно неколико корака према строју стражара који не стукну одмах. Ја дигнем на то пушку и полако узем на нишан оног најистуренијег, ћелавог, чија ми се кивна и црвена глава издалека учинила најопаснијом а познатом однекуд. Али нисам престајао да рачунам: ако робијаша јурну на стражаре — неће погинути ни де-

сетак комуниста, а њих ће двеста преосталих отети зачас и пушке и кључеве. Могу да направе уопште русвај. Ја сам овде лично заштићен и мени не могу ништа. Увек бих стигао да скинем сваког ко би покушао да се попне до мене. (Мада, ћаво га знао, немам ни двадесет и пет метака, а сваки не погађа.) Али зашто би се пели? Зар их ја угрожавам?

ОНАЈ: Још кад је тамничар викнуо: »На готовс пушке!« гј. »Пушке на готовс!« и кад сам на десетак корачаја од себе видео оне округле рупице цеви као напрстке за прсте смрти којима нас она има да заштите за скуте свог покроба баченог заувек преко човечанства, ја сам хтео прво да се сакријем, да нестанем, да се бацим у благо ничице, да дигнем руке увис, да се предам, да молим за опроштај, за поштеду, да им обећам да ћу бити добар, да ћу прекинути све везе с колективом, отићи да до краја казне проживим у самници, написати молбу за помиловање. У глави ми је бучало неиздржљиво, срце ми се надуло и сваким ме ударцем целог заљуљавало ишчашујући ме из целог мене, из воље, из свести. И већ сам хтео да се бацим на земљу, уједем стврднуто благо, кад осетим на себи мање зелени и завидљиви поглед Пракома, који је и имао очи човека прозложеног условима друштвене неправде, али неоплемењеног свешћу о својим недостацима упркос великим личним патњама кроз које је прошао. Да доживи револуцију (али ко ће је од нас доживети? нико пред овим цевима), тај би убијао и таманио буржује без суда само зато што су живели боље и мекше од њега. Бркајући пресуду коју би историја изрекла класи с кажњавањем појединаца, чија лична кривица не може да се изједначи с грехом експлоататорског система, он би у име правде, на нивоу најпримитивнијег, ванисторијског *сјаша Курто да узјаша Мурто*, сигурно захтевао за себе добра и привилегије, помињао шта је лично пропатио и под радним

народом подразумевао искључиво Пракоме, ако не само Пракома. Није му дат узалуд тај надимак Пракомунисте, тј. Пракома. Одиста, облик његове класне свести задржао је неке карактеристике чији су се корени налазили можда у робовласничком или феудалном менталитету.

Безим ли? Шта ја то? И у мислима не смем да будем присутан. Проклињао сам своју судбину што ми ставља Пракома увек за петом и, видећи га крај себе, било ми је страшније но ужасно од помисли да би он могао видети како се бојим и после причати окол: »Евентуалац је евентуалац и кад за виторовске вахабите и младотурке не гласа.«

Да га се отресем, кренем напред, али утом видех још веће, порасле у међувремену, напрстке смрти и задрхтим, али се уплашим да ми Праком за петам не примети то дрхтање и не чује цвокот што ме обузео, па, заборавивши на пушчане цеви, коракнем још неколико пута. »На следећи ваш корак, наредићу да пуцају« — викнуо је тамничар и сви застанемо. Али и у гомили, коју је сву од тих речи прошао хладан трзај уназад, осети се одмах и она нека бесмислена и несувисла инерциона тежња да се настави и продужи напред. Талас је тај почео од Вигора на челу, од Брагка и Грујића, који су га пратили и чак хтели да га пресигну. И јест њихово месо нека заштита од метка који може да прошиша као ништа кроз три реда људских телеса преда мном и направи ми над срцем или на челу рупицу довољно малу да ми сав мој у чварак згрчени живот на њу исцури. Но како је Витор на трен само застао као да размишља не о тамничаревим речима него о нечем сасвим другом, и одмах затим, не придајући у ствари никаквог значаја тој његовој озбиљно и најозбиљније мишљеној претњи, продужио ка цевима, опет се са степеница разлегао тамничарев високи глас: »Ни корака даље, пуцам!« Овог пута погледам само лево,

у зле, незауостављиве очи Пракома загледао у цеви. Зашто? Како он то да може? Зар је збиља храброст некима лака? Зар сам ја изузетак међу људима, па само ја бринем и цвокоћем и дрхтим и замисљам увек најгоре и горе још од најгорег? Праком је ишао не гледајући ме, изравнан са мном, који сам био успорио на прву већ претњу и трупакао у месту, непомичан сад, после другог громогласнијег упозорења да ће се пуцати. Али другови као да су, не упитавши ме и не обавестивши ме, донели одлуку да сви погинемо. И то ме увреди, нарочито оно нешто дубоко и искрено презриво у Пракомовом погледу кад окрену више но што је требало главу према мени. »Пуцају!« — викнуо је тамничар још једном и откопчавши фуџролу извадио револвер, мањег отвора цеви али страшнијег од пушчаног, некако покретљивијег, претећијег од оног.

овал: Било је то једно велико узбуђење. Осетио сам дах новог Октобра, онај дивни ветар јуриша на Зимску палату, блиставо пијанство што резе у ноздрвама, светлост кроз коју су јурили Буџонијеви коњаници секући шљам вејгановаца и пилсудчика, дењикиноваца и врангеловаца, корниловаца и јуденићеваца, онај понос што и у том тренутку, који вреди сто живота, припадам авангарди. Видео сам Вигора, који се први снашао и силовито кренуо према тамничаревом револверу повукавши нас све, видео како је, гресући се другарски од гнева, раздрљиво кошуљу и викнуо: »Пуцај, кукавице! Видећеш како гине и гинући побеђује пролетерска авангарда!« Мени је у том тренутку дошло да сместа погинем, ту, одмах, нестрпљив што већ не пуцају у мене, жељан да том прелепом смрћу искупим све своје тренутке скрштених руку (кад се спава или једе или учи). Ето, те ствари један револуционар не би смео! О, како умор и глад вређају! Подсећајући да смо од беде

Људског говна саздани! Само, не бринем ја, моје је поверење у науку безгранично, иако ја мало знам а тешко учим. Али сигуран сам да ће наука да пронађе средства да слободан човек не робује ничему, ни говнима ни нагонима, ни осталим жељама. Стојим у реду правог човечанства. Оног које се од памтивека не мири да робује, галијари, тамнује, робија, буде вешано, мучено на точку, спаљивано на ломачи и спрељано, и управо тиме, јуначким и мученичким смртима, стиче право на човечност која је целатима, убицама и осталим пандурима недоступна. »Пуцајте, вашке!« викао је Виктор, и сав живот који ми је дат да иживим за сто година, мрву по мрву, скупио се сад у жижу што је ускључала од тог орданог и поносног Виторовог крика. »Пуцајте, пицајзле људске!« Све увреде, багине, шамари, све воловске жиле, сви пендрецци, наплаћени су сад кад се испршени примичемо дигнутим зацвокоталим цевима. И да поново добијем живот, ја, следбеник Виторов, да ме ко може да пита, не бих желео друкчији живот но тај што сам га проживео (да, плус боље држање, није требало признати чланство!) (узео сам га на себе и никог нисам одао) (али ни то признати није требало) (знам да није, други пут нећу), због ове овакве смрти што ме чека и која сваког трена може бити моја док голорук срљам на накомстречене бајонете и метке што већ шкргућу у шаржерима. Али ми који смо се, лево и десно од Витора, примицали пушкама равнајући аутоматски дисциплиновано своје кораке према његовим, ми смо још увек само осећали или мислили, али он је и деловао, јер се није само кретао него и одлучивао како да се сви крећемо, бирао између сто хиљада погрда ону коју ће у том тренутку бити најбоље греснути, као и час и начин на који је ваља изурлати. Упркос својим силовитим и заносом хипнотисаним покретима, нужно таквим да би пренели своју заразу делотворности и на нас, ње-

гова свест је радила хладно и прибрано као најсавршенија машина за рачунање што, између вечитог да и не, пред сваким потезом што се нуди, има непогрешно да узме или одбаци једну између сто хиљада понуђених речи, један између исто толико покрета. Онај прави. Али тад, револвер у тамничаревој руци...

ОНАЈ: Видећи да не може лепим да нас заустави, тамничар опали. Да ли опали? Да, опали! Откуд би иначе онако страшно и тачно изнад моје главе зујнуо страшан рој пчела? Да ли су то меци плотуна зујнули нада мношом? Да нису, зар бих онако инстинктивно сагнуо главу? И зар ме баш то не спасе?

Али тад видех да нико од људи крај мене не трепну, а камоли да је помислио, као ја што сам, да се треба бацити на земљу.

Испод машином за косу шишаних жутобелих чекињастих бркова Пракомових појави се чак подсмех кад ме угледа бледог и унезвереног да дрхтим и дрхтећи успоравам ход. Па се уплашим — останем ли после свега жив или, вероватније, на месту мртав — још јаче од тог подсмеха и презира што ће ме задесити останем ли чудом жив, а сви они сем њега, Пракома — мртви, да у том случају нећу моћи да поднесем ни његов презир, ни то предсмртно одуговлачење, те очајан, цвокоћући, ја у неком нагло избезумљеном двоумљењу учиним, бежећи од тих својих мисли, неколико корака, пробијем се напред у први ред, сам у празном простору, одмах испред десне Луковићеве руке, ни с ким између пушака, себе и високог металног гласа који утом командова: »Нишани, пал...« Али ја сам већ био мртав, нестало је сасвим светлости (зашто би иначе било тако мрачно одједном?). Не, ја сам се бар онесвестио рањен, ако се нисам баш и сасвим мртав простро (никаква аутентична сведочанства о осећању смрти не постоје), не, ја сам погинуо, јер чињеница да нисам

чуо пуцањ и чињеница да је нестало светлости потврђују да ме је метак пробио и да се моје стање и не може логично (бар друкчије не може) да протумачи неголи смрћу; па кад сам већ мртав, што да стојим у месту, што да не ударим пред собом...

БРАТКО: Људи се онај пожутели Албрехт раздра а Лазица Подсвест подскочи и наже се напред, и да је полетео као што је хтео, дошао би до катастрофе. Али ја га задржим, повучем га за капут. И то реши ствар, јер се сâм тамничар у ствари био силно препао. Но како је сналажљив, врати револвер у фуџролу, промени глас и поче да говори фратарски подмазано свим коломастима: »Шта вам је, људи! Ја вас ништа не разумем.«

И битка би била добијена у том часу да Витор, раздрљен, не продужи напред, вичући: »Пуцајте, ионако нам не дате да живимо!«

Врх бајонета му је доицао груди. Тамничар је одмеравао ситуацију. Очи, сиволаве, разводњене годинама и коњуктивитисом (од ког и ја болујем), брзо су му се кретале. Да сам ја и сад секретар као некад, ја бих у том часу на лицу места поставио листу наших захтева и сви би они били сместа и испуњени. Али они, вигоровци, то су све до једног људи који воле параду ради параде, поготово кад се ништа више не ризикује. Напетост је ипак још расла, јер пандури нису знали на шта су наши спремни. Ту је ситуацију ваљало искористити јер тамничар је већ био капитулирао. Одлучи се, Виторе, постављај захтеве, иначе се може већ добијена битка и да изгуби. У страху, неки би од пандура могао и да опали, убоде. Нешто треба урадити, Виторе, нешто треба урадити. Овако нема смисла више.

ЛАЗИЦА ПОДСВЕСТ: ...револвер у тамничаревој руци једва стиже да заигра и већ нестало у кубури. Али како смо се и даље примицали ка упереним пушкама, са стрелцима све мање убењеним да ће некажњени

проћи буду ли пуцали, ја већ приметим да је пушчане цеви захватила нека метална дрхтавица и лак светлуцави цвокотањац, па видевши то, раздерем се коланко сам могао: »Ура, наши, не дајмо се вечито зафркатати. И ми смо људи.« Братко ме зграби за мишку...

АЛБРЕХТ: Ја затворим очи и као мртав кренем. Али зачујем команду: »Налево круг!« Је ли могуће? Отворим очи, спреман да се окренем налево круг: али чега стражара се то повлачила у зграду. Не ми. И тек кад је последњи пандур нестало у мраку иза врата управне зграде, светлост се врати и ја угледам, с нимало олакшања, Пракома крај себе.

— Еј, идиоте, што си се тресао! — рекао је најобичнијим гласом, ни мрк, ни осмехнут, ни добар, ни зао. »Како ти је сад?« питао је најобичније, и протресавши својом сувом квргавом руком моју бедну евенгуалску ручицу, почео да слуша шта се то сад опет идиотско, замешано идиотским вахабитанглуком, збивало пред њим. Заборавио је на мене потпуно. Као да нисам ни постојао, ни био проблем за њега. Као да одсад ни мој страх, ни он, Праком, нека врста моје савести, није требало да као мамузе постоје више за мене.

КРАЛНОВИЊ: Стајао сам негде у средини, ни сувише истурен, ни сувише заклоњен, али тако да сам могао да добро посматрам све шта се збивало сваком у тој акцији. Као и увек, већину су од нас чинили шлепови вучени реморкером. Али сваки је тегљач условљен том већином која му намеће функцију, гонећи га на њу, јер ни ти људски шлепови нису шлепови по себи, они то постају кад увиде да има неког ком се брже но њима окреће *пропелер мисли*, како то каже Лазица. Тад му се и предају с неизговореном молбом да их снажно вуче. Могли би иначе, у другим условима, и сами да се крећу, чак и да друге потегну.

Улога реморкера Вигорова је већ годину и по дана и он је отаљава са својим изванредним смислом за сценичност, за ефекте, што не значи да не

уме у правом часу — клин у главу. Зачудо, и они најгуњавији међу нама, нашавши се пред цевима, добили су нешто виторовско — празнички светло на лицу, и ритуално одређено у покретима. Не мислим на оне око Витора у првом реду. Мислим и на оне око мене и на оне иза мене, на репу наше гомиле. Али уколико сам погледом ишао од првог реда ка последњем, та се маја светлости на лицима ипак смањивала и постајала мање видљива. Теорија дистанце? У сваком случају, они око мене изгубили су више боје но они испред, нарочито онда кад је бајонет дотакао рутаве Виторове груди и он заурлао налећући прсима на нож. Убод није био нарочит, једва му је бајонет пробио кожу, али било је довољно и то мало крви да се Витор, избежумљен од гнева, баци на уплашеног пандура који испусти пушку. Утом Албрехт искочи незнано откуд и ухвати пандура за копоран, а Лазица Подсвест налети, отме другом једном пандуру пушку, удари њом о земљу, не сломи је како је очекивао ваљда, али, вичући, завитла њом и пусти је себи пред ноге. Да је пре тога већ та на изглед све опасније нарогушена маса нас робијаша деловала деморализаторски на већину пандура, то није промакло ни тамничару, ни иком ко је сачувао довољно хладнокрвности да мисли и одлучује у фрагментима секунде. У напетости што је постајала све неподношљивија, чинило се да се решење може очекивати или с наше стране, јуришем на пандуре, или с пандурске. Дабоме, тад би морали да припуцају. Но тај испад Албрехта и Лазичино млатарање кундаком, иако нико није с наше стране узео озбиљно, с пандурске је протумачен наопако, као увод у наш насртај на њих. Неколико се пушака испред старог и ситног Пракома и Луковића већ спустило. Он, Луковић, одједном се стао да грли са заосталим пандурима, сетивши се у невреме и очито погрешно тактике братимљења: »Окрените оружје, ми смо пролетери као и ви,

упркос различитим нашим униформама» — урлао је — »не дозволите да буржуји плаћају половину радничке класе да убија другу њену, свеснију половину!» — викао је хистерично. — »Док ми ту заједно крваримо, буржуји се тове и курвају.«

Тамничар је тад наредио пандурима да се врате.

СЛОБОДАН РАДЕНИК: Непредвиђено. Као и обично. Ако боље промислим, није ни непредвиђено. Витор је све унапред знао. Само, узбуђење није дало да се узме у обзир варијанта тамничаревог млаховог окретања лица према строју пандура: »Хајде, налево круг и у собу!» Рекавши им то, махнуо је рукама као да тера пилиће и окренуо се нама, мркијим сад од збуњеног изненађења које смо покушавали да сакријемо, заиста збуњени: он је радосније одахнуо од нас.

Оно што се после догодио није занимљиво: тамничар је обећавао прва да ће све дати што може, да ће нас управник, чим се врати, примити. Витор је инсистирао и даље. Тамничар је почео да погушта, а ја сам помислио...

Али доста тог ја, ја, ја. Треба се видети очима других, да би се и други видели.

Венче и Јернеј су пошли одмах у Управу по пошту; а они којима су до тог јутра стигли пакети, добили су их одмах, неизмерене и скоро непрегледане. Јединство Браткове групе, изгледа, биће тим успехом озбиљно пољуљано. Мртва шетња се није могла више да настави. Пошло се полако у групама ка соби. Витор је, паунишући, пришао Братку и рекао да је то први ту случај претварања пораза у победу. Захваљујући — рекао је — прво Слободану (и Јернеју! — додао је одмах Слободан) (и свима! — допунио је Братко). Витор је инсистирао усхићен: »Једна изгубљена ситуација преврћена је у добијену« — понављао је — »сврсисходно држање, јединство редова, веће борбено искуство

и одлучност, као и вешто коришћење бројне надмоћности, допринели су да голоруки растерамо до зуба наоружану пандурију.»

Братко се удаљи замишљен. Витора преста да држи еуфорија. Чак се пренагло смрачи. »Шта ти је?« упита га Слободан.

Не, није остављао утисак човека сасвим задовољна таквом победом. Да ли би му један привремен пораз више користио? Не верујући у то, Слободан га упита. Витор га не погледа одмах, али после, жагрећи очима из којих се чинило да искре варнице, рече:

— Како натерати сад људе у штрајк?

Слободан није сумњао да је нужно ући у штрајк. Коначно, ово је све требало да пружи разлоге и поводе за њега.

Пред вратима зграде, одједном се одвоји и потрча уз степенице. У собу стиже први. »Волим« — помисли — »и Витора и Братка!« Испитивао се.

Није се плашио ничег!

Продужио је самоиспитивање: воли их. Није Братко опортуниста! Није. Треба заго волети све другове. Препознавао се први пут потпуно у свему ономе што су му сви они омогућили да уради, изазове, оствари. Што ће му и надаље омогућавати.

Осећање духовне и телесне потпуности (тако лако замењиво оним изв. среће, упркос њиховом делимично противречном односу) испуни га ганутом захвалношћу и сва се три времена, раздвојена преградама, саставе у њему ванвремено уједињена. Очи му шкрто засузе на прагу отворене још празне собе.

5

ПРВИ ПОГЛЕД ПОШАО ЈЕ ИЗ ЛЕВОГ ОКА (ОНДА КАД ЈЕ ПРВИ ПУТ ПОСЛЕ ГОДИКО САМОЋЕ И ЋУТЊЕ СТУПИО НА ПРАГ СКУПНЕ СОБЕ): Дахав, наслони се на врата и погледа пред собом без иједне више мисли у тај дуги,

дуги продор с два реда спарених кревета дуж сваког од два бочна зида. По четрдесет са сваке стране. Кроз средину собе текле су прекидане врпце од буквине на два нивоа: клупе и столови измашћени употребом, боје лако пржене телетине. Између клупа лево и десно од тих шест дугих столова — по једна стаза са сваке стране, једва метар и по широка.

Иза лећа, уз степенице, чуло се гребанье спорих корака, у ритмичком противречју са живахним младим гласовима. Пред њим — никог. А ипак, учини му се да утом, из асфалтног пода, избокове тројица у робијашком; у њему не шкртутну купањ мењачке кутије времена, али та тројица побу између дугих, несастављених столова, журећи преко, према пару кревета на којима су седела одједном четворица другова. Над њиховим главама, као и над свим осталим креветима — полице од обичне чамове даске са посивелим алуминијумским порцијама, начетим хлебом и плеханом кашиком, а висећи о дрвеним клиновима, тихо се љуљале робијашке сукнене капе, пешкири и пуловери закрпљених рукава. Прва помисао: утисак униформности. Стварала га је више та трака од шест неслепљених столова и клупа но окерастосмеђа маса сламарица неједнако напуњених и услед тога испупчених и конкавних, равних или конвексно упалих у дрвене оквире. Бебад, која такође нису била исте боје, старости и квалитета, мада сва ерарска, остајала су такође изван игре уједначења. Но тад се јави прво осећање ван мисли, речи само: *Пауци, пауци — влакна туге!* Ипак, бебад су изазивала мање туге но сламарице. Да ли зато што је и сâм на њима од оног тренутка кад је први пут прекорачио праг скупне собе, лежећи и седећи, провео део неизгубљено изгубљеног времена? Времена посвећеног учењу, раду у кружоцима, дискусијама, спавању? Но то је од после, од пре скоро годину дана. Не. Једанаест и по месеци.

Али тад кад је први пут прешао праг, соба му се учинила налик на унутрашњост брода једрењака (незахваћеног још буром као толико пута отада); не,

на унутрашњост бескрајно дугачких циркуских кола с дном што се сужавало брже но у стварности, онако претерано како се та сужавања збивају на половини хамера за време часова перспективе. Прва седморица људи нису изгледали смањени, удаљени само.

Приближити их све себи, то нека му буде живот!

То је и било већ годину дана скоро. Од оног југра кад је из самице пребачен у скупну собу. Као да се за тих једанаест месеци нису сви они у међувремену претворили у класирану и демистификовану мистерију. Од ње се машта самичара хранила више од 100 дана у очекивању самих сверазрешујућих сезаме-отвори-се чудеса. И није престала. Настављала је да у њему трепери као нада у пуном цвату младихста нетакнутог остварењима. Као и пре једанаест и по месеци, откривала су се лица другова у непрегледној маси. Наслоњеном тад на врата, лицем у лице с пуном собом, били су му још незнани, исто као и сад пред празнином једанаест и по месеци касније. Само сад — непомични, на некој бледој фотографији. Сваки од њих памћењем сведен на један једини гест — пигом, лако сварљив и тако рећи предијеталан.

А то га баш прво препознавање (више но што би препознавање) и задивило, и, задивљеног, укочило на прагу собе, тад као и сад леђима наслоњеног на врата, још незакључана сад, тад већ закључана за њим. Познанство, које је знање, треба заслужити радом и оданошћу, а после, стапањем са свима.

Уосталом, оног у самици замишљеног ексцентричног тајанства скупне собе није било на њеном тад прагу, ни у два реда кревета испод дугог бочног зида с пет прозора са сваке стране, ни у она шест стола — сваки дуг шест метара — ни на полицама (изнад кревета), с којих су висиле личне ствари: разнобојни пуловери, шалови, гуњевни (ах, интелектуалци, радници, ах, сељаци), капе, пешкири, марамнице. Ипак, изазивање је неко зрачило из првог утиска којим су га тад обогатили сви ти мили, мирни, заузети људи који су, неузнемирани шкртугавим отварањем врата (сав-

ладали су сви оно његово још тад постојеће сами-чарско уплашено брцање на храпави звук кључа) (за његов тадањи улазак), настављали своја непомична, крута седења на кревету, за столом, или она нечујна, сеновито смањена и питома кретања у дну собе, где су обављали неке необјашњиве послове; али нарочито су га узбудили они који су, седећи круто на креветима, чамили на један неаустративно пркосан, без напора осмишљен начин. Увијени до изнад бубрега у ћебад, они су се, укрупњени, чинили — споменици од неког порозног сивобледог камена. Њих је гледао још непокретан, задивљених већ објашњења: макете споменика прошлости на неком будућем тргу. Сваки је ту то био, али још више некако били они седећи, налик на рељефе. Зашто не сви подједнако? Није ли сваки, иако условљен врло разнокалибарском свести (од оне о припадности класи, до оне о противсудбинској дужности), у пуној слободи изабрао свој пут, прошао стиснутих зуба муке на полицији, горчину самице, а остао у тој непомичности — само кротак, скроман, неупадљив, обичан (мада је сваки од њих ипак члан авангарде, изузетно, дакле, биће)? Јесте, нико не драматизује своје болове, верност, величину. Нико не проси ни обзира, ни милости, ни сажаљења. Нико се не разбарушује. Ех! — допирало је и сад на прагу собе његов тадањи поклик као да је све то време остао да живи у њему, подземно не престајући да одјекује на ону давну заклетву: — И ја ћу научити тајну обичности коју сви ови ту знају и зато и изгледају споља тако неупадљиво и скромно; и њега ће они да посвете у тајну како да с лицем к нози превари противнике и успава непријатеље баш том привидном успаваношћу, иза чије непровидности може невидљиво да преза и, презајући, да борбено делује, све искуснији, све опаснији. И он ће, као и они, умети да понуди свим беспосленим радозналостима само привид својих облица! И он ће се заразити њиховим знањем о томе како се то револуционар прилагобава великој игри живота у борби за

живот тежи, лепши, већи, мудрији, живот што не постоји још, али што својим стварностима у семенци, још скривеним од погледа, или стварностима на помолу, превазилази у сваком погледу лакши, шуљњи постојећи живот, који се још, можда далеко од остварења, својом компактном непробојношћу сâм поставља на задужујући тег ваге живота упереног свом својом смртношћу против смрти.

Тај противсмртни тег, то је оно што желе да научи како се постаје. Сви они то знање издишу и удишу. Удахнути знање које остаје за њима у ваздуху. Јер, било му је у оном (и овом) часу јасно: изглед који вара, обичност, тишина, све је то аристократизам свести! — продужи распаљен оживелим тадањим призором себе и утиском који су ту људи у њој, тако слични споменицима, оставили у њему — против сваког се рока буне. И против оног опште-природне казне на времену робију живота, на казну изласка с те робије с ногама напред у смрт.

Тад — забремза свој први накот претераних одушевљења. Она још нису на дневном реду. Треба одложити заносе. Стрпљења (савлада се, иначе би крикнуо: *ево ме, другови*, и појурio и сад као и тад што је хтео да раширених руку појурio и загрли сав бескрај пред собом, целу собу са друговима у њој, ту бесконачност налик на шагру, не! налик на брод што плови секући прамцем све будуће нужности)! Доћи ће и она! будућност — помисли стежући песнице, решен пред празном још собом сад да се поистовети с друговима и престане да осећа себе као лице одвојено од њих: треће лице они, треће лице ја, помешаних субјективности. Сви још иза њега, првог стиглог с те шетње у собу, а као — пред њим.

ДРУГИ, СКОРО ИСТОВРЕМЕНИ ПОГЛЕД, СЕБА СЕ, ПОШАО ЈЕ ИСТОВРЕМЕНО ИЗ ДЕСНОГ: и видео тад како из умивалке излазе незнани још другови, који из њему непознатих, што не значи и неоправданих, али свакако врло конспиративних разлога, има да организују игру

зује у бронзи, од које су се чинили да су; од које су већ постали. Седећи за столовима, други су бронзано и камено, привидно равнодушно, вадиле речи из дебелих словара, читали, писали или преписивали оно што је мудро, будући оно што је њима било потребно.

Хватајући погледом све те покрете, све те разнобојне различитости (бронза, камен, пешчар, гипс, гвожђе, челик, бакар, гуч, никл), осећао је како одашуд зрачи нека приступачна звучност, нека бахата доброћудност, нешто што потврђује његово опег препартијско, скојевско осећање да се у револуционарну борбу не ступа из опредељења за један позив, чак ни за позив политичара; борац је — задрхта сад исто као тад невинно и неискусно — нешто много општије непомирљиво и свеобухватније превратно и самим тим срчаније животно; они су медијуми једног страшног сазнања што је уједно хипнолично, као свака принуда, и слободно — као свако искушење; сазнања да се уништењем примитивне субјективности, жртвовањем себично самоодржајних нагона, сваки друг може дигнути на спрат високе, општекласне, објективне свести, једине што ће бити после у правом смислу непновљиво индивидуализована — уташена осећања анимално личне правде буктаће и у њему као и у њима што већ букте самоосећањима која су пожари правде већег броја, правде која је више но што је то пуки збир појединаца, јер јесте заједничко надсазнање о напотреби да се спречи зло што прети већини, свима, целом роду, доживљено као нормално осећање самог себе. Мит искупљења? Укинут и сачуван, узидан у темеље овог апсолутно лаичког поимања добровољне а нужне борбе као чина спасавања надличне заједнице! Тад тек цувакс постаје припадник тог тајног несветог светог братства у чије име је и изабран да, без самосажалења а сажаљив, буде спреман да сваког часа отрпи бол до личне смрти. Без сцена, чупања за

косу, цмиздрења. Пред њим се нису тад открили ни утописти ни анархисти ни социјализајници. Комуници су то, људи који држе себе у шаци ради свих; једва описмењени, а извршни органи највише науке века. Они што својим примером стављају на пробу свет који, свет, као најсаставнији део себе, испитују да би га преобразили у све усавршивији предмет испитивања. По цену брисања једног небитног или битног дела себе из њега.

С том је грцаво радосном десном и левом мишљу, с тим је дрхтаво срећним расположењем и прекорачио тад праг скупне собе у којој су живели, један поред другог и један у другом, људи нарочитог кова. И наставили с њим, пригравивши га. Узбуђен претерано, могао се и сад упитати: Је ли заслужио да ступи на под тог светилишта? Био је свестан да ни човек који је издржао мучке не одајући другове, поднео пресуду и одолео самоћи, аутоматски не стиче право на све њих, другове, на срећу. Зато се и осећао срећним и истовремено рањивим. Је ли достојан те части? Хоће ли га ови људи, тако савршено уипрани, признати за свога? Пре њега су ту стигли и стекли тиме право да га признају за равног себи или да га не признају за свог.

Било је у томе, као и у свему, неког реда! (мислио је левом мишљу). Скривеног, невидљивог, фаталног (одазивала се, однекуд здесна, неслућена, друга нека мисао). Као и постојање што није само од наглих преврата и пропулзивних скокова. Које је и од спорог галожења, од понављања без новина. Од уједначених ниски што, једнаке себи, успављују кад не значе штедњу снага за страшни, врхунски одраз, за оно и ово чупање из тврдог тла костурних, бетонских традиционалности свакодневица ради повлашћеног тренутка припреманог вековима без промена, без историје, тренутка једино вредног све крви и суза, свих шкргута — јер надсузан, наткрван, надболан.

Али растварајући тај емоционално и приватно само значајни тренутак уласка у скупну собу, без претензије да га повласти ичим доли неумерено великом шаржом узбуђења којим није владао, док је десним оком тад гражио Грујића, ког није било, лево му се задржало на једном необично грабеном, средовечном човеку који се, угледавши га, дигао тад од стола и пошао му у сусрет. Али у исти мах приметио је с оба ока другог, врло крупног и високог друга како се, истински равнодушан на његов улазак у собу, спрема да пружи на свој кревет који се налазио на свега два корака од врата. Не зна зашто је осетио истог часа нов прилив узбуђења с прстом на уснама.

Тајанственији од свих својом равнодушношћу што је могла бити само обузетост нечим битнијим од уласка ма ког цувакса и ма ког појединца, овај није био скинуо с главе високу сукнену шубару. Остала му је натучена све до светлозелених, скоро белих очију, боје ваздуха у парку. Ко ли је тај? Шта то казује његово издужено и опружено лице као на шезлонгу неког другог одсуства? Каково? Оног од ситних мисли и приватних осећања? Али не и одсуства од вагге, заноса, страних маглина. (Запамтити и проверити после то лице што му је одмах саопштило још нешто што је личило на додатну отупелост, а било можда вишак умора, или нешто ипак неизрециво.) (Запамтити ту издужену главу, с носом задебљана врха налик на обрнути знак неког немог усклика што њушка полазећи од јамице у кошчатој немоделираној вилици и завршава пењући се уз нос који се сужава да би продужио њушкање усправном бором изнад повија.) (При чему ништа мање необично није деловала ни његова кожа, сва опуштена а уједначена, сва као од неког давног воска смекшалог на ватри што га полако, пред свима, топи, а он — тек што није кануо, а неистопаљив. Зашто? Због филибарске боје коже?)

Није још дошло време сазнања. Само за осећања га је било.

Кад би могао да то осећање уздужно распори до корена и раствори, можда би нашао одговор на то и на низ других салећућих питања. Овако је осећао само да би више него иког другог волео да је видео њега, тог огромног човека већ легао, већ покривеног ћебетом преко главе, тог висококапања, тако равнодушног на његов долазак, заузетог милион пута важнијим а невидљивијим доласцима и одласцима, видео како се диже и како му прилази.

Можда само још Грујића волео би исто толико да види да му први прилази. Што му тај крупни, преко главе покривени није отац, па да се без размишљања загрле, поносни један на другог.

Али Грујића је видео. Тог поподнева на шетњи. Био је смештен у тројци.

Истовремени тад поглед из оба ока: Колико је све то онда грајало? Секунд под пужевском цајглупом? Ни толико. Колико обртај кључа у брави?

Сукнуо је тад, наслонио се опет на врата кад је брава закључана за њим и кад је као један јединствени удар осетио погледе осамдесет пари очију што су се у тај мах дигле с осамдесет различитих послова: шапутања, свезака, књига, зује, и, прогутавши раздајину, обухватиле га целог, унеле у себе почињући да га тумаче, аналишу, доживљавају, разумевају, мисле да су га разумеле а нису разумеле, јесу и нису на осамдесет разних начина, сваки друкчији од оног на који је он догле поимао и не поимао себе (зна да нико не схвата ни себе до краја, а постоји опасност да свако од ових најаутентичнијих другова који га гледају можда помисли да га је целог разумео једним погледом) (бар онолико колико је потребно да се на основу првог утиска донесе први класификујући суд о њему, цуваксу) (тако бедно обученом, тако јадном) (кад би могао да види каквог га сви они виде, можда би био ближе истини о себи но што је то на основу свог другог и спорог саморазумевања) (сети се оног

медитеранског пејзажа фотографисаног кроз очно сочиво тек заклане козе: кубизам!)

Откину му се осмешки: Зар да другови имају козје очи? Не, нико га не види као некаквог кубистичког салтинбанка од цилиндричних ромбова и других коцки; свима изгледа онакав какав јесте: младић опрезан и повучен у себе, али са скојевским жизњерадосним осмехом на омршавелом, лако пољубичавелом лицу. Да ли ће се иком од ових осамдесет људи који су пут њега дигли погледе, прилагођене скоро потпуно дејствујућој и противдејствујућој стварности, погледе способне да објективно одразе његово лице, учинити да оно казује: »Ја сам рекламна слика за младићку судбину данас, иако не изгледам нарочито уверљиво и поносно у том робијашком оделу оптерећеном и убављављеном грубим закрпама. Извините за ово. Знам да не насадате привидима! Ви се сећате себе: човек, то није — закрпа на закрпу. Он је — сваки од вас; али и ја сам у овом часу човек чије вам је узбуђење познато. И ви сте доживели као ја што доживљујем тај велики по мене тренутак који има да се продужи на девет година још, уколико Хиглер не нападне ову земљу и она, у невољи, не мобилише и све своје робијаше у батаљоне смрти (како то већ у нужди државе раде) и ја (и не само ја) не погинем чистећи нагазноминска поља или секући бодљикаве жице да прокрчим пут за налете пешадије. (Је ли човек и таква мисао? Види ли је ко?)«

— Било је! — чу себе како одговара преурањено или са закашњењем (није знао), и у том часу нестаде слике и укуса оног грена кад је ушао у скупину собу и оних врата на која се, наслонен, залепио, и свих невиних кланачких егзалтација што су отад почеле да опадају у неред у његових грена уз једно јесењење успомена ван јесени.

У том часу, мењач без шкргута пребе из друге у трећу брзину, и он је опет клизио низ друм асфалтиране траке сећања, временски знатно ближих. Текле су брзо, некокализовано (мада је знао да је већину података добио од Грујића, који је ту, у Бази, друге ноћи по Слободановом доласку из самнице, прешао илегално у јединицу да би му на свој уверљив и мирновеदार начин испричао све што је било важно знати како би се и друг цувак уклопчао без колебања и лутања у живот Базе).

Већ на првом јавном скупу гласао је за предлог виторовске већине, против братковаца који су представљали тад мањину. Пет месеци касније, узео га је Коста, главни техничар, себи за помоћника, откривши да уме да буде прецизан и педантан, да има читак рукопис, веште руке, спретне прсте, да је дискретан и одлучан и да, захваљујући једној машини вечито под гасом, мисли и о оном што долази после, не само о оном што тренутно ради...

6

Чим су врата закључана, Јернеј и Братко, уз врло гласну подршку Пракома и тиху Албрехта, затраже општи скуп. Узалуд су се неки виторовци позивали на заказану испитну консултацију из свих осам тема, и да се, према томе, до пола девет има да поштује устав, тј. мирни час, Албрехт је уверавао да је преузбуђен да би могао да испитује а Братко да су сви исувише под импресијом авантуристичких експреса који су нас све могли прекупо стајати да бисмо сад смели да ођутимо. »Уосталом« — прискочи Јернеј — »место да одговарамо на питања из демократског централизма у теорији, говорићемо о његовој примени у пракси.« Бановић одговори Јернеју, Срба допуни Бановића, али Витор, који баш тад изиђе из умивалке ужагренених очију но иначе, правно се да не разуме о чему је

реч па је замолио најближег да му објасни разлог спора. Јасно, то не учини само најближи. Но он мирно саслуша укрштена и противречна препричавања и упитно закључи: »Зашто да не? Зашто не бисмо и продискутовали о овом величанственом успеху?«

Као да нико од оних који су домалочас запењено бранили неодложност испитне консултације није желео ништа друго, сви се виторовци зачас окупе око последњег стола у дну собе. Братковци стигну за њима, но Јернеј се први јави за реч. Он исприча све што је знао, од »Загришће пандурица...« (које му се одмах учинило сумњиво) до свега што се збило између Слободана и Примаша на собном прагу, и оно после, његово рвање и задржавање пандура да не би полетео и стигао друга...

Слободан је очекивао да ће споменути Гољу, којег је имао испод кошуре (али Витор је то знао и махнувши руком наредио: »Само уради што сам ти рекао!«). Или бар — хиљадарку. Није (лакну му) споменуо ни њу. Братко, који се јави за реч после Јернеја, поче утолнко неочекиванције да напада Слободана. У Јернејевом излагању, његов је поступак могао да се оквалификује као неискуство, »с обзиром да оног пандура« — уверавао је — »ког хоћемо да заврбујемо, морамо пре тога да психолошки упознамо, а не тако с-неба-па-у-ребра: »Дај Политику!«

Тежиште своје дуге прве интервенције, Братко је са неискуства пребацио на неспособност и типични виторовски укус за егзибиционизам, видљив, на жалост, и код новог техничара, који је тиме доказао да не може да ради одговоран посао који му је Каком поверио. И да он има предлог за новог човека. Тај положај тражи објективног, озбиљног, искусног друга, а не групаша.

Иако порицан, иако увређен порицањем, Слободан је скоро силом покушавао да задржи себе у орбити оног расположења потпуности и захвал-

ности од малопре, па је настављао да се уверава да воли Братка, да воли све другове без изузетка.

Било је то и тачно. Не знајући сигурно није ли баш у питању неспретност, имали су и права да претпостављају и горе од ње и да га према томе и осуђују. Није ли и он сам, некад с почетка, осуђивао такозване *опортунисте* верујући да је одиста реч о опортунистима?

Шта је он тад знао о Братку?

О Братку?

Шиљат, танак, скоро онесвешћен нос на бледом ромбоидном лицу од непеченог теста за чајни кекс; плитке усне без рељефа; све то као исцртано оловком број пег на пелиру; плус висока капа коју је носио спљоштену спреда и одстраг, налик на тијару, та капа коју није скидао ни дању ни ноћу, па се чинило да му је срасла за косо чело у неком вечном повлачењу.

Упркос томе што се није сложио с братковским схватањима (ниједном за тих једанаест и по месеци), и што му се чинило да Крајновић има донекле право кад прејетко и презашиљено каже: »Нисмо сви за руководиоце. Има нас који руковођење претварамо у интелектуално мастурбирање«, Слободан је знао да је Братко више лишен спољних неголи битних, унутрашњих квалитета потребних вођама. Али једном, пре неку годину (рекао му је Грујић), начинио је не претерано инспирисано поређење изјавивши да су комунисти на робији исто што и ратни заробљеници класног рата и да имају да се прилагођују неприликама, а не да изводе параде и сваки час ступају у исцрпљујуће штрајкове главу, из којих, чак и у случају победе, не излазе као победници, здравствено упропашћени, смршали, никакви.

Та несрећна компарација постала је његова судбина. Изречена на једном од свакомесечних неважних састанака на којима се претресале листе

нузужитка (да ли: 20 кг сланине и 2 кг сира, или: 18 — сланине и 3 — сира), та је мисао послужила (тачније, тај је бесмисао послужио) Витору као повод за напад на политику Какома, чији је Братко тад још био секретар. И без обзира што је он изрекао оно не слутећи какве ће све то репове да добије. Захваљујући инвенцији Витора, који је његово поређење претворио у »општи идеолошки став«, у »паролу опортунизма«, у »заставу скрштених руку«, Братко је, и кад је месец и по дана касније, на годишњој партијској конференцији, добио, први пут од доласка на робију, после спретно и духовито вођене кампање, мање гласова од Витора, с упорношћу што га је одређивала остао и даље при својој фаталној тези о *заробљеницима* и није отад пропустио ниједну прилику да је изнесе, несавитљиво брани, варира, употпуњује, оправдава.

Насупрот том Братковом необавезно казаном и мишљеном поређењу, Витор је истакао своје, с којим је и победио: јесте да смо ту под принудом, али зар вани, на такозваној слободи, нисмо такође опасани зидовима буржоаског кућног реда? И тамо и ту, и уопште за све нас постоји само једна обавеза — да дејствујемо против реда ствари. И као радници који, борећи се за динар, задају штрајковима ударце целом систему, тако и ми својим акцијама за побољшање услова робијања, или за очување оних већ стечених, објективно вадимо понеку циглу из зграде израбљивача, компромитујући њихов режим као целину и односе у животу, па и сам живот какав нам је у пуној трагичности дат да одживимо. Колосек на ком нападамо грађански поредак нека и није онај главни, али ко каже да се понекад и на споредном не може да извојује значајна победа? Зар не би једна наша акција могла да послужи Партији као повод за политичку мобилизацију маса и одлучујуће битке?

То све, речено ефектно и са жаром својстве-

ним изванредним Вигоровим говорничким способностима, деловало је и на Братка. Не да попусти за карикатуре две после годину дана крутог браћења »своје гезе«, која је његова била само зато што га је Витор нагнао да је усвоји, проценивши тачно да ће човек, не много савитљив а изванредно упоран, до краја бранити и вербалну форму једне небитне слике и тиме самог себе принудити да од случајне асоцијације начини своју суштину *опортунисте*. Него да још чвршће прионе уз њу.

Ствар је у томе: Братко се није осећао опортунистом. Зато је и остајао при свакој својој реченици, убеђен да један револуционар, каквим се с разлогом сматрао, не може због две-три необавезне, чак негативне речи да буде проглашен за супротно од онога што целим својим животом и радом јесте, без обзира какав ће да изгледа другима.

Место да пусти да воде теку и заборав учини своје, он је постојаношћу, која је обично врлина, постигао порочне резултате. Изнад њих, непосредних, он је остајао убеђен у истину која је посредна. Сваког скупа говорио је о тој својој исмејаној компарацији и не допуштајући да се заборави на њу и на његов пораз у вези с њом, везивао себе и своје име за појам пораза. Бар за новодолазеће и цуваксе. О старовигоровским вахабитима да се и не говори. Ништа није Братку вредело што је и сам тога на извештај начин постајао свестан: јача се изнад свега наметала жеља да докаже да његово поређење није опортунистичко, поготово не — израз и симбол његовог, братковског, специфично робијашког опортунизма уопште. Убеђен да је у праву, фиксно је мислио да треба да у своје убеђење увери и остале, да скине са себе безумну оптузбу да је опортуниста, он који је од своје 19. године, од 1919, члан КП. Инсистирајући на одбрани неодбрањивог, сам је почео да верује да ће се претворити у оно опортунистичко зло које није био, и није пристајао да буде, уколико не увери другове да су сви они, на

робији, заиста заробљеници класног рата, што ни у ком случају не значи да је он никад мислио да пасивно треба трпети шикане Управе, далеко од тога, али и не значи да робијашки нису оно што јесу — заробљеници класног рата.

Под притиском својих, али Јернеја нарочито, био је скоро једва дочекао (правећи се да једва пристаје на то) да вербално еволуира и употребљава, говорећи о томе, једну мање одбојну формулацију, па је у последње време стао отворено да се изјашњава за борбу. Чиме би изрицао тачно оно што је увек и мислио, не оно што је некад изјављивао, имајући на уму одређену гад ситуацију.

Али Братко не би био Братко да је умео да се правремено заустави на изјашњењу за борбу. Можда је и сам био свестан да не треба ништа више да дода реченом. Ипак, и против свог уверења, није одолевао својој антидидактичкој потреби да објашњава и допуњава своју мисао. Можда је то чинио и из јачег од свега страха да му се може пребацити непостојаност. Борба, у реду. Али по чему би се разликовао од Вигора, по чему да не буде узет за вигоровског разбарушењака и анархисту? Додавао је тако, уз ону ионако сувишну реченицу, да је за борбу (да није, зар би био ту где је?), али не за борбу ради борбе и борбу по сваку цену, него само за ону и само онда кад је то нужно и неизбежно. У свом страху да Витор не види у том вербално »борбенијем« ставу потврду да је он, Витор, имао право кад је теорију *класног заробљеништва* тумачио као израз *братковског опортунизма*, продужавао је да бесконачно подиже ограде око појма нужне борбе, па је Витор, саслушавши обично пажљиво сва та успорена, комплексирана »нагваждања«, имао формално право кад је добацивао: »Буде ли сваки од нас тако на своју руку и тако по лутеровски одређивао неизбежност борбе, сигуран сам да до ње никад не би дошло и неће доћи. А буде ли сваки слично квалификовао борбу ради борбе — нико се никад неће ни борити.«

Да су разлике између Братка и Витора избиле само на плану тог условног схватања робије, између Братку импутираног пасивног трпљења и Виторове вахабитске и младотурске борбене плаховитости, не би никад ни дошло до онако озбиљних подвајања и свега неугодног до чега је повремено долазило. Нико није осуђен од Суда за заштиту државе (војно-фашистичке) зато што је »кулак и опортунист«, ни зато што је »анархистички егзибиционист«. Но током година принудне конвивенције накупило се и оних природних, страшних, бесмислених, разједајућих, ситних нетрпељивости, личних, на изглед беспоследицих зафрантских заједања изрицаних у алузијама током интервенција у дискусији, с почетка без зле намере и без фронталних последица. Отуда је често до необјашњивих симпатисања са Братком, реторски слабијим од Витора, долазило спонтано код оних који нису подносили *јаче* од себе а били иначе борбени и темпераментни. Али и обратно, неки су се, плахији ако не и неборбенији, другови опредељивали за Витора само из очараности његовим бриљантним говорничким даром. С друге стране, биле су неозбиљне, неодрживе и укратко неистините приче да су с Братком радници а с Витором *евентуалци* и радници који се из слуганства претварају у потркуше *евентуалске*. Није само Братко био радник. И Грујић, који се дуго по доласку није одлучивао где ће, и који се коначно одредио за Витора, и Грујић је био радник. Као, уосталом, и Витор.

Без обзира што су директиве *Поља* које су стигле на тему тих групашких нетрпељивости и слабости у Бази позивале и једне и друге да се уједине око политике Партије, обе су групе биле неспособне да то учине, измишљајући, и једна и друга, сто хиљада разлога да уједињење замисле остварљивим само на штету руководства *»супротне«* стране. У сваком је случају Вигорово друштво тренутно било нешто бројније у партијској јединици, али би зато Братко, захваљујући оштроумном и неуморном Јернеју, сте-

као незнатну већину у колективу кад год би се дискусија око ма чега важног или неважног, као куповина, рецимо, нузужитака, изнела пред колектив свих, чланова Партије и не, то јест и пред оне чије држање пред класним још није било испитано до краја, а које је неко, Крајновић канда, назвао *чистишиштарцима*. Таквих је било у свакој новој групи. Што је и разумљиво, с обзиром на систем главњача кроз које се пролазило.

Међу чистишиштарцима налазило се, истина, и таквих који су, кајући се за тренутне слабости, горели од жеље да се искупе и били спремни на све. Али било је много више људи беспрекорна држања, који су ипак били принуђени да чекају дуго док се не заврши испитивање свих околности под којима су проваљени. Није то било правило без изузетака, али могуће је рећи да су сви они бар првих месеци гласали за Виторове предлоге. Грагији међу њима, углавном јако патетични, уживали су подршку једног друштва студената и радника Слободанових година, махом младих комуниста које су братковци звали вахабитима, према имену једног фанатизованог арапског племена. Вигор, који је братковске сапутнике прозвао хахабити, што је и нехотице том подругљивом надимку дало црнохуморни призвук који је својим очајничким нихилизмом задирало у компромитовано самоосећање бића, Витор је био свестан да те испраге, кад се продужавају у *бескрај*, имају лошу последицу: смањење броја његових присталица. Братко је председавао *Истражном комисијом*. Изгледа да су аутентични вахабити а и нечистишиштарски *хахабити* били мање криви за свакодневне забевике и чарке но што су то били жарки покајници жељни да се свим средствима, па и оним *ласкавог одушевљења*, искупе за грехе учињене на полицији, где нису поднели како треба батине. Ласкајући прва Витору а после Братку, који их је уверио да ће пре Витора успети да реши њихов случај, ишли су низ или уз даку понекима од њихових људских слабости (онима нарочито

против којих се сви људи тако успешно не боре, неспособни да их сагледају).

Али Витор није никад био опсесиониран собом, ни обузет претераном бригом о утиску који ће да остави на друге. Сав екстровертан, својих мана и врлина није био довољно свестан, уз то претелесан и прездрав, увек добре воље, спреман на шалу и подвалу, историја му се чак чинила састављена сва од потхвата *грдних мангуна*, тако да је Јернеј, изнервиран једном његовом примедбом на рачун Цезара («што је то била грдна мангупчина»), плануо: »Не заборава да си ту са присталицама историјског, а не мангупског материјализма«.

Можда Витор није био одувек такав. Пре хапшења је радио у покрајинској техници, самозатајној и немој активности, и можда је сад, после толико година ћутње и конспирације, осећао потребу за несудржљивошћу, откривеним гестовима и непригушеним акцијама. Али признавао је да га његово беседништво не изненађује. Ћутња му је пре хапшења, а и после, у Главњачи, на суду и у самици падала најтеже. У скупној соби се осећао као риба у води и ту се тек, у зрелим годинама, вратио страсти своје револуционарне младости, кад је, говорећи под отвореним небом, заносио красноармејце.

Он је не с много предумишљаја ишао ипак на то да занесе, изазове пљесак, усхити, одушеви. Било је нечег театралног у његовом начину, нечег каботенског у изгледу трениране неупаљивости човека споља само помиреног са сивилом анонимности, изнутра — страсног ловца на аплаузе. У сваком случају, на робизи се то преокренуло: унутрашњост је заузела место дотадање спољашности. Говорио је бриљантно, врло течно, без застајкивања између речи што су се сливале у глатке реченице.

Имао је дар укидања дистанци између мисли, осећања и сликовитих а тачних израза, које човеку даје, поред посебне врсте интелигенције, и извесна смелост (што се сусреће и код људи који мисле да

им је дозвољено све, али и код људи који се, не мислећи о томе, понашају као да им је суд других ирелевантан).

Оно што је и Слободан сматрао његовом, на жалост, највећом слабошћу, био је видљиви недостатак поштовања људи који се нису слагали с њим. И свеједно јесу ли ти људи били добри другови или лоши противници. Као онај Ридов балтички марјак октобра седамнаесте на стражи пред Смољним, и он је сводио све, чим би дошло до споровања, на упрошћеност оног марјачког *с нама или против нас*, а то значи и против нас ту, против Какома, Партије, Коминтерне и свих интереса људског рода. Најмање је свестан био да се понаша као да тако мисли.

Понашао се, дакле, мислио је тако, иако није мислио да се тако ваља понашати сем кад није било времена или кад је ваљало брзо донети одлуку.

Увек у временском теснацу, одлуке му је вазда требало брзо донети па није никад имао времена за чијање тањих разлика које су сличности и кад то не изгледају.

Био је то радник, чврст и стамен човек без струка, хрпаве коже, широких пора на тамноцрвеном лицу и завинутом меснатом носу високо изнад шиљатог врха браде. Опишан увек, ћелава темена, посматрао је људе и појаве радознано и живо тамним, густим, светлуцавим очима, а брци које је грицкао, завијајући их свом ширином под подсмехнуту горњу усну, још више су подвлачили не само оно изазивачко, задовољнопркосно на његовом лицу него и то да се оно, онако уједначено тамноцрвено све до оголеог темена, стално као налазило под неким унутрашњим притиском који се тешко у нормалним приликама изравнавао са спољним и, у већој мери но што је то нормално, доприносило изгледом утиску да он, Витор, вечно тражи ако не праву кавгу а оно кавцицу, утиску да изазива и зачикава, јер друкчије не уме да утроши сувишну енергију што га дави и мори. Изгледало је да он све то и ради без злобе, онако

како дете скакуће место да хода *лепо* као одрасли што то чине. Требало га је разумети, умети разумети, па да се заволи и она његова *ћелава разбарушеност* и она борбеност, искрена и несистематска, увек спремна, увек орна за рвање и зато понекад одиста и анархоидна на изглед. Било је не само у Виторовим очима нечег од немирног и ведро пркосног детета него и у оштрим, необично живахним, не увек одмереним покретима целог његовог мишићавог, меснато снажног, али не и спортом хармонично извајаног недисциплинованог тела.

Тек, Слободану се, већ првог дана кад је ступио у скупу собу, учинило да би се замерио жртвама, а и боловима које је сам поднео кад се не би определио за њега. Што је и учинио. Без обзира на све што му је Грујић могао рећи. А није рекао.

После тог првог, доста мутног и страшно заморног Брајковог говора за чије је време свако мислио своје мисли, јавио се опет Јернеј. Остао је друг, али наиван није био ни он, ни Брајко, који поново затражи реч.

Овог пута упита (чекић удари снажно ексер у главу ексера, а с друге стране талпе јави се његов светлауцави врх): Да ли је то био први Слободанов разговор с Примашем?

Витор му, истина, није дао да одговори, сам је устао и рекао да је Коста *контактирао* Примаша и имао већ неке прелиминарне разговоре с њим, да му је Коста пре изласка поднео извештај о томе и закључио да је Беровић зрео *да нам једе с длана*. Рекао је то мирно, а онда је почео да ватрено истиче Костине врлине, проишљивост, сналажљивост и најзад да уверава да све те врлине, према Костином али и његовом, Виторовом, уверењу, има и Слободан.

Коста није више ту. Слободан је имао утисак да слуша говор на свом погребу. Било му је све то у толикој мери непријатно да би радије био мртав.

Тренутно, пошто је Витор завршио, то сумњицење Слободана изгледало је скинуто с дневног реда.

У ствари, било је одложено. Брајко се трећи пут дигао.

Ако је сад немогуће добити изјаву од Косте, он ће бити позван, био где био, да *по томе*, рекао је Брајко, касније *даде накнадно изјашњење*. Ни тим трећим Брајковим говором тог дана није закључена дискусија о *кривцима* за гужву на шетњи, мада су неки другови захтевали да се пређе на дискусију о теми *шта да се ради даље*, сад кад је Управа смекшала и кад се добро темпираним притиском могу да поврате позиције изгубљене последњих недеља и дана оном *»вазелинском офанзивом«* (назвао ју је Лазица), којом је Управа хтела да нас *»миц по миц* лиши свих тековина стечених у тешким и дугогодишњим борбама« (Лазица). Писма не стижу већ десетак дана, књиге такође, а познато је да је један пакет с књигама од пре 15 дана још увек кобајаги на цензури. Не дају (Крајновић). Зашто па сад наједном цензура кад су књиге штампане у земљи већ прошле цензуру (Есингер). Луковић подсети на последњу делегацију која је пре десетак дана отишла управнику у саставу: Вигор, Брајко, Грујић и на свињске речи управника (лажног крунског сведока са солунског процеса) који није хтео да разговара с делегацијом, него је, узимајући шешир с чивилука, рекао: *»Ви сте присталице колективног рушења државе, ја присталица колективног кажњавања тог злочина. Али и за мање ствари кажњаваћу колективно. За неред и изгреде. Драгутиновићу«* — обрати се тамничару — *»придржи ми капут —, за певање песме преишлое недеље кажњавам вас све, комунисте и остале, на месец дана одузимања права на пакете и писма. Нареди да се ови изведу.«* *»Зашто?«* — упита Витор. *»Зато што сам преузео управу. Да се зна да могу све што ми се хоће.«* Казну је изрекао у капуту и шеширу, с руком на кваци. И чим је завршио реченицу, изишао је тако брзо и залупио за собом врата тако енергично да није омогућио ни Витору, свем од рефлексних, брзих реакција, да отвори уста.

Уосталом, Витор се тад вратио нескривено задовољан. Протрљао је руке: — Сад нема више врађања! — рекао је још Кости, који се са Слободаном нашао код врага јединице.

Слободан се најези пре но што Братко доби четврти пут реч. Почео је сад да га отворено оптужује пред скупом собе за учешће у прљавој Виторовој игри.

Од почетка скупа слутио је да ће постати предмет спора. Ето! Знао је, био је сигуран да хоће.

А премро је кад је чуо своје име.

Али који би члан авангарде побегао од извршења налога секретара Какома? Тачно је да је Братко могао претпоставити да је директива о куповини Примаша за хиљадарку, коју му је требало понудити без обзира да ли се има утисак да ће да *једе с руке или неће* — искључиво Виторова и да Каком у целини није ни стојао иза ње, ни знао за њу (како се касније показало). Али природа тих суперконспиративних послова и не захтева сагласност целог форума за сваки потхват. Улога коју је добио била је незахвална. С тим је одмах био начисто: морао је, дакле, да за другове буде неспретњаковић и неспособњаковић кога је један попишани пандур у стању да надмудри. То му је било кривље неголи све друго што је подразумевало извршење примљеног задатка.

Слободан се није питао какве ће последице имати одлично одиграна улога неспретњаковића. Какав би он члан авангарде био кад би се жацао да повуче за цип детерминизма из страха да не изазове и низ непредвидљивих серија последица. Њему је сметала још од почетка могућност да буде нападан што је, извршивши добро свој први потпуно самосталан задатак, морао на непосвећене да остави утисак да га није добро извршио. То, а не (то се тек сад први пут упита, свестан да се тек сад први пут то пита) оно што је стојало иза те Виторове директиве, замислићене да испровоцира пандура и Управу на мере које

треба да проузрокују општи гнев и да приведу *жељеном крају* дискусију започету пре десетак дана на тему: шта предузети против оног што је, после Лазице, и Витор звао »вазелинском офанзивом Управе«, која, не нападајући фронтално, одлама ту 15 минута, тамо килограм-два, и тако разједа тековину по тековину дотадашњих успешних борби? Разуме се, кад су после извесног времена и сви братковци усвојили то име и њим обележавали садашњу ситуацију, Витор је имао ваљане разлоге да све прубљој насртљивости Управе надене друго. Њену је офанзиву прозвао *невазелинском*. И поново — братковци су се нећкали да ли да прихвате ново име за очито друкчију методологију управникових напада на оно што се звало тековине а били услови.

Уместо да одговори или не одговори на то питање, Слободан, као неки полууснули преживар слика, поче да инвентарише све што им је од долакса новог управника одиста и укинута и да, присећајући се свега и свачега, мисли о сасвим другом (по обичају стеченом у самици), *паралелно с говорима говорника по питању*. А одговор? — тргну се. — Одговор?

Братко се тад баш околио свом жестином на њега. Али у истом часу као да се раствори пред Слободаном некакав шор са свим теткапелама, кумамницама и секаперсама овог света, тачно тамо под дудом испред апотеке где има одсад па до краја вечности да отварају и затварају онемела уста пуна нечувених новости: глумци из првих година неозвученог још филма; шарани, сомови и мрене у робијашким капама и старинским кринолинама; духови у отимању о душу!

Та слика убрзо неста, речи што су га осуђивале опет допру до његовог слуха и он, црвен, постиђен и мокар, помисли да све другове воли, виторовце као и братковце. Свима се дивео, све их сматрао већим, бољим, заслужнијим, храбријим, оданијим, потребнијим, паметнијим, искуснијим но

што је то сам био, па зашто онда тако о њему? Он ја само извршио директиву секретара Какома. Какав би он био да је одбио да спроведе налоге. Нека му опросте ако греша, све их је сад сматрао, сматрао, ах, он упркос томе по свој прилици греша, више је но сигурно да је тако, али он ту не може ништа, то је грч један, једна реза преко душе, једна језа по целом бићу и он не може то, не може, како? зашто? нека извине, он заиста нема снаге да их слуша, ако га и даље наставе да нападају, он ће... он ће да се... он не може да поднесе те речи, све може само њих не, он не може ван партије, ван колектива, он не би умео гутљај ваздуха да удахне без њих, нека га не осуђују, не терају, он ће да се одрекне технике, даће оставку, тачно, он је млад и неискусан, он је одиста погрешно што је пристао да без размишљања, са савешћу на неком дисциплинованом одсуству, уради све што му је речено да уради, он то неће више, немојте такве речи, није он свестан био да је то провокација, каква провокација, он је само извршио директиву, није тачно, он их све воли, он није изгубио веру у наше снаге, у победу, није он шипарица да се разочара, он их све воли, јесте, воли, и он је срећан што их воли, срећан, срећан, а зар би то био да је објективно агент непријатеља, плаћеник Моргана и Рокфелера...

А некад се препознавао у свакој речи коју би другови изrekli, свеједно да ли Братко или Праком, јесте, препознавао се и одјекивао на сваку реч сваког друга и сваку је и он сам могао да изговори, такве су то биле речи, опште, заједничке, а ове то нису, то су неке личне, приватновласничке речи, субјективне. Зато је њему сад и тако тешко као никад.

Јер он све може да поднесе, само ужас таквих речи не може, могао би кад би их изговарали непријатељи, али не кад другови просипају на чело и лице пуне кибле таквих ужасних речи које се-

ку, муче, прљају, блате. Зашто не престају да га киње и срамоте њима кад постоје и друге, праве, заједничке речи, као оне предивне о успесима изградње СССР-а, о полету револуционарног покрета у свету, о припремама за VII конгрес Коминтерне, о Димитрову контра Геринг, о могућој победи Народног фронта у Шпанији, о Народном фронту у Француској, о политици Стојадиновићеве владе, о активности КП илегалне Италије, о борби суперилегалне КП Немачке против гестаповских тортура и логора уништења, о незапосленима у САД, о курвама лабуристичким који неће у Народни фронт, мајку им барапску и интелигенску, о курвама леонблаумовским који... о курвама даладијеовским који би хтели, о ризинусерима фашистичким, о целатима нацистичким.

Зашто се братковци, не, зашто се говорници, зашто се другови не служе речима из заједничких песама, оним које сви певају недељом између 18 и 20 сати, оним из *аванги пополо*, оним које урлају кад сви ударе у *драјундрајсин јаре херит ди кнехтафтишон, лос фон Берлин унд Ром*, или оним које избацују као паролу *nieder mit dem Hunde von der Reaktion*, или оним исто тако лепим кад неким свечаним и опламењеним гласовима, отворених срца, певају распаљено и колективно ону премилу песмицу, ону *широка страна маја раднаја* или ону исту по *долинам и по везорјам ила дивизија вперјод*, или ону *наш паравоз бјезит вперјод кокуна постановка другово њет у нас пути, у нас в руках винтовка*, зашто? зашто не употребљава оне речи из разговора и исповести другова који су му се првих дана изручивали после вечере у умивалци или на креветима, онако свесрдни од срдчности, и причали дахтави од унутрашње потребе да причају своје животе које су, чинило му се тад, поново тако храбро и лудо одано доживели и учинили истински својим само да би му их (тог дана, између 18 часова и 20, могли, шетајући у елипси од дна себе до

дна, између столова и кревета, крећући се увек с десне стране, као да се то држе саобраћајних прописа)... да би му их испричали за тај сат-два кад се велика робијашка соба претварала у провинцијски корзо (истина, без кикота женскиња, без раскалашних погледа невиних девојака и без оног њиховог круто поносног пролажења крај прве праве љубави с којим се још нису упознале и неће јер је *уображен, а нема на шта, само врат и рамена, а погледај како дрско гледа као да ништа не осећа и уопште није ништа леп, једино рамена што има страшна, и некако смешно држи цигарету, мамеми, нисам га ниједанпут погледала, нећу и нећу*). Зашто Братко (— пети пут је узео реч) не употребљава оне другарске речи које зна, казао му их је првих дана по доласку кад му је причао себе целог, Слободан их се сећа, а и он мора да их није заборавио, оне незаборавне речи, макар привремено и одгурнуте из сећања, али постојеће између њих, макар и под сурдином подсвести, оне прелепе и презаглушујуће речи којима му је причао своју младост о сувом хлебу умаканом у крваву класну свест? Зашто је Праком заборавио оне смешне речи из френтерских и других животних анегдота које му је причао првих недеља по доласку у скупу собу? Зашто нико од говорника неће да се послужи више оним речима из апокрифа о шегртским детињствима и мајсторицама сувише често спремним да у шупи дигну сукњу пред шегрићем који цепа дрва да би биле друго доли жеља недорасла до истине; зашто нико не спомине оне речи о мајсторима преувек орним да ударе оном рипидом од руке кад се шврћаво шегрче најмање нада? Зашто се нико од другова који устају и говоре против њега не сећа више речи из прича о личној глади и загорском сиромаштву, топличким невољама и црнотравској судбини, војвођанском беземљаштву и борском робовању, велешком и кумановском смркавању без свањивања, црногорском бежању од Црне Горе, од које нико никао на дивљем камену?

не уме да побегне, о босанским севдишућим и спорим свећама судбине што догоревају људима до нокију? (Не даље! После они њој попале вагру до неба! И извијени, насуморени, градобитни, на срћу на њу и све њено! И тешко човеку или брегу који им стане на пут!) Где су речи из прича о словеначкој одвојености од пупковине натуралне привреде, о крањској самодовољној малограбанштини уоквиреној у кљуса вере, из којих се људи отимају и не, па отети, враћају опет њима, црним, и опет извлаче из њих?

Те речи ставите, другови, на дневни ред, и куне вам се, уши ће му се опет отворити, душа тронута развезати, срце набубрело напунити саосећањем за вас према којима судбина није била склона, за синове сељака који су зими нудили по касабалијским пијацама коња и самар за пет банке, самар стаје четири, хајд дај четири и по, дај четири, дај три, баво те однео, дјеца ми липсавају три дана без залогаја пуре, дај шта даш и носи, ма ја ћу ти довести парипа ушгаду, неш'? — питам га липо, липа моја Мејро, а мени у руци нож — а, неш'? е кад неш', онда и да се живота не нанесеш! — севне кеба иза паса и крк, крк, кад неће да узме коња и самар за пола цене самара!

Али чим би се опет гласније јавиле страшне речи о оном на прагу... (*»али ти си ме обмануо«, рече шипарица са зубима на раздјељак, »ја сам ти се допадала и веровала да ћеш ме узети за жену.«* *»Не волим вечност«*).

Доста бежања! — нареди себи. — Слушај шта говори! Али врата су шкргућнула и бану непознати пандур с цедуљом у руци.

— Киш, одмах на посету. Луковић нека се припреми.

Па да, недеља је, дан посета.

Вигор скочи, ухвати Киша под руку и испраги га све до врата.

Састанак се одмах разби као да није ни био.

Витор се врати брзо и предложи већ напола растуреном скупу да се дискусија одложи до повратка другова с посете. Луковић оде да извуче из Кавурићеве фиоке ону ружичасту пуплинску цивилску кошуљу, јединицу собе, коју су облачили сви неожењени или разведени другови (као Луковић) кад су имали посете »вереница« и осталих »сестара од тетки«.

Луковићу је долазила редовно у посету његова бивша жена, коју је он натерао да се разведе и преуда, сматрајући да она не мора да лади нешто у *лавору* ако он то, захваљујући класном, мора да чини, осуђен да робија пуних десет година. (Пататока је својевремено, због тог случаја а и због Кавурићевог развргавања веридбе, предложио да се оснује клуб добровољних, политичких рогања. У то Удружење *Јелен у басту* имају права да ступе сви ожењени у цркви и око врбе. Предложио је Луковића за председника. За први број »Окованог крокодила« неко је написао правила те »масовне организације«. Аутори су остајали анонимни, али причало се да је Крајновић главни сарадник и носилац тог типа отрцаног хумора. У ствари, био је то Пататока.)

Слободан је једини остао непомичан на клупи и онда кад су шахисти крај њега већ отпочели да намештају *home made* фигуре начињене од дуго жвакане средине хлеба, моделиране после, осушене на сунцу и обојене плавим и црвеним мастилом. Зубаши су се већ плескали и вичући ударали крај полице с књигама у дну собе. Неки су причали. Каком се повукао у умиваљку. Последњи је ушао Витор, који се задржао неко време с Луковићем. Овај је, журећи, увлачио ружичасту кошуљу у панталоне и зборана, уска и због тога ваљда увек претерано напета чела, слушао оно што му је Витор брзо причао. Онда Витор примети Слободана за столом и у пролазу га подиже: »Хајде, што си се скочањо?«

Слободан га погледа и спусти влажне, скоро уплакване очи. Витор му стави два прста под браду и силом му опет окрену себи очи што се хтеле да сакрију. »Да те нису онерасположиле њихове измишљотине?«

— Измишљотине?

Витор се смешио и као никад жагрио очима.

— Него. Све су из малог прста исисали. Ништа се ти не бој. Видећеш шта ће од њих чича да направи. Шта мислиш, бољшевик сме да има живце танке као монока кајзеровог официра? Има твој Витор да поцепа ону братковску мангупарију као свиња торбу. Ништа ти мени не брини.

Није морао да помисли: волим га, да би знао колико му је захвалан, колико га воли.

Гледајући за њим, седе за сто, отвори књигу...

7

Имао је утисак да улази за њим у умиваљку оборене главе; видео је себе како то чини. Имао је утисак да би то могао да уради. Зашто не би ушао, сео на први слободан сандучић? Неће погледати ни у ког за све време док Витор буде анализирао ситуацију која је претходила јутрошњим догађајима.

Прагећи његово замишљено излагање, сагласан с Виторовим речима, Слободану су се оне сад чиниле: ударци прстију у дирке. Али звуци које је чуо нису одговарали ударцима.

А и слике што су се стале да покрећу око њега нису одговарале ни речима које је секретар изговарао, иако без њих, тих речи, ни слике које је видео не би биле такве, нити би се мисли, које су извирале на основу њих, ваљале низ струје којима су текле.

Видео је, зачудо, место опортуниста које је Витор изговорио — пандуре који нису стигли да носе ни недељу дана флор око руке за старим

управником умрлим пре месец и више дана. Нови им је, као прво, наредио да га скину.

Али и после, место да мисли о речима које је Вигор употребио да одбрани њега и потребу да и даље тако успешно обавља посао техничара, Слободану се врзмао пред очима лик новог управника, увек сањивог, мрзовољног и констипираног, на ивици неке сирме равни низ коју се котрљао сâм или у друштву с целим светом, равнодушан губи ли или добија. Није викао, мало се кретао. Кад су му кућу у којој је умро бивши дебељко окречили, поправили, орибали и наместили новим намештајем, дошла му је и жена из Београда, дамског изгледа, нерадозналих очију, презрива, одсутна хода.

Дан пре тога наредио је пандурима да скину флор, а шења у 13 часова прекинута је после 45 минута, мада је прошло већ 18 месеци како се извојевало и право на два сата слободне шетње по подне.

Сутрадан су нови, непознати пандури заменили три стара кључара у трокракој звезди, где су се налазиле скупне собе комуниста.

Вигор је завршио, ваљда, већ његову одбрану, али Слободан, коме њено замишљање није сметало да се сећа, боравио је још у лимбама прошлих недеља. Било је свима јасно да Управа, тј. нови управник спрема офанзиву. Одељење за казнионе при Министарству правде није хтело да се помири с побољшањима добијеним прошлогодишњим деветодневним штрајком кад је две стотине двадесет и тројици комуниста и четрнаесторици македонских и хрватских националиста успело, поред осталог, да извuku из самнице крупног *Ембеа Један*, који је рањен дојахао у домовину са Висле, крваве главе, и после дводневне борбе са жаңдарима, сав израњавањен, ухваћен тек кад се бесвестан срушио из седла, и, у једном процесу што је дигао много прашине, осуђен на вечиту робију и отад,

од децембра 1919. године, држан све до тада, шеснаест пуних година, у самици...

Трже се за столом над књигом: Вигору ће одговорити Братко. Имао је осећање у исти мах да се није померио са сандучића у умиваљци и да, невидљив, јер не диже очи, слуша Братков напад на Вигора, чију одбрану одбацује да би окривио Слободана као неспособног, не, као најнеспособнијег техничара који је икад постојао у Бази или ма где у међународном радничком покрету.

Ако је малочас, док га је Вигор бранно, мислио на ситуацију која је проузроковала ово јутрошње као увод у акцију, сад је црвенео од непријатности и друкчијег стида, али се сећао да се Министарство није у ствари мирило ни с резултатима оног накнадног тродневног лаког штрајка у који се морало да уђе четири месеца касније (још за живота старог, дебелог управника) да би се одбраниле тековине освојене претходном акцијом.

Не, Јернеј није говорио о проицљивости потребној да се закључи да су инструкције за ту серију нових шикана стигле још за последњих дана старог управника, али да их је нови тек почео да отварује с енергијом и жугстрином нове метле.

Међутим, без обзира на недостатак склада, дискусија поведена у Какому отвара старе ране и открива нове слабости. Учини напор: синхронизација се успостави. Братко је, у име своје групе, тражио и сад, као и пре десетак дана, да се прво од *Поље* добије одобрење за акцију.

Још тад (Слободан је то сазнао од Косте) избачен је у *Поље* преко врло сигурне везе извештај о најновијем току ствари (онај претходни, из чабрице, био је потпуно превазиђен догађајима), али ни до данас није стигао никакав одговор, мада је друг у градићу, коме је тај извештај предан преко унутрашње-спољне везе, знао да је он потезан и слат у ватру само у крајњем случају и да је, према томе, дужан да лично и најхитније спроведе материјал и што пре донесе одговор.

У међувремену јуче је ујутро изишао Коста. Сутра ће им он послати *Паћин* одговор. Истина, јутрос се десила гужва на шетњи. Засад је све добро, али тек након сутра може да стигне одговор. Развијање. Дешифровање. Слободан уздахну. Није био сигуран, упркос Виторовој одбрани, да ће га оставити у техници.

По јединицама су отад прошле две анализе и два става. Став Какомове већине и Браткове мањине. Па ипак, само с три гласа више, усвојена је последња Какомова варијанта — да се без одобрења вишег форума пређе само на серију мањих акција протестног типа. Накнадном унутрашњом консултацијом организације, добијена је њена привола за степеновање серије акција са могућношћу ступања у штрајк глабу и пре изричите директиве за то, што је, објаснио је јединици Витор, нужно да она одобри како Каком не би имао везане руке. Јернејева ћелија тад, пре десетак дана, у договору с Братком (у соби је, с обзиром на број чланова, било пет тзв. цех-јачејки, свака с по једним чланом собног Какома на челу), захтевала је да поново кроз све ћелије прође нова, допуњена братковска анализа. За чудо, Витор саслуша у Какому Костине разлоге против тога (обећавао је још да ће у најкраћем року, за 48 сати по скором тад још изласку, послати став вишег форума) (међутим, изишао је јуче) и саслушао је, мимо обичаја, без упадица и мирно све Јернејеве и Браткове разлоге за. На опште изненађење, он се неочекивано прикључио њима.

Дискусије и гласања у јединицама извршени су током следећа два дана. И, опет с минималном већином, организација је потврдила да је усвојила већ прихваћени «систем степенованих акција без ограничења». Витор се држао зачуђујуће обазриво. Прилично велик број другова, привремено ван Партије, нису гласали том приликом. (Комисија која је испитивала сваког појединца на основу оптужнице, изјава адвоката и других обавештења што су пристизала преко

разних канала и линија, радила је савесно, тј. споро. У нејасним случајевима на одлуку се морало чекати више месеци. А тих нејасних случајева није било мало.)

Рачунајући да ће већи број *чистишишараца* бити против акције која им може на још неко, ничим одређено време продужити *вишење на белом лебу чланства*, Братко је већ предложио да се консултује по томе *цео колектив*. Било је неко доба ноћи тада, па је одлучено да се о томе расправља на сутрашњем састанку. Још исте ноћи, Братко је, изгледа, о свом ставу у Какому обавестио двојицу «висећих». Онако узгред, изразио је своје жаљење што ће, уће ли се у акцију како то онај махнути Витор хоће, питање њихове рехабилитације, које је било на најбољем путу да се позитивно реши, бити силом прилика одложено. Он је, знало се, био и председник *Истражне комисије* и тај његов *миг* био је довољан да кроз релативно компактно тело *висећих* прође глас да од акције зависи хоће ли се њихово питање *вишења* решити за који дан или за неколико месеци.

Сутра, одмах после поподневне шетње, Витор је, по начину како су се формирале групе на креветима и око стола у ану, био већ пре почетка дискусије начисто да ће Братко добити битку за *висеће душе чистишишараца* не буде ли почео да противдејствује. Нагонски, волео је да то чини тек у последњем часу. То се све десило пре гужве на шетњи, пре Костиног изласка.

Одједном је чуо како Витор опет у Какому инсистира да се Управи не дозволи навика на лаке успехе. После би јој психолошки било теже да се повуче. Овако, већ при првим њеним покушајима да загризе у тековине досадашњих борби — жестоко одреаговати! Гужва на шетњи већ даје резултате: посете.

Трже се: састанак одржан без њега био је завршен. Из умивалке изиђе Каком. Хоће ли свргнути Слободана с положаја техничара *као неспособног?*

Луковић још није отишао на посету: Киш се није вратио са своје.

Тад баш уђе у собу и без заустављања је пребе својим наглашено јампским корацима. У пруженој руци с поносом је држао меку и отворену полукартонску кутију — Гизелин пакет. Био је црвен као рак, а на ознојеним образима видели су се мање црвени трагови ружа.

Пакет не преда Луковићу, који хруп из умиваљке и без заустављања истрча из собе носећи празну кацицу под мишком.

Киш га је гледао неко време у све мања леђа и, уврећен због нечег, ставио свој пакет на сто: »У реду!« — окренуо се Витору већ боље воље. Однекуд се створи Венче, загледан у кекс и сланину.

— Даље, мачору, од сланине! — добаци Пататока.

— Корумпирајмо га радије — појави се Крајновић, зграби одломљен комадић кекса из пакета и гури га Венчету у уста.

Само му уши мигнуле — и крњачић кекса је прогутан.

— С којим правом ти располагаеш имовином колектива! — наљути се Бановић и, планувши, ухвати Крајновића за руку што се била пружила поново по комадић кекса за Венчета.

Крајновић се насмеја.

— Из сажаљења ја то — стаде да се као угрожен брани — зар ниси приметио да су му очи почеле да испадају из дупљи.

— Ти си својевољно и без ичијег одобрења лично колектив једног одломљеног комада кекса! — зацепидлачи Бановић — ја ћу бити приморан да изнесем пред колектив тај случај.

— И ако се одрекнем свог дела кекса?

— То је принципијелно питање. Нико те није овластио да сам располагаеш кексом заједнице. А онда, није сигурно да ли ће сваком запасти по цела половина кекса.

— Одричем се двапут своје порције кекса. Је л' сад у реду?

— А ако Луковић буде делио по трећину или петину, ко да то израчуна?

Крајновић поскочи некако смешно у месту и пожури клозету. Патио је од неизлечивог хроничног катара црева. Али не стиже. Мора бити да је заборадио камо је наумио, па направи круг око себе и заустави се код горње полице с књигама.

— Шта? — створио се Братко крај Витора и Киша.

— Знају да акција отпочињала.

Братко га је гледао врло бледа лица, али Бановић ушпта:

— Отпочињала, то јест отпочела па престала и опет отпочела, или има да отпочне?

— Не зезавај мене, лопов проклета.

— Није то исто.

— То је чисти солипсизам! — рече омалени Кавурић који се приближи групи и умеша у разговор. Звали су га од неког времена и *вигфогел*, јер је за шест година научио напамет три књиге и све три морао брзо да заборави. Прво је то била Розина *Акумулација*, затим Бухаринова *Почетница*, најзад Вигфогелова *Историја градова*. Сва су та три аутора — како су то догађаји потврдили после — имали погрешне ставове (Роза и Вигфогел) или били, на основу сопствених признања пред највишим судом, утврђени као шпијуни и агенти империјализма (Бухарин).

Као за пакост, све се то редовно дешавало тек пошто би Кавурић, с нечим четвртасим у погледу, кроју чела, општем изгледу, научио инкриминисана дела напамет. Али он је и тих дана још осећао потребу да се, као побожни Јевреји на Дути дан, пред собом и пред осталима отреса греха с толиким осећањем искрене кривице да се без жаљења грудно да избрише из свести и заборави све оно што је с толико напора научио напамет, али и да обавести све да му је то пошло за руком, то јест за *главом*, односно за

свишћу. Није он опортунист — рече и сад, који већ пут, пред руководећим друговима Витором и Братком — да се не раскритикује и препусти себе памћењу погрешних ставова, до чега је долазило — уверавао је излишно — јер нам класни намерно и подло намешта таква објективно контрареволуционарна дела, али што јесте — јесте. Солиписизам је најпоганија врста идеализма...

— Ти будала! — одговори му Ласло још црвен, потамнелих пега на ћуреће јајастој ћели, па се с ображеним достојанством на дрвеној ноzi окрену према Витору, који се недалеко још смешио, иако му је управо тад Слободан пришао и, врло озбиљан и мрк, запитао да ли не би било најбоље да ипак сам поднесе оставку. »Не!« — рече Витор — »не брини ништа.« »Конспирациум!« — помисли Ласло с поштовањем од ког му мало спласну притисак што га још увек надимао, па се опет окрену Кавурићу — »ти будала!« — рече — »ти један не друг, ти Вритфогел! Три књиге стрељана учиш, три књига не знаш ништа.«

— Хајд сад — одговори Другвритфогел одједном тако мирне савести и без злобе као да се никад није имао за шта да каје — нисам ја крив што нас је класни досад успешно спречавао да набавимо дела друга Кобе Џугашвилија. Али чим се докопамо њих, а обећала нам их је нова наша техника, заклањем се да ћу за две недеље научити цело Национално и Колонијално питање.

— А ако и њега стреља? — упита Ласло жмирећи лукаво.

— Ко? — узнемири се Бановић.

— Његово опортунизам, агентур, шпијунаж.

— Стаљина?

— Стаљином.

Кавурић одахну, сад сигуран да се алузија није односила на њега.

— Не знаш шта говориш. Како Стаљин — Стаљином?

— Зна и он понекад шта каже! — рече Крајновић у пролазу осмехнут. Али се Кавурић тек сад укопистио са жаром правог талмудистичког цепача длаке на четворо:

— Стаљин Стаљина да стреља?

— Не. Стаљин да убије Стаљина. Стаљин да убије писца од Национално, Кобац и други што казала.

— Коба, будало! Не Кобац. Али сад се види каква си незналица. Ти и не знаш ко је Коба. Ни Џугашвили не знаш да је право Стаљиново име. Он, другови, не зна — позивао је сад гласно све да приђу и узму учешћа у раскринкавању незналице — Киш не зна да су Коба и Џугашвили Стаљинови надимци и имена. Или зна, па се прави. Је ли то случајно, другови? — заокружи очима по онима који су дигли главе — није случајно, другови! — рече задовољан собом и продужи — али ја да њега сад мало пред свима вама припитам, како он то мисли: Стаљин да стреља Стаљина? И да га упитам како то да један друг сме да тако нешто помисли? И да га још запитам шта значи мислити тако нешто ако не приспоблавати се укусу непријатеља? Јер зашто би један добар друг помишљао на тако нешто? Не, другови, ту сам најтањи ако су ту чиста посла — пао је у ватру, али је приметио подсмешљиве осмехе и знао шта значе; не верују му — живи били па видели — повика. — Има прележи међу нама. Има. Ја вам кажем. Свакојаког шљама. Не пада снег да помори свет. Биће још грке, господо.

Крајновић, који се тек био вратио с књигом и сео на своје место за столом, одскочи и одјури опет пут нужника. Да ли ће стићи? — упита се Слободан гледајући за њим.

— Нисам ја то казало. Ја не разумим серпски добро.

Изгледало је да ће се та поддискусија разгорети. Људи су се окупили у нади да ће се насмејати. Али није више било подлоге. Неспоразум. Знало се да ни Кавурић, ни Ласло за хумор немају превише смисла.

Све је за Ласла Киша, али и Кавурића (ох, и не само за њих) било углављено као зуби у десни, све — непомерљиво, неампутирљиво, све озбиљно а ништа трагично. Кад је једном Крајновић почео једно предавање о дарвинизму: »Лепо као тридесет пута увеличана пурпурна пчелиња глава кад улази у цвет са неким вампирски завођљивим изразом...«, био је то повод за Ласла, али и за Кавурића, да преко партијских јединица затраже казну за Крајновића због његових деморалисаних и деморалишућих »нама тубих« поребења.

Не. Није стигао Крајновић. Сетио се нечег. Замисљен, враћао се свом месту за столом заборавивши камо се то био упутио.

Случајно, и Ласло и Кавурић били су зуботехничари и Крајновићевој стравичној меморији није било тешко да се тада, истог часа, пред друговима скупљеним око стола сети једне реченице прочитане код Манделштама и да је изварира пред свима:

— И ја страшно поштујем зубарски занат, али, као и Манделштам, немам дивљења за необично *широк хоризонт* зубара. Не мислим да врећам ичији хлеб, може се бити обућар и филозоф као Јаков Беме; може се бити брусач дијаманата као Спиноза; не сме се само бити незналица а идеолошка прзница као Кавурић или Киш. С којим правом, на пример, Кавурић, чији хоризонт, вероватно, није много шири од отворених уста његових пацијената, претендује да је позван да сам одређује шта је туђе а шта то није борцима за један свет бољи него што би то могао бити зоолошки свет хомо-хоминилупуса, бољи и лепши свет, чији су обичаји у истој можда мери у којој и сазнања о тзв. природи не-свођљиви на дарвинистички закључак да »јачи квачи« и да, »квачећи јербо јачећи«, овековечује увек и у сваком случају десцендентно-теоријску борбу за *живот*. Одиста, она не може бити за нас прихватљив закон, без обзира што, објективно постојећи, важи у природи и, у некој мери, и у класним друштвима.

Циљ читавог нашег напора за хуманизацију састоји се баш у порицању те *природне* праксе. Апсолутизована, и у свом сиромаштву преведена на људски језик, законитост, изражена реченицом: »Леп као тридесет пута увеличана пчелиња глава итд.« цитат је из једне репортаже у *Штирмеру* од пре три године којим је почињао опис пљачке јеврејских радњи при светлости бакљи, гачније опис племена који гута ломачу књига јеврејских и осталих филојеврејских писаца, и ја не знам зашто вас двојица...

— То је друго! — рекоше обојица у глас. И то се »то је друго« отад упословици.

Али сад је Крајновић ипак стигао да уђе у клозет, а Кавурић је прошао крај групе у којој је Есингер, забринут што не добија писма већ три месеца, причао да је сањао да му кћер болесна. Начувши то, Крајновић опет застаде на трен па, нагло напуњен горчином, поче да митингује у десетерцу скоро:

— Како то да један добар радник, да друг један снова препричава, зар је баба празносујеверна, зар је баба једна заостала, дакле баба једна религиозна, наклоњена опијуму томе, и тиме реакционарлуцима? Јесмо ли постали бечке даме из пансексуалистичког круга онога трулог Фројда Сигисмунда? Не, нису ту најчишћа посла.

С тим у вези поће искрено забринут у суорет Крајновићу који баш изиђе из клозета, Крајновићу према коме је, после оног објашњења, донекле променио став набоље (смех свих је такође нешто допринео томе) с предлогом да хитно одржи серију предавања против празносујеверја које се почело да шири, у последње време чак и међу металцима. »Али обећај да ћеш то јасно и разумљиво за широке радне масе да испричаш.« Архтао је, тресао се од праведног, прогресивног и сасвим лично антажованог друштвеног гнева и згражања.

— А ти, зар не сањаш? — упитао га мирно

Крајновић и поново, јарећи некако, поскочио у месту.

— Ја? — поцрвени лако — ти се шалиш — смири се мало, али опет поста несигуран — који друг има времена да сања? Часове одређене за нужан одмор и репродукцију физичке кондиције сваки од нас треба да искористи најсавесније у одређене сврхе а не да их расипа на којекакве снове с просипањем или без.

— Цитате не волим — то су други у другој ситуацији. Али цитирају ти два реда из писма Ромен Ролана београдским студентима. Пази, отваравам заграду: »Лењин је говорио: Сањати, сањати, Гете — делати, делати!« — Крајновић хтеде да продужи, али се сети да му је наређено да има на време писмено да спреми и умножи тезе за другу главу првог збанда Капитала, па нагло окрену леђа већ окупљеном друштву и, поскочивши увис у исти мах обема ногама, пожури свом кревету и леже. Зачу се одмах затим цангарање порција срушених с полице.

Не оста дуго тамо, поскочи још једном и дође до клозета. Луковић се гад баш био вратио с посете и журећи са својом чабрицом кајмака, коју преда одмах Слободану, поче да прича да му нису дозволили да пољуби Десу. Протестовао је, али Драгутиновић, који се обрео у соби за посете, објаснио му дрско и одвратно да разведена жена није никакав род. Сем тога — и то да важи за све — посете се од данас скраћују на 15 минута. Наређење управника. Од јуче.

Витор поче да грицка своје црне бркове чије је длаке, повијене под горњу усну, дотле сисао само.

Према сопственом признању, Луковић није од брзомислећих људи. Па се, можда зато, био ухватио да испитује карику »да ли је бивша жена род или није« место да је одмах протестовао због самовласног скраћења посета. Али, знао је, далеко је

он од правог бољшевика. У сваком случају, чињеница да се посете скраћују није га тамо у први мах претерано узбудила. Ионако се разговор између њега и Десе вукао. О оном важном и личном (уколико лично за њега може бити важно) (ма колико му се понекад чинило да би му се могло учинити важним, јер још није довољно очврснуо, довољно истерао малограђанштину из себе) (али он је већ такав човек, воли себе да мучи, понижава а и претерано цени друге) (по њему је његова још вољена бивша другарица потпуно правилно поступила што је, без много нећкања, на његово постављање проблема, пристала да одмах и затражи развод) о оном личном, рано је засад и немогуће тако, пред пандуром, а пословни део разговора ионако је завршен примопредајом испражњене кацице коју ће — ону празну, враћену — она, кад идућег месеца дође, препунити кајмаком, као ову коју му је сад донела. Сваког месеца те две кацице долазе и одлазе, Слободан је, дабоме, сад знао да је у једном од профила оних осам дути које их чине направљено удубљење. Кад су уобручене и састављене, ништа се не види. Извесне поруке од *Ћаће из Поља* тако долазе. Тако исто и одлазе они редовни месечни Какомови извештаји *Покрајинском Ћаћи*. У месеце кад је бивша жена и још увек вољена другарица Деса оправдано спречена да дође у посету бившем, али и сад вољеном другу *Луки*, (упркос њеној преудаји за стара, смирена човека), нека друга другарица или неки други друг донесу исту кацицу препуњену кајмаком у коју пандури узалуд забијају француски тесак из прошлог рата. Не пада им на памет да јој скину врбове обруче и да је развале.

У оном часу кад је Луковић већ узимао прегледане понуде из пакета који му је уз кајмак донела (бивша другарица) Деса, сањив и мрзовољан прође кроз собу за посете нови управник (а речено им је после гужве на шетњи да је у Београду, Драгутиновић им је то рекао, зар не?) и, не гледајући ни-

ког, хтеде да уђе у тамничареву канцеларију. Др Жељковић, хаесесовски локални функционер, за-качен неком угашком провалом и осуђен на шест година због обимне провале извршене на полицији без батина, као и покајничког признања после на суду (без батина, али у страху од њих), укратко, утојени један румени глупак и типичан малограђански провинцијалац (у смислу који је та реч још могла да има после Крајновићевог објашњења, означавајући, за Луковића бар, који је прихватио то тумачење, људе који осећају и живе на један заостали, вековима прихватани, немењани, немислећи, непобуњени начин), коме је посета исто скресана на 15 минута, заустави управника с оном неочекиваном дрскошћу путераша, дрскошћу коју нико нормалан не брка с храброшћу: »Госпон управник, наша родбина путује по 24 часа овама и онам, на сграну трошкови, и нема то, прав за прав, никаквог смисла, госпон управник, да нам се одузима оно на шта имадемо право.« »Ваше право је моја воља.« »Господине управниче!« плану др Жељковић, окуражен присуством Луковића више неголи жељом да изводи хероја пред својом женом, »ваше ће речи бити записане у књизи историје црним словима.« »Боли ме дупе!« одсече на то управник. Луковић, некадашњи професор математике, који је догле све то посматрао спремајући се да интервенише а секирајући се што не зна како би то било најбоље учинити (поврх тога није ни био сигуран да ли је правилно да се умеша у тај малограђански спор), али сад, на последњу управникову реплику, неочекивано и за самог себе заурла: »Свињо фашистичка!« Био је изазван више нечовечном простотом тог таштог кретена, који се не либи да пред једном другарицом каква је негова вољена бивша жена, али и да пред др Жељковићевом другарицом, која је малограђанка, но упркос томе — створење женског рода, употребљава тако простачке речи, достојне заиста само *Фел-*

кишер беобахтера, и покојног краља јебигуза, више свим тим неголи што је мислио да треба да подупре у суштини сервилне, иако на изглед побуњене реченице антипатичног, јер типично малограђанског евентуалца, др Жељковића. Управник се не окрену на Луковићев повик, не заустави се, само одреза мрзовољно: »Пет дана поста, тврдолежа, кратког веза и мрачне самице. Од угорника до недеље! Лакатош, упиши то у књигу рапорта.« И изиђе. »Да видимо, мало!« — викну Луковић гневно, држећи чврсто пуну чабрицу под мишком — »борићемо се против тога.«

Из нужника у дну изиђе Крајновић, замишљених, блудећих очију, главе лако повијене удесно. Одсутан крену, и, очито не гледајући, налети на нову групу зујаша која се још нагађала ко ће први да подметне длан (прва група се већ испуцала и смирила). Како пробе онако замишљен између њих, неко га од снагатора заустави и стаде да му уз одобравање осталих навлачи леву руку преко груди све док му је не протну испод мишке. Не може се рећи да се Крајновић није нећкаво отимао, али то је чинио одсутно, као што је без уверљивости звучало и оно његово: »Шта то хоћете, нисам ја спортиста«, и оно: »не знам ја то«, али је очигледно било да он заправо и није баш сасвим начисто шта то зујаша хоће с њим. Дивовски Пнеуматик, који га је и принудио да »уђе у игру« и наместио му једну руку под пазух а другу испод увелог слепог ока, рече: »А сад да ниси мрднуо док те неко од нас не удари«.

— Зашто? — чудно се Крајновић.

— Свако од нас има право да удари, а ти треба да погодиш ко је! — добаци други.

— Али мени се не погађа. Ја то не умем.

Слободан хтеде да крене, али га Јернеј заустави и ушита зашто Крајновић вечито изводи не-

ког расејанка на перманентном одсуству из живих реалности, на шта Слободан помисли с извесном дозом самосажалења: Ни двадесет година да ме осуде, ја не бих стигао да научим половину оног што је Крајновић већ знао кад је стигао у Базу.

Насмеши се кад виде како је Крајновић спустио руку у часу кад се крут зујаша, спреман да отпочне, заговорио око њега:

— Нема смисла, другови! Нисам ја за то!

— Бојиш се! — добаци Лазица с извесном злурадошћу.

— Зар ти волиш да те гуку? — упита издалека смањени Крајновић. Смешио се. Слободану се чинило да га гледа с дна сале збивања на неком биоскопском платну.

— Али то је игра, спортска лутрија! — објасни Есингер, незграпни мршави пегавко.

— Погледај то моје футуристичко тело! — одговори му Крајновић не без невиности — никад нисам пикнуо лопту овим танким ногама из страха да се не одвоје око тог мог, видиш и сам колико и како, фушерски на њих насађеног трупа. Сем тога, и глава ми је пуна воде, чега ли, прегешка је за мој слаби врат, па ми се стално савија у страну.

— Нека! Нека! — инсистирао је Пнеуматик — само ми ти лепо намести своје интешке ручице. Тако. И да будеш миран.

— Али, људи, пустите ме! — говорио је Крајновић као с плаина (сад је Слободан знао и зашто: сви су се чинили залепљени за белу површину зида). Држао је с напором руке онако како су му их наместили.

— Не презири радничку класу! — замахну један руком, али га други заустави.

— Чекај! Чекај. Ја ћу.

Крајновић је трептао очима очекујући удар, али се ипак смешкао. Слободану се учинило да га други пут од јутрос види присутног, потпуно свесног оног што се збива око њега. Међутим, то тре-

птање које примети неко од оних који су стајали испред њега, нагна остале да мигом позову још неколицину већ заселих за сто око ког ће се продужити дискусија а ови опет, непримећено од Крајновића, отпочну да се сад као гурају и као отимају ко ће да га удари. Очекујући тај ударац који није долазио, он је трептао брзо а то је прекаљене зујаше бацало у лудо кикотање.

— Није згодно, Крајновићу, да тако трепћеш, предајеш нам дијамат и економију. Приштеди зорт за после.

— Добро! — одговори доброћудно и спусти руке.

— Шта је то? — викну Пнеуматик.

— Ја сам левак!

— Онда стави леву руку под мишку.

— Како? — пељао је опет својим малим, танким рукама.

— Није згодно то, због срца! — рече онај који му је намештао десну руку под леви пазух.

— Рагно лукавство! — повика један — мораћемо сад ударати левом.

Најзад су га наместили како греба.

— Прешао нас! Слабије ударам левом.

— Не ја. Ја сам левак! — рече Пнеуматик врло озбиљан — а сем тога, имам ја, и сами знате, рачуне с Крајновићем да изравнам. Он мене већ пет година филује својом идеологијом и оним »без револуционарне теорије нема револуционарне праксе«, сад ће баћа њему мало да покаже револуционарну праксицу коју сам научио грувајући његову теорију.

И рекавши то, замахну широко руком, тако широко да се дотле неуредни, хаотични круг зујаша повуче, разреди и претвори у коло у чијем се центру налазио сад усмањени Крајновић, мало погрљен и нагрђен, јадне, затегнуте конвексне гузице, као да су му је гладни пси одгризли. Чекао је и трептао опет изнад ведро румених образа, истурене доње усне и оне десне слепоочнице са

широким порамма што су једине и откривале његове године кад је био избријан као тог дана (бријање суботом) и доброћудно очекивао ударац.

Или није га више очекивао.

Нечег се сетио.

Нешто је помислио, дигао лако главу, очи му се заматиле, изгубиле, утонуле у пригушеној некој влази по којој су му расуто шловиле само светлацаве дужице. Усне су му се неконтролисано развукле у један одсутно пркосан осмех који је дизао десни њихов крај и спуштао лако леви, као да је тим осмехом хватао равнотежу с главом, која би му се, увек кад би се опуштених мишића замислио, кривила мало удесно ка вишем рамену. Замисљен, престао је и да трепће, заборавио шта га чека.

Тад Пнеуматик, намрштена чела, замахнуте леве руке, хукну, поскочи, и удар побе стреловито, као да му се то цела огромна рука откинула из рамена, претворила у хитац што је, бачен и понет личним правитационим убрзањем, севнуо кроз испражњени простор блеснувши на један делић секунде као рибли грбух, делић једне секунде пре но што ће се квртави и кошчати Пнеуматиков длан срушити и залепити на палушасту, меку Крајновићеву руку.

Био је то удар истинског пнеуматичког чекића од читаве тоне.

Крајновић се, понет њим, пропе, збуњена одједном лица, одиже, хтеде нешто да каже, замало се одмах не скљока и не простре, али га нека сила поведе и он побе напред млохавим месечарским корацима, као да се одвојио од оне ручерде поставши у исти мах њен саставни део од ког не може да побегне (како да то учини кад га смекшале, онесвешћене већ ноге очито нису слушале?), па онда као да доби, упркос свему томе, неочекивано и нагло убрзање, прелете простор од последњих кревета крај улаза у умиваљку, све

до врага вољкарника, одакле се простирала полица с књигама, али се заустави, застаде, чак као да пружи руку да узме једну књигу, али не стиже, сав се у магновењу некако развеза, изгуби, и без даха, распуштен, растави упркос петронијевском осмеху који је танко и даље пулсирао истичући с усана као крв из отворене жиле руке у млакој води.

Трен пре но што се сав не просу више него што паде бешумно на под.

Слободан је већ пре тога у мислима био полегоо ка њему, још онда кад је пљиснула подигнута увис Пнеуматикова рипида као грбух сома од десет кило. Дотле није веровао да ће га ударити. Али закаснио би и тад да је појурно. Не би зауставио ту убилачку руку, испао би смешан.

Био би смешан и да је после свега дојурно и стао да удара Пнеуматика у претврде груди дахући: »Грубјане! Зар се тако удара друг? Зар тако?«

Пенио је, није знао — одједном сам себи налик на Луковића — шта да уради.

Али Пнеуматик се укипио мрмљајући несвесно: »Ја се шалио, а он озбиљно — простро се. Ја га мало само, а он... Што не зна за шалу, што? Ја ћу главу... Главу за њега... сад... сад...« Говорећи то, одгурнуо је Есингера, који му је већ био пришао, и оном истом левом руком којом је сад одгурнуо овог а пре тога онако дивље распалио Крајновића, оном руком сад скупљеном у песницу ударио је себе — учинило се и Слободану, и не само њему него и осталима који су стајали довољно близу — још јаче него раније, тачно посред чела. Али тај га самоубилачки удар само заљуља.

На то прискоче тројица, покушавајући да га задрже од ударања себе. Он би одгурнуо по двојицу-тројицу и ударао се у чело што је одјекивало као ходник. Али нови су другови одмах насртали долазећи са свих страна. Но кад се и ових ослободи, Слободан, који се није померио, а и остали много ближе месту на ком се све то збивало, па и сам

Пнеуматик примете како се, у пуној тишини што се растегну као огромна нека праћка над свима, Крајновић поче полако да диже ослањајући се на полицу. Потпуно одсутан, као да је размишљао о истом о чему је отпочео био да мисли пре ударца, он се смешио, па је чак и учинио онај исти месечарски покрет руком којим је малочас, пре но што се срушио, хтео да узме књигу а није успео јер је, пре но што се срушио, осетио да су му сви мишићи постали никакви и танки као дим дамске цигарете. Но сад је успео да извуче књигу, и да је отвори. А чим је отворио, стаде да је чита и, читајући тако, поће и проће скроз кроз општу престрављену тишину према свом месту за столом.

Људи су га без речи пропуштали и стојали укочени гледајући га како иде и како застајкује, понет већ текстом, и како долази до стола, седа на клупу и наставља да чита. Раскривили су се кад се после неког времена подиже живахно, некако јарећи, кад се клупа сруши за њим (неко је одмах диже спреман сад да га услужи), дође до кревета, кад се више сруши на њега но што се спусти, кад седајући на своју сламарицу закачи раменом пешкир који му паде на главу.

Он га после смаче расејаним покретом којим се терају муве не прекидајући читање.

Али тек кад скочи опет, на онај свој непоновљиви начин, и спутивши књигу, појури вољкарнику, врати се живот у собу. На пола пута до нужника Крајновић се заустави опет, учини покрет као да је заборавио шта је хтео и камо је пошао, оста тренутак у недоумици, онда се окрену, поће, врати се, али тад га преснажно прчење прева недвосмислено подсети камо је то био кренуо.

Све је у реду! — помисли неко.

— Данас му баш није добро. Стално га грчи.

Слободан се окрену Јернеју.

— Кажу да пати од колитиса, а узима сланину.

— Тврди да не воли сир! — примети Јернеј.

— Није то — рече Слободан, врло сигуран у своје речи, иако се није осећао непријатно сад уз Јернеја, који је, одмах после повратка са шетње, први и био отворио оштру паљбу на њега. Јернеј је, истина, био друг према њему, није га лично узео на зуб. То су учинили остали братковци. — Из солидарности са већином не узима он сир.

Јернеј га пажљиво погледа у очи и лако набра чело. Слободан поће дланом да се почеше, али се заустави, онда заклопи руком своје овлажене очи.

— Није то што мислиш! Патим од неке врсте бленореје.

Ником није промакло шта се збило малочас, бар није од тренутка кад је Пнеуматик ударио себе у чело. Од пре још, од часа кад је Пнеуматик одала мно Крајновића, сви су се окренули у правцу зујаша.

Двојица то нису учинила.

Ембе Један, који је лежао покривен ћебетом преко главе на првом кревету одмах код улазних врата, и лупкајући лако у добош свог напетог трбуха без сала, позивао красноармејску коњицу на јуриш без краја.

И Луковић, председник Централне економске заједнице (фамозног ЦЕЗ-а, који је голико сметао Управи, немоћној да га онемогући упркос свему што је предузимала — од формалних забрана до казни), који је отишао био у умиваљку, где се налазио комарник с храном. (Некад, после првог хапшења и губљења државне службе, радио је као приватни наставник на курсевима за заостале, али је и те слабо плаћене часове губио, јер је све до 1929. био, као потписани номинални одговорни уредник леталних и полулегалних партијских листова, пречесто хапшен и осуђиван на краће казне које је одлежавао с лоповима у Главњачи. Пред увођење диктатуре, навикао на то, није излазио из куће без умотаног и везаног ћебета у актенташки са старим закрпљеним панталонама и дебелом, тамносивом кошуљом »која се не прља«.)

Сад, чело последњег стола, молећи да га поново отпочели али нешто мање обесни зујкаши и штраф-таши не гурају док ради, Луковић је, сав предан посла, делио јабуку на осамнаест, а плочицу кекса на три једнака дела. Завршивши то и одмеривши да ли су сви ти смешни фрагментићи савршено једнаки, почео је да сече килограм сланине на 66 комадићака. Ту је исто ваљало пазити, али имао је око а и разне кантарчиће налик на апотекарске, само made by Пататока. Кад и то последње обави, одви начети котур граписта. Двојица су због гастритиса добијали сир или мармеладу. Сир, овог пута. Мармеладе није било.

Све је то било готово и прострто на столу до умиваљке: мале хрпичице за банкете врабаца.

Баци још један поглед на све то, одмакну су корак-два и викну »Готово!«

Зуја и шетња се у исти мах развеју. Људи су журили да узму сваки своју порцију с полице изнад кревета. Поверење у Луковића било је безгранично, без гледања се дизала с даске гомилица по гомилица мрвица. Венче је једини увек оклевао, али у последњем трену би му се учинило да је део који му спада по реду ипак највећи и најзгоднији.

Пет минута касније, Витор сазва све да би про-дужили прекинути општи разговор.

— Скоро ће и вечера! — шапну Венче и пређе принпурастом кратком и тврдом руком преко пространих, сад овлажених уста — посан пасуљ од подне! — уздахну, поћута и онда утешен додаде — можда га буде и за репете.

Ускоро је завршен састанак. Како су се другови дизали с кревета у дну собе или са клупе око стола најближег умиваљци, тако је отпочело поновно корзирање. Лука одјурн у умиваљку с приручним жичаним комарником на зиду, у ком се налазиле две-три плећке сланине, котур-два сира, нож, кантарчићи од конца, картончића, трешчица за апотеку лутака и остало потребно јединој рачунској радњи којом се још бавио — дељењу. Под кључем. Због Венчета et

Сје више неголи због забране да се робијашци служе шиљатим ножем.

Сви нису шетали. У дну собе је поново отпочела или се опет настављала зуја: десетина крупних другова су се на смену шакетали. Јернеј ухвати опет Слободана под руку и позва да шетају, што овај после данашњег није ни помислио да одбије, мада је очекивао да ће Јернеј сад покушати да наплати своју данашњу спремност да му помогне тражећи да му Слободан »најискреније другарски« призна имају ли и какве везе имају оне две речи које је чуо; оно »Загришће пандурица« са свим што се после десило. Одиста, покушао је. Онда је и закључно: »Ствар је изгласана, Витор те одбранио.« Како му није одговарао, Јернеј дода: »Зашто се бојиш? Мене све то занима најприватније и ја ти дајем реч да, ма каква била истина, не мислим да поново потегнем ствар пред скупом. А и не би ми вредело — моје јесте, као и твоје није, на исто се хвата. Сами смо, реци.«

Слободан га погледа искоса, насмеши се и рече:

— Никакве везе!

— Лажеш — уздахну Јернеј и пусти га.

8

Ледена је хука продирала кроз зидове и прозоре што су се сву ноћ тресли док је ветар подизао крајеве покривача, поскакивао хартијцима на асфалтном поду собе засвођене том промрзлом и продерано крклајућом хуком па му се чинило, кад год би сан оплићао, да плови неким старим једрењаком захваћеним буром што га луља с кљуна на крму и с бока на бок; осуђен да буде разбијен и послан поди-вљалом запењеном океану на тужно, баснословно дно.

Онда се, лежећи потрбушке, још увек затворених очију, одиже на лактове и жмирећи пусти полако слабу жуту светлост сијалице од 32 свеће у лево па у десно око: Крајновићев профил био је на свом месту

и његова погрбљена леба у истом сивом ватираном капутућу проштепованом на ромбове. Окрену затим главу мало, колико је било потребно да види место на ком је обично затицао Пракома како плете. Није га било. Још је спавао. Будим се опет раније но рано! — помисли, али неодређено, ван вредновања — то је зато... — продужи афоно после паузе. Али довод се мисли тад поново прекиде. Не што мисли није било или што су се истрошиле батерије које их, усижане, немирне, брзе, убацују у свест. Јавиле су се нове, и угасиле у блеску којим су старе, горећи, нестале са видика и пале у одсуства слична Пракомовим, који престаје да постоји кад спавајући не плете и не седи круто и костоболно на свом кревету.

Али то одсуство, та рупа у ваздуху, овог су пута били подсетници за мисли о јучерашњим дискусијама, после оне гужве на шетњи, за исте мисли које би, као стајачице, упалиле ваљда и његово сталактитско присуство, као што је знао да пламте сад и у његовом одсуству.

Бежећи баш од тих мисли, Слободан се ухвати за хуку кошаве што је прожимала и Армусала целу трокраку зграду, али изнад свега ову полумрачну на изглед празну и смирену собу, пуну спавача и уснуговорача, ту собу на краку звезде најизложенијем налетима ветра. И региструјући то, сети се опет свог првог погледа из левог ока од пре скоро годину дана кад је, после три и по месеца самичарења, ступио онако невин и одушевљен у њу, скупну, међу другове, оптерећен свим илузијама чистих сањара о искуснијим, паметнијим и заслужнијим од себе робијашима, накрцан тим теретом ког се сасвим није ни досад ослободио. И неће.

Кад год му је и досад узмањкало невиности потребне његовим равнотежама доведеним у питање, јављало се, недозвано вољом или свешћу, сећање на оно улажење. Трајно једанаест месеци. И сигуран је да ће се јављати кад год му буде загревало да би могао да и даље воли све и дивн се свима. Нагло заспа.

Али тек што стаде да дубље дише, претрну, скочи, отвори очи.

Како се то догодило? Је ли у сну рекао гласно: »Јесте, знао сам и пристао«? Срце му је избезумљено ударало у груди, у грло, у све. Окренуо је у истом часу главу и, сав будан, погледао по соби; и овог пута прво у правцу Пракомовог одсуства: Не седи! Лакну му. Крајновић само!

Одиста, овај је мирно седео занет писањем. Ни он га није чуо. Па и да је, он га не би никад ни откуцао, ни напао. Сви остали спавају, већина покривена преко главе ћебадима која миришу на прашину и зној и кад, стањена, не греју. Нигде ни покрета, ни шума. Зверао је сад лежећи потрбушке, налакћен на триње у јастучници: можда је сањао да је гласно говорио и можда су га и пробудиле те чудно сањане речи, прегласне за сан, чију опалну опну нису пробиле и нису, дакле, допрле до слуха других. Одахну.

Па ипак, мутно осећање да је гласно рекао: »Знао сам«, вероватно неоформљено у те речи, а чуто интензивно као да је заиста било изговорено, настављало је да га узнемирује. Уосталом, оно што је урадно, не спада ли у његову дужност? Ни у најгорем случају не могу га сменити, чак и ако комисија уврди да је поступно неспретно. Витор је и у поподневној дискусији други пут изјавио да му је лично дао налог да корумпира спратног пандура, јер га је Коста обавестио да је већ куван и скуван и да је већ два-трипут чинио услуге. »Какве?« — упитао је Братко. Витор је раширио руке. Сви су схватили: конспирација!

Баво га знао, можда је тако и било. Слободан само није ништа знао о томе, иако му је Коста рекао све, све, све и последњу трунчицу везе и подвезе.

— Ако га не оставе у техници, нека га бар замени Јернеј. Он би то добро радио.

Добро? — упита се — за све добро?

Онда се прекори: — Не волим све подједнако, иако треба.

Уздахну: Тешко је волети све. Понекад је то тако тешко да се чини немогуће.

Ухвати се обема рукама за главу: Шта немогуће? То не постоји.

9

Мада је и јутрос као и обично изишао међу последњима из собе, Слободан је био уверен да су сви већ испирили. Али преузнемирен да би сањарио, пренапет да би размишљао о нечем пријатнијем и непрекиданијем, с времена на време би дигао главу и погледао у леђа испред себе што су се, под том нешто стишанијом кошавом, чинила налик на задебљања којима се завршавају хромирани жичани палци на точку бицикла. Пандур се, у осовини тог точка, и није окретао. Лако је њему у бунди. А ипак, трупако је као да хоће да угреје ноге којима је хладно упркос предимензионираним крзненим чизмама. Другови су се кретали убрзано, жустро. Скоро су трчали. У једном тренутку Слободан се извоји: одвезала му се пергла. Чучнуо је изван круга и погледао у перглу: није се одвезала, прекинула се. Требало је наћи изгубљени крај. Приђе му пандур са спољне стране круга. »Шта је?« »Нећу ваљда бос по овом снегу.« »Дозвољавам«, рече и пође споро уз обим завитла-ног круга.

Прилазећи, другови би бацали поглед на Слободана и насмешили би му се. Праком му вешто баци клупче вуннице и добаци: »Потростручи! Издржаће!« Круг се већ окренуо бар једанпут и по кад је завршио крпеж. Већ хтеде да се усправи и уђе у колоплет кад осети да међу свима који су промакли није видео Јернеја. Учини му се у исти мах да би баш њему хтео нешто да каже. Остаде чућећи да пегла и даље око баканице. Круг се још једном окрену, али није угледао онај његов карактеристични планинарски еластични ход са скоковитим одизањем на прсте, ход који је понекад давао његовом изразу благог, лако руме-

ног лица нешто детињасто, присно, позајмљено, а понекад израз безбрижног дужника који сам никад не враћа позајмљено а агитује за враћање дугова.

Слободан се нагло диже. Виде Витора.

Улазећи поред њега у ред, процеди узнемирен:

— Где је Јернеј?

— Горе!

— Што ми ниси рекао?

— Објаснићу ти.

Одмах после шетње Каком се повуче у умивалку.

Уза зид се дубином протезао цементни валов с дванаест славина. На сандучићима су седели Братко и Јернеј, Грујић, Љуба и Витор, гологлав и ћелав, у белом кожуху без рукава огрнутом преко кошуље, чији су рукави, заврнути до лаката, откривали његове маљаве, снажне руке. Из уста му једином излазила пара док је говорио, као да је увек под неким унутрашњим приписком, иако му је мршаво лице било једно, упркос гранулирано пресованој кожи. Али сем те паре што је њему излазила из уста, чинило се и леги а не само крајем фебруара, њему није никад канда било зима, вазда без капе на ћелавој глави у соби, али и на шетњи (што је запањивало нарочито јутрос кад су решетке на прозорима звониле од мрза). Но више од јабучнице што му није мировала ни кад је ћутао, очи су биле оно прво што је човек увек и у полусну примећивао код њега, фасциниран њиховим преживим, црнолакираним сјајем.

Витор је јутрошњи састанак почео тиме што је изјавио да, после размишљања, усваја Браткове синоћне разлоге. И намигнувши додао: »Јуиро је паметније од ноћи«.

Но, све у свему, сад да му се чини реалнијом нужност јавне дискусије о акцији. Свеједно колико ће трајати. Нека се ствар продужи још неколико дана, не мари. Братко има право: ни у ком случају не треба прећи на гласање пре но што свако не каже шта мисли.

Свестан да не може надговорити Витора и да

ће изгубити битку буде ли се упуштао у реторске двобоје, Братко се сад изјасни *против*, а да не објасни зашто напушта свој синоћни став. Јер он је досад био за продужење дискусије а сад је, без повода (сем ако то није Вигорово долажење на његове позиције), тражио да се одмах и без одуговлачења гласа. »Нека се одмах пређе на гласање.« Зачудо, Јернеј се не сагласи одмах с Братком. Није му промакло да је Витор дубоко уздахнуо. Можда одахнуо. Је ли Витор и то предвидео? — питао се Јернеј. — Испод оштродаких, струнастих бркова задрхтао је брз осмех. — Да није подвалио? Да није рекао да је за Братков предлог, за који није у ствари био, рачунајући да ће Братко безусловно увек бити против свега што он предложи? Не би то било први пут да Витор прелази другове сличним мишловкама ако и не тим баш триком. А ако је занга променио мишљење? Којим поводом? Зашто му се сад није више журило да заврши дискусију? Зашто? Шта стоји иза тога? Шта се то десило? Ништа што би Јернеј знао није натерало тог пакленог Витора да промени одлуку сем... А ипак, било би предиваболнично и за њега да је та промена само финта којом жели да брже изнуди одлуку.

Али и Братко мора бити да се свему гоме досетио јер одједном рече: »У реду, попуштам вам, односно не попуштам, то јест гласаћемо одмах, али проблем је како да гласамо.«

— Обично! — рече Љуба и намршти се, а осмехнут — прво у организацији, па у колективу.

— С тим да у свакој инстанци озбиљно продискутујемо! — инсистирао је Витор.

— То би било фалсификовање правог стања! — сад је Братко мање био уверен да Витор подваљује, више да је његов синоћни став био погрешан и штетан (зашто би га Витор сад усвајао), па пожури оним својим гласом који се споро вукао као да пре сваке речи коју треба да рекне размишља да ли то што хоће да каже ипак не иде виторовцима у рачун. И

пошто га ништа није спречавало да закључи да им користи или да им (већ према гоме) не користи, најчешће и није знао да ли мисли оно што говори или говори оно што мисли да неће користити том вражје лукавом и поквареном Вигору. Зато рече прво оно што није толико ни мислио, а затим ово што нико из Какома није ни очекивао да Братко може гласно рећи јер је спадало у ствари о којима он, обично принципијелан, није говорио. Нико, сем Витора, који је, спреман на то баш, нагло и као одобравајући затурнио главу а учинио покрет руком који је значио: Ето, сад и сами можете да се уверите како вам шеф групе мисли; као бакалин, а не као комуниста.

Не рече го.

Али ненаглашеном мимиком као да је то баш сугерисао. »Гласамо ли прво у нашој собној, на пример, организацији« — слушао је Братка и Јернеј, негодујући у себи због тог његовог гласног рачунања на прсте пред светом који сматра да је рачунање вулгарно — »поделићемо се и, како сад стоје ствари, на 19 наших доћи ће 22 ваша гласача. На основу демократског централизма, тих 19 наших требало би да гласају пред колективом за ваш став, који ће бројати тад 41 душу у овој соби а 39 у горњој, где је мање људи у организацији. С оних осам ваших путераша у колективу ту и 9 тамо, имали бисте 49 плус 48, равно 97 за акцију, дакле већину, нако је стварна ситуација у доњој и горњој соби од тих 97 гласова 52 гласа за вас, а 73 за нас, јер треба при гласању у колективу урачунати и чистилиштарце и искључене.«

— Како то говори! Како то говори! — црвенео је Јернеј, гледајући сад Братка скоро с љућњом, ако не с гнушањем.

Али ту Јернеј прекиде осећања, конкретно линију мањег отпора. Уплашен, помисли да то већ не почиње и сам да гледа на Братка виторовским очима. А то — никако! Шта? натера себе да се упита. Чему стидови и јунферисања. Говоримо истину. Заслуга је

Браткова што огољује чињенице замагљене виторовским фразирањем. Има право Братко. Има право.

— Паметан би се стидео да има ванпартијну већину путераша! — оте му се, но Витор не изговори ни све то до краја, грже се на време, заустави и извини мирољубиво — пардон!

Ироније није било у начину на који је изрекао ову реч. Можда је била скривена у самом избору једне такве, малограђанске, стране речи. Али подсмех би у том случају био превише скривен.

— Већина не смрди! — рече пркосно Јернеј.

— Али се таква већина лако топи чим дође до врућег! — отресе га Љуба. Братко затражи опет реч да би их изненадио:

— Размислио сам. Повлачим свој предлог. Противним се сад таквом гласању.

— Другови, Троскота сутра премештају овамо из самице — рече Грујић — зар не би било лепо да нас затекне јединствене?

Као кама распори Јернеја сазнање да је то она чињеница што поново (и непромењено) гони Витора да жури! Долазак Троскота. Значи, зато је јутрос Витор подваљивао! Па устаде и, да би се савладао, прибе петој славини, што је упорно капала. Покуша да је сасвим затвори притежући је снажно. Не успе. Изједен је, мора бити, кожни прстенчић. Он се тад врати свом сандучету, исече маказицама на перорезу — јединим маказицама у соби — комадић језика са своје баканце, опрезно га сави, изреза га пажљиво, онда се поново диже, упути славини, коју одврти у зглобу, углави кожни прстен и поче да га зашрафљује. Не дижући главу с посла, рече тек кад заврши:

— Ми го, на жалост, нисмо.

Док не објасни шта »то нисмо«, нико не схвати ни његову жалост, ни његову реплику стиглу касно. Већ се говорило о другом. Али се Витор усред свог говора враги на го.

— Нејединствени смо. Тачно! — сложи се Витор — значи ли да то треба и да останемо?

— Свакако не! — одврати Јернеј седајући на сандучић — Троскот није царица Катарина, ни колектив комуниста — њена Русија, ни Каком — кнез Потемкин. Не лажимо ни њега, ни себе!

— Не лажимо! — сложи се опет Витор — али порадимо на уједињењу. Шта се томе противи?

— Твоја — рече Јернеј — склоност ка јединим ефектима.

— Обрнуто! — убаци се Љуба, помаче се, разглављени сандук стаде да пуцара под њим — смета извесно пензионерско схватање да смо војници избачени из строја. Уз њега су — показа прстом на Братка — старци по души и срцу.

— Мислимо као марксистин! — рекне Братко, срећан што је ухватио Љубу у погрешном ставу, који ће он, Братко, сад јавно да исправи — нема нас по групама само старијих, уморних, ни само млађих, жељних борбе. Праком и Пататока старији су од Слободана, али Крајновић и Луковић много су старији од Јернеја.

— Нису тако давно постојале фракције код нас! Неки то — кресну Јернеј — изгледа, не умеју да забораве.

— Нико од нас није био из оне организације која је на речима признавала Отворено писмо, а у пракси се отцепила од Партије.

— Занимљиво! Нико није од нас био десничар! — рече Грујић — нико ту!

Јернеј позва гестом Љубу да се дигне са сандучета и, понудивши му свој, узме његов. Својим перорезом, који је имао и шрафцигер, углави стојећи два-при заврња што су била попустила.

— Братко је са мном припадао оној групи радника која је осудила десни опортунизам. Али оставимо прошле заслуге на миру! Вратимо се ствари. Није умесно окривљавати једног или двојицу за нешто што нас све превазилази. Нисам ја измислио нејединство, па ни ових последњих неколико дана што нас држе приковане за ове сандучиће гу, или за столо-

ве и кревете у соби, гонећи нас на дискусију без краја и конца. Што је дангуба за све. Није ни Братко измислио раскол. Последница је то нашег неједнаког нивоа, прошлости и садашњости, наше неједнаке моћи уношења у мотиве и поступке Управе, неједнаке оцене њене снаге и слабости, неједнаког разумевања или неразумевања ствари које долазе. Слажем се — дискусију треба окончати, одлуку донети. По могућности, убедљивом већином. Али како да убедљиву већину остваримо кад је — говорићу као и Братко отворено — скоро исто толико другога против акције колико их је и за њу. И то не због става према борби, колико због постојања група.

— Ти си једина сметња! — рече Јернеј.

— Ако сам ја, ништа лакше. Сутра долази друг Троскот. Изаберимо га за секретара. Ја немам личних амбиција.

— О томе није сад реч! — рече Јернеј и покуша да свом ружичастом, скоро дечачком лицу да претећи и строг израз — прејевтино би то било за тебе. Друкчије ти мора да одеш с положаја.

— Зашто друкчије? — унесе му се Љуба у лице као да је помирен да Витор оде с положаја.

— Због таквих... који мисле да је он светац револуционарни, атеистички бог...

Није могао да се савлада да то не каже, али хтео је да му се освети за увреде нанете Братку, за муке које му наносе сви вигоровци редом, Витор такође, за све што је претпостављао да је Витор, нарочито за оно Баволско у њему. И није важно да ли је то што је изрекао било оно што је стварно мислио о Витору. Мислио је да је крив, јер је друкчији, прејак, прелукав, пренеуловљив, клизав.

— Задовољио бих се ја и најминималнијом већином! — рече Братко, који се враћао рачунима и гласовима — покорио бих јој се кад бих знао да свако гласа за борбу или против, али по савести.

— Слажем се! — потврди трећи пут Витор своју помирљивост.

Иронише! — помисли Јернеј.

— Процедура је оно што...

— Не. Не пристајем. Знам шта мислиш! — прекиде га Братко, одједном хитрији но икад — прво, је ли, у јединицама, па онда пред колектив, не?

— Напротив. То јест, не напротив уопште. Напротив оном што си мислио да хоћу.

— Не схватам! — рече Братко пошто је неко време размишљао и одлучио да се направи да није разумео.

— Просто! — рече Витор — ослободићемо партије обавезе децентрализма. Нека свако гласа у једној инстанци, први и једини пут пред колективом. Пристајеш ли?

— То би било противно обичајима, пракси и смислу...

Братко баца пут Јернеја поглед без сигурности...

— Зашто бисмо ичему робовали? У овом је случају то можда најпробитачније за праксу и смисао. Уосталом, обичаји се сличу, а смисао...

— Не! — рече Братко и његове се, иначе прецизне као лењиром на пелир-хартији извучене, црте сад замрсе, искриве од напора да схвати какву му је сад неочекивану замку наместио Витор тим предлогом. Оно »не« је рекао не размишљајући, али сад је, после рефлексног одбијања, требало оправдати то »не« и рећи откуд оно.

— Не. Не можемо се ми одрећи своје улоге вође.

— Онда гласајмо прво у јединици — Витор је изводно стрпљива човека — па онда у колективу.

— У том случају имаш аутоматски лажну већину.

— Добро! Реци сам шта хоћеш? Знаш ли? — оте му се, а није хтео.

— Шта хоћу? — питао се Братко споро, лењо готово — шта хоћу? Хоћу правду.

Први Грујић, па остали за њим, прсну у смех, ком се придружи последњи и Братко. Јернеј је дуго брисао очи.

После још једног сата натезања, одлучено је ипак да се изиђе директно пред колектив и ту одгласа са *за* или *против* питање уласка у штрајк.

10

Општа дискусија је трећи пут отпочела одмах после изласка Какома из умиваљке. Слободан је уобичајеним путем брзо информисао тројку и двојку о неким детаљима и пожурio из нудника столу најудаљенијем од улазних врата. Ту се пред Вигором окупио колектив, запосевши клупе и кревете свуда околно. Слободан је у цепу опишао списак који му је синоћ Вигор дао, а он га затим, држећи се добијених упутстава, преписао својом руком.

Сви су у пуној тишини прожетеј хуковима кошава чекали напето. Само се Ембе Један, на првом кревету горе до улазних врата, покривен ћебетом преко главе, лупао по трбуху тврдом као бубањ и позивао знане и незнане на јуриш. Братко саопшти гласом ван температуре и без страсти одлуку форума да се од колектива састављеног од чланова Партије и привремених ванпартијаца затражи одговор на једно једино питање које их све у подједнакој мери ангажује, то јест треба ли одмах ступити у штрајк главу или не. Слободан се најези. Многи неће разумети ту промену. Вигор је друкчије обавестио синоћ своје. Чудно је још било: тако важна одлука, а мир, нико се и не чуди. Је ли у тој антипагетичној пословности у датим пренуцима који су баш њу само изискивали и лежала снага људи нарочитог кова? Одлука о штрајку који има да траје до смрти или до победе — има да се реши простим дизањем руку. Не дискутује се. Али кад Крајновић диже руку, Братко му одговори гласом крепане рибе:

— О одлукама се форуму не дискутује.

— Питање само! — инсистирао је Крајновић.

— Молим! — одврати му Братко.

— Сме ли бити уздржавања?
— Сме! — упаде пребрзо Витор.
— Не сме! — одвратио је споро Братко.
— Ко може да се не определи у таквој прилици?
— уплао се и Јернеј.
— У реду! — сложи се и Витор с нечим пре-
задовољним око очију — ја сам мислио...

И махну главом.

— Још нешто! — устао је Лазица Подсвест — предлажем да се, ради бржег отаљавања посла, на једно или на друго питање одговара искључиво простим дизањем руку.

Јернеј погледа упитно у Братка, који устаде и рече да је одлучено, на његово инсистирање, да се, напротив, гласа поименице. Јавно. Прочитаће се име и прозвани ће одговорити је ли за штрајк или против. »Ми смо се у Какому и у Бироу сложили да тако буде и не видим зашто онда не би тако било.«

— Слажем се с Братком! — њисну Витор и Јернеј погледа преко наочара уоквирених плехом пажљиво у Вигора па загури главу: Шта значи тај смех? — као да се питао — подвално је? Очито. Али где је фирц? Не види се фирц!

— Препуштам даље вођење састанка другу Вигору — рече Братко. — Је ли ту одговор? — питао се још увек Јернеј.

Витор се диже и у неколико речи објасни шта се то последњих недеља у вези с вазелинском и невазелинском офанзивом Управе на лањске и преклањске тековине све збило и зашто је потребно ступити у штрајк главу.

Братко затражи реч и после прве реченице било је јасно да ће дуго да говори. И заоста. Тврдио је да би пре ступања у штрајк до победе или смрти било логичније послужити се малом дерачом, кршењем дисциплине, протестним штрајком, протестном делегацијом Управи, тражењем комисије Министарства, великом дерачом. Има сто могућности пре великог

штрајка. Ако га одбијемо као једино средство борбе, не значи да нећемо да се боримо уопште за одбрану наших тековина, како то тврде неки демагози, фанфарони, и шта беше оно треће што сам хтео да кажем? то јест свеједно, заборавио сам. Напротив, хоћемо, али постепено.

— Док не добијемо мишиће копајући заједничку раку исту за неопортунисте и опортунисте! — добацци Лазица, ком је Крајновић пре тога био нешто шапнуо.

Насмејали се многи. Слободан развуче тихо усне и опет пишну списак у цепу доламице.

Братко незбуњен настави:

— Нисам завршио. У прошлогодњем протестном петодневном штрајку, колектив је, губећи по пола кило дневно по члану, изгубио више од 400 килограма, што је тежина 6 нормално развијених другова. А колико ћемо сада изгубити, остављам вама да просудите пре но што ћете гласати, како је логично, против штрајка, будући да он није једино преостало нам средство борбе.

Витор се диже и, што се процедуре тиче, сложи се с Братком, али убрзо паде у ватру па поче да говори о пургерској склоности ка лаким, степеничастим узбраницама, што се поступно, сипљиво, прекривене ћилимом, дижу с псеудонижег спрата на псеудовиши. Да је он, Витор, пореклом из крајева где се има мало разумевања за финесе лондонске централе Лабуристичке партије, али, како живимо у часу офанзиве антифашистичких снага, а не јуче или пре 30 година, како се при томе налазимо на великосрпској рођији и то у часу невазелинске офанзиве Управе, у тренутку њеног напада на тековине у јапанском стилу без објаве рата, не остаје друго, бар не правим комунистима, али ни осталима који имају можда више смисла од њега за поступности и остала свилењаштва, нако су и они неоспорно комунисти, доли да се сви заједнички одупремо Управи, и то што снажније.

Утолико пре што, бар према последњим подацима које има Каком, она очекује баш једну степеновану акцију, не штрајк. »Не ми, Управа није спремна за одсудну битку. Прекјучерашњи догађај зар није почан? Били бисмо глупаци кад бисмо и ову прилику пропустили као што се, захваљујући присталицама мердевина и осталог вина с говнима, како би то рекао Венче (који се на то грже поласкано, али и изненађено, не сећајући се да је икад рекао тако нешто), на жалост, пропустило време кад се још могло понешто и извојевати степенастом борбом, тј. борбом на степеницама за послугу, како то не нарочито лепо нашу борбу не именује друг Братко, али би стварно могао да је назове. А што се тиче 400 изгубљених наших људских килограма о којима је Братко већ више пута говорио подсећајући нас да то одговара тежини шест нормално развијених људи, а не другова, изјављујем да ћемо Братку и братковцима ни остали позамити све своје шнуфтикле. Ми сузе не бришемо, јер их не лијемо, нама марамнице нису потребне. Ми не оплакујемо шесторицу нормално развијених људи које је прогласио за другове својих и своје. Не, неће ту нико да оплакује ни његовог друга Страх, ни друга му Кукавичлук, ни друга му Панику, ни друга му Легализам, ни друга му Теорију-о-заробљеницима-класнограта - избаченим - из - строја - који - скрштених - руку треба-да-сачекају-светску-револуцију, па ни друга му и друга им Опортунизам-свих-длака. Њима нема места у Партији. Ако друг Братко заиста осећа њихов губитак као слабљење својих редова, уза све саучешће које му изјављујем, признајем да сам и радостан. Па ако смо с њиховим нестанком калирали за 400 килограма, тешко да ће се ту наћи добрих другова који ће туговати за тим изгубљеним, већ исувише оплаканим салом. Које је донело свима нама одличне резултате баш зато што је изгубљено. И једино што се још утешно може рећи Братку јесте наше уверење да ћемо, кад се истопе ти »нормално развијени« недругови током овог штрајка у који ћемо ступити

или не ступити у зависности од нивоа свести бораца, да ћемо, када се коначно истопе, лакше излазити на крај с Управом.»

Јернеј затражи реч, не доби је одмах, али је коначно узео и не одговори Вигору, него упита, прво и прво, да ли постоји веза с Пољем. Упитавши, чекао је оборене главе одговор и за то време гребао ноктом даску стола.

— Имамо! — рече Вигор — је ли тако, Слободане?

— Имамо! — одговори претрнули Слободан, уплашен што се после свега прекјучерашњег Јернеј опет враћа на то. Покушао је да то »имамо« каже мирно и прибрано а без акцента, као да је то нешто о чему не треба говорити тако јавно. Чак додаде дрско:

— Хтео бих да кажем да нисам чуо да се о тим стварима говори на скуповима. Не мислите ли да имам право?

Јернеј се опет диже:

— Тачно, иако ми је с нешто претераном љупкошћу и елеганцијом дата поука о чему се не говори јавно, ја то ипак чиним јер — закључи патетично — другови, веза је прекинута! Нас обмањују! — Али не стаде ту, него заврши упозорењем да се у штрајк не сме ићи без Пашиног одобрења.

— Грешниш! — добаци Лазица — још једном.

— По обичају, значи! — јави се Есингер. — То је чиста лаж!

— Дозволите! — тад Братко извади из џепа једну цедуљу и, дигавши је више главе, рече — то је Вигорово писмо другу у прадићу, нашој вези за крајњи случај. Прочитаћу вам шта пише.

Зато је Јернеј остао! — загрцну се Слободан — претрес фиока! Али код мене то није могао да нађе. Ја за то не знам...

Вигор угом устаде и с изразом претераног запрешања пружи нехитро руку да узме писмо. Али Братко скочи на клупу, с хартијом у дигнутој руци.

Слободану не промаче да се Вигор пребрзо смири. Мрмљао је при том дикцијски врло разговечно:

— А ја се од јуче убијам гражећи своје започето писмо.

— Апелујем, другови, на вашу свест! — викну Есингер.

— Немојмо га читати! — јави се неочекивано и Пнеуматик — није лепо.

— Зашто? — упита Јернеј — нека се прочита. У њему је свакако понешто од оног што нам недостаје да донесемо потребне закључке.

— Нек се прочита! — викали су многи.

— Како је Братко дошао до тог писма? — викну неко.

— Оригинално — подсмехну се Вигор — било ми је у фиоци.

— Јеси ли га ти дигао из туђе фиоке? — упита тад Слободан Братка, па погледа брзо и у Вигора, који учини одречан покрет главом.

— Да! — рече Братко — било је у Вигоровој ладици. Није лепо чепркати по туђим фиокама, слажем се, али понекад то је нужно, и сами ћете се уверити. Извињавам се за нелепо. Зашто би Вигор тражио везу преко адвоката да веза, како каже, постоји? А без везе и одобрења, смео ли се лаћати крајњег средства? То вас питам, другови.

— Мислиш? — упита Вигор.

— Мислимо! — одговори Јернеј — мислимо да се ради о обмани целог колектива.

— Мислите? Дај ми писмо! Слободане, имаш ли при руци отварач?

Добивши флашицу разблаженог јода коју Лазица сувише спремно извади однекуд крај себе, Вигор истргне писмо из Браткових руку и пређе комадићем вате (коју сам извади из свог џепа) преко белна између редова. Појаве се одмах нежна смебелубичаста слова. Он прочита: »Прекидамо засад везу тим путем, имамо бољу и сигурнију откад си потврдио пријем пакета с извештајем...« Ето, другови —

Витор рашири руке, диже као увређено главу и оста неко време тако разапет, чист и поштен. Онда уз грзај целог тела продужи, дигнуте строге а ипак одједном веселе главе — оцените сами је ли лепо претурати по гућим фиокама као што то чини Братко или неко његов, неко други, јер, колико сам обавештен, Братко не ради прљаве послове сâм, него гони на њих млађе другове Јернејевих година. А чему то њушкање по гућим фиокама кад закључци до којих Братко ет сопн. долазе не само да су наопаки него и погрешни. Имали сте прилике и сами да их чујете: пале су оптуџбе да Каком обмањује колектив. У три маха је то речено.

— У два! — рече Братко — сем тога, тражим реч. Пре свега, ја нисам рекао да Каком обмањује колектив, још нисам луд, не. И сâм сам члан Какома. Кад сам споменуо обману, мислио сам на Витора само.

— Али ја сам секретар Какома, не? То чини, не? онај који га представља, онај који држи везу с *Пољем* преко технике? Тачно је да се у једном тренутку прекинула веза. Али је још тачније да је 24 сата касније успостављена друга, боља, ефикаснија. После отварања овог мог писма то вам мора бити јасно. Иначе би било већ послано. Чињеница да још није, један је доказ више, индиректан, али ваљан, да имамо боље везе но што су те из градића. Али биће времена и за другачије разговоре о томе и још понечем. Друг Братко ће одговарати за то своје шпијунирање, за неповерење у свог секретара, за кршење конспирације. Он би после овог морао да се повуче из Какома, то је бар јасно. Не чини то. Не црвени. У реду. Али о свему томе ћемо другде да разговарамо. Сад је на дневном реду акција.

Наста тајац. Било је јасно да се »пребудни« Братко пребацио и да мора да због свега тога страда. Слободан га погледа, у исти се мах Братко подиже с клупе:

— Ја нисам ником рекао — рече нешто блеби но иначе — да ми набави то Виторово писмо адвокату.

Знао сам да је требало активирати везу из градића, па сам гласно рекао својим друговима да би било интересантно знати како се стоји по том питању...

— Ја сам самоиницијативно дошао до писма. Братко с тим нема везе — Јернеј који је устао, сад је уједао своју доњу усну — погрешно сам.

Слободан погледа још једном у Братка, чије је лице остало савршени неспроводник осећања: каолин преко кој се ухватио слој брашна.

Обори тад очи.

Извршујући налоге Витора, Слободан се осећао незаштићен једино пред собом. Понекад. Не увек. Радећи с Братком, Јернеј је дошао у ситуацију да мора себе да жривује да би пред колективом спасао част групе. Витор то не би никад дозволио. У то је био убеђен. Али није нестајало осећања неке моралне nelaгодности које га је мучило од када је, као одговорни техничар, ушао у пословања што, другчије но што је то с почетка примајући дужност очекивао, лишавају човека илузија.

Дискусија се отегла не дозвољавајући му да се ослободи још неко време море *списку* у цепу. Тек кад и то прође, осетиће олакшање, ако не и смирење. Само то једном да прође.

Није било суђено да прође. Многи су се непотребно дизали да истим мислима и речима осуде Јернеја. Мањи број да објасни, оправда и одбрани његов поступак. Говорили су о херојству, али и о издајству

— Добро! — рече Братко после два сата таквог мудровања у месту — пошто су сви дошли до закључка да су ставови и убеђења старији од сваког разлога, прећимо онда на гласање. Ја сам против штрајка.

— Полако! — устаде Витор и одмах смири глас — није чудо што си ти против штрајка и што ћеш то бити упркос свему што се открило. Ти си и више него против. Видели смо, опортунизам хоће да се послужи и најпрљавијим средствима — то хоћу да утврдимо — не би ли нам наметнуо политику против које се већ изјаснила већина другова. Не може се

очекивати да ће се колектив који је разголитио Братко задовољити само тим разголићењем. Али независно од тога, а ради умирења и оних чије срце лупа, чини ми се, брже но што то треба да би се било борац, приморан сам да прекршим правила конспирације како бих још једном потврдио да *ми везу имамо*. Слободане, прочитај оно од: »...откад си потврдио пријем пакета с извештајем...« до »...с извештајем, уверавајући ме да ће Баћа учинити све да подупре нашу акцију«.

— Не треба! — рече Јернеј, помирљивији но иначе. И други прихвате. Многи. Слободану не промаче да је рефлекс конспирације јачи од разумљиве радозналости. Витор их је гледао неко време као да пребројава оне који су против читања, онда српа писмо у џеп.

— Да видим! — рече Братко, једини и даље неузмирен и, следствено, неубеђен. Није био од људи које ишта, ни болови, ни увреде, али ни докази могу уверити у ма шта што није његово посредно схватање или његов непосредни интерес. Но то се код њега редовно поклапало. Слободан је уверен био да би се Братко осећао у прапу и кад сам у то не би имао пуно разлога да верује; са запаљене ломаче, проглашен за јеретика, оптуживао би до последњег даха за јерес оне који су га осудили.

— Је ли тачно? — упита Крајновић.

— Тачно! — прошапта Јернеј. А Љуба крај њега потврди главом. И други се сложе.

Али кад Есингер предложи да се одмах изгласа осуда поступка Јернеја у колективу, а после и у партијској организацији, Николица, дебелоусни омладинац (ухапшен пре седам година као шустерски шегрт због летака које је заједно с мајстором и калфама делно по паланци, а још увек с нечим шегртским и неодраслим у дрском изразу лица и више шеретским но уплашеним трептајима очију, још увек — упркос чињеници да је спадао у оне

робијаше који су се највише уздигли; и то не само апсолутно — јер је његов уздиг пошао скоро од јуле; и, по мишљењу Крајновића, шефа катедри, спадао у најдаровитије и најбистрије људе не само у Бази него и ван ње), иако виторовац, обори тај предлог бранећи принцип примата организације над колективом, који, из познатих разлога, и без обзира што су сви ту комунисти, не сме да формално зна за егзистенцију организације која њим стварно руководи. Питање је то формално, слаже се унапред са свима који му то могу пребацити, али није формалистичко и он тражи од колектива да Есинтеров предлог сматра неважећим и непостојећим.

До касно у ноћ, до после поноћи трајали су говорнички двобоји који су се само неупућенима могли чинити бесмисленим. Но свако је иступање било ако не планирано (а можда је и било, ко би смео да стави руку у ватру да није, знајући обичаје као што их је Слободан већ знао), а оно пропагандистички сврхосходно темпирано: борило се можда не за душе *чиштилиштарца*, него за њихове гласове.

Уморни, многи су се довели до кревета, легли напола свучени и заспали, не помисливши чак да би било добро да тркну до умиваљке и оперу бар руке и зубе. Само око шефова ћућориле су још дуго малобројне групе. Једна на Братковом кревету, друга на сандучићима у умиваљки. Последњи су остали Витор и Слободан, који му изнесе разрађене анализе техничких проблема у случају покушаја сламања штрајка разбијањем колектива на групе и, добивши сагласност за све при варијанте које је предвиђао (свака гора од друге), Витор му рече, зевнувши:

— Главно је да сутра по подне завршимо гласање.

— Зашто мислиш да је то главно?

Витор набра чело, па се насмеја али не рече оно што је прво помислио и што је могло бити прави разлог.

— Гвожђе се кује и сам знаш кад.

Но осетивши да није задовољно Слободана тим одговором, додаде:

— Треба показати Управи зубе. Сад или никад. А онда, то је и једини начин да се ујединимо.

— Ујединимо! — уздахну Слободан и диже се са сандучића — далеко смо од тога. Даље но икад.

— Слушач — Витор му спусти руку на раме — чуо си за Троскота?

— Знам га — рече Слободан, сети се у исти мах Мариног писамцета и обори очи — чувао сам стражу једном пред кућом где је држао састанак с месним СКОЈ-а. Давно.

— До свог хапшења, између осталих функција, држао је и везу с нама. У сваком нам је писму препоручивао јединство. Ја бих био последњи хошкар ако не бих до сутра, кад нам, као што знаш, долази, остварио макар акционо јединство. Дај списак...

— Али — Слободан се прекиде док га је извлачио из џепа и развијао — Троскот ће бити исцрпљен после три месеца посне хране у самици.

Не дижући главу са списка, Витор промрси:

— Предвиђено. Коста му је већ трећег дана самце редовно догурао и сир и сланину и кобасице, чак и шећера. И отада стално му је, до пре недељу дана, слата јача храна.

Слободан га погледа с неодушевљеним дивљењем, с неосуђујућим запрепашћењем, збуњен у ствари том неугодном, генијалном снагом предвиђања. Витор није дигао очи са списка, али као да је, гледајући списак имена, читао Слободанове мисли.

— Не! — рече — нисам пре три месеца још мислио на штрајк. То је скорашња тема. Волим Троскота. Пријатељи смо већ петнаест година. Уколико ми... наш начин живота допушта да се развије и негује то... га ствар... то... пријатељство. Али, ето, волели смо се. Ја сам га, усталом, учланио, разумеш? Био је зелен гада. Млађи од тебе. Не мислим ништа лоше, био је неискусан, наилазио на неразмрсиве проблеме савести тамо где интереси идеала за који се за-

лажемо остављају само места за избор начина како да их најбоље, најбезболније, најефикасније остваримо. С годинама искуство преузима раширивање тог замршеног паперја савести, зар не? Ето. Време је пролазило. Ту и тамо смо се сретали. Он је отишао горе, на школовање. Професионалисао се. Кад се вратио у земљу, нашао смо се. Шест месеци је ноћивао код мене. Онда ме закачила она глупа провала, али њега сам сачувао. Већ првог јутра предложио сам му један знак. Не у кући, ни пред кућом број 57. Сваке вечери, пошто бих се вратио с послова и све затицао у реду, излазио сам и на дрвеној бандери на почетку улице у којој сам становао нацртао плавом кредом знак срца. Шта кажеш — грже се — распекмезио сам се од умора. Списак је у реду. Ипак, стави Николићу после Јернеја. Оног наочарка нећемо срушити никаквом психологијом.

Изби четврт. Напољу — бердокање.

Али обојица дигну истовремено главу. Брка је кукурикао. А то тамо негде код јужног зида.

Брзо!

Док се свукао, Витор је дигао поклопац. Слободан неста у шахту.

Опет је пузао кроз мемлу, смрад, влажна, смлачена, трула испарења, кроз цијук пацова и падавицу оних тврдих инсеката налик на козје брабоњке, кроз паучину и заптивајући зрак од ког му је непрестано долазило да повраћа.

Стигавши до краја, чу Брку како му, не дижући поклопац, шапуће:

— Писмо сам ти већ убацио. Од Косте је. И увек ћу тако. Да нас не затекну.

С писмом у зубима, поче да се брзо враћа.

Витор одиже поклопац чим куцну и пре но што изиђе цео из шахта, рече:

— А Есингера стави иза Братка. Шта је? Од Косте?

Јављао је да ће Гаћа да подупре штрајк већ од сутра, уторка.

— Кад је пре стигао да све то удеси? — дивнио се Слободан.

— Жури нам се! — рече Витор — он то зна.

Ни те ноћи није много спавао: покушавао је, у свелости нових сазнања о Витору и његовом односу према Троскоту и јединству, да разуме линију у коју је упрегнут и коју и сâм помаже да се извлачи. Одушевљење за Витора враћало се после гродневног лаког помрачења, изазваног више ненавикнутошћу на нове одговорности неголи истинском сумњом у изванредне Виторове вредности. Никад тако блиставе као сад док, интензивно лежећи, осећа и охлађене мирисе људских тела и жућкастосиву боју свелости бушену хуком кошаве као неким необично широким сврлом на прекиде.

11

Дискусија је отпочела истог трена кад су, после југарње шетње, закључана врата.

Код већег дела људи осећали су се замор и жеља да се све што пре заврши и кад је, други пут од јутрос, узео реч Братко и кад му је Витор други пут одговорио, неколицина повичу: »Прећимо на гласање, доста надмудривања!« Међу овима се налазило и братковаца и вигороваца. То није ником промакло. Најмање Витору, који рече: »Врло добро. Прећимо на гласање. Решили смо...«

— Поименице! — викну Братко, као да се бојао да му неко не оспори то и понови — поименице! Да се зна за шта је ко.

— Биће како хоћеш! — сложи се Витор и погледа Слободана, који извади исписани лист хартије из унутрашњег џепа доламе и, не ставивши га још ни на сто, прочита пригушеним, узбуђеним гласом.

— Солдатић!

— За борбу.

Неколицина из једне и друге групе почели су да записују имена у свешчице од кло-пе. Неки су се спре-

мали да испред оних који ће гласати за стављају знак плус, а испред оних који се буду изјаснили *против* — минус. Али Слободан је прочитао већ пет имена која су била за кад му Витор добацн:

— Брже! Преспоро то иде!

Осећајући се као го, Слободан настави да чита.

— Кавурић.

— За.

— Бановић.

— За.

— Киш.

— За.

— Венче.

— За борбу.

— Лазица.

— За комунистичку борбу.

Кад и следећи укуца без оклевања брзо своје за у своје докраја непрозвано презиме допунивши то за са: »Зна се за шта комуниста гласа«, Витор претече Братка, који је, мешкољећи се, већ почео да тражи место где да се уклони у то све брже и гушће ткиво имена и опредељења за:

— Без агитације! — рече Витор гласом касационог судије који је, као, толико већ објективан да не може више ни да отрпи помисао да неко хоће да искористи ту свечану прилику што мора остати изнад свих ниских страсти и ситних групашких интереса. Без обзира за шта ће он сâм да гласа, сам чин гласања требало је да их измири све и, мирећи их, да превазиђе ривалства, трансцендира небитне загрижености. Слободан прочита још десетак имена. Сви, дабоме, за шпрајк. Прозвани би се, после ове Виторове интервенције, дизао и одговарао »За борбу« с толико акцената и ангажованости да је, упркос упозорењу да се не агитује, сваки управо то чинио, па икак је престало додавање и отворено навијање, атмосфера на биралишту није била мање наелектрисана зрачећи једним притиском који морално није био мањи и мање стварао неко хипнотично борбено расположење. Прва су

десеторица устајала жустро и изговарала своје »за борбу« тако сугестивно да се и Пнеуматик, братковац иначе, изјасни одлучно »За борбу«, као и сви пре њега, иако је раније био одлучно да се уздржи од гласања.

— Луковић.

— За борбу! — рече блед, заправо таман, какав је постао у последње време.

— За борбу! — понављао је за сваким одлучним гласом Слободан док је уцртавао свој знак уз прозвано име.

Ишло је као подмазано. Морални притисак прве двадесеторице гласача (сви за акцију) био је толико јак да она петорица пробраних колебљиваца, чија су имена прочитана после, нису могла да се извуку из гравитационог поља оног »за борбу« које је и Слободан понављао за сваким именом, исто тако брзо и енергично као и прозвани. А тих првих двадесет и шест имена »има да исплету такву сугестивно чврсту мрежу« — рекао му је прексиноћ још Витор — »да ниједна *опортунистичка* гирица неће моћи да се извуче«. Створио се угисак да се двапут више људи изјаснило за борбу и да је противника остала шака јада.

— Галовић.

— За борбу.

— За борбу! — понављао је Слободан као одјек.

— Идриз.

— За борбу.

— За борбу.

— Шимецки.

— За борбу.

— За борбу.

— Јовановић.

— За борбу.

— За борбу.

Списак је тако мајсторски направљен да је до пред саму половину све ишло брзо и одлучно како треба. Али уколико се приближавало преломној тачки,

утолико је Братко очајније гледао у Слободанове прсте што су ноншалантно придржавале списак, очекујући да чује своје име или име ма ког од својих. Утом је прочитано име Рашпара, који рече »За«, и Слободан понови енергично: »За борбу«, али се управо тад деси нешто неочекивано. Не одолевши, Братко викну: »Зар и ти с њима?« Рашпар затресе главом: »Нисам мислио, али излете, а сад куда ћу, записано — записано«.

— Ако тако не мислиш — рече Витор предахнувши Јернеја, који хтеде да нешто каже, али не стиже да закључи брже од Витора, који се грудно да на све остави угисак незагриженог помирљивца — гласај по души. Реч није удар баш сваком човеку.

— Е, ако може, и нико не замери, ја сам онда за Братка.

— Запиши тако, Слободане. Друг Рашпар је за Братка, то јест против борбе.

— Запиши да је гласао против! — викну Јернеј — а Братко је само против овог штрајка главу за који није стигло одобрење.

— То јест — против! — понови Рашпар.

— Нека! — одговори му Витор, узалуд објективан и стрпљив — обриши. И напиши, ако хоћеш, да има комуниста који су против борбе! И да је такав и наш, тј. Брагков збуњени Рашпар коме припадање Партији не значи генералну дозволу за све борбе нежне до победе и после, него који, заједно с Братком, мисли да чланови Партије треба да седе као добри баџи у клупи и да дижу по три прста кад год хоће да изиђу да се боре...

— Три? — зачуди се Лазица — зашто три, богаму. Два се дижу.

— Два се дижу — одговори Витор — кад се моли за велику нужду, а три, да не би дошло до збрке и забуне, кад се моли дозвола за борбу. Али доста о томе. Даље! Читај, Слободане, даље.

Као коцкар који је чувао адуг за крај, забаци на то главу и пружи десну руку: »Причекај, Слободане...« — Уздахну, погледа у таваницу, пређе руком

преко чела, и тек пошто пусти да откуца још који секунда негде, на неком сагу свих одсустава, рече врло озбиљна израза, али гласом који се љубазно извињавао: »Искоришћујем овај малочашњи неугодни у ситуацији интермецо да саопштим нешто што је требало одмах рећи. Каком је, наиме, одлучио да из здравствених разлога ослободи учешћа у штрајку друга Ембеа. Због болести...«

Витор је то изговорио врло гласно. Стајао је окренут улазним врагима. Завршивши, седе а Слободан прочита с нешто питања у гласу:

— Јернеј!

Слободан диже главу гледајући пред собом, учинило му се, у празно. Осећао је све погледе како погађају не само Јернеја него и њега однекуд у разголићено месо, у разголићеније жеље, у откривене примисли. Можда се зато није ни упитао зашто је Витор онако свечано и гласно изговорио име Ембеово. Тишина је била потпуна. Слободан је престао да дише. И није био сам који је слушао хујање и ломљаву кошаве. Витор је седео оборених очију, сав скупљен у себе, да не би ни изразом лица на некој апсолутној нули, ни покретом, ни ичим отежао Јернејев прелом. Али он баш тад кад је свима, па и њему самом, било јасно да, без обзира на све, ипак греба рећи: »За борбу«, забрза дахтаво отимајући се нечем у себи:

— Против овог исфорсираног штрајка, против овог штрајка из непознатих и необјашњивих засада разлога. И још нешто. Што се везе с Пољем тиче, ја од ноћас још верујем да је оно Виторово недовршено писмо, чији смо почетак јуче по подне читали, намерно остављено у фиоци и тако рећи подметнуто ради одређеног ефекта који мене неће збунити.

Диже се ларма. Питања су полетела са свих страна, осуде сустизале питања:

— Шта говориш? Јеси ли полудео? Имаш ли доказа?

— Стиди се! Претураш по туђим фиокама. Крадеш лична писма. Пазн будалице, човек пише писма

и држи их на дну своје фиоке да би намагарчио лопова који ће да га покраде! Срамота! Срамота!

— Мир! — рече Витор.

— Немам доказа да је Витор своје писмо намерно оставио да би нас *прешао*. Ово је његов израз. Немам доказа. Али убеђен у то јесам, као да их имам црно на бело. Зато — запиши, Слободане — ја ћу да гласам против овог штрајка.

Праком, сав црвен, викну: »Срамота вас била!« Али нико га више не подржа.

Поражени су сасвим! — помисли Лазица Подсвест.

— Не мислим да коментаришем Јернејеву изјаву! — диже се опет Витор. — Било би то израз извесног групашког става који, на жалост, још толеришемо, немајући снаге да га савладамо. Ја сам, према Јернејевом схватању, подметнуто писмо које сте имали прилике, другови, да чујете, да бих изазвао одређен ефекат код вас који треба да гласате под утицајем ефеката, а не уверења. Тиме хоће да каже да смо ми ту малоумници и гласачка стока. Али он не стаје код те увреде. Иде и даље. И тврди да сам му писмо подметнуто. У његов џеп? Где сам га држао? Испод његовог јастука? Не. У мојој се затвореној фиоци налазило то писмо. По његовој групашкој логици, то је подвала, то је лов на ефекте. Држати обично писмо жени, другу или конспиративно писмо намењено вези у својој фиоци испада, по том посувраћеном начину мишљења, да је ненормално. Није, по групашкој филозофији, *ненормално* чепкати по туђим фиокама! И није — намерно изостати са шетње да би се завлачио нос у туђе фиоке и шпијунирали другови. Ненормално је водити борбу против такве сумњичаве праксе, држати у својој затвореној фиоци једно на изглед приватно писмо. Кажем на изглед приватно, јер ни њему ни Брагку није пало на памет да га отворе разблаженим јодом. Да су то учинили, питам вас, каква би разлика била између њихових поступака према писму робијаша и оног о чему са-

њају цензори, да не кажем гору реч. Ето докле је ситла групаштво! Ето на какве се апсурде svelo логичко мишљење, тај оправдани понос човеков, тај његов највећи поен у борби против судбине! — како нам је то рекао Крајновић. Да, ненормално је, по Јернеју, бити нормалан. Са огромном већином, ако не са свима вама, закључићу: За Јернеја је нормално бити против већине другова! Добро! Идемо даље, Слободане!

Јернеј махну руком. Братко одвали збуњено и запетљано: »Слажем се. Даље«.

— Не идимо даље! — рече потамнели Луковић — анализирајмо поближе овај поступак. Другови, нас је све довео овамо исти непријатељ. Зашто се правимо да то заборављамо? Из амбиције? Из таштине? Погледајмо резултате: један у другом сумњамо. Другови, друг другу не верује, по фиоци му претрес врши. Као да нас полиција заразила својом манијом гоњења, тако прогањамо једни друге, тако се оплужујемо. Место да се волимо, место сваки за сваког у ватру и у воду...

— Доста! — рече неко — не попуј.

— Даље! — сложи се Витор.

— Дежман! — прочита Слободан.

— За борбу! — рече, а био је братковац

— За борбу! — понови као одјек Слободан.

Двојица колебљиваца и један путераш изјасне се »за«, следећих 16 били су делом за, делом против. Али онда су остали још Крајновић и Витор од за-оваца и још неколицина путераша и братковаца од против-оваца. Мирковић, братковац, поче из беса да се згража над Виторовим дуплим »гриком« (тако је рекао) са писмом. Сви осуђују Јернеја као да је једини кривац. Нико не осуђује оног који трља руке и говори о ефектима и гласачкој стоци, нико се не згража над чињеницом да је он у својој пакленој души замислио како ће да насамари једног нашег друга, да би нагнао остале да гласају као стока, онако како је њему, Витору, у интересу.

Нико више не спомену дупли трик, мада су људи и даље говорили. Не само Витору, и понеком се братковцу учинило да спомињање тог дуплог трика има супротан ефекат. Место да понизи и упрља Витора, оно га је уздизало. Јасно, у толикој су мери сви били убеђени да средства никад нису толико тешка и важна колико је то постизање самог циља да су интимно почињали да осећају поштовање према човеку који их превазилази лукавством, способношћу предвиђања, смислом за казара, вештином да се користи свим и свачим. Међутим, име Витора је прочитано у часу кад су се врата отворила.

Тренутак пре но што се то десило Слободан је више осетио но чуо, али ипак је и чуо некако, налазећи се у том часу на крају стола, релативно најмање удаљен од Ембеовог кревета, да је престало оно његово даноноћно лупање по добошцу затегнутог трбуха. Осетио је то као глуви воденичар који одмах зачује тишину чим машин престане да ради. Нешто пре но што је кључ и зашкргутнуо у брави, а све се било утишало да чује Виторово за, (не толико то за колико начин на који ће га изрећи) дигао се Ембе Један хитро са свог кревета збацивши једним покретом ћебе са себе.

Тај његов покрет којим се онако крупан дигао и пошао к столу (а то је само по себи значило већ нешто ван дотадањих обичаја) бацио је на неки начин у засенак само отварање и затварање врата и оног који је потпуно непримећен ушао. Друкчије но што је имао разлога да се нада да ће бити дочекан кад ступи у скућну собу.

И док је Троскот — он је то ушао — после неколико корака — поменуо је и то једном после — застао са својим сивим платненим завежљајчићем у порцији из које је вирила поцрнела дршка дрвене кашике, мален у перспективи, нераскрављен и смрзнут таквим дочеком, Ембе Један је, гломазан, висок, све виши и све гломазнији, с капом као влашком шубаром, наилазио све ближе и ближе столу и стао тек

кад је дотакао прстима даску, сличан слепцу који ништа не разазнаје оним светлозеленим, скоро белим очима боје ваздуха у парку. Изгледало је да не види и зато што га је тек тај додир зауставио и зато што је слепачки, прстима који су заиграли по скоро ознојеној, масњикавој дасци, препознао да је то сто коме се био упутио.

Налазио се у тој заједничкој соби већ осам месеци, а није никад ни с ким, па ни са првим својим суседом по кревету, реч проговорио. Никог он није знао. Живео је са свима, радио што и сви, али све одсутно, замрачено, сâм ишчашен из крупних као и ситних свакодневних робијашких брига и брижница, обузет само *јуришем* у који је једино, стално, срљао испод покривача.

Сви су били зато изненађени, ако не и празноверно уплашени његовим огромним одједном присуством што се наднело над свима са пренаглашеном неотклоњивошћу неких фабулозних победа и пораза. Тад и поче да говори. (Докле год живим, помислио је Слободан, ја никад нећу заборавити његове речи.)

Ембе Један је отпочео ветром:

— Ветар је североисточни, пст! другови, и ја сам с њима стигао овог тренутка, разумећете одакле. Тамо сам, пст! и разговарао с ким је требало. »А ти, малаћец, скинуо окове?« »Јесам, друже Лењине, скинуо.« »За Ускрс да се причестиш, је ли?«, и жмирну на мене. »Не, друже Лењине, ја то не радим откад сам ступио у покрет и изишао из њега.« »Знају!« насмејао се он и потапшао ме по рамену. Ту је то свето место његовом руком такнуто! — пипну се за лево раме и одмах нас узнемирено погледа — Пст! Нико да не мрдне, све ћу вас лично на лицу места. Пст!

Био се изненада узбудио и гледао нас као да одједном не разуме ни ко су ти људи ни откуд он с њима. Дисао је тешко, видљиво узнемирен и неко време ћутећи колутао својим белим очима. Онда се исто тако неочекивано смири.

— »Знају«, рече тад Лењин, »ми тебја никад не

замерили индивидуалнују акцију, с обзиром да ти себја про форма исписал из большевика и уписал в анархисте, а они, зна се, имају право на то.« »Тачно, Владимире Илићу«, одговорим и упитам: Пст! »Али откуд ти да знаш за то каа је то моја тајна коју нисам ником одао?« »Знају«, каже Владимир Илић, »ја све знам. Ја знам, на пример, кад си рекао да ти скину окове, пст! јер хоћеш да се причестиш, а они ти их скинули по наређењу поп-Саве (дошао ковач Циганин и отковао ти их), да је теби онда било тако лако да корачаш, да си скочио триста метара увис у правцу цркве, пст! али кад си дошао пред порту, почео си да мокриш уза зид па си чак напишао мало и стражара који је хтео да те, згранут светопрћем, одгурне, а ти се ниси дао, пст! него си и њега оборио и напишао га као да је и он једна црква и рекао: »Ето сад сам вас све причестио!«, и, скочивши опет триста тридесет метара увис, пст! докопао се дима из димњака котларнице, појахао га лепо а он, дим, ношен ветром с југозапада, легао у правцу Русије. Пст! Ти си то могао да учиниш захваљујући својим научним хемизмима, па си му погладио гриву, пустио сузу-две, уздахнуо, сетивши се једне другарице, Марусја се звала, је ли тако? пст! па си се спустио на земљу, мада си помоћу хемизма што си сâм без ичије помоћи научно пронашао могао да побегнеш, али ниси хтео, јер знаш да и робијати треба да би победио комунизам у свакој земљи, па и у твојој, дакле, пст! вратио си се и рекао пандурима: »Хоћу назад у самицу.« Је ли тако било?»

Имао је Ембе Један два гласа говорећи то. Један који је — по њему — био Лењинов: сладак, мек, очински благ, ордачан. И други — Ембеов: војнички храпав, суров помало, без инсинуантних инфлексција, сав од једног комада и сав на једном нивоу.

— »Тачно је тако било, друже Владимире Илићу.« На тај ме одговор он и потапшао ту и рекао: »А сад се врати« — рекао ми је. Пст! Одмах сам га послушао, другови. И према томе, другови — закљу-

чи реско, заколутавши сад строго раскреченим белим очима, али с изненађујућим одједном смислом за стварност ако не и за логику — ја, другови, морам да с вама штрајкујем.

Застао је узбуђен опет нагло. Али се и сад, после неколико бурних, дубоких и брзих уздаха праћених колутавим погледима, смири и рече:

— Пст! другови, ја наредбу Владимира Илића морам да извршим. Ја штрајкујем, хтели ви или не. Тачка. Пст!

И не сачекавши одговор, окрену се да се врати свом лежају крај врата, али га Витор прстиже у скоку, укопа се пред њим и, долазећи му једва до рамена, већ уплакана лица, загњури као дете своју црвену, ћелаву главу њему на гуњ, загрли га и јецајући рече: »Опрости, драги Ембе Један, опрости. Штрајковаћеш, кад то Лењин и ти толико хоћете.«

Ембе га не погледа, само промумла као да би да се извини и да објасни: »Владимир Илић ми је рекао да морам«.

И погурен, као нека огромна кула побе ка свом кревету, док Витор, црвенији но иначе, сав јаростан дође до стола, тачно тамо где је малочас стајао Ембе.

— Мене је срамота другови. За све нас ме срамота. За мене такође. На часну реч, верујте ми. Овај Бубонијев војник, кога сви зовемо *Луди коњаник* и *Ембе Један* јер је дојахао овамо крајем 1918. па му је дат *један* као матични број, Ембе Један кога су 18 година самице и окова бацили у мрак и дивљаштво, неспособан да разговара, пуст, сâм и безуман, лежећи покривен ћебетом преко главе на свом кревету удаљеном скоро двадесет метара од овог стола, на изглед безвезан и одсутан, он нам је дао не само пример класне солидарности, јер је између толико свега и свачега што смо ми ту рекли чуо оно за њега најбитније — нашу одлуку да га ослободимо учешћа у штрајку — и шта је урадио? Устао је и дошао и испричао нам једну причу без главе и репа да би закључио, на изглед против логике своје приче, али у скла-

ду с унутрашњим њеним смислом, да се солидарише с нама, и да он, јер је комуниста, не може да не штрајкује кад већина то мора. Тај његов иступ сматрам најузбудљивијим догађајем у свом животу, догађајем тако значајним и поучним да значи награду за све муке које један револуционар може да претрпи и мора да, уздигнута и чиста чела, поднесе. Нама разноразни замерају да смо људи разума који су све ставили у службу својих уверења, и да смо тиме уништили неке људске хармоније, да смо унаказили личност, приморали је да хероише даноноћно и шта ја знам, да не буде оно што, бајати, приватно, уплашено, малограђански и опортунистички она јесте. А Ембе Један нам показао да је таквом човеку комунисти, и кад је замрачен мукама и осамнаестогодишњом самицом, довољно да један једини зрак разумске светлости продре у његову душу па да поступи као херој. И херој буде. Јер човек је то — херој. Друже Луковићу, подели резерву хране. Већ имамо већину и без мог гласања. У штрајк се ступа данас у подне.

— Питао сам се зашто две ноћи седиш уз његов кревет! — сикну устајући Јернеј — сад ми је све јасно. Режирао си сценске ефекте за слабоумну децу.

— Стиди се! — рече Витор и заклопи руком очи прошаптавши — Братко Бајсић! — као да и тиме хоће да нагласи да му последњи пут даје реч.

Братко устаде и рече:

— Не разумем шта се то збива. Јесмо ли у театру и циркусу кад толико говоримо о херојима и узбуђењима? Захваљујући смицилицама, морам да признам — опасно вештим, Витор је добио формалну већину којој ћемо се покорити, иако имамо у виду све што је речено и тако даље.

Мирковић тад викну:

— Другови! У нашу је собу пре десет минута ушао друг Троскот, кандидат за члана Цека, а ми се ту узбуђујемо помраченима. Част нека је и тој Виторовој с ума сишлој класној свести, али још већа част нека је другу Троскоту. Но ја — пошто је одлука до-

нета редовно, нема се шта рећи, у штрајк ћемо ићи до победе или смрти — предлажем и њега за штрајкашки комитет поред осталих који ће ући.

— Троскот? — оте се Витору, и он се у наглом покрету изви, окрену према вратима и спазивши га, зажмури, препозна га, изненади се, можда претерано за једну непровинцијскију сцену, јер стукну корак уназад, загрцну се, па крикну, поскочи, појури му у сусрет и стиже пре Братка, који је ка Троскоту кренуо пре Вигора.

— Хеј, другару! Пст!

Један велики кажипрст савијао се, зовући Троскотово тврдо, неувређено лице на одсуству себи, у високој, неуштинитој капи испод које су гледале очи боје ваздуха у парку.

— Распоред часова — просу се Ембеов шапат — устајање у пет, у пола шест доручак ајнперсупа, за говна добра, мртва шетња, пст! чист ваздух, један другом прдеже удишемо — одстојање корак, ни реч, пст! онда повратак у собу и устав — тишина — пендрек — учење до ручка, пст! за ручак пет дана без меса, два са шиљком: комадић крављег вимена на чачканици; четири пута недељно пасуљ, пст! двапут купус, једанпут кромпир, недељом нема вечере, пст! После ручка слободна шетња — један сат. Пст! После шетње — учење, кружоци, кругови, кругови који се шире, шире, шире све до вечере, пст! — разређени ручак и делење нузужитка — парче сланине као пола малог прста, пст! После вечере предавање о ослобођењу људског рода само. На мраве — пст! — не мисле, на птице не мисле, на мачке и облаке не мисле, пст! пст! пицај и ти на то, упиши се у моју интернационалу, пету по реду, шта кажеш? и ја сам мислио све је човек — пст! али не, пст! мир! све је све што постоји и пст.

— Ембе, ти причаш? — задиви се Витор и одушевљено му се окрену.

— Пст! Разумем, друж' командиру!

Али стишавши своје мистериозно говорење други

пут откад је ступио у ову собу, Ембе продужи поверљиво: — Обавештавам те само. Здраво, Цуваксе, захвалити се не мораш, али пст! здраво. Журим. У поверењу! пст! Правим стратешки план за бочни напад термита на штрајкбрехере. Пст! Је ли, јеси ли видео Марусју? Она је мој заменик. У мој ЕКПИ се уписа-ла и Миа Мај. Баци ме у самицу и тешке окове ако лажем, пст!

ДРУГИ ДЕО

1

Реконструкција му се зато наметнула *ин медијас рес, ин најмедијасијем ресу*, од оног часа кад је Троскот ушао и стао недалеко од врата, изгубљен пред панорамом предугачке собе, са густим гроздом људи око најудаљенијег стола, људи који су толико били заузети оним о чему се спорило да нису ни приметили долазак Троскота (после се говорило да су га неки видели, али да су се правили да га не примећују иако су га морали уочити; значи, није било у интересу да га угледају док одлука не падне, бар онима лицем окренутим према улазним вратима који су морали видети кад је ушао).

Враћајући се Троскотовом уласку са свог сад кревета поред вечито празног Крајновићевог (чије је перо одонуд од стола певало, као стањени цврчак под страшно стишавајућом сурдином, по целе ноћи увек исту пркосну, страховиту песму људске мисли што не диже снежну прашину и ником не бode очи као кошава што то чини мачорима и пандурима по кругу, а да не зна зашто то ради и чему), имао је и накнадно утисак да Вигоров снажни, другарски загрљај није био прихваћен, ни одвраћен. Троскот је из тог загрљаја изронио непромењена израза, непомућен ни њим, ни ичим што је, стојећи већ неко време код врата, могао чути од дискусије.

После тога а и свега осталог што се касније десило, Слободан не би могао тврдити, као што су то неки чинили који сат касније, да је Витор видео Троскота, али се правио да га не види, како не би одузео Ембеовом говору ништа од срачунате вредности. Толико зна Витора: могао је Троскот да му буде у видном пољу, могао је зурити у њега а да, сасвим сигурно, није био начисто да је неко ушао, ако му је у том тренутку било на уму нешто друго. А било је — говор Ембеов. И код мање страсних природа но што је била Виторова, тај би говор спонтано изазвао поремећаје у хијерархији приметљивог. Није ли и сâм Слободан обасјавао свим рефлекторима своје пажње оно важније и остављао сасвим у мраку оно мање важно? Ни он — који је иначе имао одличан вид — није приметио Троскота код удаљених врата.

Без обзира на то, рекао би да је Троскот, укочен тамо код врата као споменик на тргу неке провинције, да је Троскот у својем спомеништву био увређен тим дочеком закаснило топлим и срдачним. Али он не би био оно што је, ни онај који је, кад би то осећање повређености јасно показивао и открио. Ако се није брзо раскрављивао ни иначе, зашто би сад? Поготово! Зато се и смешио све време без тонуса, стискајући руке онима који су му прилазили. То је трајало неко време.

Онда га је тек Витор, који се у први мах и није одмицао од њега, и зашитао, окруженог скоро целом собом, је ли он за штрајк или против и објаснио му укратко ситуацију и ток гласања; на шта је он рекао да ће се уздржати од гласања пошто је ионако све одлучено без њега; он ће свакако у њему да учествује. Пре но што је то објаснио, он је недебелим језиком, а као скресана врха, некако гладно и паћенички лизнуо суве усне и онда рекао оно што, на крају крајева, човек у тој ситуацији једино и може да каже.

То све и јесте оно право — покорити се одлуци, али замолити другове да не траже од њега, који не зна ништа о разлозима за и против, да се изјасни за

борбу или против ње, тим пре што је одлука донета без њега, који ће се просто уздржати од гласања.

Чудно, та варијанта деловала је на све у први мах неповољно. И Виторова »исхитрена«[»] већина и Браткова стварна мањина (упркос ономе што је Братко о томе мислио и говорио) очекивала је да ће јој Троскот дати за право. Али не подржавши ни једне ни друге, није се изоловао, како би то свако други, него се (управо тиме) и ставио изнад сваке поделености и учинио први корак ка остварљивом јединству. Чиме је изразио несвесна још (можда) расположења и схватања највећег броја робијаша, оних који су ступили у покрет последњих година, и, према томе, имали премало разумевања за групашења. Навикли да у условима стопостотне илегалности, под којом се напољу борило, извршују без дискусије свако наређење вишег форума, тако рећи стопостотно војнизирани и дисциплиновани, они су се, као и Слободан, опредељивали ту неизбежно за једну од група углавном случајно. Што је најчудније, и Витор, као и Братко, видели су још увек у Троскотовом уздржавању од гласања по поен за себе. Упркос оној логици што се не задовољава оваквим примитивистичким резоновањем: самим тим што није подржао став противника не будући за њега, био је за нас.

Требало је за наивније из сваке групе наћи образложење за то Троскотово изричито неизјашњавање у прилог ниједне. То није било лако. Братковци су ипак почели да говоре да он није рекао да је против штрајка, иако то мисли, јер се с разлогом бојао да би то могло да деморалише слабије другове. Док су виторовци објашњавали да Троскот неће из сличних обзира засад да каже за борбу, будући да би то могло да узвитла прашину у супротном табору и да га нагна на продубљење разлика, што у овом тренутку није препоручљиво.

За то време, Троскот би час с једним, час с другим, час с трећим, час с четвртим попричао о овом

и оном и неки би од њих после занесени долазили да препричају својима из групе о чему су разговарали.

У ствари, политички најзрелијима било је одмах јасно да Троскот доноси формулу којом ће се окончати ова досадашња разбијеност. Први који је то нагукнуо, ма колико се то чинило невероватно, био је сâм Витор, који је, пре но што је подељена ужина, дошао Троскоту, око чијег се кревета окупало, независно од свега, доста људи жељних да чују нове приче из *Поља* и послушавши немо неко време његова приповедања, искористио први предах да рекне да је срећан што је Троскот кооптиран у штрајкашки комитет већ пре изласка из самице, а то практично значи да је изабран и у казнионски комитет, бар за време акције.

Троскот на то обори главу и једва се приметно намршти. Братко и Јернеј измене на то брзе, ликујуће погледе. Није им промакло то обарање главе. Али кад Братко рече да су они (рекао је тачно: »Ми смо увек били«) за јединство и да су све радили да га остваре, Троскот, гледајући у своје нокте, промрмља нешто што је могло бити израз досаде, али и израз дубоког презира за другове неспособне да остваре основно. »Какво је то јединство које се само речима жели?« Онда прелети погледом преко Слободана. Седео је на грећем кревету лево.

— Без јединства човек и нема права да мисли на револуцију? — и, дижући се с кревета, ухвати Јернеја под руку. — Је ли тако? — но то не рече Јернеју него Слободану, пред ким застаде: — Чини ми се да се однекуд знамо. Мора да смо се виђали?

— На Петом спрату мало. Али и пре две и по године. Чувао сам тад стражу пред кућом у којој си држао састанак с комитетом СКОЈ-а. То је било у Милешевској улици...

— Да! — прекину Троскот његово одушевљено и неконспиративно мемоарисање. Прво и једино. Слободан поцрвени. — Да прошећемо — предложи Троскот — утроје, тамо по дну?

Полазећи, видео је поглед који је Братко упутио Витору. Обојица — више но пренеражени.

Али утом позову Слободана три ударца одозго на дужност.

Касније му је Јернеј причао да је за време тог одсуствовања Витор други пут пришао Троскоту, који је баш стао да запиткује Јернеја о неким конкретним догађајима из историје колектива, јер је хтео — тврдио је — да схвати како је могло доћи до тако страховите подвојености која, ето, увлачи више од 200 и коју десетину људи у штрајк глађу на основу већине, која је то само формално. Шта су то осамнаест гласова више или мање?

— Демократски централизам! — рече Витор приспевши баш тад и, рекавши то, укипи се пред њима.

Троскот хтеде да пође, али га Витор ухвати за руку.

— Мислим да ти на таква питања као секретар Какома могу да одговорим с више компетенције од Јернеја.

Троскот жмирну и промрси нешто као: »Да имаш икаквог увида у ствари, не би ту било тако како јесте«, али Витор не чу или се направи да није то чуо, него настави:

— Сем ако немаш неког рачуна да ме избегаваш.

— Ја? — Троскот стисну капке па нагло отвори зракасте очи.

— Па што избегаваш да разговараш са мном?

— Рачунам заузет си много.

— Нисам више. Стојим ти на располагању. Били смо пријатељи некад.

Троскот, претврд и отуд сав некако налик на мали бронзани споменик, насмеши се тад шире но иначе и све му лице исецкају неке дуге, мншићаве боре и набори.

— Самиј лучшиј мој пријатељ! — рече.

— Онда изволи!

Витор му пружи руку као дами, на шта се Трос-

кот намршги, танке усне му се гађиво замрсе у комадићима још увек збораног лица и он промрси:

— Без циркусијада! — и први крену пут умиваљке.

Завршив полове везе, Слободан уђе у умиваљку да се опере и затече, обрадован, добро расположеног Витора како, седећи на сандучићу према Троскоту, истура врх шиљате вилице, жагри очима, сиса своје бркове и одговара у једном разиграно-безбрижном тону:

— ... Знаш га, он преспоро схвата и реагује, а Управа баш притиска, одузима позицију по позицију, треба, дакле, брзо прилагодити своју тактику њеној, а не дискутовати о челничкој вољи и гвозденој дисциплини. Извини, у прави час је ваљало парирати на ударце — ударцима. Данас рано, сутра доцкан, беше ли тако? За нас се питање одржавања сажело у *наши средства која убеђују брже од речи*. И делују пријудно а ненаметљиво, аутоматски. Одајка већине...

— Братко тврди да си му подвалио.

— Подвалио? — замлатара рукама — молим те! — па их индигнирано, реско пружи испред себе — чистунство, знаш! ... — грицкао је бркове, пљуцкао длачице — ето! Слободан, да би одржавао везе, говнина мора да се испрља до рамена. Али то се опере после и ником ништа.

— Којешта.

— Што? Али ово ти сасвим озбиљно казујем: имао сам у виду увек интересе саме ствари, никад варијанту амбиције и таштине. Глупо је то што ти тако говорим. То би се морало подразумевати ту више но игде. Што се мене тиче, ја се после штрајка повлачим. Озбиљно. Реч. Уосталом, најавио сам већ то. И рекао да би ти једини могао да оствариш јединство.

— Оставимо то. Друго мени смета. Нико се од оних који се жале на тебе не згража над средствима којима се служиш, надмудрујући их.

— Шта хоћеш да кажеш?

— Мрзе те, дивећи ти се.

— Није то тако лоше.

— Јако је лоше. Не што је лоше. Како да кажем, лоше по себи. Него по резултату за све нас. Јако лоше!

И понови још једном то: »Јако лоше!« па тек онда закључи: »Квари старе и младе, нарочито ове, деморалише, убија веру у чистоту и непогрешивост руководства, враћа уназад и, како да кажем? да, невоспитно делује, претерано изједначује, сваком пружа прилику да усрећи заједницу својим неквалификованим схватањем општих интереса, гони га да се претерано и недозвољеним средствима залаже за свој став, учи га надмудривању место послушности, смицалицама и интригама место отвореној агитацији за некомплицоване, јасне и свима схватљиве задатке, смањује, дакле, борбеност и уместо да уједињује у акцији, разједа, нагриза, разара и претвара објективно сваког члана колектива у плен непријатеља. Видиш, борбено јединство, оно је немогуће без јединства воље и мисли, без...

— Лакше мало, то смо све прорадили већ у првој теми Теорије партије...

— Што научено нисте применили?

— Или си будала, или се правиш будала. Откуда ти га јунферско-романтична схватања?

— Имаш право! — рече дижући се — романтично схватам те ствари.

— Камо?

— Да легнем. Не осећам се добро. Ја сам из самнице малочас изишао. Јеси ли заборавио?

И изиђе, не затворивши врата за собом. Витор је гледао за њим дуго, онда уздахну:

— Променио се! Страшно! — рече као да би да га оправда — мањ да није...

И слегнувши раменима изиђе. Нешто касније изиђе и Слободан и виде Витора поред Есингера. Када им се приближи, чу секретаров пркосни, зачикавајући глас:

— Јадна невина класна управа! — у исти се час окрену Пракому, који је, плетући, мора бити додао нешто неугодно, ошину га питањем као бичем: — Да ниси и ти постао присталица класног мира, друг штрикерицо бериштајновићска?

— Не мељи толико. Здравље причувај.

— Запамти! — продужи Витор вичући скоро — ма колико ми, голоруки, и учинили нецентаменшттина, ми класног нећемо никад престићи у подлости и нитковауку.

Есингер одврати: »У реду, задовољан је!« али нагло ућута видећи Троскота, који је наишао са стране и сад застао пред Витором, кога упита као да је све време био присутан:

— Не разумем зашто се онда толико трудимо да превазиђемо класног и тамо где знамо да му нисмо дорасли?

— Хоћеш ли да ти ја још детаљније но мало-час јавно изложим све — Витор је жагрио очима — због чега је штрајк био нужан, или оправдано мислиш да то већ може свако?

— Питам се још увек само је ли у овом тренутку штрајк био неуклоњив?

Витор је стајао уз њега, додиривао га скоро, али одговорио је не гледајући га:

— Воз је одлазио, ми смо ускочили у последњем тренутку на стражњу платформу задњег вагона.

Витору је искрило из очију ако не баш као из димњака локомотиве под паром у пуном трку кроз необасјану ноћ, а оно скоро тако. Набусит због нечега, Троскот га не одмери, не насмеши се, не продужи. Окрену се око себе полако, нагло се грже кад заврши ротирање и неочекивано се насмеја широко и срачно.

Брајко, који се полако приближавао и тек сад стао испред Витора, добаци:

— Није случајно штрајк отпочео баш данас.

Гледајући пред собом, Витор испључну прегржене длачице бркова:

— На тај се мамац ни сомови више не пецају. Овај је гледао укочено у Витора.

— Не разумем! — рече.

— Ни ја! — сложи се и Троскот, али се не окрену.

— Ни сомови! — заштри Витор исту жаоку.

— Можда — отегну Троскот ледено — није још побројано на какве се све провокативне варалице хватају неки другови.

Какве су се намере криле иза тих речи? Какве речи још у футроли иза неразговорних намера? Били су то такви људи — пре би змију натерао да покаже своје ноге но што би ма ко од те тројице пре времена отворио карте.

Али Слободан се грже на поновна три куцња одозго. Оајури у нужник да кроз цев прими резултате горњесобног гласања. Ускоро се јавила и двојка. Већина, не нарочито уверљива, али довољна у систему децентрализма да наметне без дискусије свима, као закон, одлуку релативно већег броја.

Сабрао је све собне резултате и обавестио тројку и двојку да је у коначном збиру за *штрајк* гласало 123 а 105 против. Већином од 18 гласова одлучено је да штрајк почне гачно у дванаест.

А ипак, тај неиспровоцирани, тај наметнути штрајк био је најозбиљније припреман — Слободан је знао о томе више но ма ко од осталих (сем Витора и Косте). Још за старог управника, чуло се понешто о инструкцијама које су стигле из Министарства. Витор је на то пре месец дана већ одмах обавестио *Поље* о потреби да се крене у акцију. Тражно је дозволу и подршку. Одговор није стизао, али *Поље* није никада остављало *своје* на цедлау. У међувремену је нови управник, наместивши своје земљаке на *контактна* места, и не мислећи успео да привремено покида *везивна ткива*, а пре двадесетак дана је и отпочео са својом *миц-по-миц*-офанзивом. Одлучност с којом је настављао да на споредним колосецима откида пуце по пуце са грозда права стечених борбама, уверавало је да тај бивши апелациони судија, који је

своју каријеру отпочео лажним сведочењем на Солунском процесу, мисли да овим *вазелинским начином* покупи једну по једну тековину дотадањих акција и нагера комунисте кад ступе у штрајк, да се задовоље двема-трима ситуацијама на које ионако имају право. Витор је од почетка сматрао да треба снажном офанзивом прекинути маневре новог управника и Управу натерати на одбрану пре но што сама пређе у отворену и општу офанзиву. Али стање у колективу, нејединство, дискусије, покидане везе...

Луковић је поделио пребогату ужину: по велики комад сланине, по кришкцу летње саламе и по полукришцицу маковњаче остале од новогодишњих пакета.

Слободан узме свој део међу последњима и потражи место за столом. Крајновић се помери и он седе крај њега, преко пута Венчета. Доста косо, на другом крају стола налазио се Троскот. Јео је. Чудно за самичара, нехалапљиво.

Очито гладан, хранио се без осећања задовољства. Сланину коју је нехитро трпао у уста жватао је лењо, гутао споро, без воље. Изгледа, имао је полипе због којих није скоро никад сасвим затварао вилице и лажне зубе који су му притискивали ваљда још увек осетљиве или скорбутом можда израђављене десни кад год би неопрезније загризао. Суве ваздан усне уверавале су да није можда сасвим здрав а начин на који је гутао без довољно излучене пљувачке недовољно сажватану храну потврђивао је претпоставку о болести, локализујући је баш на оне жлезде од чијег лаког и довољног лучења зависи у многоме пријатност коју пружа јело што, тек растворено у пљувачци, пушта све своје мирисе и дарује свој пуни укус. Окрену се и виде како Крајновић диже залогај сланине који ће, по свом обичају, да оњуши, осулушне, испипа дугим прстима, лизне, погледа и тек онда да стрпа у уста, где би сваки залогај прво изваљао језиком, уздишући и издишући као да га за то време прво сиса и љуби па тек онда почиње озбиљно и истински да

жваће. Тад би ширио прсте и ноздрве, затворених очију, поцрвенилих ушију.

Слободан се насмеши помисливши с неким размекшаним неумесним очинским осећањем: »Ждера ли је тај Крајновић«.

Без последица. Окрену се још једном Троскоту. Опет му се онај мрљави, неангажовани начин једења учинио чудним.

Помислио је: можда је сав такав какав је у јелу (без осећаја сласти уносио је у себе храну да би утолио глад изазвану недостатком шећера у крви). И то, почињући од осећања самог себе, на чију приватну страну није, изгледа, никад обраћао довољно пажње, заузет само општим, говорећи само о општем, никад о личном.

Крајновић, седећи лево, направи угом примедбу на Венчетов рачун, неколицина се гласно насмеју; па и Слободан, који се, памти, пре једанаест месеци, усамљен, јавно опирао оном што је називао системом »увек исте жртве« која представља неку врсту спроводника и вентила најпримитивније потребе за испуштањем сувишне киселине што се таложи ту у душама у виду нагризајуће духовитости. Касније је увидео: салутарног испуштања. Она је, духовитост на рачун општепознате и признате жртве, једина врста аутоматске каписле што пали смех без којег ниједна заједница не може доћи до весеља и радосног клиберења. Касније се, дошавши сам некако до тог закључка, помирио с тим да то, тај вентил у овој њиховој *јединици*, буде Венче, индициран за ту улогу својом наивношћу и неизгубљеном инфантилношћу. А улогу што му је дао исти колектив, који му је за режисера и наметнуо Крајновића, Венче је подносно без горчине, чак с осећањем извесног задовољства што је макар и тиме био извучен из безличности и анонимитета у општежителију осамдесеторице људи.

Нагнувши се без размишљања лево, да би изменио поглед с Крајновићем (у знак да овог пута одобрава његове шале на рачун Венчета), Слободан приме-

ти како се Крајновићеве зенице (после искрицавог сусрета с његовима) враћају комадићу хлеба и кришчици сланине, како настављају да се шире и отварају као да оне имају да прогутају тај залагај, како му се при том ноздрве растварају и облапорно удишћу комбинацију киселкастог бромираног мириса таина и оног на диму и ветру сушене свињске сланинице, како пре но што ће да стрпа у уста тај загризајни спрег ерарског хлеба и сељачке сланине, приноси левом уху тај неминовно будући део њега самог, као да му је важно, имајући и то у виду, да мобилише сва своја чула, не само зато што му је причињавао задовољство залагај који ће после дуго да жваће уживајући у хрускавом прво а онда тихом мрвљењу хлеба или у отпору сланине што полако, полако, ваљана у устима, испушта све своје мирисе, онај боровине и жира, онај планинског белог ветра, онај широких копаоничких ливада покривених снегом, онај влажно-мрачних јесењих храстових шума богатих жиром, онај неба препуцлог преко колена видика, онај крцкања жира иза споља меке њушке крмаче у обору, где се пред посек дотовљује мекињама и кукурузом; и најзад сâм свињокољ; као да је слушао заглашћу цику товљеника с ножем у гројнику, као да је гледао касапина који се бацио на слабине у самртним конвулзијама; локве крви на снегу, непомично трупло на чекрку; прање црева, вагру, жар, пржење слезине за људе који надевају кобасице у свилена танка црева; ту је и онај звук цврчања и капања масти и мирис цигерике печене на голој платни шпорета; ту су и дивљи укуси белог и црног бубрега нераста; ах, та општа еуфорија чула, тих труба за асоцијације што се, долазећи са свих страна о свом руву и брашненику с дугачком маргинком преко плећа, окупљају око тог залагајчића сланине да би на његов позив кренуле против сивила неосећања и безмисли, несећања и неживљења из петних жила. Је ли Крајновић гурман, је ли ждера? Ништа он није радио у пола снаге, па ни мрљавно никад није и никад се није жалио на једноличност хране: са сваким залагајем хлеба и сла-

нине он би дозволио понеки други вид метаморфоза на текућем ланцу свега повезаног са свиме, и јашући један изглед изабран у неисцрпној ниски могућности, јашући га као бедевину, истеривао из њега све што се у даном тренутку могло. И не само то. Имао је и способност да, уживајући у тако обогаћеном јелу, у том крезовању, и лукүлизовању свега хранљивог, не буде опседан докраја само тим сликама, него и другим: то што једе претвориће се у њега (у који део њега?), у крв што ће хранити његове мисли (коју од мисли?) и осећања (које осећање?), и његов труп који их носи и разноси; или би, обрнувши редослед, тражио да препозна нешто своје у хлебу који једе: није био ни ветар, ни жито; свеједно, био је; био је у ваздуху који је издисао а они удисали, у сунцу које су они усркивали у себе као и он. При гоме, једући тако апсолутно, тако тотално, остајао је слободан да мисли, заједа, збија шале и прича: јер спадао је у ону врсту људи који не умеју да једу ћутке и сами.

Неко рече угом за маковњачу да би била лепа да није бајата, на шта се Венче замисли, уздахну, прогута залагај и примети да маковњача уопште није лепа у поређењу са тигањницама у Штип на Божић.

Крајновић прасну у смех.

— Чујете ли шта је лепо? — стаде да запиткује лево и десно, при чему се још увек смешио десним крајем усана бившег пушача луле. — Како рече? — окрену се Венчеу — тигањнице у Штип, и то баш на Божић? Чујмо! Чујмо! На Божић је речено. Него. Празници за неке другове још нису потрошили првобитни набој мистерије. Ни код неких наших безбожника нису сведени на олуштине ритуалних гестова. Одржала су их заједничка ждрања и локања. Исте набузије у националним размерама чине деведесет процената данашње побожности верника и безверника: прасе о Божићу, јатње о Ускрсу, жито о слави.

— И тигањнице! — закључи Венче, сматрајући однекуд да је то оно најважније.

— И млеко после штрајка глабу — подсмехивао

се Крајновић цитирајући једну ранију Венчетову изјаву — а од цвећа, знам, највише волиш парадајз.

— Јесте! — сањарио је опет црнпурасти буцко, најоблапорнији младић, у извесном смислу Крајновићев миљеник. Он га је одмарао. Наивношћу? Невиношћу? На његов рачун је, аранжирајући делимично и неке аутентичне анегдоте, али и оне сасвим измишљене, колпортирао низ шала које су увесељавале генерације робијаша. Венче је прелазео преко тога, убеђен да између тих глупости које му Крајни им-путерира (тј. маже га њима као путером) и свог самоосећања као одређеног непоновљивог људског бића (оног што је он за друге, па и за самог себе био) постоји толики размак да између њега и тих којештарија што засмејавају неке појединце, а понекад и њега самог, не постоји ништа заједничко.

Желећи да забави цео сто (укључив и цувакса Троскота), Крајновић поче своје приче о Венчету од почетка, од Првог збанда *Напитала* и *Мехрверта* («морског верта или врта», «морске баште», како је уверавао да је Венче у почетку мислио).

Обдан знање прилежно скупља — тврдио је Крајновић — обноћ заборавља. Венче је прототип града а не човека, али тврдоглавог Скадра на мутној Бојани. Извегри ли му знање ноћу? Отцури ли? Не губи веру да ће за дванаест година стећи довољно образовања *за да га ниједан лопов више не зеза*. Лоши му били први учитељи «из основну школу». Гори професори «из гимназију». Можда. Падеже свакако не зна. Безпадежан је. Инклинира аналитичкој деклинацији, али чешће без предлога. Учи немачки већ шест година и сад, истина, уз пречесто обраћање речнику, чита већ *Напитал* у оригиналу. Друго је питање шта разуме, треће — шта му остаје од несхваћеног. Прилежан а тврда, карактеран а изезан, психолошку као ни физиолошку његову глада немогуће је утолити ни с пет *репете*, ни с десет *збандова*. Екстровертиран, без комплекса, задовољан собом јер не мисли о себи. Нема маште ни да се упита какав је у очима других. Скупља слике робијашких

сестара и другарица, без обзира да ли су им браћа и мужеви у овој или оној групи, има их читав харем у празној кутији за кекс прозваној «кутија за секс» («Шта ће ти толико жена?» питају га другови на туширању, једанпут у 15 дана, већ годинама: «С овим чварчићем можеш бити у најбољем случају евнух у том твом више кекс-но-секс-харему». «Сјши, лопове, скини се!» одговара он и покретом мале, црнпурасте шаке отреса све из гаћа и бутина, на смех свих који воле те двобоје, заправо једнобоје. «Одакле да сјашим кад се ништа не види. Има ли ко, другови, микроскоп при руци?» одвраћао му је тад, у име свих, обично Крајновић).

Венче се и сад, задубљен у ждрање, мршти, али се не љути. Доња усна му се само на трен облапорно опушта, дува, црно уоквирене наочари му клизе на пола копча носа, на пола тог ћуфтета, малим их црним кажипрстом враћа у седло меке, бубрежасте мајушне носне проеминенције и све је заборављено, нема љутиш, друг једе, изграђује се, ради на себи, јер «*Напитал* у својој суштини, у свом стомаку...»

Неспособан за концентрацију, иако енергичан (нарочито кад враћа наочари у меко седло носа: тад се чини да ће их својим малим кажипрстом зариги у мозак). Покретљив упркос угојености, осећајан упркос превеликој радозналости и расутости. Од идеологије му остаје у глави само неупотребљив тоз, али друг је то плаховит у односу на пандуре, диже за час руку и све што му је при руци — макар и *Напитал* — на чиновнике Управе, управника. Воли гужве јер тад не мора да учи а мисли иначе да мора (бар док је на робији); воли да учи јер тад најслабе маштари о разним тамо салатима. На једно питање шта највише воли, одговорио је: «Млеко после штрајка глабу». Малочас је то и цитирано. У ствари, Венче је рекао тада: «Млеко да пијем, цвеће да миришем». «Али од цвећа» — инсистирајући питао га тад Крајновић — «које највише волиш да миришеш? Парадајз са луком или

без?» «И љутом паприком», одговорио му је Венче са скромношћу што разоружава. Ипак...

Ипак имао је претензија. Пред цуваксима је волео да изводи интелектуалца, образованог човека, мада је знао да ће га следећег тренутка обрукати Крајновић ако не и сопствено незнање. Али кога Крајновић не би могао да хоће? И самог Енгелса! — Венче је био уверен у то. Утешен сваки пут, он је већ стигао да упита Троскота пре једног сата: »Је ли, богати, који ли велики француски народни писар (Витор или Југо, Леопардо ли, Да Вичо) рече ону мудру реч: »Од свег мирисног цвећа, најпоубавија је млада жена?« »Прво и прво, није то рекао ни Југо ни Иго ни Да Винчи ни Леопарди (ови ни нису били Французи)« — нашао се ту за пакост, као и увек у таквим приликама, Крајновић (који мора да га вреба у дане кад наилазе цувакси) и почео одмах, на лицу места да му вади маст — »друго и друго, нико од њих није био писар него писац, то јест алхемичар а не хемичар, као ти што би био да си завршио хемију и постао Лавоазје ван дер Венчетовић«. »Може бити«, одвратио је мирно, чак гордо Венче, задовољан што, ето, дискутује на интелектуалном нивоу о интелектуалним питањима. »Ја сам мислио да је Југо. Али можда и није. Мада је рекао нешто тако мудро.« »Ко? Југо и мудро«, настави Крајновић подсећајући сад Троскота на тај разговор, у ствари, обавештавајући о њему остале за столом који му тад нису присуствовали. »Замислите, другови, он Југа помиње, а није чуо да је тај и такав Виктор Југо био идеалиста.« »Идеалиста«, плану Венче и намршти се: »Е, мајку му покварену, код тих се филозофичара и писара никад не зна на чему си. А ко га то ухватио у идеализам? Маркс?« »Да, браћа Маркс!« »Где, у који Збанд то пише?« »У петом, необјављеном збанду. А онда, тај твој Југо био је први идеолог Петра Живковића и први интегрални југо-новак и југо-смављен.«

— А ја сам учио у школи да је био Француз.

— Одостраг, и то врло мало.

— Лоше сам професоре имао. По казни премештени у моје родно место — објасни Венче.

— То ти је — уздахну Крајновић док су се други кикотали — то ти је утњетавање. Великосрби по казни шаљу муфљузе тамо где се такви синови утњетених народа рабају по заслуги.

Тек кад сви, и они најближи њему, прасну у прегласан смех, Венче закључи да га Крајни опет нешто испрерадно, па промрмља: »Сј'ши, лопове!« и врати кажипрстом у мозак своје црно уоквирене наочари.

Крајновић на то поче да прича о младој удовици, газдарици, што је Венчета звала сутрадан пошто се био доселио код ње да јој зашпира и затегне мидер, а он дошао, ушпирао, затегнуо, затезао, затезао и најзад везао, место да одвеже, како се жена надала. После приче о газдарици дошла је на ред она о студенткињи која је с њим радила у лабораторијусу за тезгом и у авангету мешала угљен-диоксид, не, сумпор-водоник и која је тако лепа била и тако zgodна да је одједном оставио посао, погледао је, вратио наочаре у мозак, тј. у седло и без речи изјурно као прави један кавалер па код Ере бифешије купио за два и по динара сјеничког сира, паролдонерветер, и тај јој сир, замотан у комад старих новина, понудио кад се вратио: »Ево вам, другаричко, част од мене и хвала вам што сте тако лепи«. Највише успеха Крајновић, у пуној сад еуфоричној форми, постигао је једним аутентичним и апсолутно недосољеним — тврдио је — »збитијем« из 1929, кад је Венче, још нераскринкан као *јачи интелектуалац*, добио да у Бази води један кружок из рачунице (опште образовање) и други из економије («идологије», објашњавао је Крајновић не само Троскогу, који га гледао тврдо, тучана израза, него и осталим слушаоцима који су те приче чули већ десетак пута и волели да их стално слушају, тешиле су некако — »из идеологије, тј. из науке о идолима«). На другом часу упитао је једног шибенског друга, сељака, Мартић му био име, колико је седам пута осам. Овај мирно одговори 57. Несигуран, Венче упита другог кур-

систу који одмери — 55, трећег — 52, четвртог — 58, петог — 56. »Не може тако, другови, сваки своје«, одлучи на крају Венче. »Нисмо ми индивидуалисти из *Иха унд зајнигес Ајгетума*, зато гласајмо, па шта већина каже. И нема вртања после кад се изгласа. Колико се одалучи да пет пут осам јесте, толико има и да буде.«

Што се *идологије* тиче, једном, објашњавајући шта је то вишак вредности, послужи се — јасноће ради — примером из живота, тј. зоологије: »Јарац је средство за производњу у ружи од капиталист, коза — радна снага, а мало јаре што ће да се роди — вишак вредности што капиталист узима радничкој класи помоћу жандармерије и остало чиновништво.«

Одмах после тих и сличних *научних откровења* свргнут је, и од предавача постао је редовни полазник оба своја бивша курса, али како је ипак био студент, изабрала га за библиотекара, да не би сасвим био увређен.

»Обашка рукопис нечитак« — забрљао се Крајновић — »а основачки; каталог књига који је требало да начини био је неупотребљив. »Центаде диди вељ ершутер« место — *Zehn Tage die Welt erschütterten*. Место *Anti-Dühring*, написао је, захваљујући ко зна каквим све компликованим преводилачким метатезама и ко зна зашто баш ту преводилачким: »Фридрик Енглез: *Прстен против духа*«. Оно *Дух* из *Dühringa* натерало га да целу реч посрби.«

Крајновић је на том месту застао, сачекао да смех прође будуће штрајкаче и онда им непотребно објаснио:

— Разумете? Није му се нешто чинио тај наслов довољно у духу језика. Зато и није написао »*против дух прстен*«, како би, дословно *преводећи*, ваљало. Дакако, ни библиотекар није могао да остане. Ни комесар за дељење хране. Ухваћен је да подсвесно себи сече вазда већи комад сланине. Јер се и Фројдом бравио, тј. бавио у то време, а у њега — ниједан комплекс сем бравског. Једном је место подсвест рекао пост-

-вест, што му се у глави преврнуло и претворило у *вест о посту*, на шта је одмах осетио тако страховиту глад да је одјурio до комарника у умиваљци, одсекао на ту *вест о посту*, сасвим поствестно, комад сланине. Јасно *поствестно* се јавно покајао.

Крајновић је *знао* све измишљене и стварне наслове из библиотекарске свеске у време Венчевог бављења књигама и сад их је стао да реба. »Сат скаче на фамилију« (*Ur-sprung der Familie*) Фридриха Енглеза (опет) и Балзакова »Сестра од тетке у кревету« (*Cousine Bethe*) навеле су многе да пожелеле да прочитају те књиге. Наста јама за сестру у кревету, скок на породицу. Тако се открило још којешта.

Венче је пружао Крајновићу готово сваког дана свеж »материјал« за *вађење душе на памук*. Заиста скоро ниједну реч није умео да изговори или прочита како треба. Кратер се у његовим очима, живахним и радозналим, претварао у крахер, артељ у карте (»Аха, знам, карте за играње таблица«). Вест из ушверцованих новина које је уз пут погледао први — »Совјети подижу нов комбинат на Уралу« — постајала је: »Руси подигли нов конкубинат. Ура! Часна реч, тако пише. Ура!« Је ли то дошла слобода штампе код нас? *Beg-gäbnisse* се претворило у браске лисице, на тај начин што је прочитано прво као Берглице, а затим понашћено: *лице* у лисице.

То његово »превођење« било је нека врста ретко виђеног нагона за разумевањем више неголи за важењем, дакле, мање *Geltungstrieba*, те новчане привлачности, објашњавао је Крајновић, како је то једном превео — нагона који је код Венчега примао понекад делирично (дез)интерпретационе облике, све у жељи да себе увери како *разуме* све што чита. Отуд му и није било тешко да *Cousine Bethe* стрпа у кревет као сестру од тетке Кузме Моста (тј. *Cousin Ponsa*) или Мрке Каде (*Mercadet*).

Није потребно рећи да га је Крајновић волео. И упркос томе што је та препричавања схватао као нужне педагошке суровости (све се то дешавало

обично у Венчетовом присуству или на домаку његових ушију, и то не из fair playа, него да би, понављајући их, нагерао човека да их запамти као грешке и више не чини; али слаба вајда — Венче је правио нове а није заборављао оне старе!).

Крајновић је ретко пропуштао прилику да помене његово одлично држање на полицији. Но у страху да не засентиментали (тога се највише бојао, сматрајући ту слабост својим приватним непријатељем број један) и не засузи, одмах би одбранашки додао: »А можда није он ни био члан Партије, као што је и тврдио; ухапшен у парку где је затечен да дели летке, тврдио је да их је нашао на гомили крај клупе и да их је читао да би убио време чекајући своју швалерку, чије име није хтео да ода, како је не би компромитовао у очима њеног мужа. Агенти су га, истина, питали: »Добро, а зашто си имао двеста летака испод кошуље? Један ти је довољан био да убијеш време?« Одговорио је: »Она се сваки пут дуго прала и удешавала.« »А зашто си читао баш комунистичке летке?« питали га пошто су га испребијали. »Па које да читам уочи Првог маја кад других ионако никад нема.«

Ту је Крајновић нагло престао, усне му се уколчиле а око заиграло, па се нагло окренуо, дигао, пошпао брзо према полици у дну, на пола пута застао, замислио се и, обичавши целу собу, вратио се на своје место за столом.

Али није стигао да тог поднева исприча све чега се путем присетио. Почео је поново, али одједном га Троскот прекинуо одлучним:

— Срам те било! Стари Комунист, кобајаги, ово ти друга робија, пошто си робијао 1926. први пут, а овамо малограђански се иживљаваш над једним другом који није крив што је Македонац и не зна добро српски.

— Сј'ши лопове! — насмеја се Венче — ја сам пола Србин, пола Хрват, само сам ишао у гимназију у Штип, где ми отац био железничар а мати Српкиња из Ниш.

Троскот га не саслуша, завршио је своје мрљављење.

Крајновић диже раме и учини: »У-ша! Зима!«

— У преносном смислу? — упита га Братко.

— А у каквом кад смо у фебруару. Не, ја се не бојим свих људи.

— Каквих се бојиш? — упита Јернеј.

— Оних... без смисла за хумор! — и закључи у вези можда с нечим другим што му паде на памет — преглупо!

Па настави неуморан да прича о разним речима које је Венче сатима гражио у Канргином Речнику.

— Који реч није наша? — упита Ласло.

— Ти се покриј ушима! — добаци Венче — ни сам ја жена!

— Ниси! Али си Fullartona претворио у Пулсартен — врсту дамара, а Urlaub у Плави сат, тј. Uhrblau.

— То је због једно метатезис у око? — смеје се Ласло.

— Боље метастаза у око, него протеза у главу.

Венче га обично не зафркава због језика. Поготово је смаграо да би било крајње неукусно поменути Ласлову протезу. Сад му то управо и излетело што је помислио био да то не би имало смисла рећи, па седи згромањен, како се затекао с кажипрстом леве руке забоденим међу повије, отворених уста, очажан, загледан у Ласла, поцрвенелог, ћелавог, лица попрсканог тамним пегам.

— Ја ногу изгубило у револуција Бела Кун и ти мене немаш зезаваш, лопов проклета.

— Опрости. То ми је излетело онако.

— То ти мислиш, али ја инвалид, ништа, ја и даље боромса за револуцијом. Једна нога — једна нога, али глава исто треба, лопеш једна.

Ко зна докле би грајала сваба да се и ова, као и остале, не исцрпљују нагло и претварају у дискусију, мање жучљиву. Али најбо Витор и позва Слободана.

ПРВИ ДАН

Венче је јео још кад зазвони за ерарски ручак. Чувши сат, гурн у уста све што се налазило у порцији. Брзо стаде да то жваће као да га гоне, гугао је, жвакао, није могао, давио се, али пре но што је пандур отворио врата, с ужасним је напором успео да гурне све у ждрело и прогута. Гугајући велико комаће тврдог хлеба, имао је израз човека који се мучи патећи од тврде столице; укочен, гледао је пред собом избезумљено, исколачено, знојаво.

Чувши кључ, Лука одјурн у умивалку да би пандуру, чим отвори врата, предао комарник с једном шунком, котуром сира и плећком сланине, остављеним да се набу као појачање за прве оброке после штрајка. Претрчао је с тим стварима у рукама целу собу и стигао до улаза у часу кад је Примаш већ био отворио врата. »Хух! Пасуљ!« помислио је Венче већ на прагу, одакле је, не излазећи као обично у ходник, мицао само набубреле усне као неки преживар; вилице с напред избаченим горњим и доњим зубима дрхтајуће су му мичући се слева удесно. »Пусти«, одгурну га Лука и позва Слободана да му помогне да изнесу други комарник и конзерве са месом. Изиђу у ходник и ставе то на под.

— Ступамо у штрајк глађу! — одбруси Луковић из места а Венче дода: — Све ово ћеш нам предати после! Измерено је и записано! — није дизао поглед са ствари на поду — за јело нам ништа друго није остало у соби.

— Заборавио си оне песмице! — добаци му тихо Крајновић — знаш, оне што си их учио на »изест«.

— Сјши лопове — загурња Венче љутито овог пута.

Пнеуматик, на Примашево безобразно викање с врата: »Брже, брже, биће и репете«, приђе казану хитро, као да се боји да га не прође жеља буде ли

оклевао. И једним покретом из рамена превали чабар с ногара на којима је стајао, обао и тежак, превали га као да је празна чабрица, а не тешка букова посуда од сто двадесет литара. Густн се пасуљ споро и муљаво стао да цеди низ степенице. Замириса сито, брашњаво, пријатно.

— Шта то значи? — зазвѣра Примаш.

— Штрајк глађу! — рече Витор — речено ти је.

— Платићете ви то! — цикну пренеражени пандур.

— Плаћено је већ — добаци Јернеј некако злурадо.

Тим одговором отпоче некако први дан штрајка.

— Ти си ове недеље био пуџер — врисну Примаш на Лазицу, који је стајао у вратима и с уживањем гледао како лепи белчасти пасуљ у смебој запршци полако капље низ степенице.

— Шта? — поскочи Лазица и, видевши погледе на себи, усреди се на пандура — зар ниси чуо, будало, да смо ступили у штрајк глађу?

— Крпу па покупи! — нареди Примаш суво, осветољубиво — немој те изведем на рапорт!

— Мене? Пре ћеш ти да видиш бога ког нема него мене на рапорту! — и стигавши мрачан до Примаша, у трен га ока зграби, одиже и спусти у најгушћу зблатњену кашу пасуља — сад полижи с гаћа тај пасуљ, ако ти се није од њих већ усмрдео.

Примаш се није дизао из оне каше, гледајући га сад више као збуњено усрано дете неголи строго. Изгледа, коначно је схватио да с овима ту не пали ниједна од претњи или суровости на које се научио чувајући криминалце.

— Реци ти радије своје шоњавом управнику — избаци Витор — да се јави што пре нама на рапорт. Јеси ли разумео?

Пандур је и даље гледао из пасуљне мамаљуге у којој је седео као да је и с њим, не само с пасуљем, заувек свршено.

Ушли су у собу кад се оданде зачули гласови. Под диригентском палицом Патагоке, хор је певао Интернационалу.

»Живео штрајк!« — повика Витор и цела соба прихвати повик.

Управник се није појављивао. Било би логичније да је одмах дошао. Али кад га није било до три, Слободан помисли да неће уопште ни долазити. Личило би то на њега.

Без обзира на глад коју је почео осећати као и сви други (прошло је пет сати од последњег оброка) соба се понашала нормално: у време слободне шетње од два до три, већина се људи ушетала по елипси дужинама и ширинама собног простора. Кад је зазвонило за поподневну тишину, сви су прекинули партије шаха, разговоре и пружили се по креветима. Само су неки од најмањих с Пнеуматиком отишли на партију зује у умиваљку. Чуло се како га тучу и коментаришу ту његову неосетљивост на ударце које није разликовао: никако да погоди ко га то удара.

— Лакше, ви тамо! — поче да виче Праком — време је за кружоке.

Узалуд. Шегкало се, напето чекало нешто.

Шта? На прописну објаву рата — долазак управника. А дотле? Причало се по креветима.

Са Троскотом су већ сви стигли да попричају. И сви су после говорили о њему. Као да је он оно главно данас. О штрајку се, на изглед, престало да мисли. Је ли то добро? И Лазица се питао за Троскота:

— Не разумем. Нешто му недостаје. Не схватам шта. Осећање слободе?

Есингер, који је био свестан да нема шарма, рече:

— И Венче га има, а Троскот га нема.

— Чегга?

— Шарма!

— Можда! — напола се сложи Крцко, плавокос и пуначак — иако поједностављујеш.

Било је и друкчијих примедби. Дежман, собни

библиотекар, студент, није долазио себи од тихог, дубоког разочарања:

— Ја му пред подне понудио књигу, Крајновићев превод *Легенде о Лесингу*. »Имамо то исто и на руском« — кажем му. »Лесинг легенда, шта му је то?« »Меринг.« »Ах, то сам ја већ доживео у генералном штрајку 1919. а и с кулацима 1931, у рјазанском срезу. Свиње.« »Хоћеш ли некакав роман?« — упитам га брзо да бих забранио себи да га прекорим због сувереног непознавања ствари, али ме он запрепасти одговором: — »То не читам, нисам удавача. Сад у штрајк идеге.«

— Па идеш и ти, не?

— Пратим вас — рече — постарали сте се да ме ставите пред готов чин. Али, варате се, умем да будем и негодан.

Љуба, најситнији рудар на свету, дотрча после разговора с Троскотом:

— Људи, тај вам све зна.

— Шта све? — дочека га Лазица нервозно.

— Зна сваког у главу како је гласао. И прети.

— Како, прети?

— Ви баш мени уз инат штрајк изгласали? — каже ми лепо, тако као ја теби. Чујеш — уз инат. А? Је ли полудео?

Чујући то, Крајновић је све забринуте гледао у књигу, као да с *Еволуцијом* нешто није у реду.

Троскот је утом позвао Слободана, извиривши из умиваљке: »Слободане!« рече, а овај, код полице за књиге, одазва се исувише спремно, па свестан тога, љут као пушка на самог себе, уђе и, престрог, упита:

— Шта је па сад?

Али Троскот се не увреди. »Не бих те узнемиравао« — чак рече — »али потребан си ми.« Поласкан, Слободан се наљути тек кад га прође задовољство, тако велико да би, у оном тренутку кад му је Троскот рекао »потребан си ми«, био спреман и да убије на његов миг. Уз валов је стајао Луковић, који се знојио. Крај њега Јернеј насмешен. »Понови«, рече

Луковићу. »Шта?« чудно се уплахирени економ. »То да ти је Витор наредио да издовојиш 20 коцки шећера за мене. И да ти је наредио да ми их, као члану штрајкашког комитета, даш у четири ока.« »Уопште није било речи« — поче Луковић збуњена и несрећна изрази — »ни о каквом чланству у штрајкашком комитету; него, пошто је чуо да си у два маха пред разним тамо друговима говорио да је Витор удесно да штрајк отпочне данас само зато да би тебе, изгладнелог у самици, сасвим дотукао, наредио је мени да ти дам сву гвоздену резерву која се чува за болесне ако западну у тежу кризу.« »Ти си му, значи, пренео наш разговор?« »Нисам свесно. Препричавао сам, он је чуо. Али то би ми била и дужност да учиним. Он је секретар.« »Колико си ми коцки шећера дао?« »Двадесет коцкица.« »Слободане, преброј их с Јернејем.« Троскот им пружи дугуљасту танку платнену кесицу. Истресу шећер и преброје. »Двадесет«, рече Јернеј први и отресе прах с прстију, које обриса о одело, пропра их затим и поново обриса о шајак. »Тачно двадесет!« — потврди и Слободан гледајући у коцкице шећера. — »Вратите то у кесицу а њу дајте мени. Не пружај руку, Луковићу, ово ћу сачувати за успомену. Хвала. Можеш ићи, Луковићу.«

Економ изиђе и оде, сигурно да реферирше Витору. Троскот је тихо беснео: »Он мени да залуши уста.« Онда се ћутке ушета, застаде пред Јернејем, који диже прст до уста, отвори их већ, а онда спусти руку одалучно и српа у џеп. Троскот је говорио обојици: »Он мене да компромитује с две коцке шећера дневно! Па тај је човек полудео. Ја вам кажем, полудео је.«

Слободан помисли: Дакле, и по Виторовим предвиђањима, штрајк неће трајати дуже од десет дана.

Троскот им тад преприча како се то са шећером десило. На приговор неког, мисли Пракома, да се престане да по ћошковима говори о јелу, јер то изазива јаче и научно лучење стомачне киселине, Троскот је рекао више као узгред и у шали, не мислећи

ни на шта прецизно, да он има права да говори о јелу јер киселине нема, нестало му у самици, а ни југрос није доручковао од узбуђења што прелази у скућну собу. На то га Луковић, тајанствена изрази (сигурно му је мирисао — помисли Слободан да мисли Јернеј да се учинило Троскоту — на подварак с месом) довео у умиваљку и предао му онај шећер. Троскот је на то позвао Јернеја и Слободана. »Да будете сведоци, устреба ли.« На Јернејево згражање над перфидношћу Виторове игре, он очита младичку једну тешку лекцију. »Какве су то илузионистичке бубице? Чисти малограђански заостатак.« »Слажем се!« рече Јернеј и диже обасјану главу пред Троскотом, који закључи: »У борби су сва средства добра.«

Слободан изиђе на прстима из умиваљке: »Од речи до речи то говори и Витор. Ако мисле исто, онда су и исти, упркос другачијостима. Уосталом, зар није Витор увео Троскота у Партију? Зар му није био први учитељ. Занимљиво! Тема за разговор с Крајновићем!«

Обрадова се, пожури, али не стиже до кревета а врата се нагло отворе. Осети по целом телу ону језу пред сваком гужвом, коју је волео и ради ње, те страшно пријатне језе. И зато што уједињује. Међутим — ништа, пандур је погледао само и закључао. *Промашен аларм.* Чудно. Витор је једном назвао Братка »Промашеним алармом«. Те две речи га натерају да потражи Витора. Али место њега, угледа Братка. Равнодушно га је гледао како хода не савијајући ноге, вукући их из кука, отвореним, спорим луковима; упутио се свом кревету, стигао, сео и узео Речник страних речи. Озбиљан, гледао је пред собом, досећајући се речи коју је хтео да пронађе у оном свом личном примерку Шерингера.

Сети се да је по свом доласку у скућну собу још веровао да речи значе оно што кажу и, чујући да Братка називају опортунистом, мислио да је опортунист и, мислећи да је то, био убеђен да је објективно непријатељ, па је мрзео све његово, чак и на-

чин на који се у подне заустављао пред Пракомом, који би гад прекинуо штрикање своје чарапе, одмереним, ритуалним покретима савијао рад, склањао то и сву клауџад под јастук, подизао ћебе, савијао га лепо, узимао не журећи своју порцију и онда заједно с Братком полазио по ручак. Обојица као важно погрљени од неких као брига кретали су се вратима достојанствено: виши чиновници после радног времена. Све га је гад код Братка изазивало, и то не зато што је по себи било изазовно, као то одлажење по храну, већ зато што је било — његово. А ипак осећао је и гад да се и га мржња и све зло у вези с њим могу да истопе као шећер у води. Мукао је то осећао а није знао зашто.

Није сад више мислио на Братка. Али ни на Троскота, ни на Витора. Пожелео је врло интензивно да поживи у друштву људи који су нежни и који се воле другарски и све ће један за другог добро да учине и никад ништа лоше.

Стари сан!

Гужва је отпочела пола сата касније, тачно у 16 часова и 35 минута. Био се, наиме, попео на прозор да погледа колико ли је још сати остало до вечере коју неће вечерати, кад угледа у дворишту управника како с булументом пандура жури ка згради скупних соба. Одјурн, и чим то каза Витору, овај гласно нареди: сви да легну или да продуже да седе, али да се нико не дигне кад пандурија уђе. Ко се затекне да седи, нек седи, ко да лежи — нек лежи. Већина нека ипак легне. »Не!» — рече режирајући и даље — »већина — за стлове. Нека као учимо. Добро је да фон жацмани сами закључе да смо одлучили до краја да идемо, да се не штедимо, али и да смо сигурни у победу.« Утом почеше да играју браве. Примаш гурну врата, уђе и раздра се:

— Мирно!

— Не урлај, будало! — рече Пнеуматик не дижући главу с романа. Био је релативно најближи вра-

тима, други кревет од Ембеа — зар не видиш да је миран час!

— Мирно! — понови још врскавије Примаш у преобимним чакширама и одскочи смешно у страну да пропусти тамничара Драгутиновића и остале пандуре који се с чудним, кртим покретима распореде у два реда, начине шпалир да пропусте управника, који, корачајући хитро, уђе последњи не гледајући ни у ког, ни у шта.

— Мирно! — викну још једном Примаш не долазећи себи од чуда како то те комуњаре имају образа да одбију да устајањем и мирним одаду прописану почаст самом господину управнику, еј, управнику! пред ким се он, човек указан и слободан, сав нем сад укипио, иако су земљаци — село до села.

Управник још није прошао шпалир, улазио је и даље у собу не успевајући ни да стане, ни да продужи. Поче сад да звера лево и десно, не у мутну сумрачну предмартовску светлост, него у људе који су, не обраћајући на њега пажњу, учили или писали за столом или, с капама на глави (реумофонци), увијени у ћебад, остали извањени на креветима да већи се у сопственом смраду.

— Шта то све значи? — обрати се Драгутиновићу — не устају кад улазим — противпрописно. Не примају храну — противпрописно. Преврћу казан са 120 кила хране — штеточинско. Шта они мисле?

Витор се гад одвоји од стола и побе према управнику, у међувремену стиглом на крај шпалира. Крећући се некако неумитно према њему окруженом пандуријом, он путем извади из џепа празан листић на ком су тобож били записани захтеви и, кад се заустави, забаци главу, одмери их све скупа и сваког појединачно и рекав: »У име штрајкашког комитета, који представља све комунисте у Бази, који је једини, дакле, овлашћен да води било какве разговоре и преговоре с другом страном, овлашћен сам — и то је част за мене — да изнесем наше зах-

теве. Али пре тога, хтео бих да све колико вас ту има уверим да нисам нимало поласкан што ми је пало у део да саобраћам са жгадијом којој се налази на челу један лажни сведок, крвавих руку до рамена.»

Рекавши то, Витор поче равно бајаги да чита оно што је напамет знао: »Ми захтевамо: а) укидање цензурисаних новина и књига које легално излазе у земљи, као и књига на страним језицима из иностранства, б) пет сати слободне шетње, ц) право на примање и писање писама на мањинским језицима, д) право...«

Управник дође до ваздуха:

— Ви не захтевате ништа, пре свега, ви смете само да молите, ви сте робијаша, ви смерно молите.

Као да је оглувео, Витор настави мирно и оштро, не обзирући се на управникове примедбе:

»... д) право на неограничено примање писама ћирилицом или латиницом, на српском, хрватском, словеначком, македонском или на ма ком од југословенских језика, е) продужење трајања посета од пола сата на четрдесет минута за родбину и пријатеље који долазе из удаљености до 150 километара, а на цео сат за оне који долазе из даљине преко 150 километара, ф) право на писање, то јест куповање допунске хране, такозваног нузужитка, по жељи и неограничено, као и право на примање пакета до стотину килограма, г) право на пушење и куповину дувана, х) право на специјалистичко лечење, и, на крају: и) укидање првог степена казне самицом за све политичке затворенике.«

Управник упита псеудољубазним гласом али неумољиво одсутна израза лица, које се у сумрачном осветљењу касног зимског поподнева чинило наливено густом, црном крви:

— Је ли то све?

Венче не одоле: — Засад све.

Управник се тад отворено подсмехну: — Да нећете да претворите робију у санаторијум?

— То није лоша идеја — одврати Витор једним неподношљиво реским, оштробридим гласом — али реч је о другом, о нашој решености да вас онемогућимо да робију претворите у губилиште.

— Своје намере ви мачку о реп, а што се тиче ваших захтева, ја их све одбијам. Све! — изговоривши то с нагласцима пуним беспризивности, поста опет заједљив — чуди ме само да међу побројане апсурдности нисте унели и захтев да вам сваки дан припуштимо оне ваше женске другарице и чункаре па да направите совјетски куплерај према идеалима оног вашег комунистичког манифеста.

Витор на ту неочекивану дрскост изгуби боју, чак се заљуља мало — али све то није трајало дуже од секунде. Тад одјекну његов глас као прасак експлозије. Нико га није слутно у њему, обично лакоречивом, зато баш глатких, савладаних реченица, духовитих и ироничних, у реду, али не дивљих, не гневних, ни толико сирових, од грубости сазданих, од очњака, не од речи, од громовите вехеменције, не од мисли. Смањен некако, скупљена тела у песницу и песнице у речи, он прво маршну управника у мајчину, затим га, дречавим гласом, назва »простачино!« и једном ко зна откуд исуканом, нечутком заповедном интонацијом нареди: »Губи ми се, простачино, с очију док си читав.«

Управник, који је у први мах, чим је пала псовка, хтео да насрне на Витора и био се већ почео да дижући руку, нагиње напред, сад се савијао уназад, а отворена му се шака скупила и вратила у цеп раглана од сивозеленог ловачког лодена.

Но ако се управник успео да савлада јер се уплашио да неким непромишљеним гестом не изазове серију реакција које неће моћи да контролише, ако се управник савладао у страху да не изазове крвопролиће које му у овим мутним и ровитим приликама у земљи и у свету Министарство не би опростило, Витор није ни мислио да се обузда. Упркос ис-

тинском гневу што га је тресао, њему није промакао ниједан од управникових покрета, ни она рука што је искочила из цепа и без снаге се вратила у лоден, ни оно измождено, губеранско тело што се било нагнуло напред као да ће да насрне, па се вратило назад и чак се сад спремао да пред разгневеним робијашем сасвим дигне сидро и просто побегне с попршита. Па немајући разлога да се савлађује, после тог очигледног успеха он, у истом даху с оним заповедно бесприговорним: »Губи ми се, простачино, с очигу док си читав!« продужи: »А што се тиче женског питања, боље би било да ти припазиш мало на своју дамицу, која се разглави ширећи на смену ноге пред слободњацима и криминалцима који те замењују у канцеларијско време тамо, у твојој спаваћој соби. Шта је?« — откри зубе Витор видећи да и овог пута искочи управникова рука из цепа — »хтео би да удариш? Значи ни ти истину не подносиш? Пробај, удари ако смеш!«

Али већ се пре тог зачикавања цела соба насмејала неподношљиво гласно, презриво, убилачки, и управник, образа тамних као цигерица, задахта, ископа негде с дна себе нешто презира, натакну га на лице, одмери Витора и онај око њега густе грозде исцерених глава, па хукну, хтеде нешто да рекне, нешто налик на претњу, али смејање је било прегласно, немогуће би га било надјачати, предомисли се, окрену се и, брзајући, побе излазу оборене главе.

У урнебесној вици коју су као стакло дерали и разбијали звиждуци, нису се чуле браве што су зашкљоцале. Слободану није промакло да је једини Троскот за све то време ћутао. Био је посматрач, радознао и неангажован. Неангажованији и од Примаша. Слободан регистрова на Троскотовом лицу замишљени Крајновићев поглед. Исти какав је малочас ухватио на Примашевом лицу. Не исти. Сличан. Док је гледао овог, уживао је у пандурској забуни и деморализацији, али, посматрајући Троскота, очито се чинио нерасположеним: Шта значи то др-

жање? Ту је, солидаран је, али потпуно изван игре. Одсутан? Не.

Троскот заиста није скидао очи с Витора, ког је гледао хладно, испитивачки, хируршки.

Зашто? Може ли то тако? Сме ли се?

Сада се Слободан загледао у Троскотово лице сивкасто-устајале боје самичара, у рибе бркове небријане за сва три месеца првостепене казне. Стојао је право, више крутељасто: споменик који позива на гледање а сам више не гледа, сит гледања.

У одећу као његово што је некад било, али не као његово самичарско, него попрскано крастама масних боја и закрпа (мора да га је пре дуго носио слободњак-молер), чинио се Троскот обучен у квргаву декоративну кору јапанског дуда. Па ипак, и то се као скорубљено сукно прилагођавало облицима Троскотовог тела. Изузетан човек! — помислио би свако гледајући ненаметљиву сигурност, упадљиво самопоуздање и неуклоњивост убеђења што су зрачили из њега, који је, поврх тога свега, још и нечим неухватљивим уверавао да је од људи концентрисанијих више но сви остали заједно што су концентрисани — по навици што долази од професије — на битно, опште, заједничко.

То безлично и неприватно као да је звонило свегауцањем из њега, у истој мери у којој и оно нешто неизрециво што је од првог погледа уверавало у изузетност његове личности. А то што се сваком који би га површно погледао могло чинити и неким противречјем, представљало је тајну оног позива на дивљење што је изглед Троскота упућивао сваком, гонећи тог сваког да зажели да се такав, узвишено одсутан Троскот позабави њим лично, иначе нико од тих неће више смети да живи онако као досад неузнемирено пре но што је он стигао овамо у ту собу, да дели зло и добро са свима као друг с другом, на равној нози. Управо то — од њега се ширило обратно

осећање: неки позив на неједнакост, сугестија да он, онако наглашено непокретан, не може бити исто што и ма ко од осталих. На таквог, укипљеног Троскота насрнуо је јутрос Витор као велики морски галас и својим га загрљајем и пољупцима загрљао, преплавио. Но галаси наиђу, поквасе и нестану, а стење остаје. Витор се чинио смањен. А није био: то кресање у правнику у брк.

И после, кад су се људи разбили у групе и вратили свакодневници првог поподнева штрајка, Слободан се бавио Троскотовим противречјем (безличан а личност); оно је бивало још наметљивије кад би се сам кретао или се нашао у групи, макар и са двојницом, тројницом. И нек су високи то били људи, врло наочити, Троскот, ократак и спечен, упадао би одмах у очи. Затварао је главу некако нарочито.

И Витор је понекад бацао назад главу, и Јернеј је то чинио, али кад би то урадио Троскот, тај догле неважан, обичан, неупадљив покрет дизао би га на прсте, пропео га на пиједестал. Зато ће — помисли — одсад Троскот само то да чини, тако да се нико неће више да превари у ово троскотовско пуно и вечно значење затварања главе и целог грудног коша, уз лако дизање рамена.

Не само то забацивање главе. Иако се бешумно мицао не скрећући пажњу на себе, одлучност с којом је корачао наметала је помисао да он једини зна да је циљ коме се креће судбоносан. У суштини, могао је тај циљ бити безначајан и несудбоносан, могао је бити приватан — одлазак у умиваљку с тројницом из пушачког труста или у нужник — изгледало је да у том часу његово кретање ангажује на неодређено време саму историју.

У гомили био би невидљив сваки други несаздан од те троскотовске неупадљиве грађе. Не и Троскот. Чинило се да се он налази некако увек испред себе — трчао је већ Слободан пред мисаоним пројектима разних ситуација борбе — не само што би магнетисао своје, крепећи их, него што би и онима

с друге стране барикаде уливао страх својом накомтрешеном, наметљивом а скоро безгласном виолентношћу.

Али онда зажеле да престане.

Затамњење, рез и нова секвенца. Поче да чита.

Већ пола сата касније, врати се опет Троскоту. Седео је за столом према његовом кревету.

Око њега су се нагuralи, углавном помешани: виторовци и братковци. Више ипак оних других. Нису још почели да оговарају, запиткивали су га за овог или оног друга напољу, распитивали се о ситуацији уопште. Троскот је одговарао на исти начин на који је и јео: без неког задовољства и без оне глагољиве волубилности карактеристичне за самичаре после три месеца присилне ћутње. Одговарао је углавном *не* и *да*, уз понеки детаљ којег би се као с муком и напором сетно.

Откуд ми сад горчина? — упита се Слободан трудећи се да чита. — Јесу ли прошла времена кад је с младићком жинзњерадношћу, хариџански недојирнут сланом свакодневнице, кад је непрозупкао пред недотакнутим још непрозупклим светом одраслих и њихових нејасних још односа, мислио о свету као лептирић о упаљеној свећи? Привлачен од ње и одбијан од ње? Јесу ли му прегорела крила, нагорела вера у људе, спепелила се осећања?

Уплаши се.

Престао је да види и чује ишта изван себе, концентрисан неочекивано на одговор који би морао да дође. А — бојао се — поразит ће. Јесу ли га игре око уласка у овај штрајк глабу, психолошке и друге смицалице у чијем је монтирању и сâм учествовао, колико у мућном својству Виторовог извршног органа толико и у функцији Какомовог техничара — заувек обогалиле — питао се у очекивању одговора. Волео би да тако није, да остане неизлечив случај и клинички пример младића који се некритички диви друговима чије функције, заслуге у покрету, држање

пред непријатељем, стаж, знање и памет обвјају у пару недокучивости и неке празничне надљудскости све њихове покрете и речи, претварајући их у хероје с трагичном маском и на котурнама?

Напротив! — огласи се из њега и он не схвати одмах ни да ли је то баш онај одговор који је чекао и (ако је то ипак могао бити он) шта то *напротив* значи. Напротив чему? Које напротив?

Видео је многе старије другове из превелике близине, дотицао их, сретао их у нужнику или у умивалници где, с пајташима из труста, престрасно сисају половче на загорелу, зазифтану муштиклу — не ваља то: навика, близина — био у ситуацији да та сунца људска током 24 сата дневно гледа незаштићена мраком од погледа, неспремна за позу, с лицима и умовима *на месту вољно*, сунца људска и сунца људскости састављена од самих обичних речи, покрета, особина, што се чине манама и кад то нису; посматрао их је и закључивао понекад да су и они жртве навика и укуса ко зна све где не стицаних и не покупљених, а ипак, као вода што не кваси перје лабуда, тако ни чињенице, ни исправни закључци, ништа није могло да га начне, учини зрелим, како се то већ каже, и неодушевљеним.

Ах, то је оно *напротив!* — не обрадова се више у себи, не обрадова таквом себи. Као да је, пошто је препознао себе, постало неважно и оно са зебњом очекивано *напротив*, она одушевљена крилатост посута поленом од несагоривог азбестног праха која је он цео, упркос конвивенцији са собом у великој симбиози с друговима. И? Исто важи и за њих. Изблiza или издалека, величину врхова чине односи што не подлежу ниједној перспективној деформацији: гребени остају увек изнад долина. Величину Витора нису чиниле свакодневне багателе од обичаја да свисока бибери јело — до навике да се, колоратурно њиштећи, смеје. Другде се хранила његова изузетност. Зато њу није ни могло да начне ништа што не би била она сама.

Накострешени Праком, носећи своје плативо прибе столу и пружи руку Троскоту:

— Сећаш ме се? — упита га мрк и суверен. Троскот зажмури.

— Ја сам онај који је рекао: »Дрво се сече где је никло«. Чуо си сигурно за мене ако си друг. Сви то знају. Али важније не знају.

Слободан се увреди. Ипак тако не треба с Троскотом! — и допуни мисао — не би требало ни с Витором.

Хтеде да у мислима дода: Поготово не с њим! Али не изговори то у мислима, иако је осећао потребу да га брани од нечег неодређеног што је осећао да угрожава Витора.

Спремао се управо на то кад га Пракомов начин, лишен сваког поштовања према Троскоту, нагна да у себи од њега брани Троскота: Шта? Зар није држао стражу пред кућом у Милешевској и био Троскотов пратилац једно поподне, на оном сусрету у ћелији полиције да и не говори, па ипак није ни у сну помишљао да би му икад имао права да прибе у том Пракомовом стилу: здраво-нема-везе-сви-смо-ми-једнаки! Троскот је друг чије су функције биле највише у покрету између свих оних што су вршили људи које је досад имао срећу да упозна; изгледајући како је изгледао — неупадљиво а бронзано — он је и друг који својим изгледом већ сугерише, поред поштовања, и мисао о постојању неких мистериозних спојних судова између изгледа и тако одговорне функције.

На страну то. Око Троскота скупљени сад другови нису само желели да чују новости из *Поља* (на шта су, у крајњој линији, и имали право) него су, начином на који су му се приближили, и они почели да откривају једну непојмљиву једначарску страну себе. Једно непоштовање. Погледи којим су га гледали били су отворени, добро, али неузбуђени, да, неузбуђени. То је хтео, узбуђења. Не премирање скупљача аутограма пред величинама мишићне

снаге, уметничког талента, истраживалачког ума или просто моћи коју даје новац или власт. Али ипак некаквог узбуђења пред Троскотом је хтео. Сличног његовом. Слободан је осећао потребу да га и сад, као и онда с револвером у цепу, заштити својим телом, али не и жељу за приснијим разговором. То. То чега није ту било довољно. Није он другачији, не издваја се он тиме. Али он све другове поштује и воли можда више од других, и братковце и виторовце (зар он сам није постао виторовац случајно, више због Грујића, Косте и Крајновића?) (али био би исти и да је случајно пришао братковцима) (исти би били и он и његова љубав за њих све) (и она за Витора нарочито). Поштовање, го!

Помисли: опире ли се том једначарству зато што не би хтео да га понесе дивљење што га је већ понело букнувши према Троскоту? Или се то, опирањем другима, хоће да издигне у сопственим очима приказујући се себи засад да је другчији од њих? Не подмеће ли он једног себе другом себи?

Љутну се на ову помисао.

Иригира га само једначарство без поштовања: начин на који другови прилазе Троскоту, обасипају га питањима, а нико да помисли није ли му доста свега тога? Тек је изишао из самнице. Нико да се запита: Не треба ли му одмора мало?

А можда све то његово интересовање за Троскота долази отуд што је кооптиран у штрајкашки комитет још пре доласка у скупу собу, а успео да се постави одмах изнад свих не гласајући ни за ни *против*. Непојмљиво је то. Непојмљиво!

И можда је непојмљивост тог његовог понашања наметала не само Слободану (који је то чуо, као и Троскот, од самог Витора) него и другима мисао да би овај могао после штрајка бити изабран за секретара Какома. Па? Што га даве? Слободан зна поуздано да ће тако бити, али седи, мисли о томе или чита. А ови опколили Троскота па дрско и без-

обзирно... (шта? нека каже само шта је помислио) (ништа није) (јесте) (није речима помислио) (помислио је ипак да му се додворавају) (не може се мислити без речи) (додворавају; јесте) (а зашто би он мислио такве глупости? на робији смо, каква каријера на робији? Бавола, додворавање) (свеједно, помислио је, а каријера некаква може да се и ту начини; по чему би каријера морала бити грађанска само? углед у свом друштву такође је каријера).

Преста опет нагло: рез, затамњење, расветљење — Троскот би био секретар типа сасвим другачијег од Виторовог, чије су неке врлине сметале многим више неголи неке мане, чије су разоружавајућа бистрина, као и зашиљена и немилосрдна духовитост изазивале бар толико нетрпељивости према њему колико и његова у свему присутна вансеријска изузетност; али не типа Братка, око кога су се окупљали они који нису подносили шефство људи очито јачих од себе (тиме се, том нељубави за јаке на изузетан начин, и може разумети откуд то да је Братко, упркос свим поразима у сваком од вербалних двобоја с Витором, државао мање-више исти број присталица) (дабоме, поседовао је и Братко једну тајну, ону утиска који се некако сам од себе наметао кад би се, рашчерупан, поражен и јадан, повлачио после чарки с Витором, утиска да је он у ту гужву *ушао испред других*, не себе ради, него да би одбранио општије интересе; отуд и она сућуђива сажаљивост и ганућива самарићанска црвенопомоћна љубав одозго надоле коју су сви братковци гајили према свом шефу). Али у следећем се часу Слободан упитао да све то и други не мисле? А онда... Није ли онда смисао његове нетрпељивости према непоштовању које показују други другови према Троскоту — само љубомора, злоба и пакост што ће они успети у оном у чему он неће јер је стидљив и... роб својих представа о чистуњству и... жртва својих непоткованих, меких лактова.

Одбаци те мисли покретом рамена. Којешта. Каква каријера у илегалној партији! Глупости. Каријера на робији!

Упркос силовитости тих контрамисли, нису му се ни оне чиниле довољно убедљиве. Знао је колико је патио у страху да му се може десити да га свргну са техничарског положаја.

Због свих тих подтекстова своје ћутње над књигом, наредио је себи да настави пажљиво читање, закључујући да мора да сачува критичку независност према Троскоту. Иначе би испао у својим очима обична јајара, што није ни био ни желео да буде. Било му је јасно да би, као секретар, Троскот имао више ауторитета но што су то Витор и Братко икад заједно имали, а опет, то је и било оно што га је толико и чинило критичним пред својим већ отпочелим, кренулим у ствари, полухипнотисаним дивљењима према Троскоту (само о њему размишља). А није то хтео иза то што је ту отпочелу задивљеност сматрао неком издајницом, ако не и издајом, према Витору (зашто?), и сматрао некаквим незаинтересованим, да, баш таквим, незаинтересованим полтронством, што је већа у суштини срамота но што би то било да је реч о оном заинтересованом. Лична осећања на страну, све су те његове примисли и могле да се правдају потребом колектива за јединством, за превлађивањем групаства које одузима време, разбија снаге и не цементира борбене везе овог колектива, не спаја другарство у монолит.

Па ипак, јутрос, кад је приспео из самце и стајао, непримећен, онако крај врата док је дискусија о штрајку главу примала свој коначни ефектни обрт, његово одбијање да гласа са да (са не није долазило у обзир, није он био опортунист) нагнало је Слободана да поцрвени место њега због тога што не жели да даде глас борби (борррби!), да поцрвени и место Витора који је рачунао на тај глас а остао га лишен, а с њим и моралне подршке какву би предста-

вљало Троскотово опредељење за ову акцију. Обојица, при том, били су у праву. И Витор и Троскот.

Они, идолизовани или не, нису смели да погреше, па ако се ствари нису десиле онако како је Витор рачунао, то је зато што је Троскот отпочео, својим доласком, једну антигрупашку игру, обавештен и не, о правим гешкоћама: није проблем Братко (као што то није ни Витор), проблем су услови робијања, тешкоће, недовољно ауторитативне везе и директиве и хиљаду још ствари... Од којих свака садржи хиљаду олакшавајућих околности за Братка (и Витора).

Око подне му Витор стави руку на раме: »Шта си се замислио, треба видети од чега ће да се живи.« И одведе га у умиваљку, где се још осећао мирис на заптивено: малочас је завршено заседање штрајкашког комитета. Морало се одмах предузети низ мера: одлука штрајкома.

Слободан се сложи да сам све сам узме на себе и организује. Књиге ће расподелити док другови не легну, а материјале ће током ноћи да припреми и сутра да разда сигурнијима.

Ућуте обојица у исти мах.

— Како је ишло? — упита Витора.

— Пословно — одговори лаконски — помало опортунистички.

— Рибали? — и објасни — због твог напада на управника?

— Замисли, нису. Стекли су утисак да је било нужно онако, Ризично, али нужно. Само ми је један замерио загриженост и жучљивост.

— Братко?

Витор погледа у таваницу и, не поричући и не потврђујући — испусти кроз бркове друго име. Али после неког времена рече:

— Имам утисак да се Троскот напизмрио на мене. Не знам зашто.

— Ко зна шта су му све напричали. Прво је сам хватао људе под руку, па у шетњу, сад га сами сале-

ћу. Наслушао се интрига. Требало би да разговараш озбиљно с њим. Нека каже шта му није право.

— Он? Ако су шећер, со и бибер на столу, и он хоће шећера, буди сигуран да ће се прво машини за бибер.

— Шећера? — и реши да му преприча све у вези са шећером — позвао ме за сведока.

— Знам.

— Луковић?

— Сигурно не Јернеј.

— Пребацујеш ли ми што ти нисам одмах јавио?

— Шта ти пада на памет!

Слободан је, извршујући директиву, сваком дао неколико књига: по две се могле бирати, а остале — шта коме западне. Редом се узима, с полица.

Око полица наста тиска. Свако је хтео да стигне и узме док је још било шта да се бира. Тад се појави Троскот с Пнеуматиком.

— Бирај — рече му Слободан.

— Имаш ли нешто о држању пред класним?

— Не знам — одговори Слободан — погледај. Уосталом, ту је и библиотекар — окрену му се и понови као одјек — имаш ли шта о држању пред класним?

— Мислим да нема! — рече Дежман и прође руком кроз плаву косу.

— Значи, у кући обешеног — рече врло гласно Троскот — о конопцу се не говори.

Али утом удари пун сат и, однекуд с јужне стране, према Анексу, једно је бердокање подсетило на кукурекање.

Кад су људи легли (оставивши Витора и Есингера на улазу у умиваљку), Слободан се спусти у шахт и отпуза до јужног зида. Ту му је Ђрка, сабласно блед због месечине више неголи због страха, предао цедуљицу државом и топлом руком и рекао: »Били сте овакви по подне«. Али, рекавши то, накашља се, погледа пред собом и оде неколико корака. И врати се. Затекао је поклопац већ спуштен.

Слободан је сад сав дрхтао. Нешто од страха који тек сад протутња са закашњењем прогресавши га свег. Али и од ноћне свежине му се магло; од глади такође — осећао ју је као неки подмукао бол, неко унутрашње рвање, неко ударање по изнутрици, уз неке чудно разливене притиске који су, неми, претили тишином и једном подлом, разорном нечујношћу. »Кад бих се онесвестио тако« — помисли — »умро бих ту и пацови би ме ту свег...« Не доврши. Пређе на друго; морало се пузати. Све је то ионако од оно мало свежег ваздуха из прве руке.

Не пристаде на то објашњење. Глад? Не! Не задовољи се ни тим тумачењем. Пристаде напола на следеће: не би онако ошамућен и клецавих ногу стајао, наслоњен на зидове шахта, не би био немоћан да се помери да није у истом часу био свестан неке сложене визије присутне на неколико истовремених планова: на оном свежег ваздуха као могућности слободе, на оном ње, слободе, на домаку руке, на оном недогледног простора који му се отварао и нудио позивајући га да искочи, на оном прескакања препоне зида и нестајања у таму само привидно пустој и немој јер се иза првог њеног угла отварају обасјани градови-градови, на оном слатких градова-са-столовима-за-двоје-покривеним-белим-столњацима, на оном градова-све-легалне-и-још-више-забрањене-књиге, на оном градова: биоскопи и концерти, градова: баснословне љубави, градова: *је*-као шуме, градова: *ле*-као мате-ринске папрати, градова: *на* као другарски поветарци, градова Јелене целе од нежности, другарства, пажње.

Стајао је збуњен, са срцем што је проклето лупало, узбуњивало се, са слабошћу што је расла наилазећи одоздо, од пета, преко листова и колена, уз бутине преко слабина улеглх као образи, уз трудн и мишице ка грлу које је већ стезала неким хладним, онесвешћеним прстима.

Али такве светлости, толико светлости још никад није слутио да може човека да зовне по имену, а он — да јој одоли.

Дуго се није мицао. И ко зна колико би још лежао тако на паралелним цевима да над собом није ускоро чуо оно бердочуће, драго, другарско кукурицање и није, чујући га, помислио, без ичега даљег, само — Витор.

Не Брка. Због бркова. Витор их исто носи.

И већ на коленима, потрбушке спљоштен преко још мааких цеви за загревање, поче да пузи.

На цедуљици је писало:

»Мутко се вратио, говорио о помоћи усмено с Комитетом, који сутра иде у Министарство и спрема студенте за демонстрацију улицама до Министарства. Другови били гужни што, на путу, нису раније били обавештени тачно о времену акције због већих припрема напољу. Желимо успеха и пламено поздрављамо вашу борбу.«

Другим, Бркиним, рукописом било је додато: »Управник љут као рис, наредио да се место три пуцера младића слободњака који сместа да се врате доведу три или четири стара слободњака од сељака убица на њиви због бразде. Стражари — деморалисани — једна страота кажу онаки говорник много способан стопут више зна него управник и цела управа. А срце као кремен само су комунисти таки. А ја слушам срећан а ништа не смем само ћутим и у себи уживам просто да плачем а и јести ми се не да кад ви — ништа а такви. Здраво другови.«

С друге стране, крупнијим словима, али истим рукописом додато: »Чујо један наш кад управник телефоном говорио о премештају у други завод или самце. Није још ништа наређено само је говорио с Београдом.«

Врати Витору, који није ликовао колико Слободан:

— Да обавестим себе?

— Има времена до сутра. Иди лези, одмори се, заслужио си.

— Нисам уморан.

— Нисам ни ја, али ипак ћу лећи.

— Зар нећеш да сазовеш штрајкашки комитет?

— Зашто? За добро има увек времена. Треба лећи, Слободане, и стрпљиво сладити победу. То је наша победа, схваташ ли?

— А оно писмо од јуче?

— Оно — Витор се насмени — рекао сам Кости да га на одласку даде Брки.

— Лаж?

— Није била потребна. Али ово ноћашње писмо је истина. Лаку ноћ.

Заспао је као клада чим је дотакао јастук ошишаном, белом главом. Није ништа сањао. И не зна кад се пробудио. Али потпуно одморен, помислио је некако из бока, не главом, да расањен лежи будан и да размишља о Витору, Троскоту и том још увек првом узбурканом дану штрајка пуном неочекиваних обрата. И одједном — осећајући врло интензивну, бритку, здраву, младићки љуту и нагорку глад што му је грчила црева и напњала пределе испод соларплексуса — схвати да је несгало оне моралне мучнине која га је током јучерашњег дана кињала. Јесте, он не може да промени своју природу. Јесте, он се диви Витору и диви Троскоту и неће да бира између њих. Неће. Витор је победио, јесте. Троскот то мора да призна.

Учини му се да је Троскот угрожен том победом (којој је и он, Слободан, нешто допринео, исто као што је то био Витор јуче, однекуд с незаштићеног бока) и да и Троскоту сад треба да помогне.

Чудне су то његове слике хероја с ближким и удаљенијим ауреолима око глава. Већ према томе колико су замрачења и падова доживели у њему. И то искључиво због неких замишљених а недомишљених поступака. Али ги колуги, одлепљени од косе, претварали су се понекад у мехуриће сапунице. Но нису се распрскавали. Лутали су, лебдели, ношени више неком својом потребом за сазнањем неголи ветром и, пунећи се тим сазнањима стеченим путевима око многих глава, постајали мање провидни и, све непрови-

днији и тежи, спуштали се ниже и ниже, док се не би неким фаталним стицајем околности, нашавши праву главу, вратили оној коју су били напустили у страху да су се преварили; сами преварени близином из које су посматрали своје хероје. Довољно је из скупне собе прећи у пандурску па видети да здравим очима гледање изблиза смета више но кратковидим — у даљину. Јер оне бар не виде ништа. А здравима се чини да виде.

Око глава неколицине другова блистали су ти враћени кругови сјаја. Око Грујићеве, Виторове, Крајновићеве и Троскогаве — они највећи. Али и око других. Око свих. А над целом том собом — једно опште сунце.

Тад отвори очи — дан други почињао је касније но иједан: око осам.

3

ДРУГИ ДАН

Јутрос је хладније него јуче, звоно је звонило за устајање излишније но икад: сви су будни, али чему дићи се, журити? Ни доручка, ни шетње. Ни једно ни друго не представља смисао, циљеви су некакво задовољење потреба. Штрајк је: ни потреба, ни циљева изван циља — штрајковати, тј. лежати гладан и пуштати време да протиче не чинећи ништа да брже прође јер се ничим то и не може постићи. Смисао? Молим? Ах, смисао, — хладне ноге испод прашњавог ћебета, лепљив зној испод мишке, провалија у желуцу љута као црвена патрика, она мала, отровна.

Непознат пандур отвори врата, уђе у собу, поздравни војнички руком и рече доста људским, чак пријатним гласом:

— Јести нећете?

— Нећемо! — непотребно заурла више од двадесет гласова.

— Добро! Добро! Не љутите се. Моје је да питам. У гаћама и кошуљи, Слободан се створио уз њега.
— Откуда ти, друг? — упита га пријатељски — јеси ли ти наш нови спратни?

— Цениш ли да је тај мед за моју секиру?

— Што не би био?

— Откуда ја да знам што, тек није. Није мени, буразеру, суђено да као господин човек примим ујутро у шест дужност и увече је у шест предам, а сваке ноћи — вољно. Уз чашу или сешку. Ц! Није то за проста човека. Ја сваке друге ноћи на мразу певам. И завидим псима, штенару имају. Али вама — част. Ви сте бар мушки.

— Ко нам је онда спратни? — наваљивао је Слободан мењајући ноге: бос је изјурно из кревета, а бетон — хладан као нож.

— Сваки дан ће одсад други! — одговори тихо и осврну се. — Јутрос нам Драгутиновић прочитао наредбу — дода не без туге — из Министарства.

— Јесте ли чули? — јави се Витор кад Слободан преприча новости. Пандур је изишао био осврћући се као да се то од свих опрашта. А онда Витор сазва штрајкашки комитет.

Пола сата касније, сви су били упознати са битним из писма.

Пљескало се утиску који је оставила на пандуре јучерашња сцена са управником.

Људи су с неодређивим изразима, не коментаришући те добре вести, слушали како пуцери у ходнику прикачињу обрамицу за оне четири алке на пуном чабру и како га, тешког од вруће прежгане јухе, псујући враћају преко дворништа у кухињу. »Не усубују се више ни два дана да држе пандура на нашем спрату« — врати их Витор на малочашње обавештење — »заражљиви смо им постали. Нема лека за вирус деморализације који смо им сунули у душе. Ми га једни знамо — јединство!«

— Баш му га ти знаш! — промрси Троскот.

— Скроман сам човек, али јео бих сад (зевну

Пататока, да нечим испуни тишину што се неугодно напела после ове упадице. — Излишне! — помислили су многи) најнебескије јело на свету. Није ни скупо — узму се три кутлаче жгањаца од пројиног брашна; прелију се после уљем из кутије сардина, доста да се замасти а рибице — у крај тањира, па се то све или смеша с мамаљугом или — једна кашика поленте, мало сардинице. Једанпут сам то јео код неког друга из ложницице кад се венчавао. Е, људи...

— Другови, не говоримо о јелу — викну Бановић покривен до браде — не само због појачаног лучења киселине што нарочито наште разједа ткиво желуца, како је то тачно приметио искусни Праком, и не само зато што ствара гастритис, то јест чир, него и зато да не бисмо деморалисали једни друге.

Кавурић допуни и разјасни:

— Обашка идеалистички приклони које је начинио Пататока.

— Тачно! Идеалистички! — убаци се Бановић.

— Какви сад приклони? — зачуди се Пататока и издужи још више своју издужену кошчату главу четвороношца с једним јединим изразом угиснутим једном заувек и изложеном за свагда на тој глави да га носи кроз све животне прилике и неприлике: рекло би се — гуп, безосећајан, избуљено једнак себи. Замка! Јер је Пататока био и бистар, али и претерано емоционалан и необично ћудљив, па су те врлине или мане зауставиле јуче Слободана пред одлуком да га узме за помоћника. Данас већ не би био тако одлучан. Зашто? Што је гладан? Не. Доста му је таквих какав је и сâм: незадовољан собом. Пататока то последње није можда био. Незадовољан био је светом и свим осталим: само би мењао, да га пустиш, од зида би пратио ливаду, од цвећа — звездани ветар, од калодонта — виолине. Мењао би све, а да га питаш зашто — не зна, али не би престао.

Но ако је његова глава мршава, издужена, албиноидна, више налик на једну од серијских гасмаски о којима се почиње да пише по новинама, Бановићева

је црнпураста, округла, прежива, препокретљива. Па ипак, упркос том обиљу примаса, израза и несталности, он је, заиста увек једнак себи — несталожен, али уједначен — деловао упорно као принципијелност. Узред демантујући све лаватерштине и остале ломброзоидности, његова је изражајна несталност била начелна по сваку цену и вазда. Сад је сматрао да је дошао тренутак да објасни — било шта било — у чему је од стране Кавурића поменути идеалистички приклон.

— Рекао си: *најнебескије јело*, а шта то значи ако не прећутно признање да је небеско над земаљским? А шта је то ако не идеалистичка дуалистичка — дозволићеш — глупост?

— Ја сам о качамаку говорио, о поленти са сардинама, а то је нешто боговски добро, а не идеализам и шта ти ја знам. Ја сам радник и немој ти мени, знаш, те твоје бубице.

— Ето, видиш — заликова сад Кавурић — чули сте: *нешто боговски добро*, дакле, њему је нешто што је утврђено да не постоји — добро. Значи да му је оно што јесте — зло. Ту укључујем и нас, јер и ми постојимо.

— Не лупај јер ћу се увредити.

— Ти си доказани идеалистички дуалист.

— Ја? — плану Пататока и одиже ћебе.

— Узмимо да то и ниси свесно мислио — попусти Бановић место Кавурића за карику — чињеница је да, поред земних квалитета, претпостављаш, као и наши непријатељи, да постоје и надземни, небески. Али замислимо ли чак да си тај свој израз *небески*, то јест *најнебескији* употребио у преносном смислу, као метафору за неки супер-суперлатив, и у том случају, иако сâм не мислиш да јеси присталица неких идеалистичких магли и скретања, пасивно их трпиш, не смета ти што оне постоје код других, штавише, рачунаш с њиховим постојањем, употребљаваш их, служиш се њима. Место да водиш борбу против непри-

јатељских схватања, ти им идеш низ даку, наливаш воду на њихов млин и играш на њихову карту.

— Људи! — смири се Пататока — помахнигаоа обојица од глади!

— Одбијам гу инсинуацију с индигнацијом! — рече достојанствено Кавурић — само не дозвољавам да један друг употребљава реч боговски у условном значењу фантастично лепог. Мене, другови, бунџи Пататокина и не само његова равнодушност на скривено поповско значење појединих обичних фраза, против којих треба водити одлучну борбу, а не... Јер ко није сто посто на нашој страни, од базе до наградање, тај игра игру нашег непријатеља.

— Тамо — проговори Пататока и, трагично издужена израза лица, показа прстом ка дну собе — оставио сам јуче нешто за вас. Учините севап, тркните и поједите наврат-нанос гу килу робијашке лајне. Можда ћете зачепити.

— Нека! — рече поносито Бановић (поносито а без разлога). — И ја штрајкујем глабу! — додаде Кавурић.

— Иначе бисте. — Пататока се не снужди, оста исти, није се знало љути ли се или се шали. — Понуђено као почашћено. Постараћу се да вас после штрајка нахраним својом понудом.

— Доста о јелу! — подвикну на то Праком плетући своју шарену чаралу. Није му се свиђао ни тај начин разговора.

Сергије, звани Сер, шофер атлетских рамена, али размекшала тела обвијена у завоје, шалове и канице сала (већ према месту), но упркос томе главе видрастије хигре и ведре, намирне и почне да уверава своје креветске суседе да не воли више штрајкове глабу:

— Ништа не смршам. Кад је за прве робије кретао у прву, како го ови наши Крањци веле, »глагоуњу стауку« (а ово му је трећа робија и пети штрајк), имао је још илузија да ће смршати. Али 'оћеш! Такав сам вам по целом телу, мени ни батине много не

сметају, а гладовање ме, нећете ми веровати, али истина је, знају неки ту, чак и ујоји.

— Преишли пуг — јави се Венче — за девет дана добио је у просеку по 12 дека дневно.

— Можда једе скривено из рукава или Венче лаже!

— Испале му очи ако Венче лаже! — рече Сер — свеједно је мени, не јести или се напуцати пасуљчине посне, оне на уљу, пребранац што је зову, а да не говорим о пасуљу с пасирмом и ребарцима — стра'ота. Али горе од свега прија ми шолет. Нисте чули сигурно. Страобалана ствар.

И поче да прича како је његова жена, Рожасоњ је он зове, служила пре удаје код некаквих Јевреја што их у Бачкој Тополи зову Чифути, одакле је (Бачка Топола) и сама родом, Мађарица лакако и тако даље, у свему је она таква паприка и ватра, а Јевреја је врло разних врста, елем, та је његова Рожасоњ умела, кад је, дабоме, у ретке петке, било пара за то — да направи неки пасуљ, шолет, који је научила код оних Јевреја што, казао је, Чифути их зову, секта нека побожни, богати а ждрање цене, нако трговци, али добри неки, уплашени људи, да закину лично неће, мада краду као сви бакали, неки пасуљ, казао је, с три, четири врсте меса: суво и свеже гушчје, суво свињско и свеже и говеђе, оно масно, е, људи, није да се није набијао увек кад би га Рожасоњ скувала, набијао од танког црева до грла, него је као пас и мирисе по кујни жвакао кад би шерпу испразнио, полизао и сварно, а о тањирима да и не говори.

— Јер, другови моји, ја и празне тањире једем кад сам гладан. Свеједно мени јесу ли од плеха или од порцулана, само да је у њима нешто крвавица и љутих кобасица, шваргли и оних — не знам јесте ли их јели? еј, браћо Мађари, како зовете оне кобасице од свињских чварака и гершле? Шта да вам причам, ако си левом руком јео — леву, ако десном — десну шаку до лакта после да ижваћеш — тако то лудо мирише. Али ди ја то смем да причам кад Бане, Ка-

вура и Праком јединствено забрањују и притискују све до даске педала за свест.

— Куш, ви тамо! — арекну Праком пандурски а Бановић објасни: — Све као неће, а у ствари опет неки о јелу говоре! Ништа! Плагиће они то! Чир ће сви да добију! — Бановић је викао, али није дизао поглед са Рундашевог Увода у историјски материјализам, или Увода у дијалектички материјализам. Неки је увод био. И неки материјализам такође. Дигао је округлу збијену главу тек кад је петнаест минута касније дошао до једног места које му се учинило сумњивим, розистичким, бухаринистичким, али не усубујући се још да заузме одрешит став о томе, поче да виче на Сера да је он незналица, како може онако да двоструко грешити, и то у питању економије (трговац а поштен, и не експлоатише а краде — нелогично), и у питању социологије — Чифут је погрдан израз и нисмо ми фашисти...

Криво је Бановићу. Таман је решио да почне Рундаша да учи напамет, а сад ово сумњиво место. Можда и није, Баво га знао. Али после свог искуства с Розом, Бухарином и Витфогелом, више није луд да се залеће и учи напамет сто посто непроверене ствари. Није ни он мајмун да се залепи за прву zgodну тему, јер све што сија није револуционарно, то јест марксизам.

Слободан је дотле слушао та чаркања а онда — незапослен — поће од неких Бановићевих и Кавурићевих мисли и ставова чија му мравља озбиљност у тим очито смешним распрама није била јасна. Једини који нису хуморисали били су Кавурић и Бановић (чак је и Праком имао смисла за једну врсту хумора). Обојица су све схватили трагично и патетично озбиљно. Обичне разговоре, али и саме себе. Како се може бити такав? Не види ли свет, себе? Зар им се мисли, обучене већ у речи, пре но што изиђу из уста на уланцу, не погледају у огледало?

Замисли да је Кавурић. Не, Бановић.

Није то замислио, постао је.

Слично је то већ радио раније с некима од другова и, пошто би у себи једно време покушавао да мисли њихове познате мисли, бивали су му јаснији.

Сад је објект тог његовог уласка у туђе мисли био Бановић, човек врло крут и примитиван упркос чињеници да је био студент чисте филозофије.

Ништа — прихватио је Слободан његову последњу реч и продужио — проћи ће и тај штрајк и Коста ће им послати Кобина *Питања лењинизма*, а ту грешке нема, ствар је сто одсто сигурна и, кад то добије и научи, видеће Крајновић пошто кила марксизма, неће он држати сва знања у својим монополистичким рукама. Има да се демократизује то...

Угонуо у те присвојене а не своје, Бановићеве мисли, док је читао несигуран је ли Рундашев текст исправан или није, осетио је да су му се уста напунила пљувачком и, кад хтеде да је испљуне у марамицу, не набе је тамо где ју је аутоматски руком потражио, окрену се, али тад тек чу да недалеки разговор другова на суседном кревету тече о пасуљу и свињаријама и схвати да га је слушао пре но што је постао свестан да га слуша, да га је подсвесно прислушкивао са задовољством, да му се, уживајући у томе, уста и напунила пљувачком и тад му — долазећи однекуд с леђа, грину у тај осветљени ред мисли — други, који поремети онај, банувши с јачим фаровима, под чијим му сјајем би одједном јасно, као један и један два, да је подсвест конзервативна и реакционарна ствар (притајила се, курва, уживала у Серовим причама о пасуљетинама лучећи пљувачку као крава, уживала, сва укочена и без покрета, да не би алармирала свест, која је једина прогресивна, зна шта хоће, шта треба, шта ваља).

Отуд је онако страшно и подвикнуо на њих, да, али и на подсвест ухваћену на делу, на њену демаскирану буржујску природу. Буржујску, него...

Застане, питајући се: Ако је подсвест буржујска по природи (што је логично јер представља историјску, одбачену дакле, и превазиђену етапу свести, за-

творену већ у магацин *не-свести*), онда би било логично да сваки пролетер у поседу пролетерске свести има буржоаску подсвест, па и сâм Висарионович, сам Илч, сâм Маркс, као што би било логично да подсвест људи, чија је свест буржоаска, буде феудална.

То му се одмах учинило и привлачним (јер једноставно) и апсурдним (јер преупрошћено). Упркос уверљивости којом је постао илуминирани власник малочашњег сазнања о контрареволуционарној природи подсвести, увиђао је, сад са жалашћу развлашћеног, да је онај сазнајни сјај био привидан...

Можда је његова грешка само у оној накнадној серији премиса и закључака, можда је обасјање било исправно.

Оно је исправно, грешка је дошла после.

Обрадован, поче изнова. Понови: подсвест је реакционарна, свест је прогресивна.

Којешта. Свест буржуја није више прогресивна. Значи...

Значи, просто значи да је немогуће говорити о свести уопште, као ни о човеку уопште.

Постоји историјски човек и његова свест.

Историјски човек, једини човек данас, то је човек чија је свест антибуржоаска.

Па је онда логично и да његова антибуржоаска свест живи у противречном загрљају, у негативској симбиози с антипролетерском подсвешћу...

Из игре се искључују буржујска свест и подсвест. Они нису више историјске категорије.

Историјски гледан, буржуј није више човек.

Чинило му се да је све ово додде у реду. Али ипак није био сасвим сигуран да то тако баш јесте. Је ли у реду? — питао се узнемирен јер се није усубивао ништа од тога ни да потврди ни да порекне.

Можда је то зато што ја...

Опег груну с леђа ново осветљење мисли уланчаних у тврда ред узрока и последица.

Било му је сад тек јасно... Грешка је у томе

што он даје свести час уско политичко, час оно најшире значење. То ради зато што свет у класно-политичком значењу нема подсвести; та је свест функција друштвено-производне ситуације, несубјективних нагона, емоција, жеља, не оне филозофски и психолошки појмљене свести, оне што је у спору са подсвешћу. Али будући у спору с њом, регресивном, тај регрес може бити врло релативан и у сваком случају неполитички. У сваком? Шта није сводљиво на политику? Значи?

У глави му се мутило. Има ли неполитичке регресивности?

Криминалци! — помисли иза прозора и потиљка, и њему, обасјаном опет на трен, поново је све било јасно. — Убити, украсти, то је свакако регресивно, то је израз подсвесних опсесија што преплављују свест на тренутак-два (довољно да се учини злочин...)

Хтеде већ да рекне у мислима...

...али недовољно да се постане буржуј!

...но заустави се на време, осећајући да би тај закључак отворио нови бездан незатворених питања. Он их није волео. Обрато, за себе би могао рећи да га исувише узнемирују, не допуштајући му да се, чисте савести и душе, ода акцији.

То је! — помисли, као да је то коначно решење питања од којих је пошао. — То је. Треба се умети ограничити на практичне мисли, на затворене формуле које засвођују мисли, не дају им да се распрше, губе, тумарају на све стране. Смирити њих треба, концентрисати, учинити делотворним. Само тако...

Био је већ задовољан, већ срећан што је нагазио на праве трагове претходника у снегу целцу, на трагове у које је његова мисао требало да спушта своје стопе, на праву стазу хтео је рећи, кад помисли:

Ако је све сводљиво на политику, онда су то и она ужа и она шира свест, па је онда могуће и оно што му се чинило немогуће, то јест могуће је рећи и да класна свест, као посебан случај шире схваћене

свести уопште, има посредно своју подсвест. А та подсвест што гони борца који је свесно (у ужем смислу свести) ступио у штрајк глађу и свесно хоће да на том путу истраје, упркос свим отпорима пред тешкоћама гладовања, та подсвест, јављајући се као адвокат тих отпора, бранећи уско, индивидуално, а не класно схваћене нагоне одржања, она објективно стаје на страну буржоазије, то јест Управе.

То! — ликовоао је у себи. — То! Објективно, по учинку, то подсвесно, биолошко и субјективно могу да се стопе с буржујским у одређеним угрожавајућим условима.

Истовремено је продужавао:

Та подсвест коју свако од нас има, па и Коба, Илич или сам Мор, потенцијална је агентура буржоазије у нама: кад год тело, да не каже човек (зашто да то не каже?), под притиском невоља, добро, кад год човек дође у једну од крајњих ситуација и спор се пред доношењем судбоносне одређујуће одлуке отвори (издати или не издати под батинама, на мукима глади, жеђи, страха, зевње), подсвест, заступајући интересе органског одржања заједно с рефлексима, гласаће против става воље и свести, биће објективно, дакле, на страни оних који траже да се изда или напусти штрајк.

Биће — можда. Не мора увек да буде.

Кад не мора? Кад се, на пример, успе да раскринка објективно значење такве злоупотребе и подсвест, обасјана радом свести, одбије да служи непријатељу, ућутка саму себе.

Уз та сва тек сад наћена тумачења није било, значи, погрешно помислити оно што је прво помислио кад је, упротрљајући ствари из потребе да буду бритке као ударна игла на пушци, помислио да је подсвест буржоаска. Она није то. Њена се позиција у крајњој линији идентификује с непријатељевом мада не полази од истих премиса. Штавише, логика подсвести, нагона, рефлекса, страсти најчешће ће се служити антибуржоаским аргументима (случај Бра-

тка, који, у жељи да покрету сачува кадрове пале у ропство, неће да ризикује и уће ни у једну борбу у неједнаким условима, какви су они који стварно дају несразмерно мање шанси робијашу, чије је једино оружје воља и свест и једино оруђе сопствено голо тело, а бескрајно више Управи, која, наоружана, бездушна и сурова, уме да се оглуши о све крике и шкрипте затвореника, равнодушна на њих, не видећи у њему човека, несолидарна с њим, али ни са собом, уколико и њу чине људи, а чине је).

Смирен, исцрпљен, Бановић се завали у јастук и Слободан заспа с осећањем да се ослободио једног начина постојања који не би волео да буде његов још једном.

Око подне Слободана пробуде интензивни, непријатни мириси. Отвори очи јер му се чинило да су ти мириси људског усмрделог тела праћени цијуком ножева што се заривају у хрскавичаво, недокувано нешто, и чуо је како помоћници кувара то изрезано на комаде, полупресно нешто, савлађујући му жаунарави и жилави отпор, набијају на дуге чачкалице и припремају шиљке.

Та слика, у коју није био сигуран, натера га да се уплашено расани, још увек Бановић, још увек уплашен сликама стварног противречног света, сликама довољно наметљивим да му поремете његове замишљене дотле конкретне и помирене слике.

— Нисам хтео да те пробудим — рече му Витор — али штрајкашки комитет је поново заседавао и затражио да се, за сваки случај, одмах подели материјал.

— Ух, богаму! — јекну из Слободана, који је, независно од те жеке, већ био скочио, обукао се, осетио да му се на тренутак замагло, али је следећег часа одјуррио. На посао.

Киш је, наслоњен леђима на врата, откопчао каиш и нараменицу своје протезе, протрљао румени

патрљак, дигао полако кружни картонски поклопчић и почео да ставља материјал који му је Слободан пружио у фино израћену дубоку шупљину што је досезала до дна дрвеног дела »ноге«. Писма која му је давао, Слободан је једно по једно читао, трудећи се да их запамти: био је то део најстроже архиве, скоро целокупна кореспонденција с *Пољем*. Није се уздржао да се не насмеши прочитавши поново текст писма, познат Братку и осталима из Какома, писма на основу ког је Витор и извео ону мистификацију којој су братковци насели непосредно пре гласања. »У случају да из било којих разлога« — писало је *Поље* — »због вас или због нас дође до прекида везе, ви нам се, у крајњем случају, јавите преко Мутка једним или другим хемијским мастилом. Место *драги браниоче*, ставите само *много цењени браниоче*, а у тексту употребите бар једанпут *ревизија процеса*. Веза ће на тај начин бити успостављена с ваше стране. Ми ћемо, пак, док се пакети буду могли слаати, у једном од пакетаћи хигијенског папира, почев од 31. листића па надаље, брашном разблаженим у води (отварање разблаженим јодом) јављати своје инструкције.«

— Да се уногнем? — упита Ласло. Слободан не одговори одмах. Тек после шапну:

— Не! Још ово.

Ласло није први пут осећао да је његова нога важнија од којечага и да је он, такав, драгоценији од многих и многих другова који мисле да сигурно стоје на земљи јер су сачували обе ноге. Па је стрпљиво, једноног, ослањајући се на штап, чекао да Слободан заврши читање и тог материјала, сећајући се оног мутног фебруара 1919. кад је покушао да у спринту претигне камион војника, ни због чега, него онако, од младости и беса (да истући сувишак снаге), и кад је, оклизнувши се, пао тачно под задње точкове. Кретенски. А био је члан јуришне групе омладине. У теретњаку — његови другови, црвени војници, а нога — изгубљена ни у рагу, ни на раду.

Никад не би жалио за њом да су му је бели

откинули. Лекар му је у болници ампутирао до кука. Касније је дознао — без потребе. Лекар је неискусан био, млад. Утеха што није тешила све док није дознао, пре неколико година, кад је у Хоргошу, где је отворио дрогерију а у ствари био карика у ланцу специјалног канала за курире Интернационале и оне из такозване Друге линије, да је онај лекар постао министар здравља у Пешти. Је ли био тиме освећен? Не. Али инвалид спорта, могао је да се претвори у инвалида револуције, истина мимо неке редоследне логике. На питања о ноzi, одговарао је дотле врло неодређено и не негачно: »За време револуције Беле Куна«. Сад ће рећи прецизно: »Ампутирао ми је садашњи члан хортијевског кабинета«. То није мењало чињенице, а ипак, мењало је, мешало их је дотле да једне ноћи, не одолевши себи, написа псовачко писмо белом диверзанту и шпијуну доктору Леринцу, члану једне од филофашистичких мађарских влада. Које је спалио остајући довољно конспиративан и у највећем узбуђењу. Али тим је непосланим, али написаним и спаљеним писмом олакшао себи. Јер се таложно на дну њега неки ванумни срам. Дрвена нога. Неспособност за прави рад правог илегалца. Осуда да се активност сведе на пасивност јавке и пасивност поштанског сандучета и живи изоловано од маса. И то он, који је почео своју активност као агитатор и јуришлија! Он који је пре револуције тренирао у лакоатлетској секцији Ференцвароша и био, после седам месеци рада, омладински шампион клуба, он коме су тренери прорицали блиставу средње-пруташку каријеру.

Ни кад се оженио Гизелом, текстилном радницом, тихом, нелепом, али милом женицом која га је волела на свој мало плачан и предан начин, угађајући му и поштујући га (јер је њој, ћутљивој, једино и испричао да је ногу изгубио у борби против белих, у једном јуришу на кућу у којој су се били забарикадирали), ни онда није престао стицај прокаженог, безногог, ружног, ћелавог, фриџер Ласла, с носем као

млади ружичасти кромпирић, с пламеним, густим крзном на грудима (као да му је сва некад густа коса с темена пала на прса и леђа и ту пустила корене). Но тек откад је пре три године Коста дошао на помисао да му изврти горњи, шири део протезе, а касније и доњи, ужи, тек отада му се вратило достојанство. И није да оно није расло и због тога што су Костини и Ласлови (а сад Слободанови и његови) одласци у клозет морали да се врше на очиглед свих и јавно легендирају пред осталима причом о инјекцијама које Ласло тобоже даје Кости, а сад и Слободану, него и зато што је било очито да нико у ту причу не верује а ником не пада на памет да пита или, саклони! зафркава, јер се тајне ту ипак поштују, па се, захваљујући томе поштује и његова дрвена нога, тај његов до пре неке године петнаестолетни срам и стид.

Крајновић је на Виторово питање изјавио да ће, што се њега тиче, моћи да држи предавања све до десетог дана, само нека је ува вољног да га чује, уколико га могне да чује од те хуке ветра. Он ионако пати од логореје и ништа му не пада лакше од причања. Решено је да после предавања (слободна тема) одговара на питања. Она му се могу постављати писмено и усмено.

Била је то новина. Прошлог штрајка нико није помислио на ту врсту разоноде. Па кад већ постоји Крајновић, та суперенциклопедија на две танке ноге, зашто се не би људи разонодили организованијим листањем по том свезнању?

Али кошава је одиста решила да не поустане. И није, Дувала је даноноћно на онај свој начин: захуче се и таман помислиш: однесе све! а она престане. Трен-два, па опет. Кад је јутрос погледао кроз прозор видик на самице и машинхауз, над којим је димило, чинили су се нестварно бистри, заковани у лед од димњака окртелог до притки у дворишту, с оним њиховим чалмама од саргије што би се, од једног ударца Пнеуматика, преломиле као трула дашчица.

Око три сата су се и почели дизати са кревета они из горњег дела собе и кретати према дну. Отрнути ћебадима (сви сад зимоморнији но иначе), они су ускоро заузели сва места на клупама, где се сместило мање људи но јуче (али зато их се више сабило у густу масу што је плазматично дисала и пуштала пару), тамо где су се понеки обучени другови увалили и у туђе постеље крај домаћина, који се, не патећи од хигијеничарских предрасуда, померао у крај: топлије је утроје и учетворо под истим ћебетом.

Чим је откуцао последњи удар на црквеном сату, Крајновић је, седећи чело стола на једном од сањуачића пренетих из умиваљке, почео да говори врло инспирисано и дискретно алузивно о Марксу и Париској комуну. (Опширне његове тезе су благовремено послане у двојку и тројку тамошњим предавачким центрима.) Смисао: иако је Маркс сматрао руководство комунара незрелим, инфицираним бланкизмом и бакуњинизмом, иако је сматрао објективну ситуацију крајње безизгледном за потхват који би рачунао на озбиљнији успех, иако је до последњег часа био одлучан противник политичке акције у оним неприликама, од тренутка кад је борба за Комуњу отпочела, па све до краја кад је у пролетерској крви угушена, а и после, Мор је свим силама подупирао борбу Париске комуне, идентификовао се с њом и њенима, био исто што она и они.

— Лепо си говорио! — рече му Есингер сузних очију од узбуђења.

Венче је стајао уз Крајновића, исто захвалан за тоfino и паметно предавање (добродошло братковцима а и Троскоту, како то после објасни Есингер), али на ту Есингерову реч, *лепо*, утону опет у сањарије. Облапорне свакако. Али не стиже ништа да рекне, почеше да пристижу савијене цедуљице с питањима. Витор их је узимао, отварао, читао, али по изразу његовог сад врло закључаног лица, упркос осмеху, није се могло да закључи ништа. Па ништа ни онда кад Троскот устаде и рече да он своје питање хоће да

усмено постави, јер њега занима само да ли му предавач уме нешто да каже о држању добрих комуниста пред класним непријатељем.

Дотле неодређен, Крајновићев се осмех не следи, али поста друкчији — одбојан, резак, оштар, дрзак. Не само његов. Многи радознали погледи престали су да то буду. Многи осмехи, већ пошани залепршали, зауставили су се и напречац, ишчилели са одрвених лица. Срца су само лупала слугећи неко безимено зло. Шта значи то питање? На кога је хитнут тај камен? Колико се зна, а зна се све, Крајновић није никог одао, али зашто се онда следио кад му нико досад није никад ништа замерио. Напротив.

Многи братковци, који Крајновића нису трпели не само зато што није био њихов него из истих оних разлога због којих га нису волели ни понеки виторовци: расејан, непрактичан, необазрив, све руши, воли да зафркава, уображен, друкчији је од свих, прави евентуалац, из сто још све таквих неких инфериористичких приговора који се јавно могу да изрекну без опасности да доведу у питање интегритет оног који их саопштава, али и ти многи, братковци или не, осећали су се сад нелагодно, неки су се чак ћутили увређени јер ипак, нема то смисла, на крају крајева Крајновић је добар друг, огромно зна, вреди им свима бескрајно, без њега робија никад не би постала универзитет који јесте, он је једна од највећих глава у Коминтерни, и ако се почне с таквим питањима, ко ће од другова који су прошли муке и поднели батине остати читав ту или ма где на свету!

Изгледа, ипак, да се питањем упућеним Крајновићу пуцало на другог. Крајновић поче да одговара врло прибрано, у тишини коју није реметила ни пара из ноздрва. (Ни она није димила више као досад. Пресахла је.)

— Оно што бих ти ја могао одговорити, могао би и ма ко ту, па и ти сам. Откад је класних борби, сви који су икад ступили на њене стазе знају да се у суштини добро држање револуционара своди увек

на исто и увек на једно. Терор је терор и смисао ћутања пред класним остаје једнак: »Не одати«. Кроз векове се мењала и, тако рећи, усавршавала средства притисака вршених у циљу извлачења признања. Према средствима која су употребљавали римски мучитељи хришћана, да не говорим о онима целата у служби кинеских царева, воловске жиле и пендречи којима батинаши ове земље покушавају да изнуде наша признања не изгледају ништа нежније, али у својој не мањој грубости, лишени су фантазије. Не знам је ли ко читао писмо Плинија Старијег упућено Титу Веспасијану, у коме римски природњак каже како мисли да је »у данашње време срамота тражити да се они (мислио је на хришћане) одричу на тргу јавно свог уверења«. Па ипак, однос терора и свести представља управну сразмеру, пораст једног члана тог спрега истискује повећање другог.

Али Крајновића прекиде на том баш месту Праком, строг и неумољиво суров у осећању себе као извршиоца правде:

— Не хвали ми ту оне побожњаке и језуите, него причај радије како се твој Вигор држао недостојно комунисте пред класним, а ту нам се наметнуо за секретара захваљујући којекаквим куротресинама и луцпрадама вахабитским који с пролетаријатом немају ништа заједничко.

Слободан пређе брзо очима преко свих лица: запрепашћених и не. Па да, Праком је у ствари неодмечен и неозбиљан. Сви то знају.

Вигор се на то поче да диже полако с клупе на којој је седео, ни блед, ни црвен, ни узбуђен, ни неузбуђен, обичан, најобичнији, свакодневан; у руци је држао десетак папирића; уздахнуо је, дигао главу и, жагрећи очима, остао неколико тренутака непомичан на нишану свих погледа: не толико непријатељских, не толико полузлурадних, пре радозналих, али и пријатељски забринутих, па зато баш узнемиренних и уплашених да он, јаростан какав је сад — било им је јасно да друкчији не може бити — не каже нешто

што ће у овој непотребно напетог ситуацији онемогућити можда борбену пловидбу овим бродом, на који је, лукавством и вештином, али и личном незаинтересованошћу, успео да укрца све. Слободан се ипак бојао да ће се тај брод (који је, ето, развио очекивана једра помирења: јединство акције; али који је, судећи на основу којег другог, не само овог што се тренутно догађало, открио већ на заокрету првог дана у други да се групе нису демобилисале, да се наставила трвења, продужила гложења око крме коју је свако повлачио на своју страну, сматрајући да он само зна исправни и спасоносни курс) располутити пре но што стигне до циља и победе и да би Витор, о чијем се фантастичном држању на полицији досад причало с дивљењем и који није још био ни за шта недостојно окривљен ни од кога (сем сад, и то први пут, из Пракомових уста) (али Праком је успаљеник, претеран, неозбиљан) (нико не узима срцу његове речи) (нико се не диже да њему одговори, ни Лазница Подсвест), боље учинио да не одговара на то Троскогово у ствари питање, него, кад се већ ди-гао да говори, онда нека скрене пажњу друговима само на катастрофу у коју се срља настави ли се овако. Али Слободан је знао Витора: разјаренко, он ће почети опасно да уједа и заједа, а Троскот није Братко; језичав је и опор, а способнији да се контролише од Витора; Троскот ће враћати уједе док се обојица не сруше искрваљени и потпуно уништена угледа. Неко би требало да устане сад и не дозволи Витору да говори.

Устаде, на срећу, Крајновић (Слободан и многи други осете истинско олакшање):

— Нисам био члан комисије која испитује држања пред класним — рече споро, акцентујући сваку, не сувише гласно, али зато више чекићем ударену но изговорену реч — али памтим да је кроз јединице прошла одлука тог форума, у ком су се налазили Есингер, Коста и Братко. Гласила је: »Изванредно држање Витора Петровића пред класним пример је

који ће нас инспирисати, иако га је, у његовој изузетности, скоро немогуће следити«. Та одлука наше комисије донета је уз сагласност Поља. Двојица чланова комисије налазе се ту. И могу да потврде јесам ли репродуковао тачно текст. Уосталом, сигуран сам да је сачуван у архиви.

— Тачно! — оте се Есингеру.

— Изванредно држање! — заустави Троскот Братка, који с места потврди једним: »Тачно је« и хтеде да се дигне, али, притиснут руком, оста седећи. — Па ту комисију — настави Троскот — треба најурити из Партије. *Изванредно држање?* С чијих позиција *изванредно?* С полицијских? Витор је пактирао с Главњачом, обећао је батинашима да ће побити Цека. И то да буде »изванредно држање«?

— Је ли кога провалио? — упита Братко не дижући се с клупе, иако га Троскот није више задржавао (Слободан је хтео да пољуби Братка зато што је он, Виторов противник, узео реч да одбрани невино оптуженог) (о томе се радило). — Ухапшен је — продужи Братко мирно и зачудо неразликовано као обично — као члан Окружног комитета, при покушају да повеже остатке једне разбијене рејонске организације; ништа није признао; штавише, успео је, после првих серија пендрека и бикача, да убеди полицајце да је последњи комунист у Београду, да је организација разбијена и распршена приликом недавне велике провале и да је оно неколико псеудоруководилаца у Бечу немоћно да ишта уради. Говорећи то, он је понављао оно што се писало тад по новинама. У почетку је, причајући те глупости, хтео да просто зачикава полицајце размазујући им лице њиховим апсурдним свињаријама. Такав какав је ту, такав какав га ми ту сви знамо, такав је био и на Петом спрату. Зафркавао је оне будале. (У вези с тим: тамо је то имало смисла, овде га нема, овде је онакво његово понашање недозвољено, јер ми нисмо оне будале.) Али другу Витору није промакао да је њима, професионално заглауљеним сопственом пропагандом, лакше

да поверују да их он не лаже него да су њихове приче обична измишљотина. Трећег им је дана зато и рскао да се и сам уверио да од револуције нема ништа и да је спреман да оде у Беч и ликвидира оно неколико преосталих усижаних глава. Утврђено је и проверено, а и сам нам је све тако и био испричао: агенти му нису сви поверовали. Међутим, шеф Главњаче и неки подшефови јесу. Показали су, штавише, и интереса за једну такву авантуру, убрзо били чак спремни да га наоружају и пошаљу »на задатак« (уверени да тиме дижу на »виши ниво« своје методе, у складу с недавним циркуларним писмом министра унутрашњих, који им је оштро замерио *примитивност и наивност*) (комисија је располагала преписом тог циркуларног писма). Да, све је било уређено и већ је Витор Пегровић био заспао на каучу у студију шефа полиције, у новом оделу, с револвером и пасошем у џепу, спреман да отпутује јутарњим возом, кад га је пробудио ударац у леђа.

Једна нова група се током ноћи провалила. Ухваћен приликом дељења летака, један је млади, недовољно проверени друг проговорио после првог шамара, одао ћелију, вишу везу. Да није дошло до тога, »игрица« коју је Витор био наместио батинашима засмејавала би месецима и годинама људе ове земље и сигурно удивала храбрости многима који још верују у свемоћ и свудаприсутност полиције и њених њушкала.

»Диги се, последњи комунисто!« — ударили су Витора те ноћи ногом у леђа и тако га пробудили.

Батине које је добио, сад уз директно учешће упаниченог шефа, биле су дивљије но оне уобичајене у систему Главњаче; скоро изиграни, агенти су искаљивали сад свој страх и бес пред тим гадом који им замагло није измакао из шака. Светили се за сопствену глупост. Али док га је шеф власторучно обрађивао воловском жилом, ударајући немилице с још двојицом који су га такође тукли, друг Витор је имао толико присуство духа да настави да користи у добре сврхе њи-

хову глупост. Ми га знамо: упоран је, и ако нешто науми и одлучи, нико и ништа га не може скренути с правца којим је пошао. Стао је да пушта узвике задовољства, све саме »охохох«, »тако, тааако«, и »ооох, мало више лево; лево, кажем вам« и »гу түүү, түүүүү«, мада је, очито, морао да савлада и болове и јауке да би тако говорио место да урла и јауче. Али био је дошао до закључка да су батинаши глупи и наумио да изигра будале. Разјарени, агенти нису прва обраћали пажњу на његова стењања, али, не чујући уобичајене јауке, као воденичари што заглужну кад коло престане да се врти, учинило им се ваљда да нешто није у реду, па тек кад су начуљили уши, разабрали су његове уздахе и стењања, врло слична онима која изазивају љубавна задовољства. Прво је шеф то закључио, затим и она два друга полицајца. Застали су збуњени. Престали су да га тучу, још увек несигурни »не ради ли их опет то звере комунистичко, та мангупчина«. Витор је стењао и даље, не говорећи ништа. И кад је, упитан шта му је, прво одговорио као збуњено и брзо: »Ништа, ништа«, па онда, стидећи се као, замолио их да наставе, шефу је *синило*. »Да ниси ти, наказо једна, мазохист?« упитао га, а Витор, можете мислити, прва није то хтео никако да призна: »Не, не, не, ди ја«, а после, на њихово све жешће наваљивање, признао је, као бајаги, бранећи се невешто: »Не, нисам. Нисам помињлао да јесам, први пут ми се дешава тако што, али...«, и сâм се као чудно задовољству што осећа док га тучу, па их моли нека наставе. Шеф је на то скочио, замахнуо бикачом, али се предомислио. Штавише, зауставио је агента који се такође спремио да га ошине: »Не! Нећемо се ми килавити да бисмо правили мило једној лажљивој комунистичкој свињи«. Пустили га. Презирали га, мрзели, убили би га, али нису хтели да испадну будале и *праве мило* оном типу од Витора Петровића. Он им се, у себи, дабоме, невидљиво смејао и, како воли, ми то на жалост такође знамо, да сваку ситуацију гони, непотребно понекад, до бесмисленог краја, он их је стао да доводи до беса, да их изазива,

да им креше истине какве ни од ког нису чули и више неће ни чути да им псује све на камару, од попа министра до жена, мајки и сестара, али они, полицијоти, »нису се давали превеслаги«, сва та вребања, тумачили су, долазе отуд што то звере од комунисте хоће да их нагна да га туку и да њему, мазохисти, веровају су, тиме учине мило. Али нису они комунистичке курве да се ту подастиру његовим уживањима. А јок, неће они муфте да се килаве да би њега задовољавали. И нека он само псује и грди, нека их удара ногом у цеванице и у стражњицу — Витор је и то радио: ухапшен и везан, усред Главњаче, дотерао је у својој неукротивој дрскости сâм да удара батинаше — они ће и то поднети, али бојећи га се као бавола, неће дозволити да их, замало намагарчене, поново намагарчи и сруши опет на кумст. Нека, нису они будале, знају они шта је мазохизам.

Стављајући све на коцку, друг Витор Петровић је успео оно што ником у сличним неприликама није успело и неће успети: да направи полицији такву гракалицу да она, од врха до доле, чак и кад би још једном посумњала да је изиграна, не би смела, парализана, да учини ниједан од уобичајених покрета. Толики је њен био страх да не испадне насамаренија но што је насамарена. Батинаши су, укроћени, спуштали већ дигнуту руку, већ замахнути пендрек. Једва су дочекали час да га предаду истражном судији.

Прво што је друг Витор Петровић урадио кад је предат суду било је да исприча иследнику како је прешао полицајце и том причом тако уплашио иследника да не буде и сам прећен да је бележио све што му је неукроћени Витор говорио, апсурде и глупости, хвалисања и очите измишљотине. Сав тај материјал, али и друга сведочанства која је имало *Поље* у вези са његовим држањем, навело нас је, *Поље* и нас ту — на заједнички став.

Братко је индигнирано погледао и у Витора и у Троскота. У овог зато што га је својом оптужбом

Витора натерао да све то каже, у оног што је због глупости овог морао да јавно изговори пуну истину. На своју штету, против својих интереса, али у складу са својом браковском савешћу револуционара. Хтео је зато да на крају рекне: »Витор не би никад био голико поштен да тако одбрани мене од лажних оптужби«, али без обзира што би то било хвалисање против којег Братко не би ништа имао, не стиже да заврши како је хтео, јер га неко прекину, чим заврши, повиком:

— Све је то полицијска подвала! Доле полицијски најамник! Доле убица чланова Цека!

Ко је то викнуо? Јернеј? Зар он?

Витор устаде шкрто, скраћено насмешен овог пута, промукла гласа, уташених очију:

— Нећу да одговарам оном зелембаћу ком се цеди још роса испод носа. Али нека Троскот каже да ли се за време свих месеци које је провео код мене на стану и храни икад осетио угрожен? И да ли је полиција после мог хапшења сазнала ништа о том његовом подстанарству или ма о чему што он зна да сам знао? Можда је глупо постављати ту врсту питања. Не осећам никакву потребу да се браним. Ја нападам тим питањем. Па зато баш и захтевам да ми Троскот одговара.

Изгледао је горе но да се брани. Несхватљиво узнемирен, уплашен чак. Али свих се осамдесет парци очију окренуло Троскоту.

— Не! — рече Троскот узмићући, али још увек тврда и непријатан у нечем што се није толико налазило у његовим речима а што је ипак избијало из њих — ја не тврдим да је он полицајац. Све што могу рећи то је да су ми раније још неки другови скренули пажњу на Виторово држање на полицији које да није било у реду. Ништа не знам о материјалима које је изнео друг из комисије. Друг Братко, зар не? Кад је Витор био ухапшен, ја се нисам налазио у Београду. Тачно је да сам, по првом свом повратку из иностранства, становао код њега. С преки

дима, око осам месеци. Али то су приватне ствари. И за њега и његову другарицу везују ме најлепша осећања. Морам јавно да изјавим да ме је он и увео у покрет. Он ми је остао и био најбољи пријатељ. Ја њега волим. Хоћу да ми верујете, ја ништа немам лично против њега. Ако је неко досад чуо из мојих уста ишта лоше о њему, нека устане. Дајем вам реч, ја до краја своје робије нећу уста да отворим ако је тако што тачно. Али, другови, ово што смо заједно чули, оставило ме збуњеног. Како? — питам се сад пред вама — како су, знајући све ово што нам је Братко тако објективистички изнео, а што сам ја први пут малочас заједно с вама стрпљиво чуо, како су три комуниста могла да дођу до закључка о *изванредном и примерном држању*, то се ја питам. Или не говоримо истим језиком, или не мислимо исто о важним стварима и, онда, нисмо исто. Ја сам црвенео све време док је Братко, у свом поштењу, без иједне друге врлине, износио све оне неподошштине, оне циркусанерске атракције и куплерајске приче. Па то је гнусно. Један комуниста да се у страху од батина сроза дотле да пактира с полицијом, пристајем, нека је то глума и изигравање, у реду, па шта? и ја сам се налазио у то време у некаквој емиграцији, па и ја спадам у делић оне *шаке јада* коју је он обећао да ће убити. То је мени, другови, мислили ви шта хоћете, једна посебна врста издајства, не мање издајничка и провалантска од ма које друге врсте. Није једино зло што се може учинити покрету само проваљивање друга. То јесте издаја. Али ја вам кажем, не мање је издајство не држати се достојанствено пред класним. Изишли смо ми из стања кад смо се могли чинити себи самима сектом аскета и успавеника. Прошла су и времена романтике. Иза сваког нашег друга — тога треба да смо сви свесни — стоји најмоћнија сила на свету. Нисмо ми више тикве без корена, ми страшну и силну свепролетерску отаџбину имамо. Ми не смемо заборавити ко смо, ни ко је с нама. Војници смо једног бескрајног фронта, у је-

дној бескрајно компликованој борби, и кад почну да нас непријатељи класе и отаџбине муче и киње, треба да смо свесни да борба не престаје нашим хапшењем, да се она наставља без обзира шта ће се нашем малом и милом, рецимо, телу да деси; свесни, такође, да ми својим достојанством пред класним има да наставимо борбу, у промењеним, истина, условима, али да је суштински непромењену има да продужујемо док у нама има и капи живота. Сваки од нас за све време тортура треба да мисли само: ја сам црвеноармејац, ја сам представник своје совјетске отаџбине; везан и окован, згажен и пољуван, нико од нас не сме ниједног часа да заборави да су милиони слободних красноармејаца наоружани најубојитијим совјетским оружјем. Оно што ухапшеног нашег друга ваља да држи усправним и поносним није винтовка и није пулемјот максим. У бојевом строју свест што га држи није мање бричка и убитачна но што је оружје добрих другова, достојних да себе сматрају првеним војницима. Та свест му остаје увек. Треба ло би бар да му остане. И сад вас ја питам, хоће ли се красноармејац, прави борац, наоружан убојитим оружјем класне свести, хоће ли се срозати на то да прича с агентима, да их гладни низ длаку, да ласка њиховим глупостима, да се приговљајује њиховом поганом непријатељском, вражјем укусу? Шта друг треба да чини? Он треба да својом ћуњом разоружава једног по једног непријатеља, да их деморалише и увери да ништа, ни бол ни крв, не могу да савладају једног комунисту који ће им, везан и посран, крвав и никакав, својим презривим достојанством избацили бикаче из руку. Тако. А шта је урадио мој самиј душчиј пријатељ, шта је урадио вац Виктор? Он се издавао за маза... како оно рече?... мазахисту, посувраћеног некаквог болесника и патоложника. Зар ће један такав да деморалише непријатеља? Зар је мазохизам исто што и некомпромисно, поносито, морално надмоћно држање једног борца за свету ствар пролетаријата, за ослободилачку ствар

наше једине отаџбине? Допустити батинашким гадурама да мисле да смо веће гадуре од њих, зар то да буде пример изванредног држања? Неко је ту, другови, сишао с ума, или се тај неко никад није ни винуо до висине памети. Ја сам згрожен и згађен. То је све што сам засад хтео да кажем.

Крајновић задржа Витора, који је устао блед, избезумљених, несигурних погледа: »Молим те«, чуло се: »Ми ћемо му то објаснити. Молим те, ћути. Не говори, Виторе. У штрајку смо!«

Чудновато је било да је Витору тај шепат био довољан да одустане од оног што је наурио да каже, сигурно каже нешто страшно и непоправљиво на рачун Троскота. Шта га је то задржало од експлозије на чијем се прагу очито налазио? Сазнање да смо у штрајку? Само то? Или још нешто што нико није схватао?

Пагагока се јави и искашља пре но што отпоче да прича како би рекао само да је врло гладан, јер је то да је гладан једино што би тренутно било нормално да осећа и каже, кад би имао угисак да Троскот исправно закључује, без обзира што је врло убедљиво говорио. *Држање* које је Троскот хвалио и ми хвалимо. Али људи су различити, и сви не тумаче све на исти начин. Он, Пагагока, ухапшен је три месеца после Витора, кад је Витор већ био на суду. Ухватили су га на делу с летком и, јасно, пребили га као кучку. Али жели да каже друго: полицајци су му стално набијали Витора на нос: »Он нам је подвалио, али ти нећеш«, и удри. Док није доведен ту, у Базу, друго и није знао о Витору сем да су се они тамо у Главњачи страшно бојали Витора и да су се избезумљивали кад би га се сетили: хватала их је просто паника. О њему су употребљавали речи као: звер, лукава лисица, вампир и слично, што не значи да су му се дивили. Исто и последни судија, и он се још тресао од страха кад год би помислио на њега, Витора. То је све. Тако то стоји с држањем друга Витора: према свецу се он држао, и то је добро. Ми

смо, комунисти, људи који ценимо резултате. А све што се може рећи о резултатима Виторовог држања, то је да је полиција убрзо сазнала од иследника да није имала пред собом мазохисту, него комунисту који је био лукавији и мудрији од ње целе и сâм спретнији и надмоћнији од свих батинаша скупа.

Диже се и Лазица Подсвест. Он је ухапшен у провинцији, што кажу, фабрика вагона, Краљево. Због истог летка због ког и Патотока. Пошто се накупило било већ доста другова, нарочито скојеваца, све из разних места, срески их је начелник послао препоручено у Београд, где им је Широкоплави, онако одмах на улазу у Главњачу, свима мајку комунистичку, а он, Лазица, Широкоплавог је у подсвест свешћу, тако да је тад мислио да се неки делови тела другим речима зову, нек се другови не смеју, нису ни они сви све знали чим су из матере изишли, неће да прича ако наставе да се смеју! добро, ударио га је, дакле, главом у трбух, ето, опет се смеју, бава их све не однео, Крајновића може, чинило му се да је глава свест а трбух подсвест, лупно га је, дакле, и Широкоплави је тако полетео и одлетео до зида, где се срушио, али после се дигао и с још двојницом навалио на њега, једног самог и једног Лазара, па удри удри, да запамти он, Лазар, мало да није он Витор, који им је свима комуњарама завртео главу и попио мозак, али га мајци неће више ниједна комуњара да се усуди да удара или да подваљује, па убиј бога у Лазару, шта да прича, сви знају како они бију а комунисти трпе и ћуће. То је само хтео да каже. Судићи по здравој памети, рекао би још да их је све батинаше Виторов пример деморалисао, што каже Троскот, јер не сме се заборавити једно које је истакао већ Пагагока — не деморалише сваког исто. Витор је нашао тачно оно држање које деморалише краљевске великосрпске батинаше, који се више боје да их неко, као људе Србе, не преради и не пређе него тенка или другог ватреног оружја. Можда за америчке или швапске батинаше то Виторово не би тако важило, али за ове,

српске, он, Лазар, свима и Троскоту нарочито, главом својом гарантује да само тако, по-вигоровски, треба с њима. Зато и мисли да друг Троскот, као један друг искусан и све, узме к срцу ове речи и повуче своје тачке и томе сличне негативне ставове по питању друга Витора.

Братко не би био који је да не затражи опет реч и не поче, онако мртво хладан, да прича не више у својству члана комисије за држања, него у функцији своје братковске, антивигоровске групе, што је нешто сасвим друго, нужно, субјективније, о томе како Витор има немогућ однос према човеку и нека он не мисли да је њему, Братку, промакло како он, Витор, док с њим, Братком, разговара (који је, помисли Слободан, у таквим тренуцима самоконтроле затезао лице, што би се због тога чинило тупо и добило неку уједначену белојугу, нечисту, масњикаву брашњаву боју и конзистенцију), само звера и очима тражи неког *свог* (тачно, и Слободан је приметио то, Витор би тад, сав као отет с некаквог ланца, задихан и зверав, својим ужагрелим очима тражио погледе других и чим би приметио неког «свог», намитнуо би му и истурно осмех, при чему би му врх доње вилице изгледао још малициозније шиљат) (чинило се да увек зове неког да буде сведок и види како ће он то да пређе Братка или неког братковца) (на шта би Братко, па и Јернеј, планули и увређени се зариицали да нема мира с Вигором) (а он, јадник, можда и није мислио тако рђаво ни тако разарачки, али сматрао би се *израђен* кад не би намитнуо *свом* човеку и показао му тиме да пази на јадац и да неће допустити да га они манупи раде).

Ако ни за ког, за Братка је важило оно да има људи који су своји највећи непријатељи: говорио је дуго и без много додирних тачака с темом; глас му је постајао све брашњавији и бестонуснији. Најзад закључи да је Витор немогућ човек и незгодан, да је разбарушени малограђански анархона, да је личан

и да не поседује ни скромност ни сталоженост и ниједну од толиких особина које красе добре другове.

Онда седе, устаде одмах, прекиде Сера и рече да упркос томе Витор није издајник.

Неко добаци:

— Предајеш ли га за члана ЕККИ-а?

На шта Братко, неузнемирен, продужи о гвозденој дисциплини и челичном руковођству и после двадесет минута заврши рекавши да не предаје Витора ни у какав међународни форум, али да он остаје при своме — Витор је друг а не издајник.

После Братка, Сер одустаде и реч узе Јернеј, који поче да излаже своју познату теорију да он одавно мисли како Витор у сивари није дорастао до историјског него до (без вређања!) шатровачког материјализма, који је остатак левантинства ко зна откуд усрканог или наслеђеног, нешто што историју борби деградира на анегдотске историје рабевина и прерабевина, а борце на велике, симпатичне, лудаве, краве и страшне *мангупе*. Није једанпут Витор рекао, дижући главу с римске или светске историје: »Што је онај Цезар био мангуп«, или: »Замисли ти како је Карло Велики израдио оне своје фрајер«. Јернеј је хтео — рече — још на почетку да разуме откуд то код Витора, како би сâм могао да узме став. Није могао, нека му се опрости. Неки су другови причали да је Витор, френџујући после балканских рагова, отишао у Босну, где се оженио булом једном, да га је светски рат затекао у аустријској Пољској. Поуздано се зна да је пребегао у руски део Пољске, да је ступио у царску војску, постао бољшевик и као красноармејац учествовао у борбама против белих. Али кад га је питао, по обичају, Витор није потврдио ништа, сем те своје красноармејштинске и једногодишњег чланства у Бољшевичкој партији. Што је све неспојиво са тим неозбиљним и, како да кажем, шатровачким његовим погледом на свет.

Јернеј заврши нагло: »Не! Не могу«. Онда рече

да је он свестан да нико не може никог од нас ту да убеди и у мање битне ствари и да је паметније сад оставити све те разговоре за после, а сад тражити оно што нас спаја а не што нас раздваја.

Никад Јернеј није говорио тако мутно, смушено и у правом смислу речи братковски. Он, прецизан и оштроуман, говорио је сенилно и млохаво. Није знао шта да каже, недостајао му је став, колебао се између Троскотових оштрих и ниских удараца и Браткове очите помирљивости.

— Тако је! — сложи се Пнеуматик — снаге треба сачувати!

— Пази, богаму, ко се први забринуо! — зачуди се Лазица а Кавурић објасни, чудећи се исто тако:

— Њега и Сера морамо после штрајкова да по петнаест дана кријемо, како пандури не би помислили да смо се у акцији чоколадом товили, а он за снагу брине.

— Ономад умало не уби Крајновића! — сети се Есингер.

Витор је најзад узео реч. Говорио је кратко. О свему што је казао Троскот биће речи после штрајка. Нема комисије која неће квалификовати како треба тај малоумни и разбијачки његов испад. У то је сигуран.

Слободан се смири тек кад се, сат касније, све стало да свршава више као академска дискусија о схватању интернационализма. Јер Троскот не одговори Вигору. Али, захваљујући, јасно, Крајновићу, који је, у својој другој речи, последњи извукао тај мотив као главни и поставио себи и свима питање: може ли се свести (и да ли је опортуну да се сведе) класна свест само на љубав према отаџбини свих радника. Практично, он не види тешкоћу у том да се то сад учини, али могу се теоретски замислити ситуације у којима би се тешко схватила синонимно ова два ипак неидентична појма. Не сасвим идентична. Но то је друга тема. О њој би се могло једном опширно да продискутује.

Ауреолн би остали да и даље фаришу изнад глава да Витор не устаде поново. Многи претрну.

Без потребе ипак. Он само прочита питања која су била током предавања стигла Крајновићу. Сва су била иста у суштини и варирали један једини мотив. Прочитао је сва: »Објасни да ли је горе одати друга или заборавити на достојанство?«, »Сме ли комуниста да из тактичких разлога пактира и привидно с баинашима?«, »Набројати разне врсте издајства и недоличног држања«.

Читао је мирно, као да га се све то више не тиче, мада је начином читања давао на знање да врло добро схвата шта се крије иза тога и чији су то папци оставили своје неуклоњиве трагове. Кад заврши читање, он не жагрећи очима пређе преко свих лица и закључи да не, да он неће говорити о фракционашкој кујни где су се та наивно непотписана питања скувала. Све је то врло панико и наивно. То би вређало кад би било друкчије. Али нека кувари не брину. Он ће сваког да потпише вечерас и сутра ће ујутро сваки моћи да узме своје.

То све рекао је тихо. Није хтео да држи велике неке говоре, трудио се да не изговори ниједну оштрију реч; није успео да не изрекне понеку.

— Зашто? — упита Албрехт.

— Да се обреше! — добаци Пататока.

— Мука ми је! — рече Сергеј и поче да подригује серијски.

— Чудно! — одговори му румени и буџмасти Албрехт — прво, прошао је за све исти број сати откако нисмо ништа окусили, али видиш, мени није ништа, а теби — већ мука. Друго, занима ме да ли вас има још код којих је криза већ почела.

— Прво и мало а) — рече Пататока и сави прст гледајући укочено пред собом.

— Затим — продужи Албрехт — како се време вечери приближава...

— То је друго и велико Б! — сави следећи прст.

Али Албрехт није обраћао пажњу на то заједање, него продужи:

— Занима ме како ће се код неких одразити дејство условних рефлекса.

— Ц и арапско три!

Кратконог и сав скушен, с леђа нарочито (због несразмерно велике главе и набубреле задњице), Албрехт дође до кревета, узме порцију с полице, обрнса је троугластом марамицом од американа и онда је врати на полицу.

Пататока, који га је гледао, и Слободан, који је гледао и Албрехта и Пататоку, насмешили су се истовремено а да им се очи нису сусреле.

Увече је, одлазећи на спавање, приметио на столу хрпу хартијца с пићањима. Сва су била потписана Троскотовим именом. Чему?

С једног кревета је неко у сну говорио неразговетно и мањескаво, али с другог је промрмљано нешто ласцивно, са трећег је, хркнувши, ућутао Венче. Код врата се чуло Ембеово бубњање и топотање. Крајновић је читао за столом заборавивши на све око себе, он сигурно не осећа ни глад ни зиму, од које и ваздух јетко звони. Слободан се увуче под ћебе кад се с недалеког Виторовог кревета зачује хуктање. Окрену му се и виде да с рукама укрштеним под главом жагри пут таванице.

— Не спаваш?

— Спавам! — одговори Витор врло брзо — мада ми се не спава, не прича, не бори, не живи и, уопште, сав сам некако на не. Чак ми се и не сања. Лаку ноћ.

ТРЕЋИ ДАН

Све до подне су се смењивали грчеви, мучнине, и повремена потреба за повраћањем неке тешке, на киселе, несварене празнине: мехури аероколоне. Уза све то, глад се наметала чупајући и кидајући изнутрицу и Слободан је пролебдео све време на ивици онеовешћујућих магли, чудно и интензивно обојених јед-

ним лазурним смећим сивилом земље и утробе над којим се простирала такође обојена јајаста мрља исто тако просветљеног плаветнила. За разлику од неодређено кртог и недовршеног потеза широког четком умоченом у смећи сјај, плавет је деловала до бола и разбољења меко обрубљена. Оно што га је морило, упркос граничном стању у ком се телесно налазио, био је однос између њих. Непрекидно мењајући размере, удаљавали се, приближавали, тражили сваки неко своје коначно лежиште, немогуће због непрекидно покретљивих пропорција једне и друге мрље што, уза све то заједно, нису губиле ни облик, ни материјалност, ни интензитет, ни структуру обојености. Мрље, и у случају смећила и у случају плавети, садржавале по инфинитезималну једну капљицу злата, сунца, некаквог пламена што није прљиво ни прождиращо ишта изван себе. Неодређени смећи потез четком и плаветнило обрубљено тако деликатно да се чинило нерукотворено и дато пре но што се појавила игде рука која је, у својој аналитичности, начинила четку, самосталну боју и подлогу, нису престајали да се наизменично јуре, граже, супротстављају у жељи да се стопе у једно или поставе у односе најпробитачније по смећесиво и по плаво на тој основици која је саздана сва (у једном трену му је и то било јасно) (чак врло, врло јасно) од одсуства и празнине.

Али око подне почео је да се осећа боље, да би, сат-два касније, чио и освежен, устао и — само необично брзо и свесно гладан, потражио Витора да види има ли каквог посла. — Ништа засад! — рекао му је обичним гласом и упуцао — а јутрос те, је ли, продрмала криза? Мене је ноћас! — прикључи утешљиво и дорече — боље што пре. После ње се човек осећа снажније. Уколико је то сад могуће рећи, зар не? А Троскот — ништа.

И одсмеја целу своју колоратурну њискаву скалу тако гласно да су многи уплашено дигли главе.

Ишли су према горњој полици са још нерасподељеним шундом и раскупусаним романчицима

кад једно ћебе полете увис, Ембе се цилитну силовито, савијен у лук, па се одмах затим укрути обливен пеном и шкрџугима. Грчеви су га још тресли, иако су се Лазица и Венче већ били бацили на њега, притискујући му својим коленима ноге и обема рукама по мишицу. Шаке су му се шириле и скупљале као клешта, али срећом, захватале само празнину. Сер и Пнеуматик дојуре на запомагање Лазице и Венчега и своју снагу и тежину придруже покушају кроћења и савлађивања оних дивљих напада који су савијали Ембеа и с њим сву четворицу на њему.

Мало касније се отворе врата да пропусте лекара позваног раније због Албрехта, који није престајао да повраћа и који се чинио преполовљен од синоћ, цвекластих мрља на лицу без груни руменила: углавном сив као комад прашњавог лима.

Сит, округло, ухрањен, меког раститраног подваљка, с оним изгледом допованог здравља којим се и сасвим здравима чини да демонстративно располажу лекари опште праксе кад долазе у посету болесницима, доктор се с прага поче да жовијалним и добро расположеним гласом распитује за пацијента: »Дај да видимо мало тог симуљанта који хоће да умре и да ми поквари статистику.« Али закачивши крајем погледа Ембеа на кревету, окруженог још увек четворицом људи, схвати у магновењу о чему се радило, ако и не ради више, и позва болничара-криминалаца који је, ушавши за њим, застао смерно код врата с оном својом кутијом на грудима сличном кучеверској (с нирибершким лековима ако не с нирибершком робом и осталим).

— Коцкицу шећера и брома за оног тамо.

Ембе је престајао да се грчи и гонуо у постепилептичну кому пуну шкрџута и пене што се нахватао око крајева уста.

Округли казнионски лекар сео је обазриво на клупу чекајући да доведу Албрехта из нудника, где је, петнаести пут од јутрос, отишао на повраћање. Довели су га Венче и Синиша, држећи га сваки с јед-

не стране за мишку. После неколико корака, Албрехту клону ноге за две нове црте, зашкхтијају под њим и он би се срушио да га ова двојица не подигну и не пренесу до недалеког његовог кревета.

Лекар га је дуго куцао, наређивао му да исплази језик, гурао му дршку кашике до грла, избројао пулс, опет искуцао, и онда, тражећи оком недалеког Крајновића, тихо упитао: »Nihil, oder hospitalisieren?«

— К. Н. I. F! — одговори Крајновић: лекар лако потврди главом да је схватио да то значи »kommt nicht in Frage« (не долази у обзир).

— Добро, али онда — рече врло гласно — мало беладоне неће да шкоди. Три, четири капи на коцки шећера сасвим ће те лепо да поврате, грчева ће нестати и ти ћеш наставити ову лудост са својим друговима до краја. Ствар је више психогена.

— Не! — зачу се ужасан урлик који натера све да дигну главу или да се као лекар окрену према кревету на ком је Ембе, седећи сад, једним одлучним покретом руке одгурнуо болничара који му је пришао држећи у руци коцку шећера искапаљану бромом.

— Још по кожи мазање бих и пристао, али у уста и у стомак ништа. Марш, марш! — викао је Ембе Један и, већ претворен у буџонијевца, крену с ескадроном у трк, с коњаницима савијеним мало удесно и као мало полеглим по пруженим враговима коња. Пред његовим затвореним очима исукане су сабље севале секући непријатељске главе.

— Но! Но! Но! — учини лекар дижући се и пошавши без воље према непознатом пандуру који се укипио у отвореним врагима — не знам шта би требало урадити, видим, ветрите колико се може, а страшно заудара овде код вас.

— То је што грлимо! — рече Илац Паљевинац љубазно откривајући своје кварне зубе и наклони се лако — мртваци на допусту, и сами знате.

Ни десетак минута касније, Албрехт диже дреку: био је ухватио Пататоку за прса, гресао га и викао:

— Врати ми кожух! Мој лични кожух! Где ми је кожух?

Патагока, издужене главе с једним јединим изразом за све прилике и све дане, радне, недеље и штрајкове главу, гледао га је не покушавајући да га разуме па ни да се брани ни да признањем олакша себи. Све му је тако савршено јасно било. И тако невинно.

— Шта је то? — појави се Витор.

— Он! — показа главом на Албрехта.

— Зашто?

— Питај! — одврати Патагока — откуд ја све да знам?

— Украо ми је кожух! Јутрос! Кад ме први пут ухватила слабост.

— Кожух? — присети се нечега и Праком — тачно, Патагоко. Јутрос рано сам видео да замичеш у умиваљку с нечим налик на кожух.

— Врати га!

Патагока погледа оним својим тешко притискујућим тупим погледом у Витора, уздахну беспомоћно, изви се и саже. Тражећи руком под креветом, напипа нешто и извуче мали тамтам.

— Ево!

Албрехт се заљуља, сузе му се појаве у очима:

— Свињо! — загрца — свињо! С којим си ми ти правом екснау личну својину? Свако од нас има право на личну својину: пуловер, кожух, четкицу за зубе. Зар сам ја експлоататор да ме експропријеш тако?

— Мислио сам да ће да умре! — говорио је Патагока мирно осталима што се окупили — шта ће, мислио сам, мртвацу кожух? А оркестар шта је без тамтама? Какав је то цез, молим вас, без малог тамтама? Како сам још јуче видео у умиваљки једну празну чабрицу, то јест било је некаквог цементног праха у њој, ја сам ту прашину сасуо у неку врећицу, преуредио чабрицу, исполирао је, одвалио дно, обријао кожух и тако сад имамо тамтам, сад се нећемо да брукамо као досад — цез без тамтама.

— Бунцаш! — примети Венче.

Сви су се смејали, чак и Праком. Само је Албрехт отишао на свој кревет и, изваливши се потрбушке, тихо плакао.

Сви су знали Патагоку, тај страх и трепет за напуштене или недовољно чуване личне ствари. Имао је спретне руке: од месинганих тасова на Луковићевом кантару — само што је овај једном био окренуо леђа Патагоки — начинио је чинеле за велики бубањ; од два пара наочара (једне за далековиде, друге минус два) које је задипио двојици другова с носа оног јутра кад су их збуњене и узбуњене одводили на последњих двадесет и четири сата у самницу, од тих наочара и картоната савијеног у трубу направио је морнарчки далекозор који је увеличавао шест пута и могао да се, извлачењем и увлачењем картонске тубе (од два дела увучена један у други), прилагоди сваком оку.

Патагока је све могао, знао све занате, био *homme faber*, умео да се служи рукама и вребао да нешто дигне како би услужио те своје руке. Оправљао је сатове, водовод, дошао на идеју да се последња цев радијатора пробурши, начини славина и врућа вода употребљава за прављење чаја око 9 сати и недељом увече. Увео је обавезну гимнастику за здраве, сањао о одбојци и такмичењима док нису постали извојевана тековина у летње дане. Створио хор — био његов диригент. Организовао оркестар. Сем виолине и трубе — све је инструменте сам направио.

Радио је пре хапшења у радионици вагона, али његов стварни рад био је — радозналост за све. Колико је само уштеде учинио дирекцији. Колике проблеме решио, и то увек немарно, као левом руком. А и у својој кући је све сам радио: намештај, тапедирунг фотеља, каучева. Филмине је ткао. Жени је чак шио хаљине, себи одела. Скрпио је и мотор. За цило 56 динара купио је нове свећице, остало је покупио на бубриштима, набавио на кило, као старо гвожђе, или трампио за услуге. Почео је и да кува. Жена га онда оставила. На месец дана. Вратила му се под ус-

ловом да не кува: »Не што не знаш. Не умем да будем сасвим непотребна.« Да ствари имају чула и свест, доживљавале би га као погромаша. Чим би погледао у нешто, одмах се невидљиво, иза његовог тупог затегнутог и непровидног лица, јављала скривена жеља, план, намера, пројекат: то треба савити, оно скратити, ово продужити и направити нешто друго. Шта? Видеће се. Био је метафоричар материје, преводилац облика употребних вредности у друга, употребљивија или не, значења.

Угледа ли комад лимна, јавиће му се слика нечег налик на папинов лонац, али нечег што ће служити сасвим другој сврси. И направитиће. Узнедоста не ли му нешто за тај лонац, ништа, започета центрифуга преобразиће се у радио-детектор. Два дана пошто је тако једном замислио детектор, могле су се у Базу слушати емисије Београда. Захваљујући делимично и његовој жени, која му је једном, пре седам месеци, донела комадић *крстала* у штрудлаи: »Да ти се нађе«. Свако вече другови су у собама били у току свих основних догађаја у земљи и свету.

Али *голубом* (како је прозван билтен) бавио се Синиша из тројке. Имао је тајанствено лице. На први поглед. На други — лукаво. На трећи — доброћудно. На четврти — одлучно. На пети — умно. На шести — тужно због ствари које га превазилазе. На седми — ведро.

Својих шеснаест година робије на које је био осуђен у непуној осамнаестој, »због дрског понашања на суду и вребања судија«, подносио је врло мирно. Живе, скоро клоуновски речите мимике, покретљиве коже, имао је пригушен глас конспиратора и човека који уме да влада собом. Поред разних активности: секретар једне од парт. ћелија; шеф једног кружока за синдикално; члан другог за опште образовање — учио је углавном сам, и то плански. Робију је поделио у три петолетке. Направио распоред учења за сваку. Прву од њих, врло детаљно разрабeну, испунио је о року: један страни језик — немачки,

опште образовање — историја, земљопис, I том Капитала и Anti-Dühring. Друга петолетка: други страни језик (руски), физика, хемија, биологија, други том Капитала, Хилфердинг. Све што се набави од Лењина и Стаљина. За трећу петолетку: III том, трећи страни језик (енглески), остала марксистичка дела и филозофија.

Уз све то и белетристика — сат дневно. Међутим, дешавало се да га књига понесе, па је не испусти до краја из руке. Срачуна колико је сати читао на уштрб осталог и толико дана не чита романе. Био је не само бистар него и паметан, не само вредан него и одлучан, био самосвестан и скроман, довољно убедљив и сигуран у себе да би се стрпљиво задовољавао неупадљивим функцијама. Нико му никад није рекао ружну реч, нико ставио у питање икад његову оданост, чистоту и принципијелност, али нико га није ни уздизао међу звезде. Сетили би га се кад је ваљало одговорно, савесно и чисто урадити неки важан а досадан посао. Само је он могао да свакодневно препишује и умножава билтен. Настављао је да излази и за време штрајка.

Некад је писао (не више) песмице о беди младих радника, о црвеној правди, о штрајкачима који последњи залагај хлеба деле с децом без родитеља, о девојкама што продају своја тела да би задовољиле буржујске синове, о болести пролетерске деце и пролетерских мајки. Показао је те *стварчице* Крајновићу и ставио га у незгодну ситуацију. Шта да му каже? Почео му је причати како се песме не пишу тек тако, постоје правила: везани и слободни стих, спољни и унутрашњи ритам, мушке и женске риме, асонанце, метафоре, метонимије, тропи, фигуре...

Синиша га прекину:

— Ако је да се учи, ја ћу све то научити па макар црко. Реци ти мени друго: вреди ли ја да почнем све то да учим?

Крајновић га је посматрао мирно, сâм се осећао несигурно.

— Не вреди! — закључи Синиша и захвали му се. Ускоро затим, Грујић је открио Синишину тајну свеску, прочитао све и онда, јер га је огромно ценио и волео, рекао му: »Пусти, Силе! Коста Абрашевић је то боље испевао. Није то за тебе.«

Пустио је.

Треба рећи да је Синиша ипак, после тог другог неохрабрујућег суда, потражио Абрашевићеву пемарицу, није је било, неколико месеци је требало да прође док је приспела, прочитао је надушак и закључио да та поезија није нарочито добра али да је корисна, јер је наша, да он, Синиша, не може да прави ни такву а камоли бољу, ону за коју је знао да је права, иако му је постало јасно да му је недоступна.

И тек после тога дефинитивно је престао да мисли на песмице. Месец дана касније заборавио је да их је икад покушавао да пише.

Прекиде нагло да размишља о Синиши. Волео га је. А љубав растужује. Као сви здрави младићи, ни Слободан није подносио тугу, иако је лакше од многих својих вршњака упадао у поља њених расположења. Диже се с кревета да не би маштарио. Причао му се с Крајновићем. Дабоме, радио је за столом. Шта? Преко Крајновићевог рамена, у пролазу прочита колонцифру: Салвиоли, Настанак западноевропског феудализма.

Нека ради.

Уздахну, пође *нагоре*, и на Братковом се кревету придружи групи која је слушала Троскота. Причао је о првом јутру кад је стигао (после илегалног преласка границе) у Београд и луњао да убије време до подне. Тек тад ће моћи да оде на јавку.

У сваком цепу по бомба, револвер уденут за појас, ишао је сам. Гледао је мушкарце и жене. Никог није познавао, добро! нико га није познавао, још боље! али ником он ништа и не значи. Ко је он? — питао се. Је ли он претеча који крчи путеве неким непотврђеним још истинама или је лудак који је уобразио да је истина нешто што је, у ствари, сума-

нута чежња за неостваривом правдом и слободом? Је ли он нормалан? — питао се посматрајући пролазнике. Они не верују у те његове идеје. Не желе да се боре за њих. Па шта онда он? Зашто се мучи? Неће? Лепо. Али не. Заједно с невеликим бројем истомишљеника које не познаје и који га не познају, он је запео да ту своју веру у правду и слободу наметне силом овим ужурбаним, забринутим, одсутним, у себе засвођеним људима који и не слуге да је он тај који јесте. И ништа што ће он да страда. И ништа што може да страда случајно и неко од ових пролазника који то не желе. Да знају ко је, не би му се обрадовали, у то је био уверен. Можда би га и откуцали првом жандару. Не мрзе га. Није им ништа скривио. Али га и не воле. Дошао је да им смета, да их као зуб ишчупа из десни њихових навика и начина живота, да их узнемири и можда унесрећи и, шта, преча је кошуља од капута.

Дабоме, знао је и уморан да није баш све тако како му се чинило уморном од ноћашњег преласка границе. Замало да их нису открили граничарски пси који су залајали, па је било и оштрог кросконтрија. Али прешли су срећно покрај патроле у Хоргошу и оданде пропешачили до Палића. Тамо су га неки другови Хоргошани укрцали у последњи грамвај за Суботицу и оставили. После пола сата кренуо је возом и, после непреспаване ноћи у препуном вагону, стигао у Београд па сад, уморан, гледа на све друкчије него што треба, али нека, ионако он ником није потребан, ни себи, па шта, нека мисли шта му се мислима намешта, од тога нико неће имати штете: ни он сâм а ни покрет. Ушао је, крећући се тако, у једну улицу на периферији: мале криве куће, сазидане у режији малих људи; мале авлије с луком и мушкатама; жене над коритима перу мужевљево и дечје рубље; своје су шарене кецеље и цигану хаљину већ прострле преко конопца; у једној капији примети да стоји млада, зарумењена женица с двогодишњим плавокосим шврћом на рукама; кухињска врата отворе-

на; бије оданде мирис домаћег ручка; а тата утом заокренуо у улицу; железничар, машиновођа, судећи по оној карактеристичној смеђемасној боји, огромних ручерди, такве није догле видео; женица устрепа-гала, синчић пружкио ручице, почео да виче: та-та! та-та!

— Извини, Слободане, што те приморавам да одложиш слушање ових дивних мемоара за следећи број! — рече Витор гласно и, обраћајући се неодређено свима, дода — опростићете и ви; мемоари илегалног Монте Криста су једно, али *голуб* није малограђанштина.

— Заиста — поскочи Слободан — време је *голуба!*

Кад се вратио, Троскот је још увек препричавао детаље тог првог свог јутра и директно преносио разговор с ложачем: »Ма хајде, човече, ручај с нама!« — наваљивао је човек с рипидима од руку. Обрисао је сузу и ручао с њима. Тад и никад више. Више није никад засузио. Тад, пред свим што му се учинило тако индивидуалним док се није најео. Али кад је Пера ложач стао да зева, да се протеже и подригује, Троскоту се смучило. Опростио се и отишао. Било је и време његовој вези с јавком.

— И никад више? Ни пре? — упита Венче који је и поставио Троскоту питање да ли је икад плакао.

— Никад. Мањ у колевци.

— Дечје се сузе не памте.

Шта остаје онда памћењу? — упита се Слободан — бол — не, снови — не, дечје сузе — не? Ваљда нису историјски датуми и херојске формуле једино што се не заборавља.

У време кад се обично вечеравало, Љуби позли нагло, срдито: грчеви су га слегли и савијали, он се откиде од кревета, дотетура до нужника, покуша да поврати — ништа. А и шта би? Оде у умиваљку да опере руке и исплакне уста. Запаали онда последње половче. Полако га је пушио. Дим драве га је опијао; од те измаглице му је бивало лакше.

Дошавши до одшкринутих врата нужника, чију је браву Пататока својевремено демонтирао и употребио у друге сврхе, Љуба примети бели Виторов кожух и Троскотова затурена, четвртаста леђа. Имао је утисак, по трескању оним, да обојица завршавају да мокре, па реши да причека — била му сила, али нека. Тако се догодило да је чуо кад је Троскот упитао Витора:

— Знаш ли откад жалим што нисам малограђански илегалца?

Била му је сила, али не уће још, нек заврше па ће да уће, неће да им смета. Примети Слободана крај полице с књигама, хтеде да га нешто упита, стиже да му се окрене, али утом неочекивано скоковито и брзо, као све што се преломно испонадеси, одјекну иза притворених врата Виторов неразумљив урлик, па шамар, и Троскот већ излете зајатурен из нужника као да је купатило, за њим одмах и Витор урлајући:

— Ко ме си ј... жену? Кажи!

Троскот је јурио нагоре, према улазним вратима, вичући:

— Другови, друга 'оће да бије, полудео је, полудео човек.

Модар у лицу, димећи на све поре, Витор се ступио као јастреб за њим и стигао га пре но што се нико померио с места на ком га ово несхватљиво задесио, ухватио га руком за раме, Троскот му се отргнуо, извио, потекао, али га онај у два корака опет дохватио, бацио се сад на њега, оборно га и почео да удара:

— Ко ме си жену — дахтао је Витор запиткујући нерадознало — је ли? Ко ме?

Док су дошли себи пред тим неочекиваним, немогућим понашањем двојице најодговорнијих другова, док су схватили шта се то дешава, одбијајући да то схвате, док су скочили с кревета и раставили их, Троскот је стигао да добије неколико удараца шаком и песницом по лицу.

— Шта се то десило? — питао је Есингер — шта? — поновио је узбуђено.

— Почео ја да мокрим — дахтао је још увек Витор не присећајући се, учествујући, не престајући да замрачено и дахтаво доживљава грч мрака у грлу и свуда — а овај наibe и стаде крај друге јаме. Исто. Кад он мени из чиста мира: »Знаш ли откад жалим што нисам малограђански илегалцац?« Не одговорим му. Истресем, закопчам панталоне, кад он: »Откад сам ти жену...« — И Витор, цитирајући Троскота изговори глагол. И име ствари, и каква му је у жене барњача сочна а капаклија — свег те после измасира и исцеди.

Тад му крв и пала на очи! — помисли Слободан. — Да Троскот није и то рекао, ништа му Витор не би. Не би му веровао! Али кад то рече, као да га за срце уједе, одгризе неку славину, мрак блуну, црн га дим свег замрачи и није више знао шта је чинио, ништа није знао!

— Лаже! — рече Троскот кад му се, згранути, већ неки другоги окренули и погледали га други, још увек не схватајући много: — Лаже! Полудео је. Ми смо стајали, тачно је то, и мокрили. Али све је остало лаж. Да нисам побегао, убио би ме. Из чиста мира. Ни за шта.

— Зар му ништа ниси рекао? — упита га одједном Љуба.

Шта се он меша? — помислили су многи.

— Ништа. Шта бих му рекао. Сваки је од нас стајао пред једном рупом и мокрио. То је све.

— И ништа ти он није рекао пре но што је навалио на тебе? — инсистирао је Љуба мрштећи се — ни он теби, ни ти њему?

— Ништа! Шта има да се говори док се мокри!

— Е, лажеш, Троскоте! — рече Љуба гласом што се преломи и загуши. Дрхтао је. — Лажеш! Другове лажеш! Ја сам хтео да ућем у нужник — обрати се свима — али сам кроз притворена врата угледао њих двојицу с леђа; препознао сам одмах Виторов бели кожух и Троскотова четвртаста леђа. Дајем вам реч, својим сам ушима чуо кад је Троскот неким сувим,

опорим гласом упитао Витора: »Знаш ли откад жалим што нисам малограђански илегалцац?« Била ми је сила, али сам се кренуо ка Слободану, но тек што сам коракнуо, чуо сам Виторов урлик.

— Лажеш, Љубо! — рече Троскот, миран, чак насмешен, иако му је десно око отицало — докажи: врата сам, улазећи у нужник, лично затворио!

Слободан, крај ког су обојица протрчали излазећи из нужника, није био далеко, али разговор није чуо, све што би могао рећи, то је да су се гурнута врата широм отворила и пропустила прво једног па одмах затим другог.

— Шта гурнута! — окрену му се Троскот — ја сам чуо кад је брава шкљоцнула.

— Шкљоцнула? — упита Пататока не гледајући ни у ког — чуо?

Онда диже главу и хитро погледа у остале:

— Другови, ако Троскот лаже, брава не лаже.

— Знамо да си браву упропастио — рече Јернеј — али Троскот не лаже чак и ако мисли да је брава шкљоцнула. Све браве шкљоцају! Условни рефлекс слуха ступа, и неизазван, у дејство чим се јаве моторне, или које год, или визуелне пратеће компоненте једног аудитивног подражаја условљеног делимично и тим видљивим. Као што су у овом нашем случају та гурнута врата.

Састављена је одмах комисија: Крајновић, Јернеј и Слободан. Неки одмах почне испитивање и до сутра саопшти одлуку.

У свакој другој прилици било би борбе око њеног састава. Ма кога да су сад предложили у комисију, прошао би, толико су сви били згранути и збуњени. Двојица таквих другова!

Крајновић је стајао неко време неодлучан: да ли да се прими? Радозналост увек жива, гладнија од тродневне глади и неуморнија од умора — претеже.

Слободан, врло несрећан због самог догађаја, није остао да чује ко је изабран, ко се примио, ко није. У свакој другој прилици бити с Крајновићем заједно

било би усхићење. Он је зебао пред њим, стидео се свог незнања; ако је Крајновић био тако доброћудан не само због косог и непретенциозног, скромног начина држања (звали су га његови исписници још увек Пизан, иако се давно заборавило да му је у трећем гимназије дат надимак *Кула у Пизи*, који се претворио у петом у — *кулац у писти*, да би касније еволуирао у Пистан, Пицан и Пизан), него уопште — Слободан га је страшно волео. Волео је његове румене јагодице превучене кадифено нежном кожом, велику округлу главу, замућени сањарски поглед, лепе зубе, раскошно ведар осмех, обли груп, танке дуге ноге, псоријатичне гњатове. Био му је драг због нечег неоодољиво ведрога што је зрачило из њега. Пролетос и летос, чим би се изишло на поподневну шетњу, Крајновић би задигао погавице и, излажући сунцу гњатове, које је мазао арсеном, објаснио тад свој псоријазис представљајући се неком цуваксу: »Дед — луес у неком швапском гарнизону, отац — падавичар после ране у глави, исувише сам се јевтино извукао да бих правио децу. Последњи Крајновић«. Упркос томе, ход му је био нетражено репрезентативан, достојанствен, ако не и парадан; све што би обукао деловало је пристојно и складно. Био је свестан тога па је, подсмевајући се себи, говорио: »Чудно? Тело ми — скоро футуристичко, па ипак, нашаа би се и понека што ме не би одбила, а?« И удаљио би се, мало навијене главе на десно, приметно више раме. Није чудо, мора да му је претешка била она онако пуна и огромна глава. Уз радни капацитет, способност да напетом чита и све прочитано запамти, није ни чудо што је та главетина постала најстраховитија ризница, права самоходна енциклопедија свезнања од физике до астрофизике, од метафизике и финских неправилних глагола до турских префикса и санскритских суфикса, од кинеске азбуке до црне магије, од ботанике до историје и минералогije, од биологије до психоанализе и етнографије, од *Супова*, *Малиновског*, *Илтиса*, *Фрезера* до *Маркса* и *Енгелса*, од *Порекла* породице до *Свете*

породице, од Дијалектике природе до Филозофских свезака, од Аристотела до Светог Томе, од Пушача опијума до Кинсија до Киркегјора и Ничеа, од Маркиза де Сада до фон Сахер-Мазоха. Није било теме о којој није умео суверено да прича, служећи се масом података које је Слободан, и не само он, с почетка кришом (кад је то било могуће), проверавао и увек утврђивао да су били тачни. Отад му је и уливао неку врсту страха што је долазило од претераног поштовања и неке бојазни да се можда ипак не разочара једном у тог човека који није само њему био постао нека врста идола. Било је и радника који су му се дивили. При томе Крајновић је сигурно био најмање претенциозан према радницима и студентима, које су сви звали евентуалцима (и Слободан је то, у неку руку, делимично био, напола евентуалац, напола — радничј клас).

А према Јернеју је Слободан гајио и пре оног случаја на степеништу чудна, двосмислена осећања. Сматрао га је понекад двојником, другим ја, делегатом себе на оној другој, братковској страни. Не значи да је зато био слаб према Јернеју. Напротив, био је строг колико и према себи. Хватао се с колико га немилосрба посматра и љутио се што Јернеј није ипак Слободан. Мада му се чинило да се у њему огледа. Не што су личили: Јернеј је газио на прстима планинарски, имао мек поглед а гледао врло напетом и оштро. Плехани оквир наочара остављао му на носу неку знојаву прљавштину коју је човек увек долазио у искушење да отаре и спере. Опрезан често, стављао је пецкаве примедбе, волео да улази у теоретска надмудривања. Крајновић га је понекад звао: *Талмудиста из дијагоналне улице*. Страшно је што је Јернеј у свим теоретским споровима које је водио скоро увек био некако у праву. У праву — с исправних суштинских познција претворених у тврде догматске принципе, практичне ако не и праксиичке — без права на непредвиђено и ново, на изузетно. Његов начин мишљења био је махом силогистички: »Је ли ис-

тина да пролетер треба да се бори храбро? Зашто си онда издао? Није ти место у Партији.»

Некад се његово умовање граничило са софистицијом: »Је ли истина да пролетаријат има да изгуби у борби само окове? Јесте, то каже сам Маркс. Што значи да до револуције ти, апстрактно говорећи, и не живиш, немаш приватан живот, не смеш да читаш којекакве књиге које говоре о стварима што нас не занимају! Ти имаш само окове. Ти си онај који их носи и који има да мисли, ради, осећа само оно што је нужно да би се они скинули. Тачка.«

Тим речима је цела белетристика и још море којекаквих других књига остало блокирано за њега.

»После револуције читај шта хоћеш, сад треба само Стаљина, Лењина, Маркса.«

Кад му је Крајновић скренуо пажњу да Димитров цитира Хамлета, Јернеј је креснуо: »Димитров је руководио ЕККИ-а, то је прво; затим, припада старијој генерацији, то је друго; живи у СССР-у, то је треће. Направи револуцију, па читај и Рокамбола — то је четврто.«

Не, нису личили. Али ни кључеви нису личили на ноћ, па се ипак Слободан као дете плашио кључева и дању јер су му личили управо на ноћ, које се плашио и дању и ноћу.

И сад можда чини исту грешку. Гледајући Јернеја, гледао је неког који би могао бити и Слободан, који се определио за Братка (не брка ли функцију и личност?). Некад је бивао задовољан што није. Понекад незадовољан. Зависно од тога, презирао је Јернеја или му завидео. Били су, уосталом — исто годиште, исти месец. А ипак, Јернеј се понашао зрелије, искусније, одређеније. Или је изгледао тако. Можда се само за таквог издавао. А био — као и Слободан — млади бели сир, млади лук, ровито јаје.

До неко доба комисија је, смрзавајући се у умиваљци, испитивала сведоке, анализирала после сва-

ког сведочења вредност сведочанства, упоређивала, проверавала несигурније а важније податке, одбацивала претпоставке, хтела да остане само при стриктним чињеницама. Али истина за којом се ишло отишала се као дете које се стиди да декламује пред гостима, бежала, скривала се, ухваћена, клизнула би из руку, чврсто стиснута, испаравала, чинила, претварала се у дим. Бежала је од светлости, задовољна мраком у ком се налазила, тишином, анонимитетом, и препуштала комисију слободи маштања и закључивања на основу слутњи и претпоставки више неголи на основу чињеница.

Али то није била једина врста отпора и тешкоћа. Јављали су се и код самих сведока обзир, комоције, клецања пред утврђеним вредностима, обичајима, системима мишљења и односа, низом одвајкадашњих окошталости, као што је, рецимо, казао је Крајновић једном, поводом нечег другог, декадна структура једнако важећа за бројање на прсте и исисавање чињеница из малог прста. Да би се протнуо један кончић неке нове истине о оном што се догодило, морао се срушити у сведоку цео зид сакросанктних навика с кореном прилагођеним природи коже, меса, живаца, костију, чула, свести. Чинило се да и најмањи поремећај каменчића доводи у питање не само целу мозаичку композицију света него и сâм свет и његову историју унатраг до Адама, и више, сам ток ствари у свемиру, возни ред кружења звезда. Ништа није вредело Слободану што је осећао да тако није кад је тако изгледало многим, кад су многи били најтврђе убеђени да би свако помицање времена кад треба да стигне највициналнији влак у врагдереконструкцију постајницу, изазвало одјеке на магистралама којима, хуктећи громогласно, тугње симплони, таурерни, експреси.

Јернеј је изгледао ужаснут. У два-три маха се дизао, изјављивао да није дорастао свему томе, па ипак, мучен и сâм радозналошћу, али не само њом, остајао да без речи, не постављајући питања, слуша

исказе добровољних сведока или оних које је, после тих добровољаца, било нужно позвати да би се штошта речено проверило. Многи конци упућивали су на Ристовића а он се налазио у тројци (омален, кочоперан, тврда, самоуверено је говорио: »Што бих се секирао због свог раста? Три сантимера имам више неголи Кант — нек се он секира ако је луд!«). Познат по томе што памти углавном излишне ствари: вешне и матичне бројеве другова из собе, Ристовић је имао у глави датуме и године свих битака, али не и победнике или последице тих окршаја. Памтио је године настанка и извођења опера, иако ниједну није никад слушао. Уопште, био је мали Wunderkind за памћење датума, бројева, збирова, не и за памћење суштинског, оне тачке у којој се секу сви чиниоци целине. Регистровао је заувек тренутак, појаву, енергију и тенденцију, никад — садржај што се спајањем свега тога отварао и ослобађао. Слободан је у једном тренутку те ноћи морао да позове Методија и да му кроз цев клоаке саопшти да доведе Ристовића. Овај се, спрат више, нећкао над отвореном нужничком цеви, онда изјавио да ће за сат написати све што зна у *вези горњег*.

Од парчића и кршица, од кончића и клупчића растурених по главама и затурених по свести ових двеју стотина другова у Бази, могло се без предувећења, само на основу шкртих података, доћи до чињеница које су, поразне по себи, ужасне чак, могле да утврде или да још поузданије омогуће да се утврде извесне чињенице које су, опет, са своје стране, омогућавале да се верује да је Витор тачно пренео оно што му је Троскот уистину рекао, иако је Троскот порицао да је речено рекао, па се скупљале индиције да је Троскот свесно слагао, да није рекао оно што је Срба цитирао да је чуо. Још се није могло доказати да је изговорно све што је Витор тврдио да је Троскот рекао Витору у лице, мада се открило нешто страшније од питања да ли је нешто речено или није. Утврдио се...

Друг Цане, који је за време судске истраге излазио на шетњу кад и Виторова другарица, дао је пред комисијом часну реч да му је она причала да ју је Троскот силовао и да за то зна и њен брат Ристовић, који је наишао и затекао их кад је све било у току и коме је она, очајна, али не и ужаснута, како су то обично жене одмах после силовања, пред Троскотом, који се мирно закопчавао, испричала да се све то десило јер је Витор рано одлазио на посао, а Троскот, који је као илегалца био на стану код њих и нередовно, углавном касније долазио и касније легао, остајао сваког јутра до неко доба у кревету. Она је полазила од куће заједно с мужем Витором, свраћала на пијацу и враћала се после тога кући да поспреми и почне шивење крагни за мушке кошуље које је преузимала у пасиц од једне што је узимала целе кошуље на сиц. Обично га тад није више затицала. Понекад јесте. Али тог јутра га је затекла у кухињи како до ручкује, почели су нормално да разговарају и он је из тог нормално другарског разговора одједном прешао на руке, инстинктивно је стала да се повлачи још не верујући да он то уистину хоће, још се увек на пола надајући да се он то шали, јер ничим догле, све време док је становао с њима, он никад, ни речју, ни погледом, није дао на знање да му тако што пада на памет, јер би се у том случају она благовремено поставила на одговарајући начин, тј. или би га избегавала или би му се равноправно дозволила. Али сад јој није дао ни да се одлучи ни да себе испита (уосталом, она и нема разлога да то учини, она зна да воли свог Витора, њега и само њега), али он је наваљивао, мрк, сувих, стиснутих усана, не гледајући је у очи, него негде испод груди, с једним затегнутим, opakим изразом на лицу. Без речи је пружао руку, она се грзала и повлачила, хватао је, отимала се, гласно је цикнула: »Не«, при повлачењу се саплела о шаманцу, посрнула, а он је утом баш прискочио, ухватио је, оборио преко миндерлука, стегнувши је ужасно тврдим неким рукама од јвожба, од дијаманта, отво-

рила је уста од страха, бола и ужаса, да врисне, кад ју је он, истом руком којом је дотле петљао нешто доле, луцио преко уста запретивши јој: »Тишина! Ни гласа. Ваљда нећеш да ми набациш још и полицију на врат. Не би те никад опрала ни Сава ни Дунав«. Она је, згромљена тим речима, престала да виче, а да је вика у тим случајевима главна одбрана, то је свима познато, и кад је он почео оно, она је заплакала, гледајући га сад дахавог и никаквог а није да јој се пре, али онако као друг по задужењу и одговорности изнад Витора у покрету, није свиђао, само друго је поштовање, а друго је то што је он радио, говорећи јој да он не може због тих ствари да иде двапут недељно у Душанову у парно купатило, одељење каде, где кабинерке то раде за осам банке, не због пара, него због свега осталог а и зато што би могао навући тамо неку болест која њему не... и не... и не приличи.

Још је био у њој кад је наишао њен брат, Ристовић, и затекао их испретурале заједно на поду (на ком су се нашли склизнувши некако с миндерлука) а Троскот је, видећи га, али остајући крај ње, запалио цигарету, па се онда тек стао да закопчава и гласно чуди како то да ни врата нису закључана, ни ништа. Стао је чак и да се љути: какав је то ред, могао је свако да уђе, могла је полиција да их тако затекне. Витора, који је у последње време баш, због летње сезоне, имао мање посла с котловима за парно грејање, на чему је радио, па понекад знао да тркне до куће на мало разговора да је обрадује, Витора није ни споменуо.

Ристовићева изјава је све то потврдила. Стигла је сат касније. »Два сведока!« помисли Јернеј. »Сваком би суду то било довољно!«

Пишући изјаву, Ристовић је свео своје сведочанство на изношење чињеница којима је располагао. Очигледно је да му није падало на памет да се поставља било као сведок, било као судија, било као тужилац који би, у име оштећене сестрине стране, тражио правду или накнаду. Штавише, ако му је под-

текстно ништа сметало, то је могло бити само оно: »Ваљда нећеш да ми набациш још и полицију на врат!« то јест алузију да се Троскот није либио да злоупотреби њену појмљиву оданост покрету у ствари која с тиме, с оданошћу покрету, нема никакве везе. Све остало му се, по свему судећи, нарочито по извесној безафективности и дистанци од догађаја који је преносио, чинило нормалним и невредним пажње јер је нормално да мушкарац увек тражи а жена да никад без одбране не даје, то јест да даје само кад јој се хоће, а зна се, с почетка јој се никад као неће, па је нормално и да мушкарац покуша на превару или на силу да добије оно што хоће.

»Троскот се послужно, и силом и ратним лукавством« — писало је у постскриптуму — »али њега човек не може да окриви: понашао се природно. То исто важи и за моју сестру: све је и код ње било уредно: отимала се и, отимајући, подлегла. Једино што би она могла замерити Троскоту то је што је као ратно лукавство употребио баш оно за које је знао да ће да упали, тј. оданост покрету. Ишао је, дакле, на сигурно. Што је на то баш насела, то је њена ствар: могла је знати да ће се он послужити свим средствима да оствари свој циљ, а што је ућугала, место да виче, што би њега уплашило (јер она има страшно продоран глас) а не би довело полицију, то је само зато што јој се можда хтело да буде силована, како би, насупротив јакој пријатности изв. варања мужа, истакла своју оданост покрету као своју јачу страну и олакшавајућу околност, иако је оданост, с обзиром на оно што је дозволила да јој се деси, њена слабија тачка (мислећи на спајање сексова више неголи на покрет. Што и јесте нешто сасвим друго).

Молим да ме обавестите хоће ли Витор да се разведе? И како је дошло до тога да се за све то сазна?»

Крајновић је слушао Слободана, који је то с муком читао (рукопис врло нечитак) и мислио да се човек не даје лако ослободити пећинских наслеба, да

их се вероватно ослободити неће никад (једног недогледног а ипак не вечног никад схваћеног данас као неког далеког сутра ипак хоће). И Слободан је одбијао да се помири с чињеницом да таква анимална наслеђа живе и могу да одређују понашање чак и бораца ТроскогОВОГ угледа и квалитета. Одбијао је да поверује у то, па је тражио (гледајући у том часу испод ока самог Троскота) на лицу тог човека који је слушао овај текст што га оптуживао изразе који ће, значећи накнадно гнушање, макар неексплицитно осудити сопствено понашање према жени-Другу и жени Друга.

Све то, гледано изнад или изван ситуације у Базу — мислио је Крајновић — недостојно је пажње. Сувише је свакодневно, генерично и не индивидуализује никог и ништа. А ипак — продужио је — из другог угла осмогрено, начин на који биће подлежева сваког појединца. Од одговора на то глупо питање зависе оцене које човек добија полажући испит из предмета врсте (биологија), епохе (историја), класе (социологија), праксе (карактерологија).

А Троскот?

Жмурећи, слушао је текст Ристовићеве изјаве с изразом човека коме је све то што сад први пут тако пажљиво слуша као однекуд делимично и помало познато, не сасвим, далеко од тога, али, ипак, као да је и он негде већ начуо једном баш ову не много забавну причу коју му читају, а да их запита зашто то чине, нико од њих не би знао шта да му каже.

— Не! — Троскот ће — варају се. Није он ту причу никад раније чуо. За кога ће Ристовић да навија ако не за сестриног мужа?

— Скрећем ти пажњу, друже Троскоте, да он и не зна о чему се... — рече Јернеј и ућута. Крајновић одмах прихвати и продужи — ... ради, и ти немаш права никог да оптужујеш. Ни у ког да сумњаш. Је ли гачно...

— Чекај! Зашто не бих имао права да сумњам у

малограђане? — упита једноставно, не схватајући.

Он не преза ни од каквог средства — размишљао је Крајновић не гледајући га више. Слободан је посматрао Крајновића покушавајући да докона његову мисао о Троскоту, тоталном илегалцу, човеку који се осећа увек угроженим, увек с главом у торби. И шта Троскоту остаје него да се, увек и пред свима на опрези, и брани, не питајући се да ли је оно што брани исправно или није. Једном давно, заувек је на то питање одговорио опредељењем. Не брани он вечерас себе, субјективно, не признајући утврбене чињенице, он и од Другова, као и од непријатеља, брани идеју чији је, јер је она водила. И шта ови ту хоће од њега? Његове су позиције прогресивне, и он, који је исто с њима, не може да уради ништа неисправно, то јест непрогресивно. Због одговорног посла који је валао обављати како треба, он није смео да дозволи да га принудна аскеза унакази хистеријом што мучи и богаљи душе неживљених. Према томе, ако је валао смоћи себи женску за скидање мрака с очију, малограђанштина је свако чуђење и згражање. За новац се то може да набавља, али је то онда и ризикантно. Најбоље је у ту сврху одвојити једну Другарицу, не? И шта онда? Он се не сећа детаља. И не сећа ње или друге неке Другарице. Ни какве су биле, ни које су биле, ако их је уопште и било. Било је понекад некакво женско тело у чију се меку топлоту на један трен загнуривао и израњао после смирен, олакшан, трезан, освежених рефлекса, способнији за рад. Зар ћемо малограђанисати сад, мислећи на предмет и средства којима илегалца (с великим И) долази до оног што му је нужно да би се боље борио? — Не постоји ли санкционисана у покрету пракса екса? — питао се Троскот — неки би малограђанин могао да се, револтиран, упита: каква је разлика између експропријације и оног што чини професионални провалник? Никаква. Је ли? Никаква и свакаква постоји разлика између њих. Никаква — споља: плачка је једно као и друго. Али суштинска је разлика

помисли ли се на револуционарну сврху *екса* и буржујску сврху новца који обијач диже из касе и трпа себи у џеп. Силовао. Лично? Ја лично силовао? Не лудујте. И какве су то глупе речи. Ко од нас постоји лично? Ми смо средства борбе, преко нас се само манифестују њене етапе. Мисли ли ко да не би било корисније за борбу кад ми не бисмо морали да задовољавамо оне разне физичке потребе људских јединки на које личимо? Колико времена употреби свако од нас на храну, набавку хране, одмор и којешта друго. Нека израчуна ко може колико времена сваки борац краде тиме раду на револуцији. Да и борац не осећа и не жели, да је лишен страха и осећања бола, зар би тад толики проблем представљало одолевање батинама, глади, смрти? Иако су илегалци борци, они су и бедна људска бића што се јављају једино у виду личности. И шта се ту може? Стидно или не, илегалци су бића која, као и остали неилегалци људи, серу, праде, једу, одевају се и имају све остале потребе преко којих и помоћу којих се одржавају у животу, као личности и појединци, као људски род. Разлика између бораца и малограђана ипак је велика. Ови се исцрпљују цели у задовољењу потреба, револуционари их задовољавају без страсти, радости, задовољства, задовољавају их да би што целовитији могли да послуже покрету. Према томе, малограђани би могли на основу прецепата некаквог малограђанског морала да суде малограђанину. Троскоту ова комисија не може. Ни он, ни они нису малограђани. Он је, као и они што су, порекао буржујски морал, он нема везе с њим, он је, штавише, исто као и они, чланови комисије, његов противник.

Све се догодило друкчије, а опет и слично.

Саслушавши Ристовићеву изјаву, упитан да ли има шта да каже у вези с њом, Троскот одговори: »Очекивао сам да ће ме ова комисија упитати како сам се борио, јер мене ма која комисија пред којом бих пристао да одговарам може да пита једино: јесам ли или нисам испунио услове који борца чине

борцем. Јесам. Организација је у покрајини чврста, ниједна провала не може да је потопи или озбиљније угрози. Хелија-две, то је све што може да падне у руке полицији. Чак ни Суд за заштиту државе не може, у случају некакве провале, чланове тих хелија много да осуди: то су деца. Кадрови и другови у годинама прешли су у илегалу и не живе на свом имену и у свом месту ако су иоле компромитовани. Држе конце и повезују. Други преносе директиве. Покрет сам омасовио. Ту вас има чланова форума палих на легку, проваљених због доласка на проваљену јавку. То се више не може да догоди. Ја сам случајно проваљен: непредвиђене околности. Али са мном није нико доведен. Крив сам што сам дозволио да дођем у ту ситуацију. Али ви ми за ту једину могућу моју кривицу не можете да судите. Могли бисте да ме у вези с њом саслушавате и питате: Како је дошло до твој хапшења? Ако бисте, питајући ме то, били свлашћени од *Поља* да то чините, ја бих вам испричао како се догодило да паднем улетевши у један проваљен стан, ја...

— Чији је то стан био? — упита Слободан, али не издржа Троскотов поглед.

— Није то наш проблем! — рече Јернеј. Слободан се зачуди кад чу свој глас:

— Могао би бити!

Онда ућуга, пресигрављен због нечега чега се тек сад сеи.

Крајновић је грозничаво мислио слушајући Троскота, онда рече:

— Нећу да улазим у две твоје заблуде, од којих је прва у том што сматраш својом заслугом нешто што очигледно није само твоја, и, друго, што апсолутизацијом ефикасности на плану морала усвајаш нихилистичку етику језуита. Нас ту занима нешто кудикамо простије: јеси ли рекао или ниси оно што Витор тврди да јеси. Подаци којима располажемо уверавају да јеси. Или бар да си то могао да кажеш. Скрећем ти пажњу да си нас почетним својим пори-

цањем нагнао на испитивања која су нам открила, испод камења што смо превртали, ствари које нисмо ни слутили и довео нас у неприлику. Пред колектив, па ни пред Витора, не можемо изићи са свим тим открићима. Истинита или не сасвим истинита, она би изазвала последице што би онемогућиле наш заједнички живот. Резултате исхране не мислимо зато да износимо пред колектив. Не бисмо то учинили ни да се не налазимо у акцији. Сад поготово не можемо. Имам утисак да си тога и сâм свестан и да ти то даје храбрости да се држиш пред нама како се држиш. Свестан си такође да су нам интереси борбе стално на уму и да у овој ситуацији за нас нема избора: принуђени смо само да смирујемо. Сукобе које си, по мом уверењу, једино ти испровоцирао, током штрајка нећемо продубљивати.

После тога Крајновић ућута. Кад поново поче да говори, учинио је то друкчије, мање напето и увијено, отвореније, срчаније и на једном nižем, свакодневнијем нивоу:

— Хоћу да знаш, од првог тренутка кад сам те угледао, учинило ми се да имаш нечег петловског. После је тог утиска нестало. Можда је начин на који си носио капу на глави изазвао утисак кресте и, како то већ иде с тим парспрототним, економичним симболима, један је елеменат довољан да изазове слику целине. Сад, гледајући те изблиза, немам утисак да имаш петловску физиономију. Слушајући те, уверавам се да је ипак мој први утисак био оправдан: ти мислиш и реагујеш као петао. Другог петла сем тебе нема и не сме да буде на буњишту Базе. Један је бог и петао. Отуд и твој однос према Вигору. Смешта ти. И кад то кажем, знам да то за тебе значи исто што и смештање највишем интересу *борбе*. Идентификација ми је та психолошки разумљива. Али ти је не схваташ као субјективистичку обману. Не разликујеш личне прохтеве и аберације од општих интереса. Последице — видимо. Теби Вигор више смета због оних својих особина које, по мишљењу свих нас скоро, јесу његове

врлине — неголи због оних које то нису. И популарност ти његова смета. Зато га и нападаш од часа кад си ушао. Смишљено то чиниш. Морам рећи да си заслепљен толико да, упркос промишљености којом га провоцираш, не бираш ни тренутак, ни средства. Идентификација личног и општег код тебе нема акценат на општем. Неки би ти суд узео као олакшавајућу околност спонтаност с којом манифестујеш своју нетрпељивост према Вигору. Ја то нећу. Свестан сам да чак и с тим управо рачунаш као последњим или претпоследњим адутом. На крају, не кријући ништа од чланова комисије, али ни од тебе, хоћу да те обавестим да ћемо пред другове изићи с једним врло умереним и апстрактним предлогом. Тражимо од тебе да га подржиш, то је све.

— Значи, другови се могу некажњено гући? — чудно се Троскот као да није схватио ништа од оног што му је речено.

— Не могу, као што се не могу некажњено силовати ни другарице, поготово не оне чији је ужас ућуткан већим ужасом и страхом да би својом вицом могле да изазову хапшење друга, као што се не може некажњено изазивати друг да би био натеран да изгуби контролу над собом и да у помрачењу дигне руку, као што је то учинио Вигор.

— Значи, ја сам мазохист, не Вигор. Лепо. *Објективна* сте ми ви другарска комисија.

— *Другарско* је твоје држање пред њом...

— Другарству ме ви нећете учити...

— Ни ти нас!

— Је ли? — чудно се — лепо. Запамтићу то.

Свитало је већ кад је текст предлога комисије коначно редигован. Пошто је и то учињено, врло блед, али увећаних очију, Јернеј је први и последњи пут током те ноћи отворио уста да нешто до краја саопшти:

— Мери обичним мерилима, Троскот је хуља којој није место међу нама. Витора, кога, без обзира на моје гласање с Братковом групом, сад тек видим

да одавна жалим, па чак и волим, њега бисмо још и могли мерити том мером. Он је неком својом природном лелујавошћу, да тако кажем, човек дискусија, прегласавања, последњи Мохиканац некаквог парламентаризма заосталог из времена превуковарских социјемских илузија. Троскот је нешто сасвим друго. Њега, сажете људскости, ако хоћете, поједностављеног и упрошћеног да би што успешније деловао, њега не треба гледати изблиза: могу му се открити у шавовима трагови крви. Али за њим треба ићи слепо, ако треба. За њега нема другог. И он иде тако без преомишљања. Тако треба схватити јединство личног и општег које је помињано. Шта је код њега лично? Оно опште. И, обрнуто, опште је лично. Он може понекад и да засвињи брајајући себе и револуцију. Чешће неће. Чешће ће дејствовати у прилог општем. Било би зато погрешно мерити његове поступке на ваги која није његова. На његовој ваги не виде се детаљи, него резултати — историјска дела. Случај који испитујемо јавља се као инфинитезимални детаљ. Лаж је ствар гадна. Лагати другове, још је гаднија ствар. Али пред Троскотом стоје одређени историјски задаци. Он мора да припреми услове за њихово остварење. Прешавши праг наше собе, почео је да ради на томе. Ако успе, сва ће га средства посветити. И она крвава и недолчна. Њему бисмо могли судити једино ако не изврши мисију.

— Разумем — рече Крајновић — постоје и бракови из рачуна. Али у њих се ступа из рачуна. Чини ми се да Троскот премало обећава за мираз који од нас тражи да му дамо.

— Мираз? Не тиче ме се. Ја унапред жалим сваког ко се буде супротставио Троскоту. Нека буде спреман на најгоре. Али ја мислим да смо сви ту у сродству с нужностима.

— Мислиш, укратко, да би требало жртвовати Витора.

— Не засад. То ни Троскот, уверен сам, неће. Он жели, колико га разумем, само да на челу ко-

лектива не остане човек који нема квалификација да му буде на челу.

— Зашто?

— Да би се после могло да оствари јединство.

— Чекај, чекај — забрза Крајновић — рекао си *после*. После чега?

— После изгубљеног штрајка! — одговори Јернеј тако једноставно као да је реч о нечем толико јасном, природном и само по себи разумљивом да не вреди трошити речи на то.

— Ти... ти...

Крајновић се смири и упита леденим гласом:

— Теби је победа или пораз — исто?

— Дабоме да није — одврати Јернеј хитро, весело скоро, неодговорно, шапаво — ја сам за то да штрајк изгубимо. Друкчије нећемо лако уверити Виторове другове да је Витор — кога и жалим и волим — сазрео за Ђубриште.

— Ти си за то да ми изгубимо ову битку како би убедио виторовце да је он лоше проценио и водио ову акцију...

— ...и да је сазрео за Ђубриште! — понови Јернеј мирно, непомућених очију.

А 236 људи који гладују, који се, ево, од јутрос — четврти дан муче, али који се муче и гладују јер верују да тај њихов напор користи општој борби, то је теби ствар прелевантна...

— Није ми била. Током ноћашњих размисљања постало ми је много, много мутног досад, страховито јасно. Схватио сам Троскота. Од њега треба учити... Које то говорим? Другови смо. Сва тројица смо оно што кажу — сапутници, евангуелисти. У реду, Слободане. Крајновић то јесте, ја, ја сам студент а и ти си био студент пре но што си стао за глодалицу. Сви смо ми читали Маркса и друго. Троскот, верујем, није прочитао много марксистичких текстова, он је практичар, али ја га доживљавам као инкарнацију дијалектике: све што уради, све што каже, сваки ње-

гов акциони рефлекс, све је то израз дубоке дијалектичке мисли.

Протегну се, зевну и устајући рече, булазнећи од умора и глади:

— Уморан сам као препржен бифтек.

Затим побе, стаде код врата колебајући се, онда се одлучи — изиђе брзо, не осврћући се.

— А ми? — упита Слободан, који се сад љутно на себе што се током ове ноћи стигао да сложи са сваким и да се не задржи ни на чијим разлозима. Ни на својим.

Разлози? Они су се вртели на вртеци с картонским и дрвеним прашчићима, магарчићима, воловима, коњима, лисицама, творовима.

Учини му се да види себе како јаше на твору. Зашто? — упита се — зашто ја да смрдим? Зато што стално заборавам Марино писмо. — Не зато! — Зато што се не позивам на њега? — Зато! — Ко би ми поверовао? Писмо је уништено. А и да није — њена би се тврђења такође морала проверавати. Не. Добро је што нисам споменуо писмо. Уосталом, постоји сведочење њеног брата.

И несведочење — Грујићево и моје. На Грујића сам заборавио. И он би се могао сетити оног писма. Сад је доцкан.

— Ми? — понови полуглуво Крајновић — шта ми? Ах, ми — трже се — и ми — да спавамо. И по могућности ништа да не сањамо.

— Што?

— Да бисмо сачували веру у могућу поправљивост човека.

— Можда сам глуп — помисли Слободан, па рече онако како је прво помислио — само мени ништа не може да умањи ту веру. Чак ми се чини да њој даје снаге и то што може изгледати обесхрабрујуће и што сигурно обесхрабриво и јесте.

— Не смета ти Троскотов начин?

На то Слободан не одговори, али помисли и рече

с одушевљењем да му не смета ни Троскотов начин, да му не смета ни Виторов начин, ни Братков, да би му сметало кад их не би било таквих, кад би они, ми, људи, изгубили своја људска својства и особине, кад би сви, мислећи једно, говорили, осећали и понашали се једнако. Да га зато — продужи у мислима, али гласно — и одушевљавају сви ти различити »начини«, да га живавост с којом се они одржавају и намећу убеђује у нешто у шта раније није био у толикој мери убеђен, а то је да међуљудски односи после револуције неће уништити историјску тековину постојања разуђених и различитих личности. Ма колико било јединство интереса. А то је страшно важно.

На што му Крајновић покуша да објасни да појава Троскота, ако ишта значи, значи управо покушај притиска баш на те *тековине*. У реду, привремено. Али колико то привремено има да траје? Сто година? Слободан добро зна колико је њему, Крајновићу, било досад свеједно, у ствари, која екипа стоји на челу Какома. Да му то више није. Да нескрупулозност и презир које је, одговарајући на питања комисије, показао Троскот значе увредљиво ниподаштавање свих вредности, тј. свих људи који му се директно не покуравају, да смо сви колико нас ту има изложени неделима нечег што није сујета — која би, и да је већа но у Троскота што је, била још увек подношљиво људска — него је неуништиво то самоуверење да један човек, да Троскот, да само он зна и само он може да оствари јединство, које је, у поверењу речено, немогуће а вероватно и непотребно остварити ван акционог задатка. Јединство! Непотребно или немогуће ван непосредне акције, могуће је и после и пре ње наметнути страхом и осталим чим се купују и продају душе. Знајући нас, бојим се Троскотовог схватања јединства и њега у улози ујединитеља. На другом плану, средства ће бити терористичка, саламандерски диктаторска. Јединство? Зашто правити митове и симболе од средстава и оруђа? То се увек показало да не води никуд. Сорел није направио ни-

један генерални штрајк, али из његове готалитарне мигоманије изишао је Мусолини. Пролетаријат ће да се ослободи себе као класе јер је прерастао мит о себи. Он ће моћи себе да укине јер ће умети да баца у старо гвожђе оно што је старудија. Символи, да би лепршали над свима, морају остати несводљиви на личности и неисцрпљиви једном ситуацијом.

— Троскота, значи, у старо гвожђе?

— Говорим о схватањима, не о људима.

Кад је после још једног сата причања Крајновић врло узнемирен и забринут изишао, Слободан је, наслонивши се леђима на зид и пруживши ноге, остао да седи на свом сандучићу, некако мутно па чак и туробно срећан, упркос нетрпељивостима, неспоразумима, сукобима и свему. Усхићавала га снага коју су његови другови — сви су му то били — показивали у борби за своја уверења. То је њега радовало, та снага. Она је чинила да он (и гладан и исцрпљен, али ко да после свега мисли на те багателе) не губи веру ни у ствар за коју су се борили сви, такви и онакви какви су могли да се као личности појаве у оквиру овог буржоаског света, на његовим маргиналијама углавном, као љути противници живота на маргиналијама система који их је у себи и на њима створио таквим какви, различити, јесу усред заједничке борбе у току. То што су сви били, упркос условима, тако силовито индивидуализовани и снажни, то му се у том тренутку чинило много важније од самих ставова према питањима на дневном реду. Јер шта? Питања се мењају, с њима и ставови, с њима и аргументи. Оно што остаје, то је страст с којом се сваки од протагониста залаже за своја схватања. Не види то онај који ће због тога довести себе у очајање и, као резултат, изгубити брже или спорије веру у човека, иако баш та силовитост с којом сваки од оне гројнице, четворице или стотине шефова и полушефова брани своја уверења и напада туђа, убеђује да нема места очајању, нема.

Маштајући тако о мишићавим душама тих сво-

јих другова, није ни приметно како и кад је са њих прешао на себе, на своју душу још премаду да би била тако сигурна у своје мишиће како је то била или могла бити душа једног Витора или једног Троскота, који су се зато и могли тако дивно разарати и тако дивно градити остајући оно што су: *сами лучици* — другови, пријатељи, борци осуђени да једу исти хлеб, истохлебници.

На њу се реч грже, али само да би осетно колико је малаксао, сможден, гладан и немоћан да ишта уради од оног што је нужно и милионима векова проверавано као једини начин да би се човек осећао боље (то јест добро и пријатно) на тој планети зелених долина и снежних врхова, где је све што постоји ешалонирано по снази и лукавству, где већи и спретнији савлађују неспретније и једу их да би утолили глад ако не и затрпали амбис глади који носе у себи. Који их носи.

Утом, долазећи с бока, као онда кад је покушавао да прати Бановићеве мисли о свести и подсвести (насмеши се у сну), просветли га лавински громадно сазнање да се то Троскот и Витор не играју, да то Троскот покушава да својим лажним горњим зубима — сви секућићи и очњаци мостом причвршћени за прва два кутњака у златним кошуљницама — поједе Витора, да је Витор слабији и неспретнији у тој игри која му се чинила бескрајно дирљива и лепа јер се није играла у Бази него негде на зеленом пропланцима с густом, негованом, бусенастом травом по којој се меко гази, јурца и пријатно пада и преврће.

Од тога му би зло и он се пробуди. Па заспа одмах. На сандучићу у умиваљци.

ЧЕТВРТИ ДАН

Чинило му се дуго да се она зелена црта таласа исто колико и она плава, текућија, иако је и он протицао, стављен у термитијеру, као свећа у чирак. С том разликом: није горео одозго, нестајао је

одоздо: термити су га јели почињући од табана. Били су, не зна зашто, плави као црта мора пред њим.

Загипсан облогом термитске кућице високе све до његових прса, он покуша да искочи. Али место њега, море, дотле на његовој разини, појави му се над главом. Уплашен да се не проспе све на њега, затвори за тренутак очи. Кад их отвори — угледа једно око велико као цео свод. Таласало се, рочило сузе, свака — као Охридско језеро. У свакој би се удавио. Али оне су клизиле низ лице што се фатаморгански назирало, мада неубедљиво и неубеђено.

Одједном му поста јасно да би то око морало бити божије. Али стид од те мисли, тако исказане, учини да заборави на термите који су стигли до секса, појели га, прешли на грбук, појели га, дошли до срца — такође. Упркос томе осећао је страшну срамоту што ће људи који постоје негде далеко од те обале помислити да он није никакав марксиста кад може веровати у такве детињасте и бапске приче о постојању нечег што евидентно не постоји. Сем тога, стало му је и до тога да сам бог који не постоји не помисли да он мисли како он постоји. А како да не сазна кад је свезнајући.

Ту увреду не отрпе. Термити су му појели и мозак и главу. Остало је, од њега целог, само осећање стидне nelaгодности, мучног срама. Ја сам бог! — заурла његов глас негде испод зелене црте што се таласала и даље не померајући се. — Ја сам бог, и ја не постојим више. — Ти си мртавац, будало!

Последња га реч нападе као грч, постојећи у непостојећем, и та се немогућност претвори у неко увећано мување, развијорени разговор, кошавске дискусије. Пробуди се с олакшањем, од ког се, упркос свему, насмеши.

Јернеј му је испричао први да је током ноћи неко закуцао са унутрашње стране врата цедуљу на којој је нацртан био робијашки картон овако испуњен:

Име: Ем Бе

Презиме: Један

(Матични број: 1)

Вешни број: 1

Стигао: децембра 12, 1918.

Изази: с ногама напред у ∞.

И да је то многе растужило. Неке због самог Ембеа, неке уопште — коме се зна дан изласка? Дан каквог изласка? Дан изласка у шта? Две, три, осам, петнаест година непрецизне су и несагледљиве као и вечиташка казна, као робија која никад не пролази.

Неко хтеде да скине картончић с врата.

— Пустити! — рече расентименталени Сергије — то нека остане.

— Деморалише! Не сме се дозволити.

— Зар си такав слабић? — упита Пататока, и онај остави картон.

Али, усамљену празнину без датума изласка с робије продужио је да сања. Била је та празнина — глад налик на уста неке штедне касице: упадали су дани кроз усне што су и биле вазда отворене, да би без напора могле да изговоре у паузи између дана: »Вечност«.

Та га реч без разлога, бар не јасних, узнемири много. Откад је комуниста, избегавао је да се послужи таквом једном речи из празних магацина робовласничко-идеалистичких појмова типа бог, анђео, небо, душа, вечност итд. Избрисао их је из свог језика. Можда га је зато сад та дуго нечућа реч, та вечност толико и потресла: затварајући светлоплави амрел неба и отварајући црни, појавила се она у тесној дугој сукњи и високим штикалама. Као да је изишла из штедне касице. »Курво!« рече неко (не он, никако не он!), али Јелена се само још дрскије насмејала на тај неоправдани призив нечега што није било ни осуда, ни приговор. Било му је криво због оне речи. Свако има права да располаже собом. Женско као и мушко. Као и Пушко! — добаци неко још неодребенији.

»А не као Слободан, звани Мишко и Пишко!«
Ко то рече? Исти глас? Други?

Да би ућуткао све те неодређивости што су узнемиравале, Слободан викну туђим неким гласом, али ипак једним од она малочашња два неодређива гласа: »Месечина нема ни кука ни дојки, месец на слици — само жућа мрља«. »Мишко луда а руж бео«, одговори нејасно, али опет Јелена. »Ту сам!« — продужи — »хоћеш ли ме наћи, или више волиш да изиђеш с ногама напред, правац — зелени борик?« »Бела ноћ, црна месечина«, одговори правећи се да зна да је одсад нужно да се тако говори. Али правило се, изгледа, претерано, јер она мрдну сукњом и рече свакодневним, неузвишеним језиком: »Будаало!«

Трже се, отвори очи.

Испод Ембеовог покривача чуо се топот помешан с муклим ударцима добоша и једно се дуго »раааа!« извијало остајући да лебди над тмурним галопом. Дан је увелико пролазио.

Људи се нису дизали.

ПЕТИ ДАН

Пође да их обиђе. Нико није изгледао ни страшно ни пропало. А он? Сигурно исто као и они. Изнутра, из самоће се и ствари чине горе но што јесу. Под притиском глади, те паничарке, те курве.

Облиза суве, испуцале усне и осети да му плувачка заудара.

— Је ли саопштена одлука комисије? — упита Крајновића.

Не сачека одговор. Заспа опет.

Учинио му се да је заспао зато што је Крајновић пре тога рекао нешто помирљиво, нешто о миру, ако не и о помирењу. Утонуо је заправо у нешто мутно, што није крепило, а било мање непријатно од бдења. Није укидало време, али је чинило да оно брже пролази, нерашчијано, у хрпама, и громадама.

Измерена на огромном кантару, соба је у цели-

ни постала лакша за скоро 200 килограма (по пола килограма дневно мршавио је сваки) (све три собе — 600 килограма, више од пола тоне досад).

Независно од глади с њеним палимама и осекама, независно од њене неуклоњиве присутности, целе од осећања празнине која притиска и нагриза танко, скамењено ткиво слузокожице десни, непаца, грла, језика, чији капилари прскају изливајући се у плувачку што од безбојне добија боју рђе и од бестежинске и слузаве постаје густа као катарални, згрушани испљувак, независно од исцрпљености сличне оној која напада после вишечасовног ношења терета у зарењеним рукама што се чине да ће отпасти, одсуство хране у организму било је једно надасве мучно присуство, присуство нечег онесвешћујуће нагризајућег, распињућег, нечег што притиска цело тело споља и изнутра и прозива редом орган по орган, жлезду по жлезду, да изиђу из уобичајене анонимности здравља, што су они и чинили, одзивајући се безгласним још болом. Да, болом.

Све је болело изнутра, било напето, запаљено, обложено гнојавим леукоцитима; независно од стања у ком је свако принуђен да подлегне тој све насртљивијој болести глади, која већ од петог дана подсећа највише на опште запаљење изнутрице, нарочито јетре, те глади која неподношљиво сензибилизује слезину, растаче желудац и црева (што не престају да луче љуте и гнусне киселине и да их, тако јетке, пујдају на слузне опне), глади која притишће срце, распужвава све декомпонованије астматично, старачко дисање, независно од тог убрзаног старења (Слободан је, лежећи на боку, приметио како се Јернеј опишава и прстима клизи од дна ноздрва до крајева усана по замишљеној бори којој се надао као субјективно позитивној последици свих тих мука, за онај дан кад све оне престану и он изиђе остарела, озбиљнија, мужевнија лица из тог ужаса) (а како је Слободан минут пре тога исто тако опишавао исти простор на исти начин у потрази за борама што су, по његовом ми-

шљењу, већ морале да се јаве — као награда за све ово) (и пошто их није осетио онако дубоко урезане како би волео да буду већ, пожелео је у трену да штрак потраје све док се оне не угисну у ту његову прегипку, пребалаву, младићку кожу) (јер не би имало смисла да се толико човек сад кињи а да се ништа од тога после не види и не би било поштено и лепо да све мукe нестану без трага на лицу) (зар се не каже да буран живот и године остављају трагове на лицу?) (буре то чине колико и године) (било би глупо дати годинама предност над бурама), независно од тих пагњи што гоне копита времена да пређу из ритма: корак — секунда, у темпо: пет-шест топо-та за време једног јединог све неравномерније успореног удара дамара, живот је собе остајао поавргнут утврђеним распоредима тишине и буке, па се чинило да би без те наизменичности часова тишине и оних других било много теже подносити то што се трпело у условима скупне собе, коју је настањивало више од 80 врло својих, врло различитих, мада не подједнако (бар не Слободану) вредних полукрила људскости што су дневно ветрале пунећи собу све немогућнијим на-киселим испарењима и смрадовима, претварајући тако сваки од осамдесет и неколико кревета у нужничку јаму. То не значи да се није све мање кретало, али се и сад справљало и ћутало исто колико и некад. Сваки дан све већи број другова одустајао је од шетње по соби, уопште од устајања. Сем за најнужније (али шта је најнужније?). Слободан је још увек при-сиљавао себе да се, упркос све већем умору и бржем замарању, понаша као да није свега тога: ни већег умора, ни малаксалости, ни глади са оном свитом специфичних невоља што их прате. Једино — ујутру је одлагао почетак дана. Одлагао?

Три удараца у плафон (који је патос двојке) на-терају га да се тргне, прене из неке млохаве неу-годне обамрлости, дигне, навуче панталоне, огрне гуњ и наслепо покуша да уђе у цокуле (али погрешно је — лева нога нађе десну баканцу, морао је сести, увити

обојке и све). За њим су се вукле само пертле док се узалуд трудио да пожури ка нужнику и савлада врто-главицу. Не. Није га она бринула. До ње долази и у другим приликама, увек кад се пренагло промени по-ложај тела и принуди срце на веће напоре. А сад — све то, плус исцрпљеност. Логична је и та исцрпље-ност којој нема краја. Најгоре је што ће после мора-ти да оде до умиваљке, да се опере, а слаб, а вода хла-дна, а једва се држи на ногама, а кошава.

Нагнуо се над нужничку јаму примећујући мање но обично да су јој ивице испрскане изметом и про-ливима, да разнобојне масне катранске пруге низ де-белу глебосану цев светлуцају на овој јутарњој још једној светлости жути, зукарски зеленим и црним масама што клизе грумуљичастим олуцима у јаму за фекалије: за њега је то сад био само један од два »телефона«.

— Шта је?

— Размишљао сам о свему — позна Ристовићев глас — не вреди писмо, повлачим га, сматрај га непо-стојећим, поцепай га.

— У реду. Учињено. Али приватно: је ли истина оно што си рекао или није?

Глас му је одјекивао кроз цеви обрубљене смрз-нутим комаћем измета.

— Истина је. Али чему све то поново? Само ће продубити злу крв. На крају крајева, боље да Витор то све и не зна, ако досад није сазнао.

— Да пренесем комисији да си одлучио да писме-ну изјаву повучеш?

— Да, повлачим је.

— Како волиш...

Слободан се опра. Нарочито је дуго трљао зубе и уста, сад осетљивија на хладну воду, па му од ње трнуле и тихо, скоро пријатно прскале зубне цак-лине с неким малим танушним пучкетањима налик на безмирисне, тихе ветрове што мора да пуштају гу-сенице које се хране лишћем пасуља. Не непријатни ветрови.

У ствари, Ристовићева одлука му је годила. Све је ионако завршено у складу с њом, али накнадно ово повлачење писмене изјаве, која је крунско сведочанство, показује да је била исправна благост комисије, која је ишла на смирење.

Преко те асоцијативне карике осети да је хладније но хладно и диже главу. Чинило му се да решетке једвачујно цвокоћу звонећи од мрза.

И тек кад речима закључи: и данас је хладније но хладно! — нагло се најежи и зацвокота.

Али такве цвокоте није волео, па ускоро преста. Није подносио ништа што би у зони тог бића које је контролисао и називао својим промакло органима воље, свести и смисла за достојанство. Вегетативна логика није још имала пробе у тој области. Њене су га бесплатности вребале. Под њеним бичем чинио се себи мањим но што је, мање човеком но што је. Дође до свог кревета. Крајновић је читао на свом, њебета неуредно пребаченог преко других, танких ногу. Исприча му разговор с Ристовићем.

— Очигледно! — рече не дижући поглед с књиге — после њемо о томе. *Устав* још важи.

Тачно, време је мирног часа! Али јутрос ни шахисти нису играли. Последње су партије од јуче пре подне (колико се сећа) а зује...? Не сећа се да се јуче шакетало. То је! — љутну се на себе (али благо и немоћно се љутну) — слабо тренира посматрачку моћ нужну једном револуционару. Треба имати очи и за оно што тренутно није у центру пажње а што може да касније једном послужи. Не мора се бити шахист, ни зујаш, али мора се свесно регистровати кад и ко игра и кад су игре престале. Записати на цедуљци будности! Макар је одмах као безвредну изгубио, бацно, поцепао.

Осећао је да то неко у њему, али неко ко није ни толико начитан, ни бистар колико је он, покушава да га поучи какав би требало да буде. Није то било оно његово »улажење у друге« (као ономад у Бановића или у Витора, у Троскота, у Јернеја или у

Крајновића). Био је то његов глас, који му је читао лекцију, глас у средњем регистру, обичан, свакодневни његов глас, а опет оно што му је говорио није било говорено интелекту него једном примитивнијем, незналачкијем, али послушнијем и неколебљивијем делу његовог бића. Расутом делу. Деградираном. Зашто деградираном? Зато што ни оно не воли да чита? То не деградира. Троскот не чита.

Па ипак, као да је хтео да пркоси себи, завуче руку испод јастука и извуче *Зле духе*, књигу коју је приликом једног од својих предавања (пре месеца дана, можда) поменуо Крајновић као значајну због нечег. Није је одмах тад узео да чита, имао је да доврши Салвиолија и Лабриолу, али пре неки дан, приликом деобе, испало је да су му *Зли дуси* баш запали: нико се није отимао за њих (ем дебела — говорио је Пататока пред њим — ем Достојевски, ем психологија и болесници, све неки падавичари, лудаци, идиоти, злочинци — хвала лепо! дабоме, дај ми Ероса цухауз (*Eros im Zuchthaus*). Шта? Узео га је већ Венче. Шта ће њему то? А *Жена пол, жена човек?* Ко? Кавурић? Ма неће бити да се та јунферчина почела да занима за те ствари. Добро, дај шта даш!).

У пролазу Слободан примети да *Жену пол* — *жену човека* чита Милош а не Кавурић. Биће да се стидео сам да је затражи, па је замолио свог школског и процесног друга да то учини место њега. Јер Милош је права стидљива девојчица белих и румених образа који би поцрвенели већ од напора самог говорења и црвенели од стида што црвене чим нешто каже, или осети, или недозвољено помисли. Заједно су Милош и Кавурић свршили школе (трговачку академију), заједно се запослили у социјалном осигурању, један у књиговодству, други на благајни, заједно су ступили у СКОЈ и заједно поделили прве летке. И једине.

После обављеног задатка (између 5 и 6 изјутра), обојица су тог дана стигла на посао тачно у минут. Један је радио у канцеларији у левом крилу зграде,

други у десном. Без потребе, Милош је, с радосним осећањем да је свет његов, окренуо телефон: »Јеси ли ти, Каве? Овде Маркс, ко је тамо?« »Енгелс.« (То су била *конспиративна* имена што су један другом дали у предскојевској невиности пре прве акције.) »Како је прошло?« »Добро. А код тебе?« »Добро. Све сам растурио. Само сам један задржао. И ти? Фино. Је ли ако да сваки од нас и убудуће сачува по један летак? То ће имати историјску вредност једног дана!« »За Музеј револуције, два комплета.« »Имаће то и велику вредност тада!«

Неки преревносни службеник, соколаш и гвоздењачки, канда, гардист, чуо је тај разговор кроз полуотворена врата, узнемирио се, јавио полицији да тај и тај, Кавурић и Милош, тргују комунистичким ленима.

Ухапсили их саг касније и под батинама прво један па други признали дељење и чланство у СКОЈ-у. Остало су прећугали. Уосталом, нису много знали. Али ипак, могли су да одаду везу. Нису. Обојици једва 37 година. Оци су им ваљда имали некаквог искуства са женама (њиховим мајкама), не и ова двојица младунаца.

Нарочито не Милош, који је, овог петог јутра глдовања, врло пажљиво посматрао схематични цртеж вагине и ануса, неодлучан упркос индикацијама: све му се то чинило преблизо и пресложено и док човек погоди — мислио је — који ли је прави улаз, све би било готово и он не би имао ништа од свега — обрुкао би се. Венче је држао свог Ерос-цухауза (под тим је срећним насловом, библиотекарећи, унео ту књигу у ону своју свеску коју се Крајновић постарао да тако популарише) а тај *Eros im Zuchthaus* била је једна од оних инфективних порнографских књижурина какве само Немци могу да издају под псеудонаучно студиозном скрамом. Превртао је стране с репродукцијама цртежа, фотоса, разгледница у колору. Углавном опцене генеричне слике без фантазије, лепоте и праве страсти.

— Шта ће ти те глупости? — упита га Слободан, у пролазу.

— Мало да се разгалим после Кашигала. Кажу да сви робијашни имају кад изибу великих тешкоћа.

— Можда швапски робијашни! — добаци Пататока. А Сер додаде:

— Трећи сам пут већ у овом нашем »цу хаус«-у и могу рећи да су све то што те Швабе дрљају чисте којештарије. Оба пута сам одмах по изласку и отпрве направио по право, читавог мушкарчића. И то без по муке и тешкоће. Само сам мало притиснуо своју Рожасоњ. А синови ми — пасуља би се напуцавали пре но што би добили она прва четири зубића.

Витор је лежао с рукама под главом и гледао у таваницу очима предубоко утонулим у дупље да би се видело жагре ли онако успаљенички као увек досад или не.

Преко његовог лица, потамнелог као од неког унутрашњег замрачења, прешли су слана и мраз — спарушили га, зборали као суву шљиву. Мора да су му и очи, као ратни канделабри, добиле засењене сијалице иза зеница.

— Све могу да разумем — рече равно кад Слободан застаде крај њега. Говорио је без тонуса после свих мука које је поднео последњих дана. А ипак, као да једва дочека да Слободан седне на његов кревет како би, и неуштан, могао да шпатовом макар почне да мисли (јер ништа није толико мрзео колико глупо размишљање у себи). — Разумевао сам и подвале и интриге и мотиве који се не казују јер су стидни. Досад сам их разумевао. На крају крајева, ни сам нисам светац. Али ипак... Ја себи нисам никад дозволио да иједног друга сматрам за експерименталног кунџа чије рефлексе испробавам по неким већ утврђеним схемама. Или јесам? Можда. Тачно. Понекад јесам. Понекад сам се могао учинити пакостан и, уопште, такв, рђав — и Братку и другима. Па сам то можда и био. Знаш у чему је ствар? Од прексиноћ, кад сам изишао из умивалке после изјаве коју сам вам дао, ја

се мучим да разумем себе и не успевам. Разумеш? Кога сам ја то ошамарио? Њега? Или себе? Не схватам. Ево, не знам шта је мене разјарило. Оно што ми је рекао? Којешта. Ако је оно тачно, оно што је тврдио за Мару и себе, ја немам права да се љутим, ако није тачно — још мање, зар не? Према томе, ја се и нисам могао разбеснети на то што ми је рекао. Утолико пре што ја Мару одлично познајем — она је отворен човек, рекла би ми сто пута већ да је ишта било од онога; не би то крила од мене — пријатељи смо, другови. Па зашто сам изгубио контролу над собом? Да ли сам је изгубио? Јер и то је питање што себи постављам: нисам ли га намерно, прорачунато ударио, искористивши повод који ми је наместио — уврећену част мужа? Или је друго посреди? Јесам ли био уврећен што је, рекавши ми оно у четири ока, имао израз човека који је противнику наместио мицу тракалицу: шта год да урадим, грешка је? Следиш ли ме? Вараш се. Могао је он мислити до сутра да ме је оних речима гурнуо низ сгрмину обавезних и обавезно погрешних реакција, ја нисам човек који би и у тежим приликама испустио дизгине из руке. Умем да се држим. Оно што још не умем, то је да схватим зашто сам, свакако промишљено, урадио то што сам урадио, а што ником није смело да изгледа промишљено? Шта сам хтео да одбраним оним шамарима? Женину част? Свој понос супруга? Којешта. Он зна да знам, сви ми да знамо да част мужа неће бити доведена у питање ни десетинама, рецимо, легања његове жене у кревете с другим мушкарцима. Па ми смо бар људи без предрасуда у вези с тим и нама је бар познато да се мушкарцу или жени, упркос врло чврстим другарским и љубавним везама, може понекад да деси да буде на краће време, неодољиво снажно, опчињен другом или другим. Били ми истински и неодољиво привучени на другу страну, или нам се чинило само да смо то, права, трајна, чврста љубав неће да потоне после тога: набубреће само, обновиће се подстакнута кајањем или поновним откривањем себе. Да ли ме он-

да заболело што је он, знајући то што знамо, хтео да ме увреди правећи се да не верује у то наше и моје знање? Толико глуп није. Толико глуп није могао мислити да сам. Није он веровао да ће оним ма колико пробраним прљавим речима, брижљиво пробраним међу најгнуснијим, ископати у мени костуре осећања и лобање схватања праисторијских можда љубавних односа, и натерати да, попуштајући под притиском тих костију, поступим као буржуј или феудалац. Питам се то. Или питам: је ли ме повредила чињеница што је могао мислити о мени тако рђаво, што је рачунао да ће ме нечим таквим да изазове? Ми смо рационални људи који, ако ништа а оно умеју, по признању свих, па и оних који нам поричу све врлине, да се понашају у свим приликама промишљено. Па и ја то умем. Вазда сам умео. Сигуран сам да сам се промишљено понео и у овом случају. Сигуран. Само не знам шта сам мислио кад сам ударио? Шта сам оним шамарањем, оним крицима, оном јурњавом, оним скандалом хтео да постигнем? Не верујем да сам то урадио што ме разочарао. Прво, нисам јунферица да се разочаравам, друго — не би то био први човек који ме разочарао. Тачно је да смо били пријатељи и да ми је било криво што сам изгубио пријатеља. Шамари које сам му коначно прилепио, иако су се галожили у мени већ четири дана, (тачно од часа кад је ушао у собу), не значи да су морали да исцвектају баш у оном тренутку кад смо завршавали да мокримо и он рекао оно што је рекао. Не значи. Шта сам казао: четири дана? Био сам ја свестан да сам пријатеља изгубио још онда кад смо се растајали уочи његовог поласка у школу, горе.

Ја сам му израдио гај одлазак. Био је истина, проваљен а неушапшен, био је уз то дрводељак, дакле радник, социјални састав му је исправан био, али све то није још увек задовољавало све услове да се оде горе. Кад би сваки проваљени радник по свету могао да емигрира и из емиграције оде у Савез, за годину дана било би на Комунистичком универзитету народа

Запада, на оном фамозном КУНЗ-у или КУНВ-у (народа Востока) више студената, дијаблебића стипендијста и забушаната, него што Москва има становника и више но што Совјетски Савез може да одвоји од вишка рада за такве, не увек исплативе, инвестиције. Но ја сам се тад разјурно, убеђивао, писао препоруке, ангажовао се. И успео.

После две и по године врагио се. И шта да ти причам — тај човек преда мном, нешто мужевнији, мање спонтан, али истих црта, није више био исти човек. Не мисли да нисам био у то уверен још док сам се разглављивао трчкарајући и мољакајући да га ставе и уброје у квоту наше Капејоте и пошљу горе. Сви се тамо промене. Многи и боље.

После неколико дана био сам сигуран. Нисам се још питао у ком се то смислу он променио. Зашто? То нека ми остане тајна. Да је једина била! Остављао је утисак да је сав од тајни, сав од закопчаних џепова, да у сваком џепу чува по један стратешки план светске револуције. Мени да подваљује? Испитивао сам га шта је учио и научио. Он мени да се исповеда? Ваљда све што си научио није само то — чување тајни од другова? Сигурно није. Па шта је? Није одговарао. Гледао је у мене као да сам отворен прозор с изгледом на море. Тад, не, неколико дана касније откријем једну његову тајну, тајну његове промене, ако не једину, а оно основну. Рећи ћу ти је. Не тражим да ми дајеш часне речи. Да нисам сигуран у твоју дискрецију, не бих ни дошао у искушење да ти испричам то што ћу. Тим горе ако се још једном преварим. Уосталом, ништа горе од оног што се већ догодило не може ми се десити. Ја сам ... Не, нисам оно што се зове црко човек! Тренутно се тако осећам. Проћи ће. Барка пријатељства сломила се о стену Кунза! — да поновим речи оног песника који се убио, није важно како се звао, нисам ни литерата ни историчар.

Али хоћу пре свега да ти кажем: ја сам један обичан револуционар који је негде у својој 19. годи-

ни осетио удар после ког почиње драма класне свести и који је отад и био то — попримте, бина, глаумац, жртва, публика суфлер и пуцањ који разрешава све на крају. Отад, од своје 19. године, ја знам само за једно и све ми је друго било мање-више свеједно. Своју сам жену волео, али никад ми њена присност — била је и она тога свесна — није представљала котву што ће ме усидрити уз обалу њене телесности или њене нежне срчаности. Није она била само женско, иако ме узбуђивала свачим њеним, комплетан човек је она била, пријатељ, друг, а драга, а мила. Упознао си је, уосталом. С почетка, одана мени и преко мене прекрету, изменила се после, обрнула. Чак сам се шалио с њом: — Да нисам члан и све, не би ме ни погледала! — Јасно, шалио сам се. Но и да је било како сам у шали говорио, ништа — разумео бих. Ја доста тих ствари разумем. И своје велико пријатељство према Троскоту сам схватао: радовао сам му се што ће бити борац, све ме је у то уверавало. Ја наше борце обожавао. Крви испод срца бих и сваком братковцу дао. Није важно шта у дискусијама кажем. Троскот је такође од борачког семена. Слутио сам то још док је, сав зелен, почео да навраћа к мени, првих грозничавих месеци Марине и моје љубави. Нисам се преварио. Скроман а упоран, еластичан а одлучан, брзих рефлекса а сталожен, храбар, интелигентан, снажљив а одан. Нисмо били слични. Имао је одличних особина које нисам поседовао, а ипак, био сам му пример за углед. Није ме никад имитирао мајмунски. Примао је више мој систем мишљења, мој начин одражавања, неголи моје мисли и одразе. И њих је понеке усвајао поводећи се за мном. Ласкало ми је то. И ласкало утолико више што сам имао разлога да га у перспективи замислим ефикаснијим и бољим борцем но што сам. И шта? Ништа му не бих одрекао. Глупо је рећи то што ћу, али Мару да ми је тад тражио — па молим, узми је!

Млад си, то ти све може изгледати наказно, али кад једном будеш завалео жену, а неколико месеци

касније будеш у једном другу открио наследника својих борачких идеала и кад се ваш однос буде уздигао доле да ти у том млађем другу видиш оличење својих нада, а он у теби — љубав и бригу нашег покрета за људе, мислим да ћеш схватити колико се може бити слаб према једном млађем другу, дакле наследнику.

(Зашто се и у старијем од себе не би могао видети наследник? — упита се Слободан, једва свестан да се то упитао, толико занет оним свим што му је то исповедање омогућило да сазна о човеку који се за њега доле исцрпљивао само у оном што је јавно чинио, и говорио да је, збуњен и ошамућен скоро, имао чула само за призор Виторовог унутрашњег света, у чије постојање ако и није сумњао, а оно је веровао да није нужно знати да постоји.)

— Нисам ја — настављао је Витор — ни уображени паун, нити ћу да оглувим тетрепски од љубави, али у моја осећања према Троскоту треба унети и чињеницу да је Мара била и остала бездетна. Ко зна, можда би с другим мушкарцем занела. Питао сам је касније да ли јој је много стало да има своје дете (мајчини смо сви ми само). »Можда« — одговорила је и пољубила ме — »после револуције!«

Тад се некако, једно поподне, појавио Троскот са својим картонским двострукодним куферчетом. Дошао је сасвим нормално мени *на стан* као што се долази у своју кућу. Не. Друкчије је дошао. Не како сам хтео да дође. Радостан, пресрећан, нудећи га оним што се нашло, па и ракијицом коју није одбио, испитивао сам себе у чему се то он тако очито променио. Равнодушност? И пре је био шкрт у испољавању осећања. Уопштеност? И пре је имао мало разумевања за појединачно. Уздржљивост? И пре није био експанзиван. Отуђеност? И пре није манифестовао присност. Слушао је мање-више немарно све што бих му рекао, није постављао питања, понашао се као да зна и оно што није могао знати, али ни речи о себи, па ни икакво мишљење није изрицао о

оном о чему сам му говорио, ћутао је, гледао, слушао полуодсутно, полубагателишћући, полупрезриво. Било ми је јасно да му нисам више узор. И ма колико то болело, није ме то ни вређало, ни љутило: тамо где је био две и по године, могао је срести боље, вредније, потпуније револуционаре но што сам. Сем тога, идоле има (и узоре тражи) само млад и у себе несигуран човек. Чим упозна и схвати друге, престане да им верује. Чим престане да верује у друге, поверује у себе. Чим поверује у себе сувише, почиње да потцењује остале.

Троскот је научио за две и по године то *сувише*. Имао сам утисак да ме потцењује. Нека. Револуционер мора да буде самопоуздан, мора да познаје себе и има вере у себе. Не значи да треба да не цени друге. Али то је већ тако у првој фази сазревања, тј. ослобођења од слаке других.

Је ли то било у питању?

Открио ми се: није. И то другог дана по повратку. Причао сам му о приликама код нас, у покрету, он је ћутке *куповао*, самс, а онда рекао врло беспризивно: »Ништа ти не знаш.« »Можда не знам све« — одговорио сам — »али оно што знам — знам. Фракционаштво је потпуно савладано«. »Не разумеш ти то и никад нећеш разумети.« »Зашто?« — упитам га. »Зато!« — рече — »ниси професионални револуционер, не можеш то да разумеш. Ви дилетанти осећате превише, забуну уносите, праšину дижете, а ствари треба да су јасне као што јасне јесу нама који им прилазимо трезно и мирно.« Рекавши то, дао ми одиста врло мирно и на изглед трезно један задатак који је оживљавао превладано већ неповерење према неким старим фракцијашима с којима се стало да илегално опет ради, а који су, после издржане партијске казне, дисциплиновано примали и извршавали директиве. Троскот је тражио да се ти други мимоиђу и рекао да су сви они обични троцкисти и полицајци. »Је ли то став?«

Троскот је климнуо главом. Није ме убедио не-

изнетим чињеницама, ни разлозима у прилог свом схватању, убедио ме ауторитетом у чије је име био овлашћен да говори као инструктор врховног форума.

Недељу дана касније рекао ми је да ме ономад искушавао само и да су они бивши фракционаши поверљиви и одани другови.

— Зашто си мене искушавао? На основу чега ти је пало на памет да провераваш моју дисциплину?

Слегао је раменима, није одговорио, послао ме њима с неким порукама.

Неко време потом прогласио их је опет за бандите, провокаторе, шпијуне. Није објаснио зашто. Знао је свакако.

Забранио сам себи да дискутујем. Прилагођавао сам се стилу који је донео одозго. Сем њега, свако је могао постати издајник или исто тако немотивисано престати да то буде. Прилике под којима се радило јесте да су биле тешке, да су захтевале строгу конспирацију и појачану дисциплину, али опет...

Нисам хтео о томе да мислим. Нисам имао права. Нисам био професионални револуционер.

Уосталом, мисли ли професионални о томе? Или и он прима само и преноси без поговора директиве које добија од неке своје више везе као и ми дилетанти што чинимо?

Полиција је убијала другове, бели терор беснео, дакле брњицу на осећања, наочњаке на мисли, скалпел у срце. Као Троскот, требало је мерити сваког, вагати га, пуштати га да говори, ћутати за то време, присиљавати себе на куповину само. Нисам му ја више био узор. Мени је он то постао. Мислио сам о друговима с којима сам одржавао везе, размишљао о њиховим речима, тумачио више њихове неречене премисли него њине видљиве поступке. Чинећи то, хваћао сам себе у жељи да несхватљиво — отпрве прогласим за непријатељско, да лично неслагање неког друга са мном протумачим као чин издаје. Добио сам по носу. »Ко си ти« — градио ме Троскот — »да тако

самовољно скидаш главе! Ниси ти професионалац, запамти.«

Професионалац — шта му то значи? — питао сам се. Нисам ли спреман на све? Не носим ли главу у торби као и он? Не грчкарам ли свуда куда треба, не повезујем ли, не пишем ли, не штампам ли, не растурам ли? Мислим ли ја на себе, чувам ли своје дупе, своје запослење? Шаљем ли друге у вагру, а сам седим у запећку? Не борим ли се од деветсто седамнаесте, као красноармејац прво, као агитатор затим у време легалности, као организатор после у полулегалном периоду, као технички секретар Емка од почетка отворене војнофашистичке диктатуре? Сматрам ли ја иједног друга с мањим стажем и мање одговорним задужењем — мање заслужним, мање индивидуализованим бићем? Тражим ли од њега да ме храни, крпи, чува, забавља, да ми служи? Зар је безвредно и анонимно залагање другова који се боре из уверења и којима је уверење живот ако и није хлеб? Зар уверење које храни јесте увереније од оног што изгладњује? Једном сам га питао да ми каже шта мисли о томе а он ми је врло мирно рекао да бих ја, ухапшен, изгубио само слободу, а он и слободу и хлеб, и да, ваљда, још знам да биће одређује свест и да је, према томе, свест професионалца судбинскије и дубље условљена борбом за револуцију и да људе треба ценити и према ономе колико су крвно спојени с покретом и да, кад бисмо били ухапшени на истом задатку, с истим компромитујућим материјалом, да бих ја био послат на робију, а он добио метак у чело.

Романтика! — рећи ћеш ти, а Крајновић би оно Троскотово свођење бића на професију, а професије на свест сигурно назвао вулгаризмом најпримитивније врсте. Ја — не тад. Извучао сам закључке, закључао ранијег себе, извајао — другог човека. Али инерција је потана ствар. Нарочито унутра, где делује иза спуштених шалона, неупаљених лампи. Тамо сам се бунуо: Шта, професионалац! По чему да моју љубав и приврженост револуцији, по чему да моја права и функ-

ције у покрету мере метри који нису њима одређени и не могу ни њих да одређују.

Неконтролисано, у једном тренутку, изиле се све такве речи из мене. Пред Троскотом. Назвао ме малограђанином и истог дана отпуговао.

И кад сам пао, можда сам се и држао онако егзибиционистички, како није оцењено да сам се лоше држао, из протеста, из отпора свему ономе што бих назвао троскотизмом, из жеље да ефектношћу привучем пажњу Партије на проблем, не на себе, на деформацију, на невољу. Хтео сам и њему да покажем шта ми непрофесионалци можемо да учинимо. Не издати није ми се чинило довољно. Чудо сам хтео. Зато сам спрва и желео толико да изиђем, да подвалим полицији, да је матирам. Хтео сам да изазовем његово дивљење и, преко дивљења за мене — право на постављање на дневни ред тог проблема професионализма. А видиш на шта је све то сведено.

Упоран сам човек. Видео сам у тој Троскотовој деформацији опасност. И пре три године, када сам стигао ту, није ме, упркос свему, прошла жеља да се борим против тога. Можда сам грешио. Свауда где бих наишао на неку самозадовољну уштољеност, ударио бих безобзирно. Братко је ухапшен одавно, пре ере професионалаца. Али он је спонтано располагао неким особинама професионализма, тако видљивим код Троскота. Можда то и нису својства сваког професионалца, можда су то биле карактеристике Троскота, независне од професионализације. Свауда где бих се сусрео с њима, као у Братковом случају, ја бих занепријатељио, ударио, постајао неугодан, намерно извргавао руглу, заједао. Делимично неконтролисано, али више прорачунато, ишао сам на шок-терапију, на компромитовање довољњем до беснила сваке крутости, општости. Форсирао сам боемију, спонтаност, »неозбиљност«, хумор, недостојанство, несамозадовољство. Сад видим шта се, полазећи од таквог нечет исправног и пламенитог, може све да начини лоше и штетно у крајњој линији. Није гре-

бало злоупотребити своје предности над Братком. (Над добрим Братком! — учинило се Слободану да је рекао Витор и да је стао да с разлогом додаје и објашњава: — Јер он је добар, скроман друг. Мало туђав, мало опортуниста, али да ми је било стало онолико колико ми се чинило да ми је стало да га натерам да се промени и поправи, ја бих то постигао поступајући друкчије но што сам то чинио. Но ја сам, лупајући стварно по Братку, у мислима месио Троскота; њега хтео да премесим и променим. Моја једина грешка је то. Ја о томе тад, кад је гребало мислити, нисам мислио. Препонет својом идејом да такав професионализам треба компромитовати.) Дабоме, ја сам ишао за ефектима, да бих уништио један вид професионализма, не сам професионализам. Нужан. На пријатељство нисам мислио. А ипак... Ако сам водио Каком, изазивао дивљења код једног броја другова, служио се свим средствима да задржим руководство, то је и зато што сам хтео да убедим Троскота да је лоше учио ако је тамо научно да презире нас непрофесионалце.

Утом је и он проваљен, суђен, осуђен, доведен овамо, баш к нама у Базу. И сам си приметно, ја сам се избезумио од радости. Мој час је дошао. Показаћу, доказаћу њему баш, њему који је (од свих професионалаца које сам познавао пре и после њега) био највише оваплотио у себи нешто, неку деформацију с којом се нисам умео да помирим, да се то не сме, да је то штетно, да том духу нема места код нас у покрету, па сам, као прво, ангажовао везе да му у самицу, двадесет и четири сата по доласку, ушверцујем и књиге и извештаје и храну. Ти и не знаш. Ја сам, чак, после недељу дана које је провео у самици, успео да одем њему и разговарам с њим скоро целу ноћ. Понео сам извештај Братков и свој, уверен у супериорност нашег схватања ствари. Али и у самици остао је непромењен: супериоран и дистантан. С приближавањем часа његовог изласка, губио сам сигурност. Управа је у то време почела *вазелинску* офанзиву. Можда је то

био искључиви повод, можда није. Све се измешало. Али кад сам дошао на проклету мисао да акцију треба темпирати на дан његовог изласка да би... да би и сâм мало видео како то стоје у ствари. Мислио сам да ће му, као професионалном револуционару, идеја борбе бити приснија, да ће га она сама понети, да ће, учествујући у њој, схватити све. Тад кад сам био њему у посети, ја сам му и рекао да је могуће да ускоро кренемо у акцију и да ће га учествовање у њој квалификовати да преузме руководство по њеном завршетку, да ћу му дотле, унапред његов заменик, само држати и чувати место које њему припада.

Док сам му нешто слично првог дана по доласку покушао да објасним, гледао ме одозго, мало сумњичаво, сажалјиво помало, али ја сам помислио: нека, престаћеш тако да гледаш кад будеш, после недеље гладовања, неискусан у тим стварима, дошао мени да ме постиђено припиташ шта треба урадити и шта бива с човеком десетог дана и колико се дана може уопште жив да издржи.

То би ми била најмања сатисфакција. Нуђење руководства њему, с моје је стране била замка типа *што горе, то боље*. Био сам сигуран да ће се без даљег примити руковођења Какомом (јер је, забога, он професионалац, а ја дилетант), али и да ће се обрुकати, јер — цувакс, јер — неискусан, јер — незналица у ствари. Обещена носа, прићи ће ми да се посаветује.

Једном само да ми је да га видим, као пре Кунза, да ме консултује, а не да ме гледа одозго као онај који све зна и коме је све што му можеш рећи — детињарија! а све што урадиш — једно којешта!

И, ето — и сâм си видео како се све завршило. Тај шамар се таложио шест година. А да ли се он јесте или није истрнцао на мојој Мари, то је много ирелевантније у свему томе. Оно што ме вређало и стално повређивало то је тупо његово и презриво уверење да сам малограђанин коме то није ирелевантно и што сам му, у својој плаховитости, али и из сасвим других разлога, својим шамаром дао повода да веру-

је како је у праву, да ме прочитао и да је до шамара дошло на његову иницијативу, самозаштитним, поседничким рефлексом љубоморе коју ми је он као наметнуо. А, ето — ширио је руке беспомоћно — иако то тако изгледа, тако није, али најгоре је што ја ништа не могу више да урадим што би иког уверило да тако није. Две ноћи лежим отворених очију и не умем ништа да смислим. Све сам замисливе варијанте испробао и видео да сам, после прва два корака, у свакој од њих стигао пред исти један зид на ком могу да прочитам само крупним словима написану своју осуду. О, како би волео да могу да то што теби причам, кажем на једном скупу на ком би ме сви разумели.

— Занста, што ниси то све рекао комисији? Што ниси пре четири дана све то објаснио на скупу кад те напао због држања?

— Будућност ми само може дати за право, нико други...

— Будућност? — промуца Слободан.

— Нико ми не може да верује. Ја сам дефинитивно осуђен, мени нема излаза, ја сам пропао човек. Пред друговима не умем да браним своју част. Сав се вежем чим ми је они нападну. Друго је класни, мрзиш га и све је лако. Сложености почињу од љубави. Макар била и једнострана.

— Прегерујеш... Нико није то тако узео срцу. Чак ни Троскот, који упорно пориче да је ишта рекао. А цела је комисија дошла до уверења да је рекао и да сад лаже другове...

— Ваљда не мислите да га осудите — оте му се.

— Не.

— Лоше би се то схватило. Добро је. Једино добро. За мене би најбоље било да урадим нешто што ће непријатеља заболети горе од трајне зубобоље и горе од вртења зубарском иглом по огољеном зубном живци. А и ви сви да ме запамтите.

— Шта то говориш, Вигоре. Смири се. Уверавам те да нико од другова није ствар схватио тако.

— Шта каже Крајновић?

— Он погово. Он је уз тебе.

— Шта уз мене? Глупости. Мени није потребна ни-чија осећајна црвена помоћ, ничије сажаљење. Ја сам, бре, ја сам још жив и довољно снажан да ову целу собу, са свима вама, у зубима понесем све до излазне капије.

— Смири се, Виторе. Смири се.

Он га погледа, усиса бркове под усну, грицну два-трипут у тврду њихову струну, отпљуну прегрижене крајичке, пређе руком преко тамноцрвених, скоро љубичастих испуцалих усана и насмеши се.

— Баво га знао, не смем клонути пре краја.

И главом даде знак Слободану да би хтео да остане сам и одспавне који минут.

Предвече, док је оштар, хладан дисконтинуирани ветар уносио кроз затворене прозоре блажени мирис запршке, Крајновић је, у име комисије, прочитао одлуку, врло помирљиву, врло перспективну, сву темпирану на дужност свих да борбу у току доведу до успешног краја. За природне размирице и спорове биће времена после.

Троскот се диже и, не гледајући у Витора, приђе му, стаде на два корака од њега и пружи руку.

Стајао је тако пружене руке и по нечему у његовом ставу (не само по раздаљини на којој се задржао од Витора) било је многима јасно да он не мисли да ће Витор прихватити помирење.

Али пошто га је пустио неко време да стоји пред њим пружене руке, жагрећи очима, Витор сачека час кад се Троскот, ликујући, поколебао и спремао да се окрене.

Тад му прихвати руку, стегну је и протресе. Чак га заграи. И прошапта: *Сами лучиш!*

»Још један члан клуба рогоња!« промрља Пнеу-магик и полако се упути свом кревету. Али Патогокин хор запева Интернационалу. Цела је соба прихвати.

Током ноћи кукурикнуло је под прозором. Слободан је, прибијена лица уз смрзнуте решетке, успео да угледа Брку. Ускоро је на каналу протнупом кроз рупу начињену много раније у олукку унео замотуљак — писамце Костином руком — »*Хаћа* одобрава вашу акцију. Упркос непредвиђеним болестима («значи, биле су провале!») и тешкоћама, ваша су обавештења благовремено примљена, тако да је све могло да се припреми. Прву делегацију породица примио је начелник Министарства и грубо одбио да је саслуша. Викао је, претио да ће вас све судски казнити због непрестаног изазивања нереда. Да можемо да подигнемо хиљаду самица, проблем комунизма био би у овој земљи решен у року од шест месеци.' Можете помислити да му наши нису остали дужни. Но док су се препирали с њим, упала је група студената и радника који су, пошавши од Универзитета и од Урсових синдиката у Немањиној, успели да се пробију кроз два жандармска кордона и, ушавши у зграду Министарства, сами прокрчили себи пут до начелникове канцеларије. Био сам с радницима. Уплашен, начелник је одмах променио плочу. Блед, обећао је да ће вам изићи у сусрет. Иако сам био сигуран да је превртљивац, да његова обећања и речи много не вреде, нисмо хтели да изиђемо док не телефонира Управи да вам одмах изиђе у сусрет. Пред нама је то рекао управнику. Немам илузија. Накнадно му је могао послати сасвим супротне инструкције. Без обзира на то, ми ћемо се ухватити његовог обећања и послати вам сутра у посету једну групу породица. На посету биће позван и Грујић. Нека се не чуди кад га буде потражила његова сестричина, студенткиња шумарства Јелена Миљковић (чудно, иако се и моја Јелена презива Миљковић, моја ми је рекла да студира археологију). Тако да ћемо већ у току сутрашњег дана знати како стоје ствари. Писмо уништите, и, уопште, што мање архиве:

то је савет *Папе* због евентуалних преметачина. Ја ћу одсад држати везу с вама. Можете бити сигурни да нећу пропустити прилику да ојачам и развијем све контакте и да вас снабдевам, чим окончате акцију и прилике се нормализују, низом нових и занимљивих ствари: од материјала до великог *голуба*, од нових *Гоља* до *Иниректора*. Све је то спаковано и чека успешан крај ваше акције. Другарске поздраве свима.«

Витор је прочитао писмо (већ преписано), сазвао собни део штрајкашког одбора и, после краћег разговора, Слободан је, без већих коментара, два преписа упутио у тројку и двојку с молбом да се после читања врате.

Сат касније је и он легао, не питајући се много зашто се Витор држао тако бестонусно. Било би сличније њему да је ликовало, јер су све његове опораване тврдње потврђене. Али није му сад пало ни на крај памети да Братку, Троскоту и другим сумњалицама отпије мало крви на памук. Држао се неекспанзивно, невигоровски, као човек искувише исцрпљен и уморан, сувише изван света који је био његов. Па ипак, стари начин доживљавања ствари мора бити да је остао, упркос свему, његов. Како замислити да се толико изменио због свега у шта је уверио Слободана да га лично не вреба и да му није важно. Је ли то његово понашање било сводљиво на тренутну физичку индиспозицију, пролазну слабост изазвану гладовањем, или је било резултат оног осећања празнине које обузима човека после остварења напорног потхвата, оног стања беспомоћности што настаје кад се све што је, мамузајући, гонило на рад и узнемиравало јер се чинило недосежним, одједном оваплоти омеђено и ограничено материјалом у ком се појавило сведено и спутано?

Разлога је за радост, и то вишеструку, било, али и варнице радости, као и оне гвожђа, кују се док су вруће. Ако не Витор, вигоровци били су ти који су успореним, тихим гласићима вадиле маст брат-

ковцима. (О, слико! О, неодговорности! Каква маст шестог дана без залогаја!) Што Слободану, после свега, није више било ни толико непријатно. Само, пробудно се после осталих, кад је терање шеге с њиховом неверицом, сумњичавошћу и кулачким опортунизмом већ престајало. Братковци нису узвраћали. Доста им је било што гладују да би осећали потребу да поново оправдавају своје ставове који, у ствари, нису хтели баш то стање, то гладовање, ту немоћ, ту изможденост кад се (из унутрашње близине) ништа не чини ни велико ни лепо, чак ни то успорено умирање за заједничку ствар њих и свих по свету људи и — у крајњој линији — самог свемира, који не може без људи јер они једини у њему разумеју и пуштош и апсурд закона и хаос и смисао и расељеност, и откривају тајне, одевају их у звуке, лепоту, и светлуцање луцидности, нужне дамарању сјајних револуција сунца. Што се тиче посете... Или се већ толико очекивала, најављена, да се поверовало у њу?

Не. Знало се да неће бити дозвољена.

Време од десет до три прошло је ужасно споро. Нико се није више надао. А за посете су се овог пута спремили и они које није нико посећивао. На креветима, необријани, смршали, многи су вукли замишљено прст преко бразди, набора, избочина у улеглим образима. И сањарили.

Током поподнева стиже друга вест. Узнемирујућа. С обзиром на њено врело, није уливала сувише поверења у аутентичност, али повезана с оним што је сазнато још друге ноћи (кад је Слободан био отпузао до зида кроз Капилар) није је требало схватити ни сасвим неозбиљно.

Пуцар с ходника је у једном тренутку убацио кроз фугу у вратима цедуљицу: »Празне самице због вас«.

Последица те галванизујуће вести од које су срца јаче залупала, те вести у коју се није много веровало, али од које су се грла заптивала, дамарајући премрло и напострешено од страха, последица те вес-

ти била је: уништити део архиве, поделити преостало и обавестити колектив да буде спреман и на такву евентуалност. Упозорити при том оне другове којима је поверено понешто од материјала на чување да ни по коју цену не дозволе да ишта падне у руке пандурији, затим — скренути пажњу свима да одбију да се покоре наредби о евакуацији скупних соба (уколико до тога дође) (невероватно је да ће доћи, али ваља бити спреман на све, па и на горе од тога, на транспорт у друге казнионе), најзад — да ће штрајкашки комитет о свему доносити благовремено одлуке које ће бити саопштене тако да их сви другови чују и разумеју. Пататока је већ довршио један картонски мегафон, налик на неки велики испражњени рог обиља.

Људи су се били довркли до клаупа и кревета и слушали Витора, који је, у име штрајкома, говорио о свему томе на један себи потпуно несличан начин (иако је, споља гледано, све његово остало непромењено; и жагрење (мање интензивно, али ипак) и грицкање бркова, и ћела, и пара што му је избијала из уста и пора, и нешто ипак згрушаније но обично руменило лица, руменило што се постепено али брзо губило идући ка шиљатом врху браде и врату, где је потпуно нестајало замењено неком олињалом сивкастоплавичастом бојом коже), био је једноставан, директан, усмерен изношењу чињеница без жеље да начини заједљиву алузију. Говорио је као да никад није уживао у духовитостима на рачун других, у парадерској режији својих штосова, па ни у излагању себе ударцима који су му враћани, излагању пуном неке жеље да се покаже и искаже, неке ватре, неке магнетичуће лакоће којом је одвраћао на ударце — ударцима, на уједе — уједима, на инсинуације — згромљавањима раскринканих повода и разлога за те инсинуације против себе. Ништа од борца на рингу, ништа од оног начина на који је ваљао рамена у ходу, начина покупуеног ко зна кад, давно сигурно, у неким севернообалским и рударским крчмама, оног начина ходања брзим, ситним корацима док му се рамена, као

на кугличним лежајевима, ваљају, мешају, котурају. Није много смршао, изгледао је још увек срезан од неког кошчагог меса, никао из тврдог семена, али нестало је оне његове ватре или температуре што је ударала из његових речи вечно у једном узвићаном покрету ка најрањивијим местима противника у дискусији. Чинио се равнодушан и опустошен — као поље после најезде скакаваца, као гроздани виноград после гуче густим и бурним градом великим као лешник, као голубије па чак и кокошије јаје. Изубијан се чинио на тренутке да је; неке сенке што су се скупљале у удубљењима његових образа импонирале су као набоји и модрице.

Не само Витор, и Троскот је тог шестог преподава изгледао обузет собом. Гледао је и даље тешким а оглоданим погледом који је остајао подједнако тежак и док је жмурио и кад би отварао нагло капке, зборане а тврде. А ћутао је на исти нелагодан начин који је и гонио говорнике да стално траже нове и нове разлоге за оно што заступају, док их не би исцрпани све и, истрошивши их без видљивог резултата да су убедили и послужили сврси, почињали да сумњају у њих, разлоге, али и у себе који су их износили, у ствар коју су бранили, а да присутни Троскот није отворио уста, није рекао једно једино »да« или »не«, само присутан с подметнутим лицем оку посматрача који, сем његових многих неразмрсивих жилавих набора, није могао ништа да прочита на њему — ни пуку, необавезујућу радозналост, ништа, само уверење да те слуша и да те, слушајући, одмерава и мери док не дође до резултата да немаш ни сувише тежине, ни сувише вредности, што, опет, има као неизбежну последицу само једно — пораст Троскотове вредности. И то ако не у његовим очима, чији закључци остају тајна, а оно у зеницама онога који му се обратио.

Па ни Братко није изгледао под својом брашљавом маском заинтересован општије за оно што се догађало. Свако преокупиран само оним што се деша-

вало у свеопштим нутринама, неисцрпљеним изгладнелим цревима. Као да је сваки био заинтересован неизрецивим неким збивањима у себи, неким стварима на које догле није уопште обраћао пажњу и на које се није ни добро обраћати (будући да смањују концентрацију још увек силом прилика нужно прикивану на збивања и понашања других, свих оних који прете и угрожавају). Али као да је откривање тих збивања (очито непријатељских самом бићу) доводило свест и сомоосећање, навикле да непријатељства долазе, као и смртоносни меци, само из једног (теби супротног) правца, до безвољности и неангажованости, с последицом — та немогућа демобилизација, то свесвеједновићко расположење, то анархично на-место-вољно свега — пажње, жеље, бивања. Као да га је откривање да и у тој рођеној свести и у том најличнијем самоосећању делују закони отицања времена и нестајања снаге, да их нагриза смрт — толико хипнотисало овим неслућеним откривањем о дејству пете колоне класног непријатеља унутар сопствених зидина, да смрт делује и у тој тврђави коју си догле сматрао за монолитан противнепријатељски бастион, као да их је до те мере изненадило све да се, још увек збуњени (нико се није више усубивао да се сав посвети том унутрашњем као пре, док се јело, онако како се посвећивао оном спољњем), да се, ошамућени и устрептали, нису препознавали ни сналазили. Губили су многи чак и уходане рефлексе (усавршиве способности) да се сваког тренутка без размисљања бране или нападају.

Слободан, који је на основу свог дискреционог права техничара одлучио да Албрехту (после оне кризе другог дана није се више лоше осећао) даде на чување нешто просветног материјала (углавном тема које је сам писао за кружоке), уради то, али се и не изненади претерано кад му је овај, непитан, рекао да је почео да води дневник јер сматра да би научно регистровање или обично бележење из дана у дан свега што човек физиолошки и психолошки осети могло

да користи после неискусним друговима, али и евентуално нама, искуснијима.

— Како мислиш?

— Лепо. Прво — можда ћемо да откријемо начин како да олакшамо себи. Друго — можда је добро систематски јести више неколико дана пре штрајка. Треће — можда се треба нечим интензивно бавити све време, шахом или картама, читањем или кружоцима. Четврто — можда треба пити често мање количине воде или једном дневно гасити жеђ. Засада бележим само.

— Да видим!

Овај му без речи даде неколико листића клопе. Седећи на кревету крај Албрехта, који је лежао, Слободан поче одмах да чита.

ЛИСТИЋИ КЛОЗЕТПАПИРА

Први дан: глад пребрзо долази — већ после три сата. Очајна, неурачунљиво себична глад, наметљива и гласна, упорна у обрнутој сразмери са сазнањем да је безизгледна. Корени — психолошки. Страх, у ствари. Терапија — психолошка — натерао сам се да читам, ексцерптирам. Без побољшања. Без правог интересовања за рад. Зашто? Где је нестала моја амбиција? Зашто је нестала? Зашто и не би? Чему амбиција мртвацу? Осећам се предујмљен смрти.

Други дан: сањао (ја који не сањам) све неке мучне ствари. У сну сам се опирао сну, али сам полупирао додирнувши руку једне таџикистанске девојке. Зашто таџикистанске? После ми било криво — тропним снагу, калорије, витамине, живот. И то је глупо: Таџикистан.

Прочитао сам пре подне у енциклопедији све што сам нашао о Таџикистану. Земља је то од брада, равница, река, као све земље. Производи памук, чај, јужно воће, које сам страшно пожелео, просто јер досад у Бази нисам мислио да постоји. Мање мислиш, мање се мучиш. У Таџикистану, сазнајем да се говори на деведесет и шест језика. Аварски је језик глав-

ни. Зачућен — Авари. Оданде ли су? То још постоји, а ја мислио — прохујало с двојкама, с историјом. Значи — аварска ми цура измузла калорије, као што су аварски војници на коњима музали прадедовима крв. Опет, значи, најезда. Фатум. Наш хунско-аварски фатум. Можда и нису тако страшни били. Ко то зна? Ништа се не пише тако бескрупулозно навијачки као националне историје. Историчари, ти адвокати изгубљених битака. У којима нису учествовали!

Енциклопедија, то је диван проналазак. Тако треба писати — стварно, а не шовинистички.

Био пола сата одушеваен том темом: човек би требало да напуни главу енциклопедијом. Одлучио изненада да за време штрајка читам само енциклопедију. Преневши свих шест томова до кревета, помислио: па ја идиотски трошим снагу. Ни минут после тога почели грчеви. Повраћао. Пет пута. Осетио се смртно слаб, без снаге. А нисам ни живео. Из шестог разреда у хапс. Па одмах пуштен, емигрирао, свршио црвену професуру у Лењинграду, отишао на село, утеривао украјинско жито и онда једног дана позван у КИМ. После недељу дана прелаз преко границе код Радгоне. Рука у цепу на револверу све време пута. Палац преслишава опружицу: укочен — откочен. Кад је откочен, открива се црвена тачка код опруге. Кад је закочен — црвена тачка се сакрива. Црвена тачка — ватра, пуцањ.

У Београду, веза у реду. Један састанак. Сутрадан, путем за други, ја с руком на револверу — кочим и откочујем. То ми постаје издајничка навика. И кад ми рука на столу, мичем палцем: кочим, откочујем. Сада ходам улицом. Палац у цепу игра вукући опружицу. Један дебели официр с десет ордена и сабљом, који ми иде у сусрет, упадљиво ме посматра. Уплашен јако, гледам како ми се приближава. Укочен — откочен — укочен.

Пуцањ ме заглашује. Падам и видим у паду официра како маше рукама као да се дави. А ја једини рањен у ногу.

Испао сам бедник. Добра страна мог хапшења — и ја, и други из Кима, и сви сад знамо да сам ништа коме не треба поверити ништа. Све одајем без батина. То је јаче од мене. Нисам ваљда прави комуниста. По убеђењу то јесам. Шта могу: марксизам је тако привлачно логичан и тако доследан у својој логичности. Можда, да сам се родио две генерације раније. Али док се треба борити и излагати у овим суровим и балканско-аварско-хунским дивљачким условима — ја ваљда смем бити марксиста само у себи, споља — ништа. Није борба за мене. Знамо, оправдања мени нема и не тражим.

И та повраћања. И то је страх. Ја сам вегетативац, све се то дешава мимо моје воље. Чим се лекар појавио, мени је било боље. А у соби имамо такође лекара. Друг, није неки стручњак. И он је могао да ми преврне очни капак и каже: »Језик! јаче, тако! мало обложен! јаче! грло у реду! узми мало беладоне на коцки шећера«. Није. А и да је, не би ми помогло тако брзо. Морао сам и после да изводим да ми је још увек рђаво, да ми се повраћа. Шећер и беладону узео. Иако ме сви погледали с презрењем. Ох, како ме окрепила та коцкица. Беладона — то је етер углавном. Али шећер — угљени хидрати. Осетио сам како ми се крв сва окрепила, сагоревање како је живнуло. Као после инјекције калцијума у крв. Да не говорим о пријатности: слатко! (Аварка је рекла са словеначким нагласком *слатко* кад сам полудирао.) Чинило ми се — могу да скачем после оне једне коцкице. Било ме срамота. Симулирао сам да ми је рђаво још увек. Али и симулирање сам почео да чиним тек кад је лекар изишао. Нисам смео пред њим. Тек после сам »одјурно« у нужник. Правио се да повраћам. Рекао онима до себе: »Све сам повратио, ништа ми желудац не држи!«

Погрешно. Не треба то никад.

Нису изгледали убеђени. Пет минута после пружио се да имам опет грчеве и отишао да повраћам не подносећи оне завидљиве погледе због коцке ше-

ћера. Али тог сам пута неочекивано повратио све. (Ето зашто.) Јавило ми се прво у устима нешто сладуњаво — шећер. Хтео сам брзо то да вратим, сачувам. Прогутао велику количину смрадливе пљувачке. Гутајући то, црева ми се подигла. Тако сам исповратио и више калорија но што сам примио с коцкицом шећера.

Више? Шећер се брзо апсорбује. Ипак, сигуран сам, нисам све повратио: она ватра у крви.

Не. Био је то пламен глади. Имам потребу за чашом вина и килом печења. Целе ноћи сањам гозбе. Ја. Задовољно бих се и комадом сува хлеба, кожуром од сланине коју бацају у сандук за ђубре а које наш дежурни сваког јутра ставља крај степеница. Требало је красти те кожуреце последњих дана кад се знало мање-више сигурно да ћемо у штрајк. Шта би нам фалило да смо сачували те кожуреце? Сваки по десетак комада. То стаје у џеп.

Пробудио сам се цвилаћи још увек у себи. Будан, питао сам се како би деловало на крв жвакање оних кожуреца. Као шећер? Или друкчије. Маст се теже апсорбује. Тражи температуру већу од телесне. Или не? Биће да се у желуцу она раствара хемијски. Киселине. Оне прље. И то је нека ватра. *Кисела ватра. Горка ватра. Слатка ватра.* Мора да ватри има разних. И да се везују тајним каналима и за чуло укуса, које уз сваку појаву или реч што је казује додаје по нешто. Као атрибут. Атрибути олакшавају памћење: нека врста рима. Слатка ватра мирише на црвене руже са славујем који пева ноћу. Тај комплет је баналан. А горка ватра? Ломача, пуцкетање пружа, хладан јесењи ветар који носи мирис пелина. А кисела? То је шарлах и тегла са зеленим краставцима на прозору и комадима белог хрена што се кезе иза прозачно зелене облине посуде. Детињство.

Већ је трећи дан: глад је мирнија, нема снаге ни она да мучи. Подсећа на напетост. Кад бих је нацртао, личила би на уста без тела пред којима се налази комад хлеба, довољно далеко да га она не могу сама да

дохвате. (Уста, трзајући се, шкљоцају у празно; отимајући се себи, уједају нешто непостојеће.)

Чини ми се да сам изгубио доста сала, мада ми је трбух још увек мек. Али испод те све мање глибавости сала, осећа се како се надима све тврћи мишићни заштитни зид изнад црева, такође напетих, пуних гасова који се с муком пробијају кроз меандре црева. Покушавам да читам енциклопедију. Не, азбучним редом. Тражим речи које ми нису никад биле јасне.

Лирика.

Дефиниција је кратка, добра, али описује више но што упућује. Зашто човек има потребу да пише лирске песме кад је млад? Јесмо ли птице? Је ли потребно улепшати сâм чин спаривања? Или га младићко непознавање спонтано дивинизује? Зашто би то било потребно? Је ли сâм чин ружан? Не чини ми се да је. Бар у сну није. Или се можда мора да пева пре спаривања? Зашто? Можда песме и речи које жене, кажу, воле да слушају, играју неку нежну психозичку улогу? Изазивају ли у женки нека лучења етера, алкохола? Нечег што опија? Зашто би било истина? Зар и глувонеми жене не рађају децу? Зар глувонеми мушкарци не могу да опију жене и буду љубавници? Значи ли да они компензирају алкохол речи нечим другим? Чиме? Аналогија није доказ: нормалан мушкарац има потребу да заводи речима, женка да слуша и да се смешка при томе. То чини зато да би завела или зато што јој је пријатно да слуша мушјака кога се спрема да узме. Шта ми је?

Нека еуфорија, нека пријатност, неко безазлено осећање среће и ја сам се исприсио за човечанство. Надо и сушествоват дља рабочево класа, дља челоинства. Стојим. Испршен.

У ствари лежим, али као да стојим. Тако осећам. Упркос глади. Кад би ми дали да једем, јео бих. Али не дају. Ако. Ничево! Једно тело више прилаже себе будућности као добровољан прилог да би брже стигла. Та будућност. Зашто брже? Зашто да стигне? Зар не би и садашњост могла да задовољи? Питати у вези с тим први зоолошки врт после робије.

Прилог. Предлог. Улог. Залог. За лог. Све има смисла: речи су ипак највеће што је човек пронашао.

У енциклопедији стоји да су најепохалнији проналасци: ватра и точак. Не. Речи су то. Ја тако мислим.

Тако се лако оне групишу у букете — и то су онда — реченице и мисли. За речи се љуби, живи, побеђује, ствара, гине. Dulce et decorum. Ипак би било лепо појести нешто: шупљикавост хлеба, белину преврсног сира, љутину лука, мутнину неке маслине, некогу чаше млека, опорост чаше црног вина. А после — муљаву слаткоћу зреле беле смокве, тек обране, још с машином, још хладне, а напрсле једва, пуне меда.

Замишљам ту гозбу — а ништа, не завидим онима који негде ван зида једу све то што не једем а желим. Има ли негде људи који баш то једу? Ко су они? Црнци? Грци? Радни људи свакако. Сељаци? Јонски сељаци? Здраво, људи Грчке, једете ли? Здраво, радни народе Грчке, имаш ли парче хлеба и за мене. Овде се мучим због тебе такође! (Мучим? Не штоди мало демагогије и патетике. Њу воле људи које волим.) Јео бих толико. Кад то прође, и ако преживим («ал' не рече Турчин ако бог да»), ни мрвице више нема да бацим. Јешћу на сервијети: све мрвице после — у уста, све коске — оглодати, сву порцију — полизати! Чини ми се — никад се више нећу моћи да заситим. Врло важно ако будем изгледао као буре. Не зна се чему све не служи та сланина. Ја ћу се, као камила, одржавати дуже од других захваљујући њој. Већина другова су недохрањени, мршави. И уопште: има да се једе после штрајка. Купем се: никад сит. А сваког јутра, гимнастика и умивање хладном водом (врुће нема). И — по репете. Као Венче. Увек. А ако једног дана жив изиђем с робије — жена, деца, службица, уредан живот, све чисто. И бавити се собом у слободном времену — здравље неговати, планинарење од суботе поподне до недеље увече. Нема пушења. Живети, то је мудрост; то

је неопходно; ко живи, доживи. А онда после револуције — ја ћу: »Другови, стављам вам се на располагање«. Они: »Зато што си био довољно храбар да увидиш да ниси храбар (па ниси сметао, ни брљавио као толики), раширених те руку примамо у своје редове — културу и образовање да шириш.«

Али лакоћа попусти, испари, ја се предвече осетим грозничав, уплаћим и заспим од страха да ми страх не изазове опет оне паничне грчеве.

Четвртог дана само јака, неуклоњива, наметљива, досадна, просто, рекао бих чак и дрска глад. Да је лето — чини ми се, муве бих кришом хватао и јео. Глад. Глад која расте, неспокојна као цепар (само — ништа по цеповима, ни мрвице). Глад која женски тражи да се напуни, а нигде мужјака, нигде хране, сви — пасивци. Од те мисли ми је још већа мука, очи боље, беле... Сваки час се губим. Не могу ни две-три странице енциклопедије да прочитам. Пребрзо се уморим, нестанем, потонем. Онда изроним, попијем два-три гутљаја: смрдим себи. Чудно, а не гадим се себе. Зашто ту испаштам? Зашто? Због тренутка младалачког одушевљења? Био сам млађи малолетник, неодговорно биће, шести разред. Зашто сам се удружио с тим бахатим светом који има сувише снаге? Они се и туку још. А ја ни руку више — ни подићи! Људски род — да. Али различити смо. Ја сам физички — слабић, недоношче. Како не схватају? Шта траже од мене? Зашто ме гоне да будем с њима? Ја нисам исто што и они. Нисам исто, треба да схвате...

Пети дан је једва свануо. Ваља сам се ноћас петнаест пута будио, трипут ишао да мокрим. Брине ме — кад ми је излазила мокраћа, цео ме канал пекао, а и мокраћа — жућа но обично. Од крви. Машина тела попушта. Па да — не подмазује се, не храни, а таљигати ваља. И запекло се све у цревима — мора да је све тамо тврдо као љути камен: на том би се измету сигурно и мачка посекала. Да ли да се клистирам? Онда ћу избацити све. Неће остати ни оно мало што је у мени а чија хранљивост ваља није

још апсолутно исисана и искоришћена. Јер — утврдило се — у измету нормално храњеног човека има врло много масноћа и других хранљивих материја. Црева се обично луксузирају, као ми кад идемо на морнарско љуштење кромпира. Узалуд се пандури чуде и бесне: »Какве су то коцкице? Откуда четвртасти кромпири?« Ми их у четири потеза ножем љуштимо. И црева тако раде с храном. Али нек се сад помуче — нек све искористе до краја па ћу се сутра и клистирати. Дајем им још 24 сата времена. Хајде, црева, молим вас, искористите све до краја, још мало напора, урадите лепо свој говнарски посао! Глупости! То тело је једино што човек има. Зашто га мучим? Због речи које су звуци. Навика даје смисао. Какав смисао? Ништа нема смисла. Поготово га немају муке. Ја ћу се сутра клистирати. И онда ћу, чим пандур отвори врата, да изјурим. Нек ме презру, нек звижде за мном. Ја нећу да пропаднем, ако они хоће. Свако има право да ради са својим телом што хоће. Нек се то право даде и мени. И ја...

Не могу више да пишем: од једне реченице нестане ми даха као да сам јурио километар. Оловка ми је све тежа. Прсти је не могу да држе. Слова ми све крупнија, угластија. Реченице скиданије. У почетку ми се чинило да је то зато што ми је тешко да их пишем. После... и мисли ми такве. Две речи... доста да знам. Шта сам хтео. Символизам. Шифра. Хоћу ли дешифрова...

Сањао: ја сам несвето тројство — Јованка Орлеанка, Јан Хус, Галилеј — спаљени. Горим. Молим: 'Ајде, кишо. Јака кишо! Хајде, ветрови! Пруће гори. Мени зима прво. Добијам нагло менструацију. Последњу. Девеце Јованко, ево ти хигијенски уложак. То онај... Заборавио... Свиња. Сошоп. Инквизитор? Не. Енглец. Енгелс. Свима псујем мајку. Женским гласом. Мајку вам. Чиме? — пита Сошоп. Ватром. Зелено. Ми тебе... Више не чујем. Угњенишем се. Ветар долази. Разноси. Онда киша. Пљусак. Гноји. Ја — ангина, не могу да гугам. Ја свест без тела, осе-

ћам глад а немам уста, црева — погорелац. Ја вампир. Сисам крв. Сисам крв. Сисам...

Будан или привидно? Мислим — то би се могло. Кога да прекољем? Ако бих нашао друга. Нико никад не гледа. И онако. Првог дана — само крв. Осам литара. По четири сваки. Другог дана — цигерница, бели и црни бубрези, крезле плаћа (а ако ТБЦ?) (изабраћу здравог). А ако виче? Ножем. Јако. У срце. Сви спавају. Венчета до мене? Температура. Болестан. Заразно. Зато ја. И ја. Неотпоран.

Шести дан — стид. Слабост. Нек други неко... Не могу више. Слободан. Настави: Он — јак. Хоџа. Говнара. Да не једе он тамо оно масно из измета. Зашто сваки час — у нужник?

— Ти си луд! — рече Слободан враћајући му листиће — ти си луд. Не изгледаш лоше. Црвен си, дебео и...

— Труо. Стара крв. Трула. Без снаге.

— У сваком случају, то је незанимљиво...

— Не може да користи?

— Лудачке мисли? Које? Лудаци то неће читати. Имају своје мисли. Здравима то не треба.

Јернејишем! — помисли и не уздахну — ако! Према некима греба само тако.

— Џабе сам се мучио?

— Мислим, потпуно. Сем ако ти то не послужи да видиш докле доводи кукавичлук.

— То је. Кукавица сам. Лако је вама. Ви сте авангарда. Ја...

— Што не пишеш молбу?

— Кад се не бих бојао да ћете ме убити. Издајнике ликвидирају кад изиђу. Знам ја шта би ти хтео. Беж. Мислио сам да си ми друг. Бежи! Викаћу.

Аларм — лажан. Да пуцар не провоцира, уверава и ономадашња Бркина цедуља. Нешто се спрема и одлаже. Наређења стижу и повлаче се. Не смеју просто да ураде што би хтели. Не допушта то Поље. Мора да су у Београду демонстрације.

СЕДМИ ДАН

Није био згађен тим Албрехтовим листићима. Био је повређен. Свести целог човека на кукавичлук који баљезга и бунца, на снове и речи које се спајају, како даље каже, »у букете« ношене неакционим и непрактистичким законитостима, то је лаж и фалсификат, то је унакажавање нашег бића, које је више од свега друштвено биће. Једна хијерархија вредности постоји. Албрехт је обрће наглавце. Измет и сировина за измет имају код њега највиши положај. Нисмо, до Бавола, за то. Па ни он сам није само сировина за измет. Не чиним напор да га спасем. Али ни његова подсвест није сва од себичног кукавичлука (бојати се — значи бити себичан). Зашто би ту био иначе? Погрешка! Не само. И да је реч о грешци, и у том случају из његове природе себичног човека никла је више но *могућност* да »грешки«, жеља да погрешки, вера да греба и он да буде недоследан својој природи слабића, да прохте да буде друкчији, бољи, несебичан. Уосталом... Шта?

Слободан не би писао онакве листиће не само што би се стидео оног чега се Албрехт није постидео: други да то не прочита! Не. Он то не би, јер би се стидео себе. Стидети се албрехтовског себе, није основни елемент храбрости или лепоте. Стидети се и таквог себе јаче неголи смрти, изгледа да би ипак могла бити једна од компоненти моралног понашања. Али само у случају да је тај стид јачи од свега (па и страха). Такав би стид гонио да се одступи од норми и наметнуо нагонима самоодржања праксу интереса класе, друштва, судбине људског рода.

Али док се спремао да изнесе читав низ сличних разлога, паде му на памет да је Албрехт исписао те листиће као што би неко отплакао: да себи олакша. Сузе постоје, иако сузе нису цео човек. Било би глупо порећи да сузе не постоје само зато што

оне нису цео човек. Није ли и човек парспрототан део свемира?

Сеги се Крајновића, који је, причајући ономад о експериментима што су их неки зоолози правили с паром дивљих патака, рекао да је *парспрототност*, како је назвао ту појаву, не само једна од естетских могућности него основа економике сазнања. Зелено перје око врата мужјака — женки дивље патке значе целог њега. Довољно је изнети пред њу неколико тих зелених пера на комадићу жице да би она почела да се понаша као пред љубавником. Перцепција не мора да инвентарише целину да би донела закључке о целини. Може се и грешити. Као женка дивље патке. Али не би се смело закључити да је та парспрототност, или тај пачји биолошки симболизам, нешто што је знак ниженивојности. Има, истина, разних парспрототности. Важно је која долази у обзир. За женку дивље патке није то ни кљун дивљег патка, ни његов чмар, ни његово крило. Него оно зукарско зелено перје око врата. Тако и кад је реч о човеку. Све га не може да представља. Не може ли? Може.

Може све. Под условом да га тако добро познајемо да нам ма шта (у чему га можемо да препознамо) дочара њега потпуног.

Проблем је то нивоа оног који консумира парспрототне симболе. И ништа друго. На основу зуба, длаке, нокта па и измета може се реконструисати можда генерички човек, али не Његош, не Тесла, не Витор, Троскот, Братко, Крајновић.

Шта лупа? — побуни се против тока ових мисли које су се у крајњој линији сводиле делимично на одбрану Албрехта, чије се искрености Слободан, више но искрено револтиран, стидео: није био свим сигуран односи ли се на део, или ипак и на целину.

Заспа.

Зачудо да је и тог седмог јутра, у време одређено за јутарњу шетњу, још увек било људи који су се дизали и још увек, подлежући навикама, по

двоје, по троје, руку под руку, почињали да се сиромашки споро вуку више но крећу, коментаришући неким пивавим немоћничким гласовима, позајмљеним из некаквих смрдљивих домова старца, догађаје и изгледе.

Многи од њих сматрали су штрајк успешним и, независно од свега уједињујућег, што је добро за нас, а зло за Управу. Братко је, одлазећи угом на састанак штрајкашког комитета, стигао да некима од шегача поквари добро расположење примедбом:

— Другови, не расипајмо енергију. Акција је још увек на свом почетку. Неизвесно је колико ће трајати. Најбоље је — сви у кревете.

— Ко нема енергије — рече Венче — не може је ни расипати. Је ли тако, Пнеуматик?

— Јашта!

— Хоћемо ли једну партију? — упита изазивачки, само да би се успротивио Братку, не што му се играло зује.

Седећи пред подне на свом кревету у дну собе, Троскот је одговарао некима на питања о ситуацији. Седми конгрес КИ је одржан и реферати Димитрова, Ерколија, Пика и Мануилског значили су огроман подстрек и нама да...

— То знамо! — примети Витор, који је тог часа деловао чулаво, иако ћелав — реферате смо ушверцовали пре два месеца и прорадили их. Новије ти ствари њима причај. Како стоји с нашим Народним фронтом?

Троскот није погледао ни у Витора, ни у остале. Гледао је пред собом и наставио мирним гласом:

— Упркос покушајима чињеним да путем наших људи контактирамо Мачека, Љубу Давидовића, Тупањанина, Мишцу Трифуновића и друге, њихови су одговори били мање-више исти: »Можете нам помагати. То нећемо спречити. Али не допуштамо вам да заваљате вашу леву руку у наш десни џеп. Учините ли то, зваћемо полицију.«

— И то знамо! — рече опет Витор, сад на онај

ужагтели, стари начин — из извештаја Пека о ситуацији. Шта је с Народним фронтом одоздо?

Троскот је погледао овог пута у првог пред собом, у Есингера. Гледао је друкчије него обично што је гледао људе, али, савладавши се рече:

— Партија је извела низ акција, одржала низ масовних зборована којима су говорили наши људи о Народном фронту као јединој брани способној да заустави фашизам. Студенти у Београду успели су...

— И то знамо.

— Па онда причај ти! — брецну се и диже с кревета.

— Тебе су другови замолили то да учиниш. Ти си ухапшен пре шест месеци, још на пиво миришеш, а ми — пре толико година.

— Хоћеш ли да се похвалиш да си обавештен? Похвалио си се.

— Није ваља погрешно одржавати одличне везе с Пољем? Неки су мислили да то спада у харипилијаде. Шта ћеш, уображења има разних. Чак и професионално револуционарних. Упркос томе, та врста харипилијада држи нас одлично у току догађаја, али и одржава другарски морал код оних који мисле да доласком на робију престају закони другарства и почињу они џунгле.

Рекавши то, Витор заустави Слободана, који, идући нагоре, прође другом страном собе. Витор му махну руком да би га причекао и, извинивши се послом, приђе му провлачећи се назадачке између два стола. Ухвати га испод руке и поче одмах да му врло живо говори.

Око Троскотовог кревета и на креветима око његовог скупљало се свих ових дана прилично много другова. Седмог не толико колико раније. Подавивши ноге пода се, он је ипак причао, не сувише течно, штавише шкрто, али ипак занимљиво о оном што је Витор једном назвао: мемоарисање илегалштине. Ствар недопустива. Сад се присећао оног једног поподнева кад се вратио с инспекционог путовања по

организацијама окружних и обласних комитета и утврдио да му је београдска веза ухапшена пре два месеца. Имали су утврђен знак за тај случај. Троскот спали стару легитимацију, узе другу из коферчета с дуплим дном, али како је морао везу да хитно успостави, а није знао како (мада је читавих пола сата, лутајући као глува кучка, лупао главу све о истом), пошао је, не знајући тачно зашто, према Универзитету и у једном тренутку, не размишљајући, у пролазу зауставио некаквог необријанка у кошуљи без кравате: »Јеси ли организован, друже?« Овај се испрсио, погледао око себе, плуцину и рекао: »Јесам! Био. И остао.« Е, онда ми дај везу с Партијом. Јавка ми је ухапшена.« Није требало да га убеђује дуго. Истог поподнева га је повезао.

— Непромишљеност је некад нужна! — закључи Љуба.

— Запамтићемо то! — изговори неко шапатом. Људи су се окренули, али сем Витора, који се логано удаљавао под руку са Слободаном и који то није могао да добаци, нико други с кревета није изгледало да је то казао.

Штрајкашки комитет се састао око подне и одлучио да се у 18 сати и 15 минута приреди дерача, у циљу притиска на Управу.

Та је одлука примљена без отпора, чак и без дискусије на тему шта треба дотле радити, да ли лежати и не трошити енергију или играти шаха. Да ли пити доста воде или сасвим мало? Да ли је добро очистити се или препустити и то природи? Има ли смисла и даље (као што то, упркос свему, неки чине) разговарати о јелу кад ти разговори изазивају јача лучења желудачних киселина? Је ли то малограђански, то што се разговорима о ждрању изазивају јача лучења киселина упрозно? Има ли смисла да Лазица Подсвест назива Праком Павловљевим псом кад је он друг као као друг Павлов а пас није јербо је организовао више штрајкова но што Лазица има месеци? Није, све се то десило прекјуче на оном скупу сазваном да се саопште

вести из Поља и надвест: подршка *Паће*. Тад је Праком, завршавајући своју жалбу на Лазицу, који му је пребацио да, као Павловљев пас, лучи киселину чим чује да неко спомене јело, а да он, Лазица, може да говори о чему год хранљивом или само јести-вом а да му желудац остане мртвухладан, јер се између његове главе и желуца простире моћ свести, а да подсвест почиње од желуца наниже. Испричавши све то, Праком је упитао скуп: »Је ли то лепо?«

Венче, који је утом наишао враћајући се из клозета, застао је на ту реч и сањалачки се замислио опет пре но што је, као толико већ пута, изговорио ону своју обавезну асоцијацију на реч лепо: »Лепо, то су тигањце...«

— Није! — рече Крајновић — лепо је неофарбана, бела краљица шаха који припада колективу. Предлажем да идућег штрајка Луковић изнесе са сланином и осталим из комарника и све шахове. Од хлеба су.

— Лаже! — викну Венче и извади из џепа белу краљицу — нисам је ни лизнуо.

— А што ти је у џепу?

— Да ти дам материјала за зезање. Јер си од незафркавања смршао.

Крајновић се на тај одговор први радосно насмеја:

— Браво! — рече — гладовање подстиче твој лењи мозак на рад. Још неколико штрајкова и бићеш паметан као и сви остали.

Било је оног дана још увек живахно на скупу. Али тог седмог дана све се одвијало без дискусија. Нико није био баш сасвим брижан што се крајњег исхода тиче. Тачно. Али нико није испољавао своје зевње, трудећи се, напротив, да својим држањем утиче на друге, како му нико не би никад пребацио да је деморалисао другове.

Сви су већ преваљали »кризу« и престали да осећају грчеве и муку. Сви који су били склони тим падима. Јер неки уопште нису »кризнули«. Њих двадесет и неколико. По цео се дан, углавном, спавало и

помало читало. Крајновић је оног истог дана кад га је Венче прешао, вратио дуг, иако се Венче овог штрајка, не зна зашто, осећао рђаво, чак врло рђаво. Крајновић га је стао да запиткује о разлозима зашто и овог пута, као и прошли пут, баш чита Капитал, а не белетристику. Овај му одговори да хоће да га добро научи, на шта Крајновић одвали: »Тако, богоискатељ, дакле?« На шта Венче поче да се гласно правда, неспретно као и обично.

Умешају се убрзо у дискусију што се разви Бановић, Кавурић, Љуба, па Лазица Подсвест, чак и Јернеј. Сваки је рекао понешто непријатно на рачун понеког. Али дискусија, која се настављала све жучније, није дуго трајала. Људи су се пребрзо ситили таквих плоча, или се умарали брже но иначе.

Два сата после саопштења собног дела штрајкашког комитета, тачно у три по подне, неочекивано се отворе врата и, у пратњи десетине пандура, уђе управник, наређујући већ с прага да се у року од десет минута сви припреме за прелаз у самнице. Рекавши то брже но брзо, окренуо се и изишао у ходник. Пандури су стајали код отворених врата и гледали у собу. Слободан је, такође окренут соби, гледао другове како, одједном живахнули, почињу да скупљају своје прње с љубављу, а хартијице — с осећањем. Без отпора. Очекивало се. А онда — директива остаје за 18 часова и 15 минута.

Крајновић рече, пакујући се, Слободану, који се вратио свом кревету:

— Колико драгоцености крију те велике акумулације беде.

— Које? — упита мислећи о другом.

— Робија, логори, раг, људи.

Слободан не одговори.

За десет минута све је било спремно и спаковано, али нико се није одмицао од свог кревета. Највећи број другова лежао је сасвим обучен, с кутијама и књигама крај себе, с капама на глави. Није остало непримећено да је Витор, налазећи се код

врата, где се трудио да задржи пандуре, био први прозван да оде у самицу.

— Ни за живу главу! — одговорио је јаросно и снажно — не можемо ходати. Исцрпљени смо.

— Евакуација ове собе — викну тамничар Драгутиновић — мора да се изврши у року од пет минута!

На то два незнана пандура скоче на Витора, који, не надајући се том нападу с бока, паде на кревет. Пнеуматик и Лазица Подсвест и Ембе Један одмах прискоче. У гушању које настаде, пандури су, извлачећи дебљи крај, потегли бајонете, али их тамничар боје љубичастог мастила смири и задржа.

Иако није било задржати Ембеа, који се разгрожанио и, насрћући оборене главе, уносио пустош ударајући немилице по сивим униформама. Кроз мекеж неко викну с врата, можда сâм управник: »Самнице су евакуисане. По наређењу Министарства морам вас пребацити у самнице. Ако не можете сами да ходате, бићете пренети на носилима.«

Пола сата касније, друга, много већа група приправника-пандура с носилима (све сами младићи) отпоче да врши пребацивање.

ТРЕЋИ ДЕО

1

СВЕЖ ВАЗДУХ, ЈОШ УВЕК СЕДМИ ДАН

Вејало је искоса на сури шајак, али та је косина освежавала чело с ког се дизао лак, једва ухватљив мирис зиме, љубичица, лубеница и дима, и он је жмурећи гледао у прљаво подивљале ковитлаце што су се бесно отимали осипању, тамо горе, у највишим слојевима до којих је продирао његов поглед, тамо где се све чинило још као нека кашаста маса што је изненада и неразумљиво искључала свом шпирном преврнутог плитког котла; одакле су — чинило му се — зујећи пакосно, почињала она перутања ситних светлосивих суманутих комараца који су се — ближе њему — устремљивали на носила с пруженим робијашем, па му се на тренутке чинило да је он извршни орган закона гравитације, крив за то учестало меко атерирање белих трешњевих латица што су, оклевајући над подланицама, личиле на лептире купусаре, да би се, одмах затим, у додиру с кожом, превратили у капи росе на поповом прасету, капи што би стале да се у облику танког млаза пробијају између маља на корену прстију, заборављајући на малочашње разлоге за отпоре, љутње и пакости. Роса је почињала безгласно, несигурно али весело да се слива низбрицом. Пређи пандурски приправник имао је кра-

так, безврат труп, па се Слободану прохтело да га целог претвори у пар краћих предњих ногу запрежног коња чији је труп он, Слободан, а чије су стражње ноге — онај невидљиви, сипљиви пандуретина кога је, огромног и бркатог, видео крајем ока у соби још, пре но што је легао на носила. Не први пут има утисак да је у систему тамница затвореник средиште затамњене жиже око које се све okreће, због којег је све ту и који свему ту бесмисленом даје некакав смисао. И тим ручердама стражњих ногу и сабијеним леђима предњих; и управнику и тамничару и Министарству и министрима и судовима и полицајцима и законима и краљевској породици. Да није ту робијаша уопште и посебно њега на тим носилима завејаним влажним снегом, да није ту њега бледог од гладн, бедног од немоћи, сви би ти људи и установе били без посла и чекали у реду пред шанком »насушног хлеба« на благодејанску мрвицу. Они и чекају јер ће чекати — стресе се: пахуљица му је ушла у отворено око и разбила се — Нека!

Виде их јасно: краљевске намеснике, кретеноидно балавог краља, гузату краљицу — сви у прњама, а наорденисани. Виде затим бердокаве пандуре и куљаве, бркате министре како пружају просјачке дланове док он, Слободан Раденик, у кратком кожном капуту и комесарској шапки, пролази крај њих поређаних дуж помичних зидова што их одвлаче у прошлост.

Све је у томе! Померити мало угао посматрања (из садашњости у одговарајуће будуће време) и готово: највећа невоља постаје безболан привид патње без трупке тежине и стварности. И шта, муке! Не постојите! Оно што с ваших текућих шамлица изгледа истина која жари, кињи и усмрћује, није то, није то за свест историје, срж њених збивања, руководство законца узрока и последица, снагу што претвара љубав у кристале вечности а овог заточеног сина авангарде у прасак светлости најслободнијих сутрашњица...

Али задржа ту бујицу мисли: није волео да бу-

де ничији син. Ни сутрашњице. Није. Али зар је волео да буде груп створа сличног коњу чије га пређње и задње ноге у пандурским баканцама грубо преносе преко разваљене квргаве пртине? Најрадије би, упркос чињеници да седми дан већ штрајкује главу, сишао и олакшао том младићу ком се знојио безврати потиљак и оном невидљивом дугајлији. Али то пребацивање из скупних соба у самице перфидан је и безуспешан маневар! — рекао је Витор жагрећи очима и дајући специјалне инструкције сваком од оних које је одредио да буду пребачени у овој, осмој групи од шест носила. Он ће с последњима. Последњи.

Пре тога је рекао управнику: »Исцрпљени смо и не можемо да се крећемо. Сами нећемо ни макнути из своје собе. Ако мислите да је потребно да нас пребаците у самице, набавите носила, трагаче, шпедитерска кола и пренесите нас. Нама је свеједно да ли ћете поклекнути пред нама свима овде у скупној соби или на прагу сваке самице. Све што можемо то је да вас нагнамо да поклекнете«. Билмез у ловачком лодену је рекао на то: »Никад« — заурлао је сом. »Замисли, коме, ни ми никад« — одвратио му је Витор. »Онда ћете крепати.« »И ви ћете крепати.« »Али ви ћете цркнути у самицама.« »Ви, вероватно, пред зидом« — пркосио је Витор. »Видећемо ко ће пре!« »Вештина није умрети брзо, него пркосити законима глупости, којој не желиш да се покориш. Као ми који се не поковамо вашим.«

Пола сата касније дошли су пандурски приправници с носилима.

А сад је вејало густо, искоса на сурн шајак и та је косина била пријатна и миловала га разгаљујући му превруће образе и чело. Дизао је поглед ка густим ковитлацима што су се осипали са псећег неба, из чијег је плитко премрежаног безана перугало у безнадежно сивим хрпама што су се неразумљиво узнемирено отимале законима падања. Отимале су им се ускључале као целина, али свака од белих кристалних мушица што су чиниле рој у једном би тренутку

измигољила заједничком отпору и предавала се вртоглавици падања и некако беспомоћно радила све што је тражила гравитација, одувек уперена против њеног пахуљичастиг достојанства.

Истресен на под самице као с трагача што кубикаши преваљују земљу у јаме, довуче се — друкчији но досад, али још увек четвороножац — до угледе, прљаве сламарице што је смрдела исто као она на којој је до пре једанаест и окохо месеци и двадесетак дана лежао као самичар. Тад угледа (уз трзај савладан и затамњен) тврде, опоре бразде Троскотовог лица лишеног више но икад привлачности, коју увек чини смеша разума и неумерености, луциданости и заноса, никад — та глува обузетост што је у својој искључивости једина обележила израз те главе затворених очију. А ипак, упркос томе, имао је утисак да се Троскот труди да остави утисак на њега. И да му је чак стало да зна како га то Слободан Раденик доживљује.

Опрез! — помисли пошто савлада први трзај који га врати из равнодушност и пријатног полубунила, проузрокованог интермецом носила, у будни свет обзира и обазривости. Није се надао никоме. Биће сад теже свести да спонтано продужи да преза и буде опет оклоп и личност и све остало што се ставља преко бића као маска, коју су некад звали *персона*.

И да би се уверио да је свршено са затамњењем и да је повратио привидну природност покрега и незабринуту лежерност понашања, стаде да, што је могао несаучесничкије и бешћутније, размишља о оном о чему је и Троскот можда, па је, јасно (под сугестивним утицајем врућег Троскотовог даха на два педла од својих ноздрва), стао да осуђује велику Виторову игру, завршену стварањем ситуације која је нагнала колектив да ступи у штрајк главу, и све што је претходило фабриковању псеудодемократске већи-

не за ову акцију, ето, седмог дана а без икаквог изгледа на успех.

Прешао је без труцања преко тог *изгледа на успех* што се наметнуо (али у себи не изговори до краја те Троскотове речи, речи које је привидно усвајао, речи које су изазвале, да би преко њих дошао до својих, скривених, илегалних) (зашто? шта има да се боји да мисли о Витору, Троскоту или ма коме оно што мисли?) (утом га некакав грч заустави на прагу опортунистичког понора) (видео је у мислима прави понор, тај, опортунистички). Па као јеленак који се умртви пред кљуном птице анестезиран смртном опасношћу, тако се и он био примирно објашњавајући »себе«-Троскота (после одауке против које се није борио), заведен приликом коју му је пружао тај ако не сунуврат (да га је тако оценио и у себи бар тим именом назвао, јавно би се борио против њега), а оно то неугодно међустање, тај неугодни и више но неугодни период штрајка и свега што ће после (био је скоро сигуран — у улози Троскота) довести до кризе Виторов стил руковођења. »Сака рит дојде на шекрет«, добадио је једном Братко. Чинило му се да за који дан неће ништа недостајати ни за *рит*, ни за *шекрет*, ни за *дојде* и да ће се неуклоњиво збити оно што је морало постати неминовност. Али иако је размишљао троскотовски, као да су Слободан и Троскот исто биће, ипак се, чинећи то, није престајао у себи (другом неком себи) (не том сад привременом себи-Троскоту, него неком себи-себи), није престајао да се као Слободан, који је стварно био, није престајао да се диви Витору. *Шанса*, коју је у мислима видео као неминовност, није била ни троскотовски заурда, ни виторовски радосна.

Оштар га бол у празном а стврдутом, каменом желуцу врати из полубунила, и Слободан, тек тад разбистрених, отворених очију, угледа Троскота како, блед и исцрпљен, лежи непомињан као наднета претња, па се упита, чудно повезујући мисли, да ли су оба полубунила, његово-његово, али и његово као Тро-

скотово, била уистину подједнако аутентична, упркос несумњивој исцрпљености тела. Са ивице омлохавелих мисли чинило му се да је стварни Троскот исувише непомичан, исувише умртвљен, исувише повучен у себе и сакривен спољним металним изгледом да би деловао бар голико уверљиво колико се он, Слободан Раденик, чини себи да делује на друге (на самог Троскота, јер другог сем њих двојице није ту ни било). Или му се то чинило што је, по навизи, и нехотице гледао кроз прсте себи а не и Троскоту, који, пуштен да драматизује, хоће да убеди све, па чак и њега — Слободана, неубеђеног у то — да је стање у ком се налази очајније но што јесте, и то због нечега незнаног што ће се десити, живи-били-па-видели! Слободан није више хтео ни да покуша да наслути шта би то могло бити, али сигуран је да Троскот и сад мисли на то што неминовно долази више неголи на ово мучно што јесте. И тиме баш његово стање и не делује тако траично како би привидно могло, јер је, за разлику од Слободана, који је провео, ето, скоро годину дана у скупој соби, где се могао добро да поткожи, Троскот улетео у ову борбу право из громесечног изгладњавања. (Јест, сутра! Захваљујући Вигору, колектив је одвајао од својих уста да би раскошно допунио мањке у калоријама самичара.)

Очигледно га Троскот није исувише ценио. Младост и мали стаж у покрету нису гонили Троскота на напор намештања лепшег профила, ради освајања. Морао је мислити да је Слободан унапред освојен самим рангом и угледом. Био је. А можда су Слободанови ритмови и врсте асоцијација деловали успављујуће на Троскота, који је сигурно мислио да, не одушевљен Слободаном, без напора може да га држи у запу. Од почетка је показивао мало интереса за Слободанова мишљења, постављао му питања и тражио прецизне одговоре, никад судове, само чињенице. Догађаји који су у ниски следили убрзано један за другим, током ових још не сасвим прошлих седам дана, одгурнули су сва питања која је хтео да поста-

ви себи (у вези са свим тим што се запрепашћујуће збивало) у оставу за питања налик на *трап за неодговоре свести*.

За питања те врсте само беспослењаци налазе времена, за одговоре на њих — једино слабији. Он није ни једно, ни друго.

Нису га се тицале разлике између изгледа и суптина кад су у питању другови. Тицао га се само тај премештај у самице, око чијих су се врата још тресли пандурски тврди, штављени гласови и шкрипа њихових поткованих цокула.

Тада угледа Крајновића како се у нереду диже с носила, док наредник Звук, који прво провири, затим цимну главу и пропусти пуцере да убу и убаце у ћелију каљаву једну сламарицу да би, одмах чим су изишли, опет промолио главу и рекао (пре но што се поново хитро повукао) оним својим тешким гласом:

— Троица! Непрописно!

Али чим је нестао, Крајновић је, онако главата непрописне »футуристичке структуре«, дошао до прозора, ухватио се рукама за решетке и, детињасто цупкајући, покушао да се одигне. Разбистрене свести већ од часа кад су унели Крајновића, Слободан схвати га немоћна поцупкивања и напоре тих његових танких немшићавих руку као позив да га замени. Било је то (то што је Крајновић хтео) део Слободанових дужности техничара, да не каже нужничара, како се говорило, иако се знало да се без заговнаних руку ништа чисто не би никад нигде створило. Крајновић му се ћутке уклони, али одмах затим зачу његов предузимљиво разиграни и орни глас упућен Троскоту:

— Шта слави́мо?

— Пропаст! — зашкрипа ћерам у Троскотовом грлу.

— Управе? — као да Крајновић не поверова (чему? изреченој оцени или Троскоту, који у то речено озбиљно и не верује?).

— Вигорових илузија.

Да се није још мучио да се утутка некако и смести на уском первазу, Слободан би, узев све дивљење које је (упркос свему) имао према сваком добром борцу (јер речи, напори, дела сваког од њих, који су само зрнење, није желео да мери за време сетве) (кад се све то што се откидало од живота и давало од себе чинило жетве ради), ипак рекао нешто Троскоту, макар то да мисли на жетву, да га Крајновић не прегече:

— Виторове илузије јесу и наше.

— Твоје, можда. Моје — никад! — глас се Троскоту промени, узев други правац и погоди Слободана — шта се дешава напољу?

— Дешава? — одјекну у њему само тај глагол: лице му се већ било припило уз решетке; за њих слеђене и високе, чврсто се морао држати скочањеним рукама да не би пао с уског перваза; али Троскотов глас је звучно настављао да терцира испод облика и појава које је сагледавао: дешава се двориште завејано снегом; дешавају се два видљива одавде круга за шетњу раздвојена оним краком тростране звездасте зграде од цвокоћућих одраних голих цигала и дешава се невидљив одавде још један празан круг за шетњу, позади утиснут између два краја са испражњеним скупним собама, невидљив круг на ком се десила она гужва коју је он изазвао извршујући Виторову директиву; дешава се први магличаст несигуран у себе сумрак, порубљен одоздо неутасивом, светачком ивицом снега; дешавају се пандури који излазе из трокраке зграде доносећи другове на војничким носилима за рањенике.

Терцирање глагола преста и очи му стану да прате групу од осам носила — последњу, јер се за последњим која су изнета појавио Беровић и, закључавши дотле отворена врата, једно време са степеништа гледао караван од осам пари брдских коња што се пробијао преко завејаног Златибора, носећи смолу, луч и други запаљиви материјал. Не би умео рећи зашто, али из вида није пуштао последња носи-

ла, као да ништа сем њих није важно (она и преостали још гласови што су се кристалисали у терцу дешавања). И док је сваки посрстави корак носача тих последњих носила доводио у питање нешто што се неизрециво напињало и истезало изнад још светачки ауреолисаних носила око којих су кружиле пахуљице, нешто безгласно пуче, отвори се круг, исправи трака ауреола, претвори у позаљену гуму, затегну као важна нека сумрачна а светла праћка, затегну се, затегну неочекивано стањена, одвоји и пусти из себе (баш у часу кад се, узнемирен, упитао *шта му је?*) камен који излете из згужване одједном масе последњих носила: увис полете неке руке у белим рукавима од кошуље; изнад њих се пропе одвојен од њих сури робијашки гуњ; отуђена од њега капа; одшрафе однекуд људски удови изнад ње; одскочи затим цело људско тело изван свега тога; одвоји се од носила; потрча преко целца између рондела са шимширом... и тек тад Слободан разазна Виторову тамноцрвену, усијану ћелаву главу и њега целог у оном дугом дебелом личком кожуху боје изгажене пртине и перутавог псећег неба. Јурећи, смејао се у колоратурним октавама као увек кад је чинио напор да се ко зна из каквих све не борбених разлога насмеје на несмешно, на тужно и мучно, у ствари.

После неколико корачаја застаде, окрену се, заграби снега и тек се тад насмеја као певач који вежба скале. Запрепашћени су били и пандури и Слободан, али и Крајновић и Троскот иза његових леђа, којима је, као спикер кад преноси утакмицу, претварао виђено у речи.

— Хајде, пандурице — поче Витор да зачикава носаче — да се погрудвамо или ишугамо. Дедер, стигните, ухрањени и сити, једног гладног комунисту!

Можда су крупни пандури били уморни од овог неурачунаог у планиране дневне дужности преносења, можда им се журило некуд, можда нису имали смисла за ту неразумљиву њима егзибицију. Стајали су збуњени и, држећи празна носила, говорили:

— Врати се, човече! Шта ти је? Није ти неједење ваља да ударило у главу?

— Погледајте их, другови! — повика Витор на тридесетак корака од самица, при том је погледом ишао од прозора до прозора — седам дана ми не једемо, а они сити и ухрањени не могу ни да потрче ни да нас стигну! С ким су, такви су, зар не? — и насмеја се рзаво.

Онда се окрену пандурима, још непомичним, па се ћутке а журно саже, направи меку грудву и баци је оном најближем у лице:

— Хајде, шуго! Мрдни!

Сад је очито играо за ангажман дивљења код другарске публике на прозорима.

Пандур је скидао још снег с потамнелог лица кад га заљусну нова грудва.

— Чик! Стигни! — скакутао је Витор.

— Врати се! — рече пандур, али му речи пресеце трећа грудва: право у уста га погодила. Тек четврта га натера да потрчи. Витор као да је само то чекао, стаде да живље цупка, да се окреће прозорима самица и намигује. Кад би му се пандур приближио, учинио би неколико корака у страну, миглањем, неухватљив, насмејан, зарзан. Кад је протрчао испод његовог прозора, Слободан примети једну крупну као шака велику пахуљицу како му поклопи ћелу што у трен изби црвена, димећи се испод истољене латице цветног снега.

Учинивши пренагао заокрет, опружених руку да ухвати Витора, пандур се једва задржа да не падне. Свесан да га гледају с прозора и да испада смешан, поче да се љути:

— Доста шале! Хајде у ћелију!

— Још мало! — затапша Витор рукама и поче да грицка бркове подвијене под горњу усну. Затим се окрену прозорима, одакле се, у истој равни, али десетак метара од Слободановог, јави Пнеуматиков глас:

— Не троши снагу, Виторе!

— Не брини за мене! Не бисмо били оно што

јесмо кад је не бисмо имали и за бацање. Није ли тако?

— Тако је! — запрме са свих прозора. Не и иза леђа.

— Живео штрајк! — викну Витор погледавши испод ока у пандура, који се, притајен и скупљен, сад спремао као огроман неки мачор да га неочекиваним скоком изненади и зграби. Али Витор диже обе руке изнад главе:

— До победе, другови! Сви заједно!

— До победе! — одјекну и с прозора и из оних самица окренутих огранцима планина и малој станици на којој се никад није задржао ниједан брзи воз. И ти гласови су се Слободану чинили налик на заклетве, тако су се свечано дизали и задржавали над главама и одјекивали у срцима, иако се у том тренутку пандур узви и полете на Витора. Али он је, још увек ангнутих раширених руку над главом, као занет заклетвом, тако хитро миглањем куком и тако спретно одскочио у страну, косо унапред, да би му позавидео сваки тореро. Надајући се да ће га сад шчепати, не очекујући тај покрет тела и одскок, пандур који је ангажовао и тежину свог ушињељеног и опасаног тела да би падом на Витора у трен савладао отпор исцрпљеног штрајкача, изненађен замлатара рукама и разјапљених уста паде у снег. С прозора одјекну смех. Али Витор, пошто је тиме постигао што је хтео — тај општи, безбрижни смех, а пре тога, онај тренутак заклетве — брзим корацима зађе за зграду самица. Ускоро се и оданде јаве гласови: »Тако је!«, »Живео штрајк!« »Кунемо се!« Пандур се тад диже, јер су се многи прозори, с те Слободанове стране, још увек кикотали и зафркавали додајујући му да то што једе није шећер него снег. Дигавши се, пожурни с ону страну зграде где је Витор митинговао и заклањао. Али тек што замаче за угао десно, Витор се појави слева, озбиљна, забринута лица. Но чим погледа у прозоре, забрза, диже руку, насмејан и ведар.

Такав и уђе у зграду пре но што се пандур вратио

здесна, закључивши по траговима у снегу где је то Витор нестао.

Снег је вејао и даље, засипајући стазе и ронделе све безнадније крупним, мачје меким пахулама што су падале у слојевима: оне из најближег спуштале су се запањујуће брзо, ретко и безболно, оне даље од ока нешто спорије, а оне на десетак метара чинило се да се не руше, него да лебде непомично у богињавом, посивелом ваздуху који и није више био ваздух, него нека каша од гриза. А ипак, обе јеле на десетак метара од прозора добијале су све беље и беље вршике и крајеве грана што су се достојанствено и споро савијале под теретом влажног снега. Он, истина, није допирао сасвим до њиховог подножја, остављајући их при дну, на улазу у њихову таму, мрачнију од сумрака, да се топло и меко црне спремне да њом, том тајном, одоле и вејавици и ноћи.

— Чему? Чему? — ушетао се Троскот бос по асфалтном поду хелије, нервозан а пазећи ипак да не нагази на сламарицу на којој је лежао Крајновић.

— Да нас охрабри! — рече Слободан, спуштајући се пажљиво с прозора, у страху да скоком не појача болове у желуцу, и дода под Крајновићевим погледом: — Да би уверио све у оно што јесте — да Управа то ради из слабости, не из снаге.

— Циркусан! — промрмља Троскот — пеливан! — па иако се први пут десило Слободану да се својим мишљењем супротстави суду старијег и искуснијег револуционара, није се овог пута осетио ни понижен том Троскотовом осудом Витора и тим троскотовским непристајањем на Слободаново објашњење. Штавише, осећао је да се диви Троскоту не престајући да се диви и Витору, али не осећајући умањено ни сопствено достојанство. Утолико пре што је био уверен да се ни Крајновић не слаже с Троскотом. Можда га је то и навело да каже оно што је рекао, али био је и сâм у толикој мери изненађен кад је чуо да је поменуо оно на шта је он, Слободан, тек сад незадржљиво помислио (а био је с Крајновићем у

комисији која је испитивала сукоб Витора и Троскота у нуклику за време мокрења и прочитао изјаву Мариног брата). Али сад тек, часна реч, сад тек му је други пут дошао до пуне свести цео текст оног Мариног писамцета (цео текст — први пут) за које је знао и Грујић (а није га поменуо као ни Слободан, који се тек сад наметљиво — на часну реч — сећао оног писамцета), оно писамце у ком је она спомињала да није злато све што сија и да се његов, Виторов, најбољи друг није понео другарски према њој, због чега је, испричавши све то друговима, имала окапања с комисијама и била изолована и бројкована неко време све до пред само хапшење.

— А Мара је тебе назвала циркусаном. У једном писму.

— Каквом писму? Ко га је прочитао?

Слободан се не упита зашто се тога није сетио на време, ни зашто се ни Грујић није сетио тог мутног писамцета које је на Грујића и на њега оставило неугодан утисак јер су били од људи који не воле да, неупућени свестрано у ствари, критизерски мисле о одлукама Партије (увек у праву), али ни да улазе у приватне ствари, по својој природи изван орбита свега што их је могло занимати, него рече само суво, а ипак максимално срдечно, као да се ради о нечем што може бити само необично пријатно Троскоту, да му је Мара за време истраге дотурила једно писамце у ком је јављала текуће ствари у вези с једним другом македонствујућим, који је обешен, јунак је страхан био, Глигор се звао, и који је осам дана штрајковао глађу и жеђу против адвоката који је поднео молбу за помиловање, тражећи једино да га што пре обесе и ништа више.

— Лаже! — диже се с кревета у скоку, па седе.

— Глигор?

— Мара.

— Откуд знаш? — упита већ невидљиви Крајновић са сламарице на поду.

— Знаш жене. И све што оне могу да измисле.

Мара је од оних које мисле да их сваки мушкарац жели. И тешко оном ко није узео оно што му оне намељиво нуде. Тај их је онда обавезно силовао.

— Чудно! — окрену се Крајновић Слободану — Троскот има и пред друговима исте одбрамбене рефлексе као и пред класним!

Троскот на то леже, кревет шкрипну, сијалица од шеснаест свећа се упали и затече Слободана како клечи на својој сламарици, без разлога киван на себе што осећа непрекидно да има негде унутра желудац и црева и грбушну мараму која омотава његову као никад улеглу грбушну дупљу; киван што не осећа само послушну целину свог обично самозатајног тела, навиклог да се послушно и без поговора одазива сваком мигу Слободанове свести, једине свесне њега као бића и једине у праву да му, изражавајући налоге друштва, и даје сугестије и наредбе. Свест! А не — црева. И оно у њима.

То га сад вређало више од свега. Више од псамцета, на које није толико заборавио да се не би у прави час сегио, ма колико да онај час који је изгледао да је прави — то није стварно био. Зашто? Можда само зато што је комисија одлучила, још пре но што је почела да испитује околности и чињенице, да не донеси непомирљиве одлуке, бар не док траје штрајк глађу.

Откако је сишао с високог прозора, Слободан је осећао страховиту слабост, зиму коју није хтео да ода и призна, и потиштеност без разлога због све намељивијих и гласнијих захтева желуца. Већ присутнијег у његовом самоосећању од свега осталог, важнијег. Тога се стидао. Зато и није хтео да уради оно што му је цело тело захтевало. Нека. Неће лећи. Показаће мало и самој глади ко је јачи. Још десет минута ће тако клечати. И неће се опружити што грбух то хоће и што се цревима чини да то треба. Неће.

— Сад ће! — рече Крајновић, погледавши на свој сат с цифрама премазаним фосфором.

— Шта? — упита Троскот са свог лежаја, али не

отвори очи. Оста непомичан и кад оно одиста и отпоче.

Слободан осети како му срце престаде, згрчи се, следи; онда залупа убрзано аритмички.

Тад Троскот отвори очи с дужицама прошараним паоцима налик на крупне провидне стакленце са разнобојним кончаницама (оне које је као дете толико волео). Чинило му се да су му се претвориле у заошћане тачкове низ падину у трку према предмети посматрања да би га згазили; не да би га сагледали. И сад кад су му се ти паоци приближавали, бацио је поглед на ситни труп који их је носио, труп коме је управо способност да се укочи давала обима, замаха и неке изразитости коју немају жива људска тела конципирана по једном давном шаблону и умножавана расејано, без концентрације; деловао је сажето и значајно; чинило се да сваки став тела у ком се он спонтано затекао има значења којих он а и други нису свесни; садржи смисао на који он не мисли, али који морају да осећају они што му се приближавају, привучени њему управо том недореченошћу, као што уметничка дела привлаче на одгонетање и разумевање свега што крије уметнички решен покрет, смисао, ситуација. Сва та остварења мора да садрже, поред оног што им је уметник свесног иницирао, и нешто што превазилази ауторову лудност, од које је већа она *целог свега* коме су дела намењена да би смисао живота у њима био тумачен с више успеха но што би то могао сам стваралац. Он друго уме: доживљај живота да најекономичније изрази. И сад као исто да хоће на кревету опружени Троскот. Кад да, по тој својој способности да делује као споменик лежању мртвог човека, није припадао себи, будући опште добро и привлачећи као оно. Изазивао је, у сваком случају, поштовање што људима улива све што их трансцендира, и баш зато буди у њима жељу да га опонашају и постану слични њему, како би и сами себе превазилазили. Ни рука коју пружи према Крајновићу није укинула ону

споменичност; ни очи с паоцима што су се вртели суновраћујући се у некој непомичности на њега.

Слободан осети само како се сам у том часу скојевски жизњерадносно насмешио и скочио на ноге:

— Где ми је порција! Хајде, Троскоте! — позва га.

Већ је цангарало на све стране. Троскот се одиже, али не устаде:

— Вагони могу што локомотиве не смеју! — промрмља, при чему је затурио мало главу, жмирнуо, сакрио дужице густим доратастим обрвама и дубоким жилаво-мишићавим борама. Истовремено понудио се Слободану, који је испетљавао мањерку из крпа са материјалима, заправо открио му се други један ракурс Троскотовог лица тврде, кошчате вилице, затегнуте, попрскане лако ситним пегама расутим по танкој и сувој кожи испод које се мицала са сваке стране образа по једна плоча што се у глаткој, упорној линији оштро дизала од руба вилице према уву, затим, скрећући нагло ка избочинама личних костију, захватала широко слепоочнице, све до високог и у средини седласто улегнутог чела. Није та структура главе била необична, изузетна! — помисли, пењући се узинат себи поново на перваз прозора да би оданде учествовао у предвиђеним демонстрацијама. Била је то она живост мишићавих покрета костију у њиховим саставима, оне сенке што су непрекидно змијале под кожом зараслом у средње ретку, толико већ дана небријану рибасту браду. Па ни оне нису то биле у мери што би правдала узбуђење које је малочас осетио гледајући га и очекујући у буци што се проломила, нешто необично од њега, необичније чак и од те луде буке којој се није усубивао у друштву с њим и Крајновићем да се први придружи. Старији су.

Крајновић је, срећом, скочио, зграбио порцију и омогућио му да и он извуче најзад своју.

Као да се тврда и крута зграда самица сурвала себи у понор; као да је изгубила хладан онај изглед и пала с урликом на своја бетонска колена. Не зграда. Неки акустични огромни ормани као да су

стизали на текућој траци што је долазила до руба стене и падали оданде у море и рушили се пљоштинице са страховите висине у понор, трескали громогласно, трбухом, леђима, бескрајним својим орманским дланом по тврдом, гипсаном добошу површине што се разбарушила, залармала, цикала, ломила, проломила, хистерично, женски, избезумљено у некој нетелесној разголићености пуној прашине, плеве, шљама гласова, страсти, попуцале стеге, разнетог васпитања, плануле горопадности, одвезане олује, продераног грла, помахниталог урнебеса. Слободан не одоле себи на прозору: цангарео је дивље и све снажније лупао порцијом о решетке. У једном часу хтео је да протурни уску главу кроз четворину решетке. Викао је и он, урлао и он, уједињен тим беснилом крикова као прахришћани причешћем. Видео је како кроз прозоре кућа прашина, грува пара, дрхти јара, сикће бес, бије гнев, грцају речи, кидају се гласови, грме повици. Није то изгледало преводљиво на речи. Није се чинило вероватно. Превлазило је смисао и веродостојност. Била истина. Откуд? Ко то? Шта? Чиме? Пандурске жене су се тамо у њиховим кућама дуж цесте, од казнионе до пруге, морале у том часу хватати избезумљено за грбухе и срца; жена надзорника страже мора да је добила менструацију два дана пре времена; управникова супруга биће да је попила пет комбинованих прашкова. А дерача није дуго трајала.

Пола сата су цактале порције о решетке, тресла се хрстова врата ћелија ударана поткованим цокулама и другим, проламале се пароле појачаване мегафонима ходника, прскала стакла, кидала се жбука.

Сат на горњу није се чуо кад је ударило пола, али одмах затим све се у један мах злослутно стишало. И већ су одахнули пандури, узнемирени у својим тамо караулама, притиснута лица уз откочене митрафезе, и они испред и иза врата што воде из круга у управну зграду, кад плотун тишине процепа један грозно усамљен и продоран глас, страхан у својој згро-

женој тузи без напора, глас који је говорио сувисло нешто. И то баш, та сувислост његова, после оних експлозивних ломота, треске и дерања, страшила је више но што би ово, откривајући својом смисленостију не само значење оне стихије него и то да је она малочашња неукротива ерупција, којој ништа не би одолело, имала садржине и није била нешто бесплатно, нешто што превазилази добро и зло, као што то чине земљотреси, поплаве и остали кијамети божији и природни, већ значи људску казну за зло учињено људима позлоћеним, избеумљеним, полуделим. И то тако да се ништа не може њима да одупре а пушка, а миграљез пре повећавају страх у души оног који има наређење да пуца у месо, провале ли ти зли души из зграде самица, но што хране поверење у себе и одржавају купљену храброст за пандурску плату.

— Тражимо слободну шетњу — урлао је глас и Слободан га је отпрве познао — тражимо све легалне књиге и два писма месечно; право на лечење код специјалиста о нашем трошку, тражимо да се према нама поступа као према политичким затвореницима.

— Какав глас! — промрмља Троскот и Слободан окрете начас главу да би га угледао на кревету и даље непомичног и неангажованог.

— Личанин! Лазар га прозвали јер су га пољумривога извадили из воде, а Подсвест... — рече немарно Крајновић и одмах се раздра заједно са целом зградом: »Тако је!«

Затим без предаха продужи:

— ...везан је изудароа Космајца кад му је опсовао мајку комунистичку. »У дебелу подсвест сам хтео да га ударим!« правдао се. »Ништа му не би било да сам му разбио празну главу.«

— Хоћемо ли издржати? — раздра се опет Лазар.

— Хоћемо! — одговори Крајновић заједно са Слободаном и целом заједницом уједињених (сад осмишљених) гласова колектива, упркос тим кокошњацима које су ставили између људи и упркос зидови-

ма којима су хтели да их раздрубе, расцепкају и лакше униште.

— Мислио је глава је свест, све остало — подсвест! — објашњавао је Крајновић у предасима између Лазаревих питања и одговора колектива.

— Хоћемо ли се дати уништавати мало-помало?

— Нећемо!

— ...У воду га бацили рођаци кад му ређања однела родитеље. Кржљав, а уста велика, чему? На оном камену...

Крајновић је чинио све што је требало, савршено прилагођено, као да је све што је требало чинити било тачно оно што је и сам хтео да учини.

Ускоро стентор викну:

— Живео штрајк глађу до победе или смрти!

После једног громовитог, јуришног »урааа« што се из темеља зграде прели преко крова и пребаци преко зидова обавештавајући цео поштени свет изван њих о изванредној ситуацији у казниони (о чему ће се већ сутра, свуда по градићу и земљи, знати и говорити), наста, тишина.

Троскот погледа у Крајновићеву порцију. Сва спљоштена, није више могла ичему да послужи. Ни имала. Бар не пре победе. Али овај је немарно баци у угао и потврди Слободанове мисли, док се, опрезан, спуштао с прозора: »Ионако ми више неће требати«. Седе на сламарицу, пружи ноге, уздахну и обриса зној с чела. »Ваља да неће бити више дераче«. Сав исцрпљен, лежао је после дуго, без речи. Само је дахтао. Троскот, који се није истрошио ни десети део, лежао је такође. Чинило се да спава.

Сва тројица су тешко дисали. Дуго. Дерача их је све, чинило се Слободану, догукла. Осећао је, поред јаче глади, дубље празнине и неке љуће таме у желуцу, још и онај нервозни умор у листовима, млохавим а набреклим, оне повремене таласе врвине од којих се мути у глави, оно оморинско и

уједначено сушење непаца и десни што почиње да дува од улаза у ждрело у правцу зубне глећи (она, глећ, на то почиње једва чујно, учестано и неугодно да пуцкета), оно неуједначено, заптивајуће дама-рање што замагљује мисли и не даје им да се изгроз-дају до речи што се исто расипају у непостојане шу-мове који не именују, не саопштавају, не идентифи-кују.

Ипак, осети неки унутрашњи удар праћен шкри-пом и затим нејасно разабра да покушава да пита себе није ли био, пре свега тога физички смождиво, неправедан и пресуров у својим оценама Троскота?

Од тог часа мисао му потече опет. Још увек не она права, пуна мисао која би, после серије таквих упитника, морала да артикулише одговоре на њих. Не, ова је некако заостајала, избацивала убарене сли-ке давно већ прошлих призора. Сучељење с питањима чије су место заузеле учинило би од њих одгово-ре. Садржај им није допуштао да то постану, иако су неке од њих изгледале акутније од других. Знао је да је, наслоњен на врата друге једне ћелије, стајао пре много дана и месеци и замишљао свој сусрет с дру-говима. И знао истовремено да тај сусрет неће бити такав каквим га замишља у оном тренутку старом већ скоро годину дана.

Разлог више да се врати, да би проверио у чему је грешка, сазнао име наивности, незнања, заблуде, кривца и кривице.

Нема тога! Калирање маште у реалности, то је врлина незадовољства, тог бича, тог бола који не доз-вољава ником достојном да буде човек да се заустави код постигнутог, тог вечног зареза у реченици човековог постојања без игде краја.

Али Слободана врате у овај тренутак самнице уз-немирујући гласови што су продрли у њега из страш-них као даљина и он чу разговетно Крајновићево закључујуће а подсмешљиво питање упућено Трос-коту:

— Зар само зато ниси лупао?

Овај слеже раменима испод ћебета:

— Каква корист? И без мене се неиздржљиво лупало — намршти се, мљацну два-трипут, плуну у упућвану мараму од американа — па што да се онда и ја тропим?

— А ми? Јасно, ми...

Троскотово се лице набра:

— Локомотива нема никад довољно. Њих треба штеде...

Пресече реч и затвори штедљиво очи. Слободан плану од увреде. Ми смо му вагони!

Изненади се: читао је. И већ се осмехну од за-довољства што се нико не речка кад му се учини да се, тамо на сламарици без јастука, Крајновићева велика округла глава упадљиво трже а остајала је непомична. Је ли и одскочила као лопта? Видео је да ни уста није отворила, а ипак је разабрао. Соли-дарност с вагонима могла би и те како да користи локомотивама. Самозваним и не. Оним правим. Које вуку. Оне су задихане и пожртвоване. И брину и те како о вагонима.

— Скини ми се! — одреза Троскот, али не учини ни обавезни покрет.

— Неробовског ли изражавања! — подсмехну се Крајновић, можда жељан више шале неголи над-мудривања.

Троскот поче да кашље. Окрену се на бок, ли-цем према зиду. Слободан га је запањен гледао: Се-бичан? Уображен? Глуп?

Али тек што је најежен почео себи да забрањује ту врсту оцена, осећао је сву бесмисленост тог ваке-лисања: гишина је потпуна: обојица леже и дахћу.

Премлад сам да схватим.

Али чинило му се и даље исто толико уверљиво да он на Крајновићевом месту не би ни пристао да против локомотива дискутује, прихватајући улогу ва-гона. Крајновић то није. Али и кад би био обичан ва-гончић, као што је то Слободан — исувише је све то увредљиво за неког ко је... члан авангарде.

Крајновић поче опет да говори. Слободан учини напор да би га чуо: »Као да ми је слух ослабио. Глад? Смешно, ослабио, а чујем и оно што нико не изговара, без обзира што је то неизговорено можда мисао без речи.«

Не, добро га је већ чуо. Причао је с оним сочним волубилитетом професора који ужива у својој супериорности и ужива да до краја објасни све што је њему било нејасно, у давно Бачко време.

Независно од тог задовољства, што би му обасјало лице, умео је да смело и инвентивно користи огромно у њему магационирано знање, да повезује увек расположиве и мобилне податке и да помоћу њих, повезаних потребама доказивања, открије, приближујући их, понекад у понешто неуобичајено, неслуђено, ново.

Тражио је и сад оно што би разгалило. Лугао је, дотицао се разго.

Заморен, ућута, па онда после паузе продужи о опасности коју представљају све локомотивске варијанте става »ми по милости божијој«. Наведе затим, у потврду тога свега, једно место из Маркса, спомену Набуходоносорово »ми па ми«, и пошто се напаљеткова незаборављених сувих грожђица из историје, неочекивано закључи да је чудно како прошлост не уме да објасни садашњост коју раба.

Слободан, коме није било јасно шта мисли под тиме, загражи објашњење. То је био повод да се Крајновић расприча како је све то сводљиво на неку варијанту линеовске ботанике где проучавање корена хроста не би осветлило ни облик жира ни процес фотосинтезе.

Какве то везе има? — питао се Слободан. Осети да је задовољан што је не види, па је, према гоме, неће нити Троскот. Јер се сад уплаши да све то што Крајновић говори онај не схвати као отворену осуду себе. Што не би било добро! Зашто? Не зна.

Не би знао рећи зашто.

Стрепео је ипак да Троскот не протумачи као

напад на себе тврђу да везе између текућег и оног што је протекло не треба схватити да су само привидно узрочне, искључиво једносмерне или само вишесеријски каузалне.

— Па ипак — рече заборављајући на увредљивост коју је носила Троскотова железничарска теорија, рече уморно а умерено живахно — култ прошлости (а може му се веровати да нема претерано обзира према »нашој« несрећној, подоста срамној националној прошлости) култ прошлости која је памћење, први је вид човекове борбе против судбине. И прва делимична победа над смрћу која је, зар не, чисто непамћење.

Обазре се и рече тише а брзајући:

— Прошлост коју негујемо ван себе... Ван себе је негујемо њеним још живим рукама у себи... Хоћу да кажем: њу тимаре они који јој дугују неке од својих особина... Да, не знам шта ми је, тако ми је мутно у глави, а и речи ми се лепе за језик и неће толико стањене од неког као сисања да се провидне плочице киселих бомбона не дају више ни изговорити...

Марино писмо! — задрхта Слободан.

— Заборавити, значи не борити се против смрти.

— Свеједно — продужи неочекивано у другом правцу.

После тога, неконтролисанијих асоцијација него дотле, сеи се (на необјашњив начин) давне дискусије поводом непотписаног чланка објављеног у једном левом београдском ли, скопском ли? часопису. Није заборавио ни жестину с којом се Јернеј тад био окомио на онај текст, ни чињеницу да се Слободан тад први пут јавно *дрзнуо* (»Подсмева ли ми се?« — упита се Слободан) да се не сложи с робијашем чији је магични број био за неколико десетки мањи од његовог (»То је гачно« — помисли Слободан и истовремено осети како сваким секундом бива све немоћнији од глади више но што је свестан да је гладан).

И као да је прешао тиме преко невидљивог мос-

та, моста што тек касније откри своју ригорозност и своју егзистенцију, Крајновић настави да говори о изв. инфразонском индетерминизму који се може схватити али као посебан случај детерминизма или као алармни сигнал који нас својом упаљеном црвеном сигналицом упозорава на постојање грешака и заблуда у систему практичних истина, и потребу да се што пре открије њихово место и њихова природа у склопу истине. Ради добра истине која је поправљива. »Али зашто« — питао се — »не би, уосталом, човек, свестан природе своје трајне побуне, завадио детерминизам с индетерминизмом као што је на почетку свог успона то учинио посвађавши ветар с разапетим једрилом? Зашто не би искористио у сврхе свог бунта то стварно или привидно противречје? Зашто не би, продубљујући тај спор, дошао и сад, као и до сад, до нових знања? Практичних? У реду. Иза практичних? Такође у реду.«

— Тиме би се — продужи после паузе — превазишле којекакве наше предрасуде које су пре бакалско-позитивистичког порекла неголи марксовског. Шта је, између свега осталог, сама дијалектика ако не и оправдање глобалне надисторијске човекове побуне? Друго не може да значи тумачење друштвеног трајања помоћу класних борби, нити обасјање предисторије и метаисторије супротностима што ће се перманентно јављати у троуглу човек, друштво, слихије...

Слободану би јасно да га добро не прати. При сваком већем напору да га разуме, задрхтао би као од физичког замора. Али тек што то утврди, споменуто малочас побуна се насмеши и настави у складу са судбином, не више у својству израза противсудбине што не убеђује гладне, жедне и жудне у неметафизичност побуне као стартне црте глади, жеби, жудње које — рече — не воле ту врсту закључака. Они на изглед разоружавају, не убеђујући у неметафизичност побуне као стартне црте што не воли ту врсту ја које невољено не воли, а вољено убија...

Упркос тој кашњи речи, изби, као комадић плута на површину неке мислене, летње однекуд светлости, жудња да сазна и да настави слушање. Истина, није више био сасвим сигуран да ли чује оно што Крајновић говори или се у његове реченице неконтролисано увлаче олупине ранијих фраза или мрвица неких Слободанових речи. У том им је сумраку било немогуће разликовати порекло. Све се стапало у нешто мамаљугасто мутно.

Чиниле су то речи у њему и речи ван њега.

Празна цев његовог телесног присуства у виду бола и зебње, положених свом дужином сламарице на поду, негде у тој све сумрачнијој просторији без простора прво, све мрачнијој и све пространијој касније, док се с временом није сасвим поистоветила с целокупном просторном црпнином ту, напољу и свуда.

ОСМО ЈУТРО

Слободан протрља очи: дан је гргољно. Дан? Воде су испирале нечија уста. Воде? Чиниле су то неке текуће речи. Речи? Неко је говорио. Ко је то казао да нема судбине без противсудбине?

Крајновић је питао исто: »Надсудбина? Зашто да не? И против ње ће се устати у име нечег што бих назвао бол, глад, зебња и перманентно револуционарно немирење...«

— Доста троцкизирања!

Слободан се трже: је ли то онај прави храпави Троскотов глас давао директиву? Све је уверавало да јесте. Уверило да јесте. Троскот је то одиста рекао. Па ипак, већ су ти рески звуци изгубили конзистенцију и висили испражњених балона што су се на пола давили у баршунастом струјању глабу узнемирених река. Река? Не. Дана? Не. Ноћи. Да, ноћи што неће, укидајући и ушчувавајући, претворити ланце у таласе, валов у валове, карице у монокле, дозиве у присутност, цртеже Бавола у право Бавола од рожине и крмеља.

— Пази! — (је ли то Крајновић истински рекао? — Пази!)

— Пази! — рекао је (поуздано је рекао) — нацртани баво није још увек нечастиви.

— Лепо ти кажем: не намештај се укусу непријатеља.

Био је сигуран да је истовремено чуо и неко удајање — НеНе Намештај! Намештај! СеСе У.У. Кусукусу! Нене! Припри. Јаја. Телтел. Јауа.

Слободан запуши уши прстима. Онда извуче прст из десног ува и пружи га с руком у мрак као да хоће да тамо нешто убоде. Не. Зажмурио је на лево око као да нишани. Чуо је: Бум!

У истом секунду мрак се мртав сруши. Светлост блисну. Нигде леша. Нигде остатка мрака. А речи? Дан је, сијалице не горе опет, а речи? Ох, речи, њих је поново неразговорно чуо. Крајновићево као питање:

— По чему се то намештам?

Троскотов као одговор:

— По томе што говориш о потреби перманентне револуције, буне, шта ли, борбе. Доказана троцкизерска глупост.

Крајновићев као силогизам:

— Ако је то што кажеш да кажем — глупост, ја глупетам јер сам обичан глупак, али не троцкизирам. Сваки глупак није троцкизер.

Троскотово као ужурбано изрицање претеће пресуде:

— Револуционар који је правно глупости звао се Троцки. Зато припази шта говориш. Боље ће бити за тебе. Глад није пијанство. А ни пијанство не оправдава, само открива.

Крајновићево као пршење у лежећем ставу:

— Ја одговарам за сваку своју реч.

Троскотов плачун:

— Речи се претварају у недеља.

Крајновићево пујнике и јовонаново:

— Не знам да ли можеш то исто да кажеш и ти који их, видели смо, умеш и да порекнеш?

Није волео такве разговоре између другова, боље је било у мраку пре ове светлости.

Зато се несигурним дланом пипну за образе — улеган су му још нешто мало, али...

Толико већ гладовања, а нигде бора које је очекивао да ће му се појавити од ноздрва до крајева усана (ех, кад му после штрајка дође Јелена у посету и види га сазрелог, да ли ће му задивљено рећи: »Што си постао згодно измучен, ч.р. не знам шта се то десило, али прави си правцати матори мушкарац, један диван маторко, ч.р.« И у истом налету осећања без интерпункције, она ће га и предивно пожалити: »Што се мој мали кумић-кунић намучио и мамучио, мамуче моје намучено! Мора да је то страшно било. Осам дана ништа не јести. Ни кришом — ништа? Ја то не бих могла, ч.р.!(«).

С Троскотове се сламарице чуло полухркаво дисање.

Не осећа себе гладно! Спава већ дуго — помисли — спавати — то је такође знање, као и речи. То је искуство! — после те речи спусти очне капке и нека се завеса диже, нешто растамни, и многи се збркани гласови извију осветљени сноповима лукавих противречја.

— Не умем да не истрчавам пред максимале — рекао је један, а други: — Твоји те светлаци бичују. — Трећи је уписао: — Какви? Црни? — Први је на то рекао: — Зна се. Издајнички! — Али и четврти и пети и шести и седми и стоти и двеста двадесет и трећи истовремено су говорили, мислили, сањали.

Платно разапето дубином имало је три димензије као добош-торга. Неко је истезао сваку од три димензије платна. Није се бунио. Гледао је мирно док не примети да је то свело њега на две. Али оне нису никад биле исте две. Мењале су се. Отуд и збрка у светлацима.

Неко је рекао: — Није требало тако с њим. — Зашто да не? — Форумаш. — Ако нисам Евгеније, није ни он геније. — Све је у томе: смисла за тзв.

реалности немаш довољно. — На основу чега то закључујеш? — Пуританишеш превише. Строжи си пригоне према другима. — Зашто бих патрио од комплекса мање вредности кад поседујем сигурност која долази од поверења у исправност својих мисли, ангажованост намера, одређеност жеља, сврсисходност поступака, остварљивост идеја за које се људи са мном залажу. — Самопоуздања бих волео да имам више. — Самопоуздања? Ја више волим неусловљеност. — То. Млад сам још, не волим игре! — Оне долазе. — Не брини, биће добро. — Ту су чигре. — Биће добро! — Откуд ми осећање да се слично већ збило? — Где? Кад? — Не знам кад, знам шта. — Шта? Епилептично сумрачно стање? — Не. Глад. — То се не осећа у сну. — Не сањам. — Спаваш! — Ја сам непријатељ аутоматизма. — Ја — искуства! — Је ли то исто? — Биће добро! Доста! — Ако је потребно, ја ћу се прилагодити и оном што интимно не одобравам. — Хрчу ли кокошке? — Ко? Ко? — Не, кокошке. Петлова имамо само. — Биће добро. — Доста! — А ја мислио: брашно и маст, па убијеш једно пет-шест свежих јаја! — Господине? — Друже! — Си луд се удавиш? — Биће добро! — Доста! — Ако хоћете, другови, ја нисам себичан, лези, Марусја, друговима се свиђаш, а и они су против приватне својине! Марусја! — Где си? Где си? — Биће добро! — Луковићу, шта ти је? Говори! — Једем, делим, а оно — земља. Једем, делим — сву сам је појео: прво њиве, па шуме, па планине, Родопи — па гутљај воде, Динарски систем — али крш је безводан! — Прећи на Апе! — Други гутљај. Мора и океани остају за сутра. Због дна. — Биће добро! — Шта је то твоје славно добро? Говно с млеком? — Ех, да је тога! — Шта би? Задржао би себи млека, Албрехту би дао друго? А то, на пример, то није добро. Није добро. Није ми добро.

Отвори очи.

Троскот је хркао.

— Страх од разлике и страх од изједначења! — Тоталност, друг! Шта се може?

Слободан се стресе. На агенте је помислио тог истог часа. На трен само!

— Нисам одао због стида који је, мора бити, исто што и свест; један њен вид. — Црвенило?

Уздахну, хтеде да продужи, али неко сасвим други и сасвим далеко од њега поче да објашњава врло чујно, али с Крајновићевим однекуд нагласцима.

ОСМО ВЕЧЕ

Затвори брзо очи, не отвори их, па затвори. Отвори: говорио је одиста:

— Издани друг, тек приведен, чист, још нетучен, још цео, још достојанствен, а издајник — на поду, терети га, гледа га у очи — још презриве, још горде. Али после — он, издан, претучен, бедан, постаје издајница, гледа срозано, изједначено, у свог издајницу. Заједно чекају да предведу новоизданог. Бестид је то. — Не! — учини се Слободану да је рекао; учини му се да је Крајновић казао: — Ако је то део тоталности, гласам против.

Спавам! — помисли, иако је имао утисак да је друкчије изгледало. Или се сва мисао свела на осећање затварања очију.

— Нисам издао, али да је потрајало све оно још коју сеансу — рече Слободан у себи, ником у себи, а ипак црвенећи у мраку разблаженом због великих лучних лампи — чини ми се... чини ми се... чини ми се...

Није нашао реч коју је тражио, али био је начисто шта је то што није могао да изговори у себи, сад кад је осећао себе: непријатну, мучну, гладну, грозничаву телесност; тај лончић до врха скоро пун воде, стављен на електрични решо, црвен одоздо. »Знам, искуство, свест, стид!«

— Би ли? — рече неко гласом неискреног спавача — проваљује се обично после првих или других багина. Био нисам члан комисије. Али знам. Ако се не одвеже одмах, издржи се до краја.

— Где си? Где си? — повиче гражећи га. Није га било. Неко је викао: — Венче! Венче!

— Долазило ми је... — поче опет одлучно Слободан, уживајући унапред у том давању одушка својим догле потиснутим страховањима и стидовима. Све ће да изговори до краја, неће да црвени, откуцало је давно девет на горњу, сијалице не блеште у мраку, а сви спавају. Олакшање је то, чак лагодност.

— Али уочи сваког мучења јављала се жеља да попустим. То знам. А онда, кад би стали да тучу, љути сам се и мрзео их, изгледа ми, више но што ме болело. Нетачно? Можда. Али врло слично томе. После (у хелији опет) мржња је нестајала пред страхом од новог бола. Тај страх је трајао све док је стари бол персистирао, а он је, бол, то чинио наметљиво и елоквентно, све до следећег одвођења на мучење, и ја бих увек помишљао кад би ме дизали и одводили: »Нећу издржати.«

— Јеси! — тешили су га сви. И Троскот. — Издржао си.

Је ли му требало утехе? Обратно. Неутешности је хтео. Подлости. Мало ње, само ње! Глад га сама мучила. Хтео је другим болом да је истера и клинисканињује.

— А страх тај да нећу издржати упадну ли и стану да ме муче питајући ко је техничар Базе? А ја терећен: двадесеторица! И? Попуштам.

Слободан прочита своје име на листи издајника прикуцаној на зидној табли. После двадесеторице, као двадесет и први издајник. Брзо имена двадесеторице који би издали пре тебе! Брзо. Брзо.

Одједном је (сасвим будан) знао: неутешност је привидна, страх од издаје нерезалан. Није издао и искушење је прошло. Ако га страх и даље мучи, то је због новог страшног места на ком ваља постајати. Заправо — полежати. Ту у самици. Не сам. Али гладан. Олово би јео.

ОСМА НОБ И ДЕВЕТИ ДАН И НОБ

Крај је свему. После три месеца првостепене казне у самици, не урачунавши у њу шест дана болнице после првих пет дана мрачне хелије у подруму, два спрата испод земље, после поста, кратког веза и мокрог тврдолежа, и после другог (у вези с »испадом« у корист човека-пса), после 92 дана обичне самице и још 14 дана осталог, пандур га не позива још из отворених врата:

— Пакуј прње и хајд за мном!

У порцију је већ био ставио четкицу за зубе, тубу калодонта на издисају, ерарски пешкир и тругласту »марамницу« од американа па је одмах кренуо за њим дрхтећи високо као ловачки пас (на трагу речима, акцији, односима, људима, изборности, свему чега је био лишен). Трокрака одрана зграда од препечених цигала којој је имао да се упути била је крцата тим свиме — друговима. С њима ће причати, ако хоће, причаће као онај сапутник о жлезди над соларплексусом, о некој измишљеној људској бризли за коју је утврдио да му није, како то обично бива, nestала за време пубертета и питаће их шта то значи? Шансу да буде млад и кад га више не буде међу живима? (Лазича Подсвест је боље то рекао — уплете се неко — ако хоћеш дуго да живиш, треба остарити. А не — бризла, телегина. Ако.)

О чему људи не причају, шалећи се и не, то неће никад ни постојати. О, речи, о, судбино, о, противпозиве крви самогласнички топле од 36,6 Целзијуса до 41. степена и понекад смрт као р у хрт, врт, смрт.

Али пандури закашњавају увек. Окрену се зиду, осети шушкање мишева у дувару: Гле! И ту! — и продужи — хоће ли ико после њега сазнати за његову по самицама стечену способност да будан сања? Тако будно а уверљиво да је склон да сну и жељи даде понекад предност пред оним што се уображено зове једина стварност а што је само стварност чулних са-

знања лишених садашњег повлашћеног положаја у једној од будућности? (Имамо ли права — чу свој глас у себи — имамо ли права, Крајновићу, да не верујемо докраја голим очима и осталим антенама за капирање угисака и доношење закључака истоветних и пре и после De Vriesovog мутационог скока из мукa у мук?) (Није ли и мене усамљеност навела да увеличавам сваки покрет душе који, увеличан као под микроскопом, открива присилном самопошматрачу структурисаност друкчу неголи што је она виђена голим оком?) (Не казује ли амплификатор, Слободане, амплификатор који хиљаду пута појачава људски шапат, више о природи, модулацијама, интенцијама и смислу тог шапата неголи голо ухо? Зар свако не би веровао мање људском носу неголи једном аналитичном повећалу мириса направљеном захваљујући, између осталог, и носу?)

Сан није само његова склоност. Он обавезује све. Нису ли ти људи ту где су и зато што су обвезници најновијег досад сна о непристајању на живот, који је поклон, у реду, али поклон ком одувек људи — насупрот пословичним саветима — гледају у зубе да би себи прилагодили зубатост поклона? Нису ли ту и зато што су, између осталог, будни наставници да слушају налоге увеличаног и амплификованог сна о свету реалнијем но што је реални свет поклоњених зуба и голих чула? Зар он сад не дрхти тако зато што није само кожи његовој хладно? Зима је покренула и сва остала чула што је осећају, без обзира како она ту зиму зову на свом једнопетинском језику: да ли бол, да ли страх, да ли издајство, да ли смртина угроженост? После голито месеци на утару, античула, којима се савлађују импулси тих осећаја, забравила су да се обуку у право рухо, иако су самоћом настањене очи престале од пре скоро годину дана да, ван самоће, гледају у четири празна зида платна на којима су се, после неколико бесприсутних недеља ишчашених из присутности других, почели да дају филмови унутрашњих пројекција?

Пандур је закашњавао оног јутра пре скоро годину дана. Све нервознији, Слободан се ушетао и уморан сео. Условни рефлекс? Синула су на то бела сунца и жуте сијалице из свих некадашњих самичарских дана и ноћи.

На паноу на ком је тако често до пре скоро годину дана гледао свој приватни биоскоп, изненада, у мраку осмог предподнева гладовања, угледа поново филм о напућеним уснама над бакелитском мембраном изнад телефонске слушалице, праћен сторијама неколико голих женских тела извучених белим тушем на црном лакираном фону, затим — како пандур још није тад долазио, а сада се приближавала када издаја! — документарац о астечкој фигурици младиха с кретенски исколаченим очима — није долазио! (сви га увек издају, и тад и сад) — сценарио о младој црнкињи с белим перјем на дамском шепиру и о балетану у црвеном трикоу. Овај је скакао изнад унакажених, напрслих, гуморних усана једног цез-трубача. Али кад отпоче љубавна прича што се дешавала у незнаном далматинском градићу с кућама обојеним поремећеним и умаласаним мравињаком боја, он преста да очекује сада гадашњег пандура. Који рече: Издајнице! — У том целодневном и целовечерњем филму требало је, знао је, да се појави и она париска манекенка са смарагдном огрлицом око високог врата, сва отиснута у светлоружичасту агласну хаљину. — Пандур? Други неко? Зашто — Ишла би даноноћно, једина жива, право ка њему, нудећи му се радосно, цинично, предано, чулно и злурадо, сама с њим у том градићу препуном гипсаних споменика са смешним брадатим краљевима који су расли као ношти на мртвацима, под киклопским крунама на спљоштеном челу, поред споменика у чијим су сенкама биле некад силване питекантропосне девице од пет година већ способне да рађају, грдних већ гузова и сиса, малих, зверињих очију. — Нисам. Нисам. — Манекенка, сва извајана у своју ружичасту атласну хаљину, ишла му је у сусрет, пролазила је пуним

трговима поред ниске споменика у футроли, налик на канцелабре са набреклим телима обешених, испод којих су се назирале кљусине издужених вратова, пужеви голаћи у седлу од санти: спрат испод њих текли су црвени глечери, носећи са собом споменик белог коња с главом Сабинјанке и с длакавим пазухом место левог ока. — Ко каже да ниси? — Напетост је попуштала пред неочекивано познатим приказом бојишта с разбацаним лешевима без боје и зарбалим митраљезима и пушкама, али све се поправљало и интересовање би порасло пред усамљеним метком чији месингано усијани врх није вирио из чауре, већ из посећег или, можда, чак и из пастувског секса обележеног претпочетком ерекције. — Ко каже? Ко каже? кокаже? Млаћења и кокаже! — Како и не би! — Манекенка је настављала да надолази, жељна само једног мушкарца без круне, о, како је неизбежна била у тој уској медитеранској улици којом су се, додирујући га, мимоилазиле и неке друге жене с маштиљама воде на глави. Али оне нису она жена коју је желео и која га жели. Ко је? Одједном је свестан да он није онај босоноги младић ухваћен с леђа, али насмејана потиљка, јер се римски саркофаг с мраморном младом женом напумпаних груди и листова поче да отвара пуштајући да из њега излети као из кавеза други, много ближи и пожељнији манекен с бар три главе, чини му се, манекен који плеше идући му у сусрет у вечерњој пелерини. — Он није сав од кокаже, он није! — Ко каже да није? — Да. Није. — Што није тај младић? Што не би био? — Јесте! Он није издајник. Он је младић који јесте. — Зажели га, вечерња хаљино!

Укус драме ширио се изнад њеног лепршања што се настављало упркос упереном револверу однекуд с неба у њену предивну главу, која се растварала у читав фриз од глава свом дужином полутара, и то је наједном глава Јелене зачуђене, Јелене мишји духовите, Јелене нежне и спремне на жртву, Јелене тужне, Јелене заљубљене, с прекорним погледом ми-

шутке упереним у њега који се не налази више тамо где га тражи очима и гледа, она, Јелена елегантна, Јелена страсна, Јелена срећна, Јелена пољубљена, Јелена ни налик на Јелену, Јелена девојчица с мечкицом без главе, Јелена с ногом што виси над старом женском ципелом с полувисоком потпетицом прикуцаном наопако за врх бона мушке ципеле, тако да оставља траг који се враћа кад стварно полази у акцију. Ево и отвореног и празног сефа наде. Све је горчина. Она се враћала, а он је мислио обратно, заведен отисцима њених стопа у песку и глини. Сад га стид. О несрећној љубави говоре шапатам крај чашице ракије два округла агента у тренчкотима и црним шеширима за малим кафанским столом. Који пуца у њега мртвог. Пада мртав без речи.

— Покупи прње! — рече пандур с врата.

Престају сећања на филм о уображеном издајнику. Они нису што су били пре скоро годину дана: свиће.

— Слободане! — говорио је неко над њим.

— Нисам! — промрмља.

— Ниси. Зашто се бојиш?

Отвори очи и, не црвенећи, промуца:

— Лакше је и бојати се но го.

— Шта?

Не одговори: будан, гладан, смрадан, јадан.

— Шта је страшно? Бити? — наваливао је Крајновић и Слободан је, уморнији но раније, изронио на површину света, људи, њихових брига и потреба, успеха и пораза регистрованих голим чулима у обичном, свакодневном дану, у свитање између другог и трећег дана марта 1936, с Крајновићем очински забринутим над њим, с Крајновићем кога су, између много које-чега, одредила, поред три мала милиона књига — причао му је сад — и два чудака, учесника у акцијама по Босни тамо 1913. и 1914, незахваћена хапшењима после Принциповог атентата, пребегла у Београд и одагле, преко Ниша, Косова, Албаније, маршрутом једне од безбројних људских епопеја које су сматрали на-

ционалном изузетношћу, све комитујући, стигла до Валоне, Крфа, Солуна. Аписов процес, па годину дана касније Лењинов позив »Свима, свима, свима«, отворили су им коначно очи на условну реалност нације, и већ су почетком 1919, после положене велике матуре у јануару, обојица отишла у Беч на студије и, мање из националног инфериоризма, више из вере у неки дословни револуционарни наднационални балкански, континентални и планетарни интернационализам, постали страх и трепет издајника прогреса, провокатора, демобилисаних пребегица, али и непоћудних.

Техничари атентата одувек, та два члана Младе Босне из 1913, приватно — љубитељи Бодлера, Ничеа и Киркјегора — ослободили су се — како су му објаснили — брзо и последњих остатака »малограбанских« »предрасуда« и у том Бечу двадесетих година, жељни живота, после аскезе терористичког кружока у ком су никли, спријатељили се с једним Русем, емигрантом, расипником, бонвиваном, чекистом, како се касније показало, симпатичним човеком, окруженим увек лаким девојкама, који им је обојици, начетим марксизмом, вратио пригушени укус за индивидуални терор, а храбри, а поуздани и сигурни...

Ускоро су постали сарадници тог човека одиста друкчијег но што је на први поглед изгледао и, још једном загазивши у крв, овог пута за рачун светске револуције, утврдили да је сваки други облик рада за њих бар од врсте презрених »речи речи речи«; али, уписани на филозофски факултет, упознали су и пригрлили земљака Крајновића и ускоро стекли толико поверења у њега да су, упркос конспирацији, пре њим, скоро без контроле, износили своје мисли ако не и своју активност.

Крајновић је сам, дедукцијом, њу пре тога већ био открио. Дискретан, никад о њој није проговорио, занет другим: једним покушајем систематизације филозофске и научне мисли, које би, осветљене фаровима марксистичке интерпретације, откриле тек све скривене дотле лепоте, сва неслућена инспирати-

вна богатства, све везе и односе, све наде и реалије под чијим су се индиректним импулсима могле јавити какве и јесу, упркос многим невраћеним дугови-ма нужности и ненаплаћеним позајмицама слободи. Интелигентан упркос способности да памти прочитано, дакле бескрајно слободан да запамћено »преврће« тражећи и налазећи и код неокантијанаца из Марбурга, и код Касирера, и код Расла »логична језгра«, а код Фројда, Адлера, Јунга и Штекла елементе за једну од области материјалистичке психологије неисцрпљених популарном рефлексологијом, он је, последњи енциклопедиста, био у стању да апсорбује све и способан да то систематизује и ореди.

Почео је одмах да ради на том широко замишљеном синтетичућем делу, али престао две-три године после Лењинове смрти, кад су стале да се на текућој траци ребају необјашњиве покајничке самокритике чак и оних филозофа који су се дотле чинили Крајновићу несмелим разрађивачима и прежвакаторима општепознатих теза или писцима примарних убеника. Замислио се, везао, престао да ради, тражио разлога за свој нерад у циничном афиширању да *ми јужњаци* јесте да смо бистри, али смо зато и нерадише и тек ће нас социјализам преобразити.

Били су то изговори. Врагио се некако тад у земљу, био ускоро за редом неколико пута хапшен и пуштен да би, затечен једном на улици с доста материјала, стигао да путем до недалеке полиције уништи све што би могло да компромитује друге, не и оно што је могло њега. Осуђен на дванаест година, предавао је у Бази низ предмета, и његови часови дијалектичког и историјског материјализма били су веома бурни а ипак цењени. Но, сем тога, низ области — од економије до физике — биле су му блиске, при чему, прерасејан за организатора, никад и није хтео да се прими неке одговорније функције у руководећем и планирајућем телу катедри, али га је, због британског расуђивања, ненаметљиве борбености, бира-

ло понекад и у Каком, истина не у ужи његов секретаријат, него у пленум.

Ето, у тог задивљујућег човека, доброг друга, штркљавог а неснажног, руменог а не много здравог, меког а издржљивог, расејано дифузног а концентрисаног, био је заљубљен просто Коста, па је то осећање, примивши део његових задужења, настављао да негује и Слободан Раденик, не онако отворено; чинио је то пригушено и стидаљиво: дивно му се, идеализовао га, нелагодно осећао пред њим сопствену мањевредност, па зато и радио врло много *на себи*: учио је, једно бар време, на почетку — даноноћно. Не под паролом стићи и престићи (имао је и сасвим трезвених тренутака Слободан Раденик); жеља му је гласила: приближити се том Уму *Базе*, чије је знање обасјавало у неку руку цео колектив, па је сваки његов члан имао разлога да се, обасјан, сматра партиципирајућим делом те светлости, од ње позван да буде у што већој мери један намотај жице на динаму тог ума...

Мислећи то, не примети кад су тај проток сећања замениле неке друге мисли. Истина, и светлост се променила. Сад се осећао изложен снопу неког претећег сјаја. Од њега се и та угроженост није ни могла јавити неочекивано. Чинила се праствара, зборана, кршевица; немоћ се, прежедна, није препознавала. Била је нова: осетљивост без игде руке, иједне ноге, а смртна опасност кезила је зубе на ту ипак телесност.

Она као да је свесна да постоји, да је вребају. Али зна и да је сва преповијена као беба и да је испод пелена осута *perphicisom neopatorum*. У сваки од тих пликчића има да се зарију стреле давно прошле и сви хици малочас излетели из невидљивих цеви после плотуна прорачунатог тако да меци и стреле учине своје — истовремено. Беба је то прадавна. Сисанче и дојенче, неусвојенче осуђено вечито, исувише осуђивано да би икакво искуство организовало повлачење: излаз се чинио једносмеран; да би се бранило ако не и одбранило: ни руку, ни ногу, ни зуба. Ни речи

— ни једне да је као штит истави пред Архтањем што зебући плаче несувисло, не саопштавајући ни страх, ни угроженост, ништа од свега што га чини таквим првићем пред том преогромном дојком искочилом из некаквог амбиса као сунце што излеће из недра ноћи. Таква је та дојка — још једна млечна светлост.

Узалуд се отварају безуба устацца. У најбољем случају кануће у њих која кап млека, који млазић накиселе осоке, који таласић ишчашен мору из зглоба. Не расте се од тога. Све остаје исто изузев немоћи и страве што не престају да добијају, не на снази — на тежини.

Сенке су велике, али оне не нестају у подне кад дојка стане да се под правим углом просипа. Страх ће и тад под унутрашњим притиском појачати свој напон: уостручен. То је час грчева.

Грчеви, а не руке, кидају повоје, страх се уобличује у стопало, тело, чело и речи налик на лопте што одскачу високо. Све више речи, речи, тих прстију што гребу кожу ћутње која све потпуније окружује.

Одједном дојка зађе. Као сунце што то чини. Али без иједног тамног или светлог разлога. А већ је спрема све да их згази. Промашила је ноћас. Сутра неће.

Отуд је мрак сав остао прожет цвочотом: црна ноћ на белом хлебу. Отуд му се и прсти још шире као канце које то нису. Они су потисак глади и ништа више. Ни кост, ни ројина, ни мишић. Нема тога. Све је то слабост, та противснага; све је противчелусти — а реч, безазленост сама.

Али шта то вреди? Шта то вреди? Шта то вреди?

Дојка ће искочити из свог прореза. Идућег пута неће промашити. Био је сигуран у то. Стаће брадавичастим табаном на празне корнете и већ му се чинило да чује како празне пуцкетају згажене вафле. Мелом што је из млека синула покупила је све то

згажено, дигла до језика, унела у своје ждрело, са-
сула у своја црева — та дојка.

Још допире до слуха крцкање танког теста те-
лесности што га чини, не, што га чинила; већ тоне
у млеко у ком се дави бубрећи само страхом.

А то је мислити.

Осећа да почиње да мисли.

Зна да мислити против исколачене светлости те
дојке не наноси ни живот ни смрт.

И живот и смрт — удари су оне једне шапе од
које се губи свест. Свеједно је ли се спустила на че-
ло или на потиљак.

Али оно што му је преостало, то га и држи: онес-
вешћеном свешћу свестити и даље као звездано небо
што невидљиво звезди изнад дана. Ова гази и зарива
шиљатим ексерима потковане ћонове у напон страха,
који, растући, постаје немоћ — тај бол што грцаво
јеца. Бесузно и нечујно.

Какав је то грчевит бол! — трже се из немоћи.
Требало је хитро и неодложно одговорити откуд тај
бол њему безудом и бестелесном? Долази ли с унут-
рашње стране црева или са спољне, из центра трбуш-
не марамнице стврднеле као срчика кремена? Праком
то не мисли. Да отклони своју угрожену мисао — пи-
тање, Слободан се претвори у много много мање
осетљивог Пракома *Вас ме живот боли*, у неугроженог
Венчета који би јео, али: *Проклети буржуји не дају*.

Престаде. Није имао снаге да настави то бесмис-
лено оправдање на рабошу стида због малочашњег
муњевитог млаза слика што су биле шикнуле из њега
а остале у њему: ван речи, ван њиховог логичног реда.
Спољни шумови и импулси изазивали су у њему одјеке
без везе с подражајима од којих су полазили. Шта му
је начинило тај неред у картотеци памћења дотле
законмерно срећеног? Глад? Осећање угрожености?
Слабост? Или је то што зове нередом — прави и
стварни ред, онај који не схватамо па у жељи да га
разумемо, објашњавамо као да смо га појмили а ни-
смо? Можда су сами од себе пали бочни зидови што

су нам скривали поглед на основно: страх нас људи
у вечном заокружењу непријатеља?

Наслони се на лакат, пробуђен исто тако нагло ка-
ко је и био потонуо у стање слично несвести, дохвати
плехани крчаг допола пун хладне а баровите воде, от-
пи гутљај-два осећајући да не ваља тако — није сам
себи беба да би се упозоравао да му се са сваким гут-
љајем слива низ једњак наталожена трулеж у устима
и на улазу у ждрело.

(Нездрави је пунити тим кварним задахом и ко
зна каквом све не неваздушастом а опипљивијом тру-
лежи црева, ионако сва набрекла од отрова распада-
ња.) (Имао је права Луковић кад је говорио да се тре-
ба клистирати већ првог дана штрајка, помисли —
Ко? — помисли: Лајош Киш.)

Погрешно је што се стидео да се клистира. На
трен блисну белина задњице и неста.

Речи престану, али ускоро се поново јаве из дру-
гог грла:

Зашто, богаму, штрајкујемо, питао се Пнеуматик,
да ли да подваљујемо Управи и удешавамо како ће
нам бити лакше и боље, или да дамо подстрека *Њаћи*
у *Пољу* да окупи још шире масе за борбу?

Реч борба искочи из корзета једне од оних жена
што на репродукцијама које је видео једном симболи-
зују револуцију: раширене очи, снажна тела, уста у
заносу парола које доживљују интензивније но своје
најличније постојање. Искочи и полете увис, поста
крофна сунца, претвори се у лопту дојке пуне млека.

Ко умре брзо, тај ће допринети победи и бити за-
служан за све! — помисли Троскот. Не. Помисли Ви-
тор. Али бол? А муке? — Јернеј је стискао зубе:
мислио је сигурно да би му друкчије било да је, мес-
то с Илцем, заједно у ћелији с Троскотом. С њим
би причао о свему, само не о јелу, само не о глади,
само не о ономе што је у првом плану Илцу, с ким га
је случајност везала да остане до краја штрајка. Ње-
гова глад је заразна, намеће мисли на гулаше од ко-
јих му се мути, на мирисе сунђерасто свежег хлеба

— зло му је — она му довлачи у свест незнани укус ђулбасте на жару, вешалица, пасуља с јегуљом, сарме — све немоћнији постаје од тих слика незнаних јела.

После првих дана кад се разбацавао најгурманскијим сладокуствима незнаним Јернеју, одраслом на посном куваном кромпиру а у ретке светке исто куваном кромпиру али с говедином, Илац га је, сад већ скромнији, уверавао да би му биле добре и прегореле корице хлеба бацане правац у нужник. О сланини да и не говори. Ох, кожурице! — мислио је Албрехт — било их у соби, тамо у углу крај умиваљке, увек. Луковић је једном дошао на мисао да би се могле правити добре пихтије од њих. (Шта се то околио на Албрехта и Јернеја? — упита се већ незадовољан собом.) Рано је. Цео дан је пред њим. Шта ли ће им донети тај *девети*? Девет дана! Девет — ништа у уста сем воде. Шта би сад фалило — помисли Јернејевом мисли, која се побрка с Албрехтовом — да су се те кожурице унеле у себе, у цревца? Јернеј је сâм изнео тај сандучић кад је објављиван штрајк. Зато. (У себе, у цревца, у Бапитал! — јави се Венче и неста пред Албрехтом.) Да је тад гепио једну светложугу кришчицу кожурице на којој увек остаје нешто прозрано беле сланинице кроз коју се провиди равномерно избућуљичављена структура свињске коже, да је тај комадић тад стрпао у уста и грицао полако, по сву ноћ, уста и грло му не би сад заударали и, уопште, био би снажнији и мање напет но сад, па би заспао брже с оним благородним мирисом сланине на дим од јеловине у устима, тим мирисом који је мирис човека и планине, планине и неба. Али ето... Не мисли он сам на кожурице. Чине то и други. Докле? — питао се: Љуба. Свака се мисао сводила на слику хране. Али са Грујићем се присетио шушки о којима је Троскот причао да су га (кад их је, као илегалца, једном у пролазу угледао на гомили пред неком столарском радионицом) скоро разболеле својим облим миром: непрогоњеношћу претпрве младости, невиношћу. Али

то није сад говорио Троскот, него Грујић, који је то причао на онај свој ведрољупки начин. Можда су се зато те шушке сад претварале у сармице. — Мени, не њему! — помисли. — Мора бити, и Грујићу се слично дешавало што и Троскоту. Уопште, илегалцима. Али метални опиљци нису шушке. Они би се могли претворити у пире од шрафова.

Да прекине то, узме књигу упркос још не потпуној раздањености. Отвори *Зле духе*, назре место до ког је дошао и, с очима на старту реченице до које је стигао, стаде да чека више светлости.

— Шта си то понео? — упита Крајновић и Слободан га виде како се радознало, њушкајући покретљивим врхом носа и ноздрвама, обрну, докотрља и обре на сламарици уз њега. (Само је Троскот — први ту донет и истресен — лежао на кревету, који му, уосталом, нико и није помишљао да оспори.)

— Ах, то! — Крајновић се лако намршти, окрену као точак и врати на свој лежај — не знам зашто, ја никад ту књигу нисам успео да заволим. Знаменита је, али безнадне неке људскости. Органски мој оптимизам? — и осмехну се оним лаким и ништа не казујућим, условним скоро осмехом добро васпитане деце: осећао је да га и Троскот слуша, иако је изгледало да спава. Продужи гласније: — То је књига коју воле интелегентни реакционари.

— Како то мислиш, реакционар а... — не доврши питање Слободан. Није мислио зашто то чини. Али сећао се. Давно још, Крајновић ју је похвално поменуо. Похвално? Можда само поменуо, а он...

Љут на себе само а немоћан да се истински разгневи на себе како је некад умео, пусти да пробе неке стањено, слабашно време у неочекивању.

Прође још неко време.

Онај због ког је то било речено није отварао очи. Кад би се одигао, Слободан би успео да види да су Троскоту око ноздрва непотребно дубоко улегле боре, које су му, гледане ипак из доњег ракурса, давале

гадљив мирис. Које чудо? Смрдело је ту на урин и праšину од иситњене сламе, на шут и лешеве у распадању.

— Чудиш се?

— Како се може бити паметан и...

Крајновић прасну у гласан, срдачан смех:

— Зар се и ти хваташ за сламку таквих теорија (разговорљив и у праскозорје, не само увече). — Сваки је реакционар — глупак, је л'да? Лако је — према томе — бити паметан: упишеш се само у прогресисте.

То је рекао. И ставио тачку. Споља. Али његов глас пребе ту препреку и настави, долазећи с унутрашње стране бубних опни, да говори заједајући одједном: »И прогласиш се за локомотиву која дими и вуче сама себе«.

Тад и он диже поглед до Троскота, па спусти очи и загледа се у Слободана, коме се опет учини да Крајновић није рекао то што је чуо да је речено. Учинило му се. Није био сигуран ни у шта. Али зашто би морао баш вербалним провокацијама такве, најгнусније врсте нагнати лажног спавача да призна да је будан, као што то по свој прилици јесте, не желећи да то буде. И много би пристојнијим речима Крајновић постигао исто што ће постићи: крик гнева и скок Троскота Крајновићу у трбух... А можда не. Можда ће наставити и даље лажно да спава.

Чекала су сад обојица.

Крајновић се није смешкао врло стрпљиво у нади да ће чути набусите Троскотове псовке од којих би се разговор разгорео. То се смешкао Слободану. Шта друго да се ради у том полумраку? Троскот се дуго није јављао. Али кад обојица већ изгубе веру да ће дати знака од себе, Троскот се протегну, уздахну, затим замљацка па плуну у марамицу. Тек кад се исхракнуо обилато, нечекано рече:

— Смрдим као јавни нужник.

Крајновић се одмах снабе:

— А на шта се друго може смрдети осмог дана?

— Деветог! — исправи га Слободан, схвативши да је Крајновић навлаш погрешно, очекујући да Троскот унесе ту излишну исправку.

— На босиљак! — оте се зато непромишљено и јетко Слободану, који се себи одиста чинио — беба умотана у пелене и чврсто уфачлована повојем. Тако су му сви мишићи отказали.

— Сто километара да ми је да сам далеко од таквог босиока!

Није се давао провоцирати? О, слабости, о, мирољубивости, о, изрошављени костуре.

— Па дезертирај онда! — пецну га Крајновић.

Троскот отвори зракасте очи и погледа га прво строг, па одмах затим — суров. Крајновић се благо, чинило се, смешио.

— Не бојим се да се бојиш да се бојим да ћеш! — налакти се и подиже са сламарице ненасмејан више, али ведар. Повлачи ли се? Не. Свитало је а ујутро се осећала глад јаче, што је боље — био је ослобођен — ноћашњег страха али и оне малаксалости која ће доћи касније.

Иза Крајновића нешто тресну. Књиге. Не обазре се. Равнодушан? Не. Говорио је усхићеније но јуче.

— Зато и кажем — објасни још — то и јесте оно што волим код човека. Нико ништа, ни стихија ни звер не умеју да иставе испред себе жељу као циљ. Свеједно какав: дужи реп, на пример; или оштрије очњаке, живу материју *in vitro*, пет минута више шетње, фотосинтезу, право на легално куповање цигарета, два писма месечно, откривање једначине космоса, пакете преко пет кила, револуцију. Само човекова је у свемиру способност да истраје у борби за то боље до смрти, која је ван добра и зла.

После тога леже поново на леба с укрштеним прстима под потиљком, ћутећи загладан у таваницу, којој се није ваљда обраћао настављајући сад спорије и мање усхићено:

— Ја сам већ седам година овде. Читаво једно

детинство! Жалим ли то дете коме нисам дао живот зато што сам морао да робијам и штрајкујем за један пројект о друкчијим односима међу људима?

Пажљиво гледајући таваницу, као да је тражио линије бледог профила тог детета које није имао с једном (ренесансном) лепотицом. (Где је она? Нигде. Њу није више назирао на плафону. А јуче јесте. Видео ју је после оне дераче док је, исцрпљенији но икад, лежао исто тако са шакама састављеним на потиљку. Не нађе је, уздахну, можда се она јавља само за време поподневног осветљења.)

Насмеши се:

— Пре неких месец дана сам прочитао неки реформистички ступидариј посвећен Марксу. Један од аутора је тврдио, на пример, да је Маркс написао да је природа без човека лишена смисла и кретања, да је она, у крајњој линији, ништа.

Помаче се, седе на сламарицу:

— Маркс да је то рекао!

Зимогрозиво се скупи и леже увијајући се у ћебе:

— Други неки, полазећи од таквих тумачења Маркса, дошао је до закључака да је марксизам оно солипсистичко *esse-percipi*: »Свет, то ништа, постоји само уколико га ја или неко сличан мени доживљава«. Шта се ради, људи! Хартија не црвени, у реду, али не би се смело тако не разумевати и искривљавати.

— Не разумем — јави се Троскот — је ли те то љути?

— Како не би.

— Значи криво ти је?

— Не. Право.

— Значи, право ти је што реформисти искривљују нашу науку?

Изгледа да Троскот нема чуло хумора!

— Разуме се. Зар би ти хтео да усвоје марксизам и, исправно га разумевајући, причају оно што је уистину речено, то јест да природа није лишена крета-

ња и законитости и тамо где нема човека да их доживи? »Само та нас« — навешћу тачно Маркса — »груба, нецивилизована, рудиментарна, неочовечена природа не занима«. Не очекујем ја од њих да усвоје Маркову тврдњу: »Природа, узета апстрактно, изоловано, фиксирано, отргнута од човека, јесте за човека ништа«. Или ону другу, не мање оспоравану: »Природа је бесмислена и има само смисао спољашности, која треба да буде укинута«. Дабоме, таква природа као природа у природном издању и не постоји нигде више. »Сем« — што рече наш први класик — »на понеким аустралијским коралним острвима најновијег порекла.« Оно што ме љути, то је што не могу да им обришем нос.

Онај ком се у ствари обраћао, онај тамо на кревету пљуну у марамицу, па једним стрељаним а ипак неубијеним сасвим гласом ушта:

— Уживаш, је ли? Испрескакао си ме. Изезао си једног пролетера чији отац, бедњак, није могао да га школује. Показао си му шта све један малограђански син може да добрих цитата држи у глави. Па добро, уживај сад. Знаш боље од мене та филозофирања. Ликуваш ли?

— Не ликувем! — одговори Крајновић скоро афоним гласом.

— Зашто не би? Толико си хиљада књига прочитао. Чуо сам то. Милион пута више но ја, који сам један обичан пролетер. Али кад сам споменуо већ ту реч, реци, што ти стално спомињеш човека, а никад — пролетера? Те човек ово, па човек оно. А нас занима какав је тај твој човек? Чији је? У ком веку живи? На чијој је страни у свом веку? Којој класи припада? Човек, човек... Шта човек? Какав је то непостојећи, наткласни човек? Нема тога. Шта си ти? То што не постоји или пролетер који ниси?

— Што не бих био просто исто што и ти? Комуниста! Исти леб не једемо девети дан. Иста мука има ту да нас мучи до краја. Али опрости, треба да ти објасним, ја кад кажем човек...

— Све је мени јасно!

— Не би онда тако говорио. Кад Маркс каже човек, он мисли на припадника оне класе која је историјски баштиник свега што је током своје историје људски род учинио... Тај човек, то је Слободан, то си ти или сам ја — он, тај човек је Цезар, Лењин, Свети Тома, Аристотел, Ханибал, Витор (ја — он, ти — он, ја — ти и он — он).

— Тај човек о ком говорим, то је човечанство. И, ако га посматрам тако, апстрактно, оно сведено на људско биће, оно неће имати као партнера у противуречном спору ништа историјско и ништа друштвено. У вечитој је завади са судбином, у супротстављању својој природи. Што не значи да се, узет конкретно у својој припадности класи, човек тај не свађа искључиво с представницима супротне класе. Тај конкретни вид сукоба облик је оног вечног и трајног, оног апстрактног. О њему је говорио и Маркс. То сам и наводио пре но што си ме прекинуо. Да би дошло до самокретања, да би се међусобно порицали, човек природи, али и природа човеку нужно морају бити само *ништа*. Али ако се човек својим радом одвојио од природе чији је саставни део био на почетку, ако је, дакле, развијајући се, престао добрим делом да буде зависан од ње, па се већ свесно поставља према њој као њена антитеза, онда тај човек, који пориче природну природу (чиме је у ствари делимично укида, тј. подиже на виши ниво), не сме да посвећује сувише пажње личним боловима, патњама, гладима (рекао је: сувише пажње, не пажње уопште), из простог разлога што тај и такав човек не постоји као стварни двоножац. То је сукус човека, он у својству поменутог апстрактне делатности. А као такав, он је изнад својих глади и нагона. Међутим, штедећи се, *локомотившући се*, човек би довео у питање не само своје пројекте него и саму способност пројектовања, тј. оно што још као природа не постоји а што је циљ конкретног, историјског човека и борца. Ту, у тој

тачки, сукус човека (идеја о њему) и реални човек постају једно и исто, један су и исти човек. Апстрактни човек натерао је нас, конкретне, у глад, исцрпљење, онемоћалост; ми, конкретни, осећајући то, понашамо се као да смо неосетљиви на немоћ, исцрпљеност, глад. Како се то дешава? Није важно. Важно је својом апстрактношћу издржати против својих конкретних, интимних апетита и страхова да бисмо својим пројектима могли бити нашој но што су то нама, нашој свести, набројане мизерије телесности, те пете колоне, те природе у нама.

Противприрода, којом смо се опасали, извире у нама, али, променивши место с природом, јавља се изван нас, споља, постаје гест који чинимо да бисмо били извршиоци негације природе. Ако ми, авангардисти, реморкирамо и вучемо, ми то чинимо силом воље, помоћу које се одређујемо у предмете дивљења. Неосвешћени још део класе, дабоме...

Крајновић је ућутао да предахне. Уморан, дисао је тешко, као после јучерашње лупе и дераче. Слободан, који је, слушајући га, потпуно био заборавио да самоосећа себе, посматрао га је сад и кивно и задивљено. Чинило му се да се није искупио, иако никад није чуо ништа слично, а опет те су му мисли изгледале одувек познате, присне, најсвојије. И док је пружао руку да повуче спало ерарско ћебе и покрије онојеног Крајновића, чу како се Троскот, гневно протестујући, окрену на други бок и одмах затим одјекну један дрзак, гласан, бестидан, провоцирајући прдеж. Као да је келнер неки отчепио флашу пива. Бесан, Слободан се окрену, али не стиже да га упита:

— Шта хоћеш тиме?

Крајновић пружи руку, дотаче га индигнираног, очајног, кивног:

— Пусти, Слободане! Добро је то. Црева му раде.

— Како и не би! — промрмља Троскот, намерно вулгаран — није да не сереш на уста.

(Шта ми је? — чу Слободан себе како упућује узпразно то питање забринуто над собом.)

Троскот је то рекао окренут зиду и одмах захркао. Лажно? Уистину није хтео више да слуша те презира достојне којештарије.

Крајновић се насмеја прегласно за слабост коју је још осећао. Ако Троскота такво понашање није изненадило, оно га је, у нечем што је измицало Слободану, по свој прилици и задовољило. Вероватно он и није чуо Троскотов одговор на последње Крајновићеве речи. То га и натера да не пређе преко поштовања и дивљења које је имао према сваком старијем другу, поготову према члану једног од највиших обласних форума, какав је напољу био Троскот, и да не пређе још једном ћутке преко тог непрелаза.

Али између оног што је осећао и оног што би као неискazани, ублажени и у стањол пристojности умотани револт изишло из њега, била је разлика.

После га је стала она да мучи.

Пре но што му је постало јасно да Троскот неће више да одговара ни Крајновићу ни њему (што га је, дабоме, увредило, али то је друго питање), био је начисто да је до разлике између индигнације коју је осетио и оне коју би изговорио дошло из недостатка једне врсте храбрости, нужне, иако је не трошимо у борби. Без ње, тешко је бити храбар и против непријатеља. (Био сам! — као да помисли; али противуречни глас га заглуши: Не из храбрости. Из страха ниси одао! — Не одати, то је важније од скаутског чвора којим се постигло везивање језика. — Прагматистичко и полтронско срце је миш!) (На то се трже — гласови се врате у каније.)

Више од жалости над том пресудом себи, био је растужено заинтригиран тренутком кад је дошло до овог упристојавања гнева који, ни упристојен, није имао три чисте да се огласи. Како је до тога дошло? Зашто? Био је — сећа се — необично киван и повређен оним Троскотовим простачким одговором, и то више зато што му је квариио и врећао представу о Троскоту но што је по себи био незамишљив. Штавише, да је Троскот то урадио пред класним, Слобо-

дан би му се дивиио, чак сматрао то гласно испуштање смрада — духовитошћу. Али овако... У потрази за одговором који би га задовољио и смирио, Слободан није био у стању да поново не задрхти од истог беса што га је малочас био обузео. Па ипак...

С муком се малочас задржао на рубу експлозије, али задржавши се на тој црти, осетио се, после Крајновићевог додира, више узет (налик на Пататокино лице) неголи смирен. »Не разумем те, друже Троскоте.«

Али ни то неразумевање, неизречено чинило му се, ни Пататокиним гласом (а Пататока није полтрон), није изговарао јер није имао петље да га изговори. Речи су му се све везале, иако је знао да жели да му каже како не види да је било потребно, уколико се није слагао с Крајновићем, да да одушка свом неслагању на начин на који је то учинио.

Било је при томе више сервилности у начину на који је сад у мислима изрекао те речи неголи у њима пробраним, заглашеним, и сјаловљеним у њему још увек.

Чим одтадни и поста довољно видљиво за читање, Крајновић, који није патио од те врсте проблемисања са собом, над собом и око себе, узне Маркс-Енгелсову кореспонденцију, а Слободан своје *Зле духе*.

Читали су већ два сата кад је Троскот престао да гледа у зид и окренуо се ћутке њима. Читајући, Слободан примети то, али не преста да пратећи текст, замишља нефина, неретка, нескупопцена, нерафинирана јела. Задовољавао се комадом бајатог, јечменог сељачког хлеба, који је некад, као клинац на излету са школом, добио у неком планинском селу из не много пута те године опраних руку старице у избледелој црној шамији. Био је тад друкчије глдан и појео га је брзо, трудећи се да не осети његов укус, како не би чуо и мирис прљавих, али сувих као кора бреста руку старе, костоболне жене. Може ли

се ишта некажњено да заборави? Ето, вратила се у памћење старица, њен слаткасти мирис на сурутку, устајале сплачине, млеко што зри до труљења у прљавим ваганима, киселкасти запах њених екземозних, краставих руку. Но изнад свих тих муњевитих сличица, расутих и изгубљених дуж најразличитијих тачака унутрашњег простора, ширио се током целог тог преподнева нерегистровани у оне клиначке дане, свечачкораспусни, благи мирис хлеба који је неуклоњиво, после толико година, исклијавао у њему својим ситним, нежним дахтањем сличним однекуд љубавном.

Диже главу с књиге као да је нешто чуо. Погледа око себе, избегавајући могући сусрет с Троскотовим очима. Ништа. Тишина. И ту. И напољу. Само далеки, свечани, белоурукавичени, банкетски мириси из робијашке кухиње. Јесу ли они били ти који су малочас сисатим, пуним високим гласовима запевали:

»Јечам жела, јечам жела Грузанка девојка«?

Прекиде те мисли и без уздаха се врати књизи. Није га занимала. Чудно како је сад тешко замишљао ликове, ситуације, односе и како су му изговорене речи мало саопштавале. Није кривео ни књигу, ни аутора, већ сопствену исцрпљеност, једино кадру да се ангажовано још бави собом. А и то на разини на којој је све још неиздиференцирано, фетусно и мукло, као што су то непластична збивања у материнском трбуху. Не што је осећање глади порасло. Изгледа да се и осећања хране са истих данова и тањира с којих и мишићи. Спојни су то канда вишекраки судови: с опадањем неисхрањене мишићне снаге, спушта се и ниво интензитета глади, пажње, самоосећања. Све калира — па и жеља за једењем; следствено и моћ маштања о једу. Ако је тог преподнева мислио о комаду јечменог хлеба, то је зато што га је више узнемиравало осетно губљење снаге

као разлог пораслој равнодушности неголи што је осећао глад као глад.

Занимала га књига или не, решио је да настави читање. Хтео је сад сâм да сазна зашто то дело воле *интелигентни реакционари*. Међутим, читајући са свом концентрацијом за коју је још био способан, није му промакло да се више пута морао да враћа по неколико страница уназад и поново да прелази преко већ прочитаног текста. Не због интересовања за фабулу, иако му се тим приликама, и у поврату, чинила тако нова као да је није једанпут већ био прочитао. Није се упитао откуд то; просто, то га у прве махове није занимало довољно, ни гонило да поставља себи питања, сем једног: Колико ће тај штрајк још да траје?

Одговорио је: још две-три ноћи! Највише толико. Неутешан, уздахнуо је, савлађујући жељу да се сажали над собом. Не што је веровао да ће се овај штрајк отегнути много, преко десет дана. Сваки даљи сат гладовања осећао је као много и премного. Толико исцрпљеним се ћутио да није веровао да ће издржати те две-три ноћи колико је преостајало до победе. Умреће! Свестан да умире за пројект будућности, а ето, умире нелепо, раздиран унутрашњим смрадом од сопственог нагорко-киселкасто-сладуњавог распадања.

Доста! Забрањујем! — повика безгласно — такве мисли — јело, слабост, смрт — забрањено! Извикавши се капларски на десетину регрута самог себе у себи, хтеде да продужи читање. Не схватајући шта се то збива с њим, примети да су то пред његовим очима нагло посивели редови књиге и, посивевши, у потпуности се скоро слили са потамнелом хартијом. Зацвокота. Спусти *Зле духе* на бетонски под. Нека цвокоћу.

Стало је да се мрачи, па кад је и Крајновић, исцрпљен одједном, прекинуо своју лектуру и од-

мах затим почео да дише дубоко, Слободана је цео обурео паничан један страх без повода (ничим спољним можда изазване његове нападе познају, у том неодољивом облику, ваљда само људи чији се неисхрањени организам декомпонује из секунде у секунду).

Тај би страх по свој прилици био налик на онај који осећају болесници од срчане ангине: смртна страв а без видљивог разлога. Само тај сад није долазио од таквих мџра. Просто, он се није могао да ослободи ужаса од неког пузавог а неуобличеног кружења свуд око тела. Је ли то пузање или је то махање нечујним крилима слепог миша? Је ли то гмизање или клизање низбрдо неке магматичне светлости што, црна, не светли а ипак продире кроз поре, у нутрину, где неко лудило нечујно вришти грчећи се, напуштено, у колевци и гладно се сунувраћује са спрата на спрат једног бескрајно дубоког подземног облакодера који почиње од пода и рони подземно све до текућих, истопљених, али хладних тамних потоака рудаче што теку као да су од живе, само несветлуцавих и неживих а угрожених кружењем неодредљивог слепог миша који је доводио у питање свет са свим транспарентима и паролама о борби, раду, хлебу, миру, достојнијем животу, све, па чак и побледело на једном црвенило застава и неодољивост јунаштва, све разлоге нужности и потребе слободе.

Заспати! — вапио је, али није могао, изиритиран, израњављен по души, најживо одране осећајности, наострених живаца, длака на руци, коже на левој плећки.

Па ипак, испод страве, срце је мукло грцало: не дам се! не дам се! не дам се!

Остајао је будан. Узалуд је затварао очи. И кад би их стиснуо, капци су се убрзо отварали као да су они од плуте а грчеви од воде што протиче; израњали су из ње лакши од мрака тих струја у које нису умели да пропадну. Ноћ, не примајући их у себе, обрубљивала их је мутним лаком и односила са собом.

Неће бубити у тај ток што га жестоко одвлачи низ невидљиво оштре катаракте. Пустите, сети се изненада, сноп свог унутрашњег пројекционог апарата.

И истог часа поче да врти фрагменте својих познатих филмова: *Биографске маглице Слободана Раденика*. Режија, сценарио, главна мушка улога: исти. Главна женска улога — све Јелене овог света. Али Јелена, најављена шпицом, није се појављивала. Па и фрагменти — овог су пута били пренејасни и за такву биографску маглицу без иједног реперног згрушавања што би му помогло да се оријентише и сумарно бар схвати шта ће то да гледа. Речи, као крепане рибе, ван односа, али и ван смисла, изврнуте, биле су непостојеће за друге, па према томе и за њега, који никад још није признао да постоји по себи. Чула, којима би послушкивао такво мукло и немушто постојање ван постојања, давно је искомпрачкоснуо, зачепио воском, успавао неким затомљујућим седативима или просто-напросто уништио, згазио, збрисао. А осећао је да се неухватљива та пројекција односи баш на ово стање огољеног постојања ослобођеног свих веза са светом, немилосрдног, тупог, неинтелигентног, биљног, дивљег а непродорног.

Усплахиреност што га држала свесног да је пустио из руку дизгине што су се, растући, све дуже вукле цестама и беспућем, све више налик на траку која се окретала, обмотавајући га неспособног да јој прати све сложенија врћења — не потраја бесконачно.

С горчином у устима заспао је нагло поражен. Но ускоро осети се магновено срећан што му успева да се прави да не обраћа пажњу на глад у виду откривеног једног црвеног, празног желуца који је, пуст као напуштена женка, звао и дозивао зевајући као једно отворено, бестидно разголићено срце. А онда су кроз то стање, за које сигурно може рећи да је било мање сан а више нека посусталост мишића, уз високу раздражљивост свих живаца који су, као угљ у пећ, бацали своју грозницу без смисла у отворена

ждрела чула, нарочито у ждрело чула мириса, које је, осетљиво као никад, децимално и мучно аналитично разлагало све смрадове на састојке: 3% испарења мокре конопље, 18% задаха цркотина по шумама и подручјима, с воњем пацова у доминанти, 23% загнојеног смрада дна логорских шерпи с охлађеном запришком од масти цркнутих крмача, 4% баздења слојањене гари, 9% воњавине празних каца у којима је до трулежи почео да се распада купус (и то тек пошто је регистровано да је то купус и какав је тај купус бачен на гомилу исклијалог лука и сагњилог зеленог парадајза, одмах поред хрпе сагњилих јаја и убуђалог ананаса у подбулим лименкама крај брда кокошака црклих од куге па сложених у могилу на дунавској обали), 9% баздења покварених зуба и прљавог рубља у корпи од врбовог прућа, где трули заједно с неким паперјем, 7% ударања оног нарочитог смрада из болесних носева, 3% смрада непроветрених соба у уклетим замковима, 6% смрада свих на свету магационираних по музејским подручјима неолитско-илирско-римских старина и неупотреба, 6% смрада прљавих, презнојених сламарица, 5% воња на устајалу мокраћу у зарђалој, лименој посуди, 2% испарења на давно попишани под што је почео да се распада, 2% мириса старе сперме, паучине, бући, сувих, преклањских мува у буцацима, 2% на киселе перути и уздаха, испражњених балончића снова, 2,5% присуства нечег неодређено тужног, горког, још живог, задахталог, 1,1% воњавине ничега, 1,4% воњајевине празнине, 4% воња мухосерина и неизговорених речи, 1,3% киселог баздења зноја и пене падавичара, 0,6% смрада пећински влажних шупљина.

Ешалони тако разложених жестоких и гнусних мириса у широком и набијеним мањим или већим колонама наилазили су против њега као разни родови војске у униформама разних смрти, нападајући га, уз разне поздравне финте и маневре, ужегло, кварно, недостојанствено. Лоше се осећао, а морао је одједном, из необјашњивих разлога, да стоји испред

некаквог зида, да се смеши, да одмахује, да се добро држи очекујући нешто прилично неодређено, мада гласно. Једва је дисао, као на капиларне цевчице; тек, тек: најрадије би умро. А није се смело. Требало је сачекати плотун.

Али после, у ћудљивом једном прелазу, појави се, у другим условима, једном доживљена већ слика увеличаног светлоцрвеног желуца чијом су се унутрашњошћу кретале екипе малих јапанских спелеолога, сви у наочарима с дебелим стаклима и хируршким маскама преко лица. На ногама су, за разлику, сад имали беле антисептичне скије помоћу којих су се, у лептирастим неким пелеринама од напудерисане, заправо наполењене газе, кретали ваздушасто, клизећи с лакоћом изнад неочекиваних зјапова празнине на све стране. Та је слика иритирала, па је знао да ће ускоро престати. Место ње, одиста отпочну споро да наилазе резултати њихових истраживања у виду јела ношених неким гуменим бескрајним гусеницама а пуних историјске изложбе кулинарства.

Дефиловале су то целе деликатесне радње с тањирима пуним ретке мамаљуге с вурдом и мамаљуге са сарагама и мамаљуге с чварцима. Није имао снаге да учини корак од тих тањира што су сад, као неке опет лептирасте једрилице, пловиле ношене струјом коју су стварали нечујни мотори под отвореним небом на пола метра од њега. Стакла излога су утом некако спала сама од себе. Нечујно. Неко невидљив звао га је гласом циркуског извикивача: »Извол'те, господине! Извол'те. Ко поједе десет тањира, добија једанаести муфте!« Ма колико му се то чинило глупо, осећао је да може појести једанаест и још трипут по једанаест таквих тањира. Часна реч. Ч. Р. Само није могао да учини тај неопходни до њих корак, пређе тих пола метра и пружи надражену руку. Ништа га није болело а опет није био способан прст да макне. То је раздраживало толико дуго и толико упразно да му неочекивано постаде јасно да се то, мора бити, претворио у конвексни облик себе. Ништа

није осећао. Само та конвексност што не може да се дигне и узме те тањире са мамаљугом, светложутом и паперјастом као тек излегли пилићи. Не може, јер не располаже ничим другим доли издубљеном празнином, и шта вреди што та издубљеност има облике руке кад њу чини ништавило после разарања свеукупне снаге, ништавило што ужасно снажно уме само да разара и последњи остатак оне силе, још неразорене у мисли, што мисли себе.

То га је тргло, пренуло, и он се пробудио с осећањем металне рђе у грлу. Зграби бокал, исплакну уста, устаде полако, оде до угла, диже оба поклопца, дрвени и чипкасто зарђали, лимени, олакша себи, а истовремено је испирао и истеривао из уста онај доминантни смрад што се спуштао дубље од грла, смрад зарђалих металних цеви што је долазио вероватно од безболних прскања и изливања капилара у непцима и деснима на прагу грла и свуда и изазивали кратка крварења што су неуклоњиво трудела.

Онда се врати на лежај, осети опет вртоглавицу (убудуће треба још успореније мењати положаје), виде пред собом на поду огроман говећи бифтек, али не пружи руку: зна за јадац.

ДЕСЕТИ ДАН И НОЋ

Платно што га зауставило затегло се ниско пред њим; од колена до очију пречило му је пут до видака. Несталог. Замењеног одмах млазем што из једне замашћене машине, лево изван платна, куљну и пође ка његовим устима десно. Такође изван — невидљивим. Тај млаз се ускоро простре преко затегнуте белине, замени је својим водњикавим, неједначеним сивилом из ког су вирили овде-онде понеки друкчије обојени састојци, налик на оне из избљувака или неких *diarrhea* у којима се разликују несварени зелени кликерчићи грашка, дугуљастобледе бомбоне пасуља, неразложене још крпице меса, неистољени комадићи кромпира из гулаша, понеко неразједено зрнце

пиринча из реш пилава или листић нерастворене целулозе купуса. На доњем крају платна налазило се дно као у ма које реке, пуно облутака и белутака, песка и шљунчића. Текући преко њих, мамаљугаста се маса постепено прочишћавала, смрад распадања је нестајао, неугодне киселине су ветриле док није, зачуђујући све гушћа, та струја постајала све конзистентнија, грубља, зборанија, тврђа, уобличенија, обојенија.

Свака од боја или особина грубости, збораности, тврдоће или уобличености изазивала је слике глатке и напете главице купуса, леје младог лука, округло-ведрог парадајза, као патуљасте бумеранг искривљених корнишон краставаца, притки с пасуљем, бундева у цвету, целепа, говеда, крда, свиња, стада оваца, фарми кокошака, воћњака с патуљастим дрветима брескви, делишес јабука, крушака водењарки, белом машином покривених љубичастих шљивиних бубрежића, поља ананас диња и сремских лубеница. Ти су лепо наводњени вртови били у очима; стока је у пролазу дизала прашину и остављала у зраку своје мирисе; али на платну се ништа од тога није појављивало. Њим је текла поново она мамаљугаста маса као и на почетку, тако водњикава да је питање нису ли она малочашња сугестивна грубљења, стврдњавања и она обојеност исто толико били измишљени као и сва она поврћа, воћа и меса у предзакланом стању?

У сваком случају, сива струја почела је да горњом ивицом добија облике канти за буре, енглеских клозета и чучаваца. Тих је било највише. А изнад њих, изван руба, отварала је глад сналажљива и чудотворна уста. Кишне глисте и гундељи, колоније стрептокока и угљена шљака, бачене коштице трешања и оглодани костури хијена, од самог сазнања да су ту та уста налик на она неке милион пута увеличане штедне касице, претварали су се у ресторане изван категорије и келнере који доносе најрафиниранија јела. Цео пут од шакаловог ребра до келнера,

од трешњине коштице до говећег бифтека, од кишне глисте до свеже и насмешене Јелене.

Али помисао да све то лепо, нечујно и чисто треба да оде у земљу, из ње у траву, из ње у овчија прева, из њих у гној за воћке и ластаре, за храну мисли, снагу пољубаца, из њих у гладак лед леша, из њега у шакале, изазивала је ново осећање гађења. И обрратно! — викао је неко — и обрратно!

Клонуо је, препуштен нерасположењу и оном убиственом таласању мртвог мора кад ветрови глади стишају своја дивљања, а море немоћи тешко и крепано продужује да таласа валове налик на лешеве у пуном труљењу. Дуго је улепљено и лењо некако испитивао вредност неког Троскотовог става изреченог у скупој соби још, не памти поводом чега, у пролазу га је чуо, али запамтио га, јер му се то учинило тад тачно мишљење: »Прошла су времена кад је Партија водила рачуна о нечијим намерама, важни су јој данас једино резултати.« Учинак, последица, дејство, чињенице, објективно — то, а не субјективна цвркутања. — Тачно.

Оно што се Слободану допало више од те саме (иди-ми-доћи-ми) мисли за све класе (преопште и не нове) било је Троскотово позивање на данас, на данашње време имплицирано у схватању да су извесна »времена« »прошла«, у самом по себи одатле изведеном закључку да су, дакле, дошла *нова времена*, друкчија од бивших. Што је могло да се разуме и као признање свих борачких права двадесетдогодишњацима, којима је припадао и Слободан, осећајући се управо обвезником борбеног данаса и данашњег времена.

То је оно у реченом што му је чак и поласкало и што је имао права да сматра најважнијим. Иначе, јединство субјективног и објективног — вајкадашње је. Одувек су добре намере а лоша остварења мање цењена од лоших узрока а добрих последица. Човек — и независно и зависно од оног што Крајновић предаје, не би без тог јединства никад постао сопствени зидар, зид с прозорима и кров с димњаком, не би то

постао у оној мери у којој, поричући интенције других пројектантских бироа, рецимо, оних физиолошких, уме да то учини обично тако *лукаво* да, посматран са неке замишљене неутралне и незаинтересоване стране, изгледа до последњег тренутка да друго он неће доли да оствари интенције тих не његових палирских тобоже планова . . .

То нису заправо биле мисли, него слике. Оне су у виду светлог снопа полазиле из пројектора за дијапозитиве али, путем до мехурастог свода, на чијој су се површини појављивале сличне сенкама, оне су, мора бити, изгубиле и боје и тродимензионалност. Чинило се да се то збивало у оној зони на половини пута између извора пројекције и унутрашње површине лопте што их засвођивала, у зони којом непрекидно дува невидљив, нечујан а моћан инфраветар. Он је само у стању да ускомеша зраке, растури их, разједи им боју, растопи им облину и искривљеност. И да им услед тога даде неку продорну силу која разбија опнасти свод и пробија се из њега до следећег. И тако седам пута из средишне лопте обвијене све ширим и већим концентричним лоптама.

Тек тад кад је избио на ваздух, пробудио се, сасвим расанио да би продужио да истински размишља, тј. извлачи ону прецизну линију што полази од податка и стиже до закључка кроз цео један сложени процес денатурисања и прочишћења чулне сировине до головог фабриката. Он није обавезно сликовит. Бар не док онако трулећи јесте, осећа да не пристаје, осећа да размишља, осећа да доноси одлуке а не зна за шта, о чему. Ништа не зна. Једино осећа себе болесног од болова, мука, киселина, слабости, полунесвестица, кратких одсустава, трајног присуства смрада, nelaгодности и страха. Не може оно што хоће: да замисли бекрај, да држећи природу за грло, притисне довољно јако и задави. Покуша.

Одједном закркља.

Немогуће. Сопственим се рукама не можеш задавити. Уколико напредује давање, плима смрти сус-

тиже оног који стишће своје грло, све лишенијег снаге потребне да би се задала коначна смрт. У једном тренутку, који је тачка пресека намере и снаге, самоубилачке руке мора да клону и, клонувши, одустану од циља ако не и жеље што их је дигла.

Ко први попушта, грло или рука, намера или противнамера, природа или натприрода?

Мутно су то наилазиле мисли с противуречним хоровима недораслих, муцавих расположења што су их пратили, нервозне мисли, нервирајуће, увек по неколико непрецизних у исти мах. То је још више замањивало оне које су могле бити јасније. Тад опет отпочну слике: углавном жеље у виду дечијих неких цртежа хлеба, млека, сланине, пасуља, бифтека, пржених кромпирића. Свако од тих јела јављало се уско устањољених облика, као жене у припијеним балским хаљинама што разголићују леђа и груди и појачавају мирисе од којих се чини да се ноздрве има да шире све док се не ишчаше; ево, ишчашују се и лебде над тим обрисима јела и онда кад од њих није ништа више одређено остало: ни знак распознавања.

Учини напор: треба бити јасан. Испод неких јуче избачених Троскогових и Крајновићевих речи што су се угребале у његово испошћено, стањено месо памћења, мора да се крију алузије које све није могао одмах да дешифрира а чији је значај судбоносан по све и њега. По њега нарочито.

Једну-две — још је и растворио до пуног смисла. Ону, на пример, алузију на Јернеја, који да има доказе. Какве? Доказе за шта? Али ако је мислио да каже да зна да је Витор испровоцирао акцију на шетњи јер је по сваку цену хтео овај штрајк, зашто то није рекао отворено? О томе не треба у алузијама. Уосталом, што се имало да каже о томе већ је речено, упознато, делимично утврђено, па, према томе, превазиђено. Алузијама се Троскот, мора бити, служио да не би прерано и до краја одао друго нешто, незнано, тајновито а утрожавајуће. По Витора, разуме се. И по њега, Виторовог техничара.

Осети се стављен пред другарске цеви пред којима нема ни доброг ни лошег држања. Оне хоће само истину и свако је мора рећи без обзира хоће ли се после ње пуцати или неће.

Одједном отпоче филм негде из почетка, у време акције на шетњи што је била повод свему злом.

Али филм је стао да се одмата пре но што му је постало јасно да већ хоће да пројигира материјал који је претходио сцени на јутарњој шетњи. Тек је стигао био до Јернеја на стубишту, а све се покварило, и он је морао да се враћа на сцене у скупној соби, па опет на прапочетне доживљаје тамо. При томе се осећао као основношколац који, рецитујући »Као златне токе крвљу попрскане«, долази до средине, збуњује се, не уме да продужи, запиње, мрмља последњу реч, не може да настави и, у очајању, паници, ужасу, враћа се првом стиху, у залету долази до средине, па понекад, захваљујући доброј затрци, успева да с лаким труцкавим трепетом пређе преко препреке у средини песме и дотера успешно до краја.

Он ту срећу није имао.

Оно што га је чудило било је уверење да није малочас отпочео пројекцију па стао и вратио се зато почетку. Унапред се враћао пре запињања из страха да не запне.

Зато га не пренерази пакост завереника у њему: на најнапетијем месту пројекција се прекинула као у правом биоскопу. Није се запалила трака, није дошло до квара у машини, није нестало струје. Завереници-стројари служили су се рафинованијим диверзионим средствима. Приметио је само да, не престајући да гледа филм, почиње да се љути што Крајновић, који годинама није легао у кревет, јутрос толико спава. Та безразложна љутња тако неочекивано порасте да замрачи пројекцију.

Колико га је пута видео како, седећи за столом, по целе ноћи ради, колико га је пута затицао клонувле главе на рукама положеним на дугу и широ-

ку стону даску што је, масна и прљава, смрдела на лук и просуте испљуске безбројних прежганих јуха посног гулаш-кромпира, купуса или пасуља. И колико је пута приметио како се, ни десетак минута пошто је клонуо, буди без трзаја, одмах сав присутан и расположив, и како, ни не мљачнувши устима, наставља да чита тачно тамо где је стао.

А сад?

Мора бити да не спава. Али да се из неких важних разлога прави.

Из каквих разлога? — узнемири се и помисли — да ли оних истих који су изазвали прекид пројекције? Истих који су је и дозвали? А ко су онда завереници и стројари тих диверзија?

У истом даху одговори себи.

Осећање угрожености.

Све је изазивало зебњу. Жеб дубља од глади. Али и успомене на дискусије пред штрајк и последњи кромпир-гулаш. Зашто да и он не зебе? Није ли Крајновић био виторовац и, као сваки виторовац, био умешан, можда једући и спавајући мање од осталих, али ипак био, у разне игре, смицалице, намештања и прерађевине: пад с грађевине...

На то, доживљено ниско, у простору доњег трбуха као хладни ветар падања, реченица се распаде. Костур њеног значења попусти, олабави, нестало, и речи тад стану да излазе несувисло из тог нечег пуног смисла као кавез. Не. Као трапез. Не. Као кинески камен. Не...

Уплашен од тог бесмисла, стао је да се трза, отима, опире... Већ је имао довољно снаге да све то спозна и оцени, не и да врати у оквире значења.

Видео је како из увек растегнутих порана на логичној окуци излазе речи спремне да наставе линијом мањег отпора и да се одазову сваком позиву ехолалије, ономатопеје или сличног кантиленског безвезњаштва. Учини напор. Заустави то истицање бесмисла. Продужи да мисли. И то реченицама што су постављале питања, одговарале, тврдиле, износи-

ле сумње и истине. Но после неког времена наиђу опет мисли-слике, без речи. Али пре тога се упитао јасно:

Зар сваки братковац то такође није био? — не упита се, утврди, мада је изгледало као да се пита (пита од сира, пита од спаванаћа; не, спанаћа!). — Али на њих — одговори себи — Троскот није алудирао. — И настави да умирује свој бесмислени страх који га јео. — Не, Троскот је друг а друг није никад опасност с чељустима и канцама, с цревима и чмаром. Ко је или шта је онда та опасност од које зебе? Ко или шта? Једна невина јелења истина? Њу чине објективне чињенице што постоје изван намера; субјективних, разуме се, као шницла од јеленске руже. Уочавају само последице. Одјеке поступака, резултате (канте за ђубре). Па су отуд у стању и да о свему суде само с упрошћавајућих, али нужних позиција користи по покрет. Или с позиција штете (туца обори вола зрном леда као песница, Циганин се баца на говече, зарива му нож међ ребра, извлачи димљиво срце, још дрхтаво, загризе у живо његово треперење, прогута га и одмах нестало као да је испарио, одлетео).

Хтеде да упита нешто Крајновића. Шта?

Иако је одједном био уверен да не спава као ни Троскот, није имао храбрости да ишта запита ту поцрнелу гласураду купуса с глатким образима и збрчканом десном слепоочницом као корнишон.

Зашто се не би дисциплиновао као и он који из обзира (ако не из дисциплине) неће ни да шапне, ни да се промешкољи, ни ичим да даде знак да је будан. Тј. уплашен. Тј. гладан. (Не пребирај по канте за ђубре. К себи руке!)

Тама је најзад стала да плића, још увек не одајући очима иједан од неуобичајених повода за страву, што није престајала да му дахће под грлом и за потиљком. Имала је у толикој мери све облике истовремено да ју је препознавао у свакој речи, а ни у једној ствари и појави. Поступно је ипак преста-

јала од извесног часа да му притискује срце и крвне судове док је са сламарице на поду ћелије зурно тражећи узалуд да одгонетне у обрисима које безобличје мрака препушта предметима и бићима — те сподобе страха, тако присутног а храњеног током целе ноћи неприсутним, одсутним, расутим и незаним.

То се, незнано сада, недовољно осветљено да би се претворило у познато, стало да појављује још разобличеније збуњено под притиском једног нагло позеленелог, невиђено зеленог неба што се наметнуло прозору; небо већ прилепљено за решетке; истинско једно небо с двама посним наранџастим тракама неједнаких дебљина око некаквог појаса тамо, високог, високо иза даљине где је легло сунца. И шта? — зацвокота — указује ли да је извор страха у непојавности свих оних сила осталих на располагању, незгрушалих још у облике. С њима су навикли да излазе на крај једино људи и сами свођиви на њих, облике који су граничари садржина. Расутош не остаје друго да буде доли дамар страха, те водурине што протиче крај срца које се суши. Распадање је и јутрос његов светли бич!

И кад се разданило толико да је пред собом у димљивој маси кроз коју се назирала Крајновићева глава положена на десни длан...

(Не).

... кроз коју се сва та диформност смањивала згушњавајући се у Крајновићеву главу...

(Да. То је оно што се дешавало.)

... он примети како, окренут њему, отвара своје небуновне очи боје целера и одмах потеку из њега речи, мутне спрва, као исплака, затим све јасније. Али уколико су оне приповедале све прецизније оно што му се ноћас збило, глас му је постајао муклији. Не од суздржљивости. Исповедао се. Не зна од чега му се глас мутио.

Али од тог часа поче да сипа све уске неке и

тесне реченице, као да не мари за сувислост или бар разумљивост.

— Откад знао да ја будан?

— Не! — и Слободан истим штедљивим шапатом. — Претпостављао. Све време?

— Све. Сви. Ти. Троскот. Ја. Ја знао. А ништа. Такав страх. Ништа споља. А унутра — цвокот, цвокот, зима, зима, уша! Не смем ни уста отворити, ни мислити. Зверке страха, изишле из кавеза, притисле коленом грло. То непојамно, необјашњиво. Ја да се бојим ноћи? Нисам ни Паскал, ни дете у колеџи, ни људождер, ни богомолац, ни празнина, ни бабарога. Ја, апсолутни атеист, ја пријатељ ситних сати, ја, ја сам се препао ноћи, несаплетен у њу, ја саплетен у њу као пиле у кучине, као вампир у крвне жиле, ја, ја...

— Бапске приче! — јави се храпавим, суровим гласом Троскот са свог кревета.

— Видиш — рече Крајновић још увек стегнута грла али радосније — и он је будан био.

Троскот плуну у марамицу. Лице му је изражавало гађење што је полазило од себе самог, преносило се на све што се видело и није се задржавало ни на граници видљивог, па ни на оној — одсутног. Па ипак, Троскот себе није посматрао, није видео и није се могао ни да гади себе. Деловао је као неумитна предметност несвесна себе и онда кад се окренуо на бок и ускоро захркао тако дубоко као да ни он није сву ноћ ока склопио.

— Јеси ли имао у рупи Дневнике?

— А-ха! — хтеде да учини Слободан, али се одмах покаја. Упркос неодређености тог »а-ха«, које би био изрекао да се није на време зауставио (но и у том би случају пазио да не одува свој смрад до Крајновићевих ноздрва), није хтео да остави утисак да лаже друга само зато што су обојица ослабили. Лаж би и у том случају била равна издаји. — Не. Чије? Нисам никад чуо за њих! — рече гласно па се најези — што питаш?

— Због малочашњег. Питам се... — говорио је све више и више стакато а пригушено као да се осврће, иако није. — Не. Не питам се, знам како је то. На пример, човек је данас лишен рационалних и ирационалних могућности да прими апологетику о богу родитељу у кога ипак овде-онде још зажели да поверује да се не би осећао као нахоче изгубљено у свету... Шта сам хтео да кажем? Онај дневник, да ужасно дивно кука, грчи се, вапи, цмиздри, изазива саосећање. Ум покајнички истрчао испред осећања, разумео је да је бог *зашао*, али не уме да се помири с тим, иако одраслом човеку — свод до колена.

Утисак да се осврће перзистирао је. Прогоњен? Крајновић? Којешта. Рекне мирно:

— Не видим везу...

— Просто — и продужи стакато, дахтаво, с прекидима у дисању као у човека који је трчао, трчао, па не може више, срушиће се — сањам, дакле... Не. Чекај...

Одраслом човеку свет и свод — до колена.

— Шта ти је?

— Боли ме грло... а гутам мисли кад говорим.

— Боље ћутимо.

— Зашто? Што боли? Грло? Зар је оно — ја цео? Ја који сам једанпут... у све векове... имам срећу... да будем човек?

— Баш срећу?

— Срећа је... и знати... да ниси срећан... Срећа је бити свестан себе... Моћи изурлати... и глад као звери а не бити звер. Знати то.

Прогута пљувачку. Лице му се згрчи. Онда се диже, пружи руку по бокал, испра уста, не хтеде да се насмеши без разлога, не нађе га, насмеши се ипак петронијевски, меснато а као *извините за све* и продужи, сад већ мање пригушено, ширим, смиренијим луковима не тако искиданих мисли на парчиће. Причао је, дабоме, о човеку — његовој инацијској бубици откад му је Троскот ставио ону примедбу (али и без таквих би ствари он о томе, сад кад се осећао та-

ко угроженим) — оно велико што је човек постао против себе, своје природе, што га сили да живи тамањењем живих лопти осетљивог парадајза, галванизираних жабљих батака... (шта ја? шта?) — човеку који покушава да протумачи, повеже, предвиди, замисли, преради. Зато он, незадовољан, и лије сировине и материје у предмете који нису постојали. Свет је далеко од кохеренције. Подсећа га на неку безобличну масу нечега што он тек треба да изваја. И почиње ту да удара, тамо да откида, овде да одваљује комад, онде да га лем и глача. Полако из немог блока каменог света израња сувисла форма. Једна. А колико их треба начинити да би свет какав се хоће могао да постоји као очовечени свет! А колико тек односа ваља успоставити да би облици које је он створио могли да оживе равноправно с осталим што постоји независно.

— Како? — Слободан упита и лецну се — по себи?

Крајновић се насмеши благо. Оно што је после говорио личило је на присећање, а било нешто сасвим друго — аналогисање. Био је гимназиста кад се сусрео са првим тзв. модерним сликама и скулптурама. Стресле га, удариле, побуниле. То уметност? Којешта. Сама глупост. Неколико година касније видео је већ рекламне цртеже који су се, у своје агитационе сврхе, користили принципима тих кубистичких, футуристичких, шта ли, слика и скулптура. Оне су се већ наметнуле човековом животу, али и пејзажу. Дете се неће сутра — пред једном сликом чији циљ није подражавање природе него изражавање или не, него стварање или не, него измишљање тоталнијих истина о човеку и његовој слободи, с којом се, свестан своје трагике, игра као да га смрт неће никад дочекати — да упита као он што се избезумљено и дуго распитивао први пут сударен с једним таквим платном: »Шта то значи? Шта то представља, па то је зезање мене у здрав мозак!«

— Зашто обично људи пред невољама које их

спопадају а које не умеју да објасне обавезно траже објашњења од уметности коју не разумеју?

— Не узбуђују ли те слике? — зачуди се без везе с питањем.

— Чак ни фотографије. Али мени ипак није јасно шта повезује ноћашња цвокотања и оно о облицима по себи. Добро! О свету по себи?

— Говорио сам о свету чије облике људи извлаче из жеља помоћу којих они објективно непостојећим замењују постојеће...

— ...како би субјективно подигли до објективног, је ли то?

— Отприлике.

— Зашто отприлике?

— Зато што су и најћудљивије субјективне жеље изазване оним што објективно постоји, па су, према томе, и оне суштински објективне, без обзира што се јављају као да то нису. Проблем ту и почиње.

— На основу овог, имам утисак да...

— Имаш исправан утисак — не даде му Крајновић да заврши примедбу и настави — чешљугар и дрозд не осећају терор предмета у свету, прилагођени су му. Ти си ту, не они. Ниједне крокодилске сузе нећу пустити над осуђеним предметима. Узалуд нек се жале на тероризам људских жеља.

— Извини, удаљујеш ме од страха! — и одмах, извињавајући се: — Али ако ти противречим, то чиним зато што и сам мислим слично теби...

— Схватио сам. Све је некад плашило. Вал се враћа. Сад нек се нас боји стихија.

— Нас?

— Нас. Стваралачке слободе.

— Опрости, почели смо о нашем страху...

— У реду, у реду! — прекиде га нервозније нешто, осмехну се као крв кад истиче пред празним, тек отвореним просторима, с новим ситуацијама, ненасељеним рефлексима, успоменама, гробовима, цивилизацијом обухваћеном радом. — Значи ли да су напуштене просторије задовољавале оне који су их на-

пустили? Не. Наши приговори претворили су се у приговоре вашој савести, је ли тако?

То питање наведе Слободана да примети да не би могао да прихвати као своје неко човечанство сведено на пасивни пријемник друштвено немотивисаног незадовољства. На шта му Крајновић рече да оно то и није, будући врло селективан прерађивач утисака и антологијска збирка осећања. Што опет не значи да се мири с њиховом сировином, полуфабрикатом, па ни с финалним њиховим производима.

Али рекавши то, ућута, па онда, после неког времена, упита:

— Знаш ли шта би било ноћас природно понашање за мене бар? Устати, залупати на врата, позвати пандура и рећи: — Отварај, прекидам штрајк, дај ми да једем јер сам гладан и јер ме страх. Чекај, ја то сам урадио јер...

— Дабоме, ниси. И нико то од нас не би.

— Зашто?

— Шта ја знам... Морал!

— Морал. Али оно што називамо моралом више је непотписани полицијски записник неголи друштвени уговор! Да! Морал би био добровољан пристајак на пацке и лишавања да није изнуђен. Његових норми се не држе снажни, моћни и неустрашиви. Они који полицијски записник нису потписали.

— Правили су свој, нов морал, ако мислиш на нас...

— Понешто су слично правили. Обично се лавићи и други младунци гоне, не само у баснама с наравоученијем и без, да се огрну у стару магарећу кожу...

— Магарећу кожу чега?

— Старог морала.

— Чекај. Како старог? Ако се тај морал јавља искључиво у људском друштву, он се и мења с њим? Према томе...

Увек нестрпљив да сачека да му саговорник заврши мисао:

— ... не треба нова магарећа кожа! Оно што су све етике и моралистике забрањивале, и данас је забрањено. Закључак је прост: кад не буде ни јаких, ни слабих, кад сви буду једнаки, онда морал...

Слободану се то свидело, али очима потражи Троскота, одједном мукло несигуран и можда забринут да то што је чуо није нечим изазвало или повредило друга који је, самим положајем што је заузимао напољу, компетентнији од Крајновића да изложи наша схватања о тој проблематици. Али Троскот им је лежао окренут леђима, непомичан, уснуо ваља. Слободан погледа Крајновића на сламарици у истој равни с њим и посла му, кроз чекиње у које је сав обрастао, један блед осмех.

— Да, али...

Али Крајновићу се незауостављиво терао ветар капом откад је изветрио дим ноћашњег страха. Сад се реванширао себи и ћутњи. Говорио је против моралног регулационог плана који епохе коригују, али суштински не мењају. Ах, морал, молим те, морал. Он захвата све нове и нове човекове зоне, подвргава их друштвености, инфилтрирао се и у област нагона и осталих ирационалија и унео и тамо анахронику паганско-хришћанских норматива. С другим само образложењем. Да тако није, ко би спречио плот да, гладујући, усмрћује себе живу?

— Идеали? Идеали, је ли? Шта они значе оном мени који се бојим, стрепим, бринем, не мирим се, тражим излаз из зла и налазим га... понекад? Па тај нагонски, самоодржајни ја, он је најчешће друштвено неурачунљив.

— Зато су у Партији — јави се наједном Троскот — само најбољи.

Није закључио: — А не такви као ти!

А ипак... као да јесте...

Слободан претрну, укочи се.

— И ја сам у њој! -- рече Крајновић суверено мирно.

— Има их који и залутају! — искракну се и отпљуну — има их.

— Што се тога тиче, мислим, ако хоћеш тачно да знаш, у њој пре свега није место теоретичарима локомотива који треба да се чувају и вагона који треба да се жртвују...

— Треба ли неко да води? — упита Троскот неузнемирен.

(Сви ови знају тајну: остати неузнемирен и кад крв липти...)

— Они који воде не треба да дају примере забушавања...

— Забушавање, знаш... Забушант никад не постаје руководилац. Али кад то неки борац постане, онда треба да сачува снаге за тежак посао руковођења, а не да их циркусантски расипа и не да се сулудо излаже намерно или случајно долуталим мецима. Уосталом, с таквим као што си ти, нећу да се надмудрујем.

У исто су време кренула два питања.

— Какав је он?

— Какав сам?

Без одговора.

Крајновић узме књигу. Али после неког времена окрену се Слободану, који сдмах рече:

— Хтео си да кажеш да ми доживљујемо као нешто најприродније оно што је физиолошки неприродно. Зашто? Схватили смо да је нужније сада гладовати, па и умрети у том штрајку, неголи остати жив. Личним животом ставили смо се у службу надличном.

— Рецимо.

— Зашто *рецимо*?

— Једно само објашњење нечег што се може да објасни на више начина не испрљује остала неизговорена тумачења тог нечег, ни то нешто.

— То нешто? Мислиш на штрајк?

— Мислим на све што је лепота оних који су убеђени да морају стално да пуштају врапце из ру-

ку ради голубова на грани. А да то морају вазда да чине пре но што је и стављено у земљу семе дрвета на ком ће једном нићи пословична грана за голубе, чија се мама, голубица, још није ни излегла.

— Ми смо то. Зар нисмо?

— И то. Али и друго. Ми који пуштамо врапце чинимо то тек пошто смо им везали ножицу истим дугим концем који смс себи обмотали око прста. Нисмо сасвим луди да им дозволимо истински баш да одлете.

— Мислиш на... — заустави се и очима показује на Троскота.

— Не само на њега. На све нас мислим. У свима нама има и тих мисли.

— Као што има и смрада — намршти се Слободан као да је Троскот — али смрад смрди а човек се мења набоље.

— Да би се променио, треба непромењен да зажели да се промени, да замисли себе промењеног привлачнијим, да реши тактичке и стратешке задатке тог похода. Али то чини још увек онај стари а не нови човек. Он извитоперује себе, зауздава нагоне, подноси бол и глад, сагорева на ломачама, трпи све могуће муке, спреман да се потчињава само на лозима штаба свести о својим жељама. А тај штаб, у односу на реторику нагона, обично говори неуверљиво као Братко у поребењу с Витором. При чему терористичке полиције и управе робијашница свесно рачунају да ће угрожавањем живота процарати самоодржајне рефлексе и да ће они, распаљени, превагнути над неприродом што се тек смеши, нереална, са камера на пројектантском столу за којим радимо сви, обични борци, идеолози, утописти и сањари.

— Дакле, морал! — закључи Слободан одједном смирен.

— О, да, морал! — узвикну Крајновић.

— Ипак је нужан! — обрадова се.

— Зар сам рекао да није?

— Јеси.

— Кад?

— Кад си говорио о...

Несигуран, одједном застаде.

— Јеси ли говорио о враћању у детињство и позивању пандура?

— Не знам. Можда је требало, ако нисам.

— Али рекао си да би најприродније било позвати пандуре, прекинути штрајк.

— Бр! Каква деградација.

— Шта? Та тврђа?

— Тај степенник ниже с ког је било могуће то чути загладан у онај на који се требало попети да би се рекло оно што је речено...

— Али ти си заиста рекао да би најприродније било...

— Ништа човечно не може да нагна човека да изда своју будућност.

Рекавши то, зевну двапут и без прелаза захрка два пута чулно а неснажно пре но што пређе на равномерно дисање.

Хркање, што се још два-трипут јави, сваки пут све лакше, поста чак мелодично. Троскот се утом баш прену, одскочи. Седећи затим на кревету, ослашкивао је укочено и напето неке једва приметљиве и, у сваком случају, неодређиве, неуобличавајуће шуме.

— Шта је то? — упита храпавим, као намерно непријатним гласом и плуну на зид — што смрдим! Ужас! Погледај, молим те, кроз прозор.

Као да је једва чекао директиву како би, после толико самоће, урадио нешто што човек ради а што има сврхе и смисла, Слободан прекину ослашкивање куцања из зида самице изнад њихове, скочи са сламарице и, не обраћајући пажњу на вртоглавицу од које се затегура, не желећи да то региструје сад (касније ће то), залети се, поскочи и пружи јако смршале руке — примети то у магновеном блеску њиховог пружања — ухвати се за решетке, одигне отпрве захваљујући залету, смести се у удубљење довољно ши-

роко да прво клекне на њ, затим да незгодно седне и да, најзад, тако остане. Не много згодно, али могло се. У том је тренутку приметио на Троскотовом лицу, према коме је био окренут профилом и могао да га види, попут птице бацајући очи улево — један осмех за који, из те птичје перспективе, није могао да зна је ли самозадовољан, задовољан Слободаном или подсмешљив. И суд о томе одложи, па погледа у пусто још полусиво двориште с једним недалеким пандуром који је изгубљено шеткао између неразумљивих сенки. Сам их је бацао неколико: три позади, вукући их као шлеп, две испред и две лево, што су се под врло оштрим углом састављале код његових цокула. Било му је хладно, трупкао је ногама, онда кретао врло енергично према рондели шимшира или према стабљикама ружка умотаним у округалу главату саргију, везану ликом одоздо за бело окречене притке. Стигавши до једног од та два циља, затрупкао би оштро у месту, при чему би изазвао несхватљиве потресе и мршења међу безбројним сенкама што су га окружавале. Не обраћајући пажњу на њих, реско би се окренуо налевокруг и исто онако псеудосврсисходно пошао ка зиду самица, који је — чинило се — хтео да грудима и избаченим челом пробије и разнесе.

Тад помисли Крајновићевом мишљу: — Па он је на нижем спрату од штрајкача. Нико се од нас никад неће спустити доле. Али пандур то ради да би се загрејао и да би му прошло време. Руси зову стражаре — часовој!

Осветли се негде у његовој глави ниша с насловом *Живог стражара и жандара*: два или три сата на служби, 4 или 6 на одмору. Никад да се испаваш. А онда, шта значи такав живот? На служби пазити да се не деси нешто што би значило кршење прописа које ти не прописујеш, који су ти прописани. Друкчији неголи они за затворенике. Ти само пазити. У 100 дана или месеци једанпут или није једанпут деси се да неки робијаш покуша да побегне. Тад твоје цепање упразно добија некакав смисао и

некакву сврсисходност и оправдање — служба што се састоји од пуштања да време протиче кроз тебе. Ништа горе од тог празног протицања. Пандур не би смео да пушта филм као Слободан што је то чинио да би убио досаду. Под претпоставком и да ту тајну делокализације зна, стражар мора, досађивао се или не, да буде будан и пазити. Иначе би се бежало стопут дневно. Ох, што би се бежало. Добро, не бежи се, пандур бдије и то је довољно да се ништа не прописно не деси. Бити пандур из неубеђења, бити то плате ради (може ли се бити пандур из убеђења?) значи изабрати самоћу, а не мислити за то њено време него пазити — значи губити време узалудно. Њима мора да страшно споро пролазе она два или три сата на служби. Часовој с часовником у срцу, у превицу, у телу без мисли, без забаве, без пројекција, без ичег што људе чини неанималним, људским. Звер у шуми не зна за време, зна глади само. Нема пандура тако неразвијеног да не би осећао време и знао да је и живот, као и његово стражарчење, једно одавде-довде, и да живот, као и плата стиснута у процеп између првог и првог, пролази пребрзо за ону десетину хиљада пробердоканих ноћи што никад да прођу. Као ни робија што не пролази. Као ни робијање што не престаје. Ту је он да робијаше спречи да побегну.

Тад примети ретке, ситне, врло лење, врло самртничке пахуљице. Откидале су се са тугом, падале оклевајући жалосно, нестајале у ранијим наметима снега. За два дана непадања — смршале су више но штрајкачи за исто време. Падање је за пахуљице што за борце — борба.

У коју спада и штрајк глађу.

И већ је хтео да се спусти и већ је заустео да каже оно »Ништа!« које би у том случају значило да се ништа необично не дешава напољу, кад, ко сећи главу уз решетке, примети, на последњем стенику пред улазом у зграду, плаву паролу на шињелу другог једног пандура. Овај је излазио држећи

руке низ тело као да носи терет; сад виде то нешто што се истезало; виде га како расте, прва безимено, како се после једне трећине открива као неочекивана нека носила (ко је умро?) с људским ногама испод ћебета (болестан ли је?), као носила што су продужила да улазе у видно поље док се није појавио и други носач; исто пандур. Није се видело лице човека који је лежао на носилима испружен између груди и леђа двојице пандура. Покривено ћебетом. А ипак, дужина тела, његов обим, били су познати узбуђеном, загрцнутом Слободану.

Али и Троскот је осетио да је Слободан открио нешто необично, па забрза:

— Шта је то? Шта је то?

— Чини ми се Албрехт.

— Како? Камо се упутио?

— Износе га на носилима.

— Штрајкбрехер! — поскочи, диже се живо и снажно се усхода. — Ето! — као да је добио дуго чекано задовољење — зато и нисам хтео да гласам.

Крајновић се на то трже, сгвори трезне а сављачке очи и упита тужно:

— Зар већ?

— Шта већ? — љутну се Троскот.

— Рано је! — одврати Крајновић мирно, одједном будан — рачунали смо да може доћи и до тога, знаш добро. Али нико није мислио да ће се дезертери јавити после два дана гладовања у самици која то заправо и није. Нико није сам. Прошли пут је штрајк трајао 12 дана. Били смо заједно тад, сви у једној соби. Нико, разумеш, нико није ни помислио да дезертира. А било их је који су дошли до ивице: онесвешћивали се, добијали нападе...

— Ког дана? — упита Троскот промењеним гласом.

— Једанаестог је већ Божовић изгубио свест, али Рајку падавица није дала мира већ од десетог...

— Од сутра! — промрси Троскот гласно, Сло-

бодан се трже: истим тим нагласком и сам је те исте речи био изрекао у себи.

— А ко зна колико ли их је ноћас побегло! — промрмља Троскот, опет друкчији, снажнији но досад. Поново се диже и ушета по ћелији, газећи у чарапама ивицом асфалта између Крајновићеве сламарице и свог кревета.

— Тако је то! — заустави се после неког времена, седе на свој кревет — хоће се човеку штрајка по сваку цену! Нити људи психички спремни, нити иницијативног позива од *Fahe*. С искамченим одобрењем се не улази у то. Не улази. А зашто? А? Командантство и парадирање...

Не доврши. Пребрзо клонуо, преста да говори. Свали се као врећа на сламарицу. Оронуо старац! — помисли Слободан и би му га жао.

Но Крајновић поче да подсећа на своје предавање о Марксу и Париској комуни. Није се добри наш старац радовао кад је Thiers почео да стреља комунаре. Дабоме, наш штрајк није пропао и, уопште, аналогича се не држи ни за шта, али Маркс после пораза Комуни није имао ниједну злураду реч било за њене иницијаторе, било за њу. Сав гнев је окренуо против њених непријатеља. Јер и кад греши, друг то чини ради добра свих, из нестрпљења. Док неки другови...

Застаде. Слободан погледа Троскота, збабљеног и наборанијег но што је икад људско биће било. Једно време је седео тако, онда, још увек јадан, рече гласом тврђим и суровијим но иједан људски глас који је Слободан чуо:

— Ствар је у томе... грешке су данас недопустиво расипништво. Живимо у време пролетерске провитне акумулације победа по сваку цену. Није у питању новац. О снази и успеху је реч. Она је у јединству... Пљујем ја на све добре намере, ако су последице лоше.

Пљуну одиста.

Али док се спремао да се пружи, рече, заправо

понови једну своју ранију мисао. Изгледа да разне и многе он није имао, али је држао тврдо до сваке:

— Наша су дела престала да имају објективну и субјективну страну. То је луксуз данас. Обе су стране тако срасле у једну да је битна само корист коју покрет, као целина, извлачи из наших активности. То је мерило. И ништа друго.

До сутра није више отворио уста.

ДЕСЕТА НОЋ И ДАН ЈЕДАНАЕСТИ

Полулопте су се испрсиле пред њим нагло. Четвртолопте. Тричетврт лопте. И уопште целе лопте. Све беле и глатке. Све нежне и гугутаве, све зовне и мамне, све грлеће а без руку, све љубеће и обужљувујуће, све долазеће и одлазеће, све сферично одскачуће и позивајуће на травна сустизања. Полулопте су пред собом дизале штитове од прозирне јутарње измаглице што се бранила миловањем. Четвртолопте су носиле кецеље, тричетврт сукње, лопте су само биле голе као од мајке лопте рођене.

Тако исто неочекивано и нагло како су се наметнуле погледу, све су зацактале одједном на високим потпетицама. За њима су стале да пужу лепељиве змије с неком камиљом грбом на глави. Одлепиле су се од земље кад су добиле небески голубија крила. Засветлуцале су њима, одигле и остале тако у ваздуху налик на сунцокрете, осетљиве као све биљке на магнетска поља незалепељиве светлости.

Узалуд су савијали тешке ситнорогате главе, као смањене неке улице поплочане турском калдрмом. Било је тамно, упркос свитању, на које је све било осуђено. Мора да зору сунцокрети још нису разневинили. Реке јесу. Биле су у њој пре сунца. У светлу су се купали гласови, тела се још нису видела. Само су у голим као од мајке лоптама звониле унутрашње лопте: у унутрашњим — мање, у мањим — још унутрашњије, у њима — тачке без површине и запремине. Купају ли се то оне?

Полако се он то, спавајући мушки хркаво, стао да диже над пољем којим је текла река препуна звонких, високих гласова. Тад их угледа како се прскају меким рукама, како се бацају у смекшале таласе, како пливају, роне, израњају, како се брчкају и кикоћу беле, обле, све голе четвртине, половине, тричетвртине лопти с кожом као од беле нутрине несазрелих љубеница.

Тад се препозна у јастребу што надлете врбаке и цбуње с расутим кошуљама истканим за прошлог уштапа. Стид га је то задржао да се као камена канца не зарије у те звонеће, ускипеле, одскачуће облине што су бубреле подложне сунчаници.

Али стид није потрајао дуже но што је било потребно оку да се снађе у тој облотравној хранљивој белини, да на њу свикне, па да сикне и шикне у лабудастом луку свом јулском млечиком низ метални врх циви за поливање свих по том парку травњака од блузица и сукњица, од тамноких брадавица на зрелопутим дојкама што су вриснуле. Доцкан. Осемењене. Осуте медним цватом. Обезимењене. Растворене и распаране лопте с испалим одскоцима, с преосталим доскоцима, чигре без игре. Само игле, сузе и прцав плач који се учи одзиву. Лозинци не.

Има ли је?

Последња лопта поче да се котрља растући преко целе зграде самица, свих зграда, свих на свету самица.

Као да их је прогутала. А нигде уста.

Пројекција се прекину неочекивано, по једној вишој фељтонистичкој логици, на најнапетијем месту. Али дијалози се нису прекидали ни у кратком сну, ни за време дугих ноћних бдења.

На алузивна Крајновићева питања са закашњењем од оваквих бескрајних 24 сата, стизали су директни Троскотови одговори. Понекад. Као сад. Не што би их смишљао толико. Није хтео само да се претерано »троши«. Штедео се.

Та бакалска штедња била је прави разлог раздражљиве вехеменције или оних предавачких еуфо-

рија којима је Крајновић продужавао да пецка Троскота.

— Да би се дуго живело, ваља остарити, а не штедети! — рекао му је синоћ Крајновић и продужио свој силогизам без брњице — а да би се остарило, треба оседети. Да би се оседело, мора се онемоћати. Да би се онемоћало, хоће се излапелост. Дакле — смешећи се, дигао је дуги прст над главом — да би се дуго живело, ваља што пре посенилити. Излапети још у колевици изгледа да је најпрепоручљивије средство да се остане вечно млад. Штеди се снага.

Не претерује ли? — упита се тад Слободан, али одговор је већ севнуо у њему: — Нема смисла толико зафркавати човека.

Не изиће из њега, не допре ни до Крајновића, ни до Троскота.

— Све што се излапара не мора бити истина! — рече истовремено Троскот, неузнемирен, сигуран у себе, и то смири Слободана, који се чак не осмехну ни Троскоту, ни Крајновићу — задовољан што се од њега ни сад не тражи опредељење које би значило издајство једног или другог друга.

— А шта није истина кад је све што чинимо одраз стварности?

— Зар је теби овај штрајк био одраз нужних потреба? — зачудио се искрено Троскот.

Било је то јуче по подне.

— Издаја не сме да буде одраз стварности! — рекао је смирен (као мања лопта заштићена већом лоптом у чијем је средишту смештена). Ни Троскот се није лако навикавао на тај крајновићевски начин играња.

Али ни оваквим идентификационим померањима снимљеног материјала није се допирало до истине. Недостајали су прави мотиви протагониста. Главни актер није ту био. Још прво поподне је утврђено да се Витор с Луковићем налази с друге стране зграде, и то спрат изнад њих, и да је одавде врло тешко долазити с њима у директан контакт.

Други важан ензим њихове судбине, Троскот, налазио се ту, на домаку ока, уха, руке.

Он је углавном ћутао или ћутке пљуцкао, будан или у сну. Никад се није знало.

Ноћ је трајала, густа и тежа но што су ноћи. Прво, јер опет није могао да заспи. Зашто? — упита се — зашто не може да заспи кад зна да се не треба бојати страха, чији су му корени познати?

Боји се. Није беба. Сигурно није ни полулопта, али...

Тад одговори себи: не боји се он мрака, самоће се плаши. Лоптоглаве засвоћености што затвара искривљени видик. Док су Крајновић или Троскот будни, он може да спава, али чим они заспе, он остаје пренеражено будан, вребајући сваки шум који одаје њихово присуство поред њега. Само тако укида страх од лоптолике самоће, која је увек поновни повратак у самицу. А то га, и као пука могућност, изгледа страши више од овог уништавајућег гладовања с накострешеним, разрогаченим, напетим чулима.

Упркос њима, која су одједном стала да као вилама набацују на њега хрпимице мирисне и слушне податке, он заспа чим помисли да га управо ти подаци расамљују.

Сањао није ништа одређено — све неке облачно лоптасте облике који су се мењали пребрзо да би се иједан утиснуо у памћење после шока буђења.

Крајновић је, лежећи на леђима, једним оклевајућим, смршалим гласом причао с Троскотом. Учинио му се да је прошло прилично времена док је успео да схвати о чему говоре, али чим је стао да прати Крајновићева излагања, било му је јасно да га је то његов сад оклевајући, смршали и, упркос смраду, прочишћени начин говора, не тај начин, него његов стањени а поколебани глас сам преплашио својим неочекиваним одударењем од одрешитости којом је обично помало двосмислено интонирао и развијао рече-

ничну мелодику својих мисли пре но што је разабрао о чему заправо говоре... Као лопта одбијена од зида тог сазнања... У следећем је тренутку упутио себи питање: »А ја? Је ли се и мој глас променио?« Затим, горећи од жеље да то утврди, није имао петље да ишта гласно изговори, али закључи: »Нећу издржати!« И, погледавши Троскота, одлучи: »Умрећу!« Немоћан се најзад осетио, неспособан и да им рекне: »Добро јутро!«

Бутао је не мичући се, као престрављени паук у средини своје мреже — те нагонске потке у коју су се хватале мале, преживеле мушице: били су то чулни подаци. Необично свежи, они ипак нису освежавали. А касно зимско јутро почињало је да јужи миришући на куване кукурузе, на кришке лубенице тек извабене из бунара, на сарме. Пишну свој улегли, стврнутији но јуче трбух. Замисли своја прева пуна скамењених прозачних а оловних брабоњавих лоптица, не већих од кликера.

Виде та прева у магновењу, наљути се на ту своју дезертерску слабост, па се концентриса коначно да би слушао Крајновића. Али није успео да то учини надуже. Ускоро му стиже одлука, коју је по свој прилици сâм донео: »Нећу опрати уста, ни попити гутљај воде за казну што се толико бојим за себе. Нека погинем ако треба, ја се више нећу бринuti за то своје тело које се зове *мој живот* и нећу зажалити ни што је неискусно младо и још жељно свега пред неизбежном смрти што вреба у заседи: иза првог угла слабости и немоћи...«

Уста му се на то напуне неком трулом, смрадном пљувачком која поче да му се цеди и просипа из уста. Сматрајући то недозвољеном физичком деградацијом, устаде, оде до кибле, измокри се, испљуну, али се заљуља, желудац му се нагло подиже, па поче да повраћа неку љуту и горку слуз из празног бурага који му се дизао и грчио мучећи га. Ипак, имао је снаге да између два дизања желуца и две навале повраћања каже: »Не треба да се дижеш.« А није

био сигуран да ли се то Крајновић хтео да дигне или заиста већ дигао да би му придржао главу. Било би му то горе и од самог повраћања, које није сметало Крајновићу да, на једну неочекивану Троскотову примедбу, не поче, стојећи још уз Слободана, живље да одговара, али оним истим испошћеним гласом од малочас.

— Извинићеш, али није. Озбиљно. Полазна теза теорије сазнања коју зовемо нашом не своди се на стављање појма одраза уз бок некаквој пракси. Одразност би се онда морала да јави као искључиви критеријум истине. Одразност! А обрнуто је истинитије. Пракса је оно одређујуће. Од ње, чини се, треба једино и поћи и из ње извести све појмове и категорије, па и појам одраза.

Ућута на неко време, очекујући одговор који није долазио. Троскот је, изгледа, јуче открио крај кибле пљуцу и сад је пљубао, опрезно гњурајући пола лица у њу, а Слободан је, исправши уста и поквасивши своје упаљено чело, стојећи попио на писак нешто воде из пругастог бокала од три литре, тај бокал глебосан мрким тамнозеленим и жутиим пругама од којих се чинио још тежи. Како му је постајао претежак, није успевао да га мирно и исправно задржи дигнутог. Танак му се млаз често сливао низ чекињасте, већ толико дана небријане, разроко накомстрешене длаке доње вилице, низ голи врат и низ робијашку кошуљу (без овратника), кошуљу испод које се језио онако никакав: сав један издужен жежур у оклопу те круте кошуље од американа што је у прањима изгубила сав штирк, а ипак остала крута због безбројних закрпа, једна преко друге.

Брадавице му се болно удрвене од млазића што их не освеже, па осети опет вртоглавицу кад упорно затури главу да би напунио прво неколико пута уста и испљунуо онај зарђали смрад па, исправши га из самих уста и улаза у једњак (но то је мало вредело: цела зона смрада није могла бити испрана), поче да пије ту хладну воду што се преко ноћи била стала

да леде. Неколико заосталих ледених иглица хрусну с бескрајним задовољством под његовим зубима жељним таквих и других отпора, но у исти мах кад чу то хрускање, Слободан се уплаши да му другој не помисле да то жваће скривену досад коцку шећера, па испљуну нову иглицу леда алибијски из уста.

— Људи нећете веровати, лед се ухватио!

Али нико не обрати пажњу на тај његов усклик.

Крајновић је говорио о субјективном одразу објективног света и у њему објективно постојећих односа и веза међу појавама, стварима, представама. Гласа опет превучена наоблаком, стањена, уситњена, као исецкана:

— Али тада се баш и можеш упитати, као што си на неки начин јуче и учинио — настави — откуда онда, поред тачних, и они лажни *одрази*? Како могу погрешни да настану из истих суштина као и исправни? Како се то у неким случајевима долази до нереалија митолошких, фантастичних, неадекватних? Али и до оних синтетичућих, ако не и синтетичних и тако рећи *ванискуствених* одраза? Какве стварности они одзрачају? Ванискуствене, неадекватне, фантастичне, митолошке? Којешта. Не кривимо стварности за грешке! У сваком случају немамо права да оптужујемо за *истинитост* или *неистинитост* одраза — ни себе, ни вредност одсликавања појава и предмета, ни чула што преносе њихове слике или праслике у наш централни нервни систем, ни магационирано знање у мозгу, ни тобожње недостатке у том систему инервација релеја и чега све не. Одражавање света и свега у њему није само људско својство. И минерали и биљке, дакако, и животиње умеју субјективно да одражавају објективне импулсе. На једном другом, дабоме, нивоу. У реду. Под условом да не заборавимо колико је висок ниво и како сложена незадовољничко-маштовита природа људске праксе.

Крајновић се сад љубазно смешио а онда продужи још стањенијим, утишанијим гласом, још распрнутеј меснато крвавим петронијевским осмехом што

се извињавао тиме што се смешио и био свестан да постоји.

Објасни укратко шта све условљује исправне и неисправне одразе, задржа се дуже на овим другим, повеза их са Енгелсовим злом и добијањем неких парница сазнања тек у другој или трећој или стојој инстанци, и онда се расприча о субјективности, што, све ослобођенија, врши селекцију између чулних дата о виђеном и сазнаном, бирајући не само оне које су јој потребне него и оне које јој се допадају (за разлику од извесних животиња које *виде* и *чују* и *њуше* само оно што им непосредно користи или штети) и да могућност за превазилажење имедијатне заинтересованости разликује човека, потенцијално ослобођеног робовања природи, од свега осталог што постоји. Слобода и није...

Слободан се изненади што јутрос не прихвата дефиниције превише генералних појмова као: та слобода, она љубав. И слично. Све што се о њима каже може и не мора бити истина. Јесу ли оне у питању? О чему заправо споре њих двојица? Добро, Крајновић је причао сад о слободи воље и рекао да свако бира у складу са својим интересима. Њих да може бити више истовремено и да је слобода тад резултанта повучена између свега одразивог: »Оно што смо *одлучили* — ту сам реч употребио условно — да је за нас најбоље да од одразивог одразимо.« (Ту где настаје — рекао је — фамозна слобода воље, почиње истовремено и уочљива могућност исправног и неисправног суда.) Закључак се намеће: и евентуалне заблуде из слободе избора историјски су условљене, и не представљају дефекцију способности суђења. (»Погледамо ли, крећући се у великим линијама епоха, у чему би биле логичке грешке хомерског или оне касније, из ранохришћанског периода, у чему оне из векова грађанске доминације или у чему оне из овог рано-пролетерског совјетског времена, видеће се да су у темеље откривених већ заблуда, али и оних које ће наши унуци открити, уграђени интереси понети само-

осећајним и другим афективним захтевима субјекта у односу на свет, да они заправо и изазивају »грешке« и да су пречесто те грешке дужници или *исправљачи* извесних недовољно сазнатих нужности. А те се *заблуде* не исправљају професорским црвеним мастилом на маргини погрешног закључка и избора, него патњама и крвљу.«)

Шта то он хоће тиме? — упита се Слободан још једном.

Слушајући га мање пажљиво но икад досад, Слободану се учини да је разумео чему све то тек кад Троскот одсече реско и беспризивно против либерализма и другог попуштања укусу буржоазије. »Онај Елтон којег нападаш, он пише за раднике, уз њега је — према томе — Ескапеле, уз њега бољшевици и све, и он има да остане, а ови твоји Лујси и остали« — Троскот отпухну као да пушећи избацује дим — »има да оду низ ветар. Не мари што нисам читао ни једног ни другог, ја знам шта кажем и тако је како ти кажем.«

О томе су они почели јутрос? Зашто? Како је до тога дошло? Тајна. Истина, о тој двојици Синклера (једном је то име, а другом презиме) јесте да се понекад дискутовало по собама, али што се Троскота и Крајновића сад тиче који је од те двојице писаца (Синклер име или Синклер презиме) бољи и који од њих има исправнији однос према уметничком транспонувању материје?

Крајновић се био одигао на лакат, посматрао некако жалостивно Троскота и, климајући великом својом главом као да одобрава, у ствари смишљао одговор овоме, који је, лежећи на боку, говорио својим најхрапавијим, као навлаш најнепријатнијим гласом, понављајући понекад и по три-четири пута реч као да узима залет да прескочи неки праг или просто савлада неки унутрашњи отпор.

Крајновић се заруменео лако кад реторски упита себе:

— Зар су полуписменост и незнање идеали? —

замишљена и тужна израза, постављао је питање пре себи неголи Троскоту — докле ће се идеализовати овај данашњи ванобразовни ниво експлоатисаних? Не, није наша класа осуђена да остане незналица. Зар не схваташ да је један од најхуманистичкијих задатака сваке револуције — подизање нивоа образовања у националним размерама? Шта значи укинути разлике између села и града ако не поуниверзитетити, тако рећи, и села?

Троскоту јако закрче црева, намршти се, чак му преко тврдог лица пређе покрет страха одоздо навише, Крајновић је продужавао, истина све тише, али уносећи се и даље сав у оно што је излагао. При том је прскао својом плувачком најближег Слободана. Овај то није примећивао (плувачка је моја инфекције смрдљива! — помисли Слободан) (и помисли, гледајући му у све тамније црвене образе с постепеним преливима као у јабука рузмаринки од беложућкасте коже образа ка шарлахном сад црвенилу јагодица — нису ли такве као боје тих образа и неке жене — споља гадац, изнутра — смрад?).

— Од тога — хоће ли револуција школовати раднике, и од средстава које ће улагати у то школовање и темпа којим ће претворити заосталу, празноверну, пијану, неписмену, дивљу руљу у нацију инжењера, лекара, филозофа, уметника, проналазача и научника — зависи коначна победа.

— Теби су радници — руља? — исхракну се Троскот.

— Зашто си подао? Знаш шта сам рекао и шта мислим.

— Социјалдемократски си мислио и мислиш! И мислио си и пре тако социјализајнички док си се трудио да нас све гурнеш у овај штрајк.

— Соцдеми не иду у штрајк! — насмеши се меко.

— Против комуниста све реакционарно хоће камо они неће. Нећемо ли ми комунисти у штрајк, они ће у штрајк.

— Треба да се извиниш што си могао и помисли-

ти да ја... Иначе нећу више ни реч да кажем.

— Пуца ми преметало! Знаш! — рече тврдо и неопозиво Троскот.

Крајновић се заљуља на лакту, хтеде нешто да каже, не рече ништа, само се спусти на сламарицу.

— Зар би био ту и штрајковао с нама да је...!
— хтеде да се умеша и Слободан, индигниран, али брзо прогута своју индигнацију.

— Ништа се унапред не зна! — одговорио би му Троскот и ућуткао као онда у скупној соби кад је први пут покушао да се супротстави неким инсинуацијама против Витора.

Зашто сам таква кукавица? — уједе Слободан себе за срце — докле ћу бити такав? Не може ли се са свима добро?

Крајновић је зграбио једну од књига које је понео и као да је заборавио на све на шта не жели да заборави, удубио се у текст: Немачка идеологија.

Зашто? Зар је жеља да га воле сви другови — кукавичлук?

— Опет неког односе! — рече Троскот и погледа Слободана, који, најмлађи и најлакши, не скочи онако нагло као јуче; с муком се попе на спуштену даску за седење, ухвати рукама за решетке и пошто два-трипут безуспешно окуша, успе најзад да се, погрбљен јако, некако смести у удубљење прозора. Дисао је тешко, био сав ознојен, дрхтао. А онда угледа носила. Али овог пута није могао да препозна по мутном обличју покривача ко је то лежао испод њега.

То је слабост карактера. То је. Слабост.

Та носила нису била једина. Још двоја се појаве за њима. Може ли револуционар који је достојан тог имена бити слаб карактер? Издржати батине и слаб карактер — немогуће заједно...

— Колико их је?

Зашто не бих рекао? Зар сам ја тврђи од њих? Зашто би њих поколебало оно што мене није?

— Тројица! — рече тихо, ипак уверен да је он

изузетнији од њих и да је он мање трагично схватио то ново, друго дезертерство.

— И пред свитање су двојицу изнели. Је ли, Крајновићу, бежу ли двојица?

Крајновић не одговори. Троскот потврди.

— Да, двојица. Шесторица досад. Лепи изгледамо. Али нека види друг мало. Силом и подвалом не може се у штрајк до смрти. Треба убедити људе, а не механички — демократским централизмом.

— Пази, Слободане, ово. Преvodим — викну Крајновић пригушено, шаптаво али одушевљено, и Слободан оста прикован на прозору да му не би сметао — »Чим имам један предмет, тај предмет има мене за предмет.« Али чуј и ово пре тога: »Биће које није предмет другог бића, претпоставља да не постоји никакво предметно биће.« Или ово: »Бити предметан, природан, чулан, или имати изван себе предмет, природу, чуло, то је идентично.« Сјајно речено: »Чим имам један предмет, тај предмет има мене за предмет.« Другим речима, ја који одражавам предмете, ја их не остављам на миру, једнаке себи, ја их мењам, трансцендирам... — Слободан је нем гледао у већ далека прекривена носила па му је то лоше темпирано Крајновићево одушевљење било несхватљиво колико и речи које је сипао — ...и тиме та моја моћ одражавања, која ствара одражене предмете друкчијим но што су били и остали захваљујући разлици између материје у којој су уобличени и облика у које их одрази у нама материјализују, омогућује мени мислено у њима да сагледам не само стварне разлике између стварних себе и њиховог одраза у мени, него ми допушта да објективизујем саму ту своју способност одражавања, али и да, полазећи од ње, прилагођујем објективност предмета њој субјективној и условљеној мојој историји, оној иза мене и оној испред мене. Тиме људска способност одражавања постаје и сама предмет, и то дужином целог лука што се затегнуо од бившег предмета до губљења предметности у одраженом...

Говорио је још неко време, а онда се ухвати за грло:

— До врага!

— Шта ти је? — упита Слободан.

— Боли! — намршти се.

И као да је, рекавши то, заборавио да га заиста боле заушке и грло, затвори очи, постаја тако неко време, отвори их и, заборавивши на бол, настави да чита. Слободан погледа у Троскота — спавао је. »Треба се закупити нечим« — помисли и сиђе с прозора, ухвати се за зид, поврати се после вртоглавице, полако дође до своје сламарице, леже, покри се пажљиво ћебетом до пола пруди и дохвати *Зле духе*.

После пола сата, слова му почну да играју. Али ускоро се увери да то није оно главно: прелазео је очима по страници-две а ништа није памтио. Као да су се странице претвориле у беле листове смртног антиромана. Враћао се, али ваљда није успевао лако да открије место од ког је почињао тај ментални фединг, па није ни сад, као ни раније, умео да утврди зашто му се то дешава. Слабост?

Одлучи да овог од јутрос трећег пута потражи узроке том прекиду што га принуђивао да се враћа у више наврата на иста места; увек без резултата. Било је то јаче од воље. Враћао се колико пута, хоћеш, од извесног тренутка почињале су белине. Подсећало је то на Ембеову присилну неурозу пред вратима умиваљке, из које с почетка није могао да сам, добровољно, закорачи у робијашку собу. А он? Је ли и он то није хтео нешто да сазна? Шта?

Вешто се то крило, измицало му.

Тек после једног сата случајно је схватио у чему су бик и рог. Отворио је поново био књигу и запео оком за једну реч што одмах сва побели и неста.

Сачека, погледа заривеног у то место. После неког времена реч исплута нагло.

Прочита је.

Сад поносан што се њему баш то десило. Значило је да је много дисциплинован.

Поче сад да тражи и друга јучерашња и ранија места. Узрок — увек неке сличне речи: увек би побелеле. Значи — то је. Отуд, дакле, све белине данас и ранијих дана, белине што би неприметно збрисале реченице и низ страница чим би се у тексту који је читао споменула реч као чај, хлеб, шунка или ма шта што се једе.

Белине су се дигле између његовог поимања те речи — која је одраз — и ње саме. Као да му је појам хране постао табу! Као да је име јела нешто што се не сме више изрећи. Смрт перцепције из дисциплине. Не говорити о јелу, не схватити ни прочитану реч ако је име нечег што се једе.

Је ли он увек такав? — забрину се. — Волео је свашта до тренутка док би оно једино што је највише волео допуштало да се то свашта воли. Забране ли — у њему би војник стао мирно. Кад је одмах с почетка штрајка проглашено за малограбанштину свако говорење о храни (али не и изричито — размишљање о њој), он је, мора бити, покренуо машинерију аутоматских унутрашњих кочница које су водиле рачуна да престане да мисли и говори »о томе«. Грч којим би се затворила његова иначе грамзиво отворена бленда утисака, свести и сведочења био је јачи од неусловљеног грча ока што се затварало пред прејаком светлошћу имена хране и бржи од рефлексног трзаја руке опечене свећом трен пре но што ће се опећи.

Био је то снажан грч, а неосетан, неспољан — могао је да продужи да чита још пуне две-две и по стране (четири минута) па да тек онда примети да за то време ништа није разумео ни сазнао од прочитаног. А ипак, мислио је о једењу. Кад? Ноћу. Потпуно сам. Књига — то су аутори у њиховим личностима.

Крајновић, коме то одмах исприча, одгурну Немачку идеологију, замисли се и, мрштећи се, прогуту пљувачку. Ђутао је неко време. Онда рече једним још увек не својим, измењеним гласом:

— Занимљиво! Коста би то назвао подсвесном партијношћу, неко други — пасионалним убиством савести, али мени сад пада на памет једно место из Раних радова. Цитираћу га по сећању: »Ја сам друштвен јер делујем као човек.« Па онда: »Ја делујем као човек и наступам као индивидуално биће јер сам друштвен.« Ја, »моје сопствено постојање је друштвена делатност, зато оно што чиним из себе, чиним из себе за друштво, са свешћу да то чиним као друштвено биће«. На овом твом примеру се то више него јасно види. Коначно, и на примеру свих нас који се ту мучимо, дангубимо, радимо већ с четврт снаге, а будући тога потпуно свесни, настављамо да радимо што радимо, управо зато што »из себе« дејствујемо »за друштво«. Нама није дат као друштвени производ само материјал наше делатности, него и ми цели, физички и психички, наш језик, наше еволуиране мисаоне категорије, па, ако хоћеш, и наше тело, све то носи печат друштва...

Престаде да говори. Држећи предугопрсту руку око танког, дугог и меког врата, покушао је да неколико пута прогута ваздух. Мрштио се, није успевао. Слободану се чинило да за то време Крајновића хвата на тренутке јарост што не може да гута ни у празно, што нема снаге ни да пљуне, нити да користи како треба своје знање, ум, својих пет чула, чије је стварање, рекао је јуче, цитирајући једног од четворице класика — »био посао целокупне досадашње светске историје«.

Неочекивано поче да се пуни нежношћу загледан у ту Крајновићеву главу, у којој је, као и у свакој другој људској глави, сажета целокупна историја друштва, али у овој ту савршеније него у другима Гледајући његово лице како се мучи и дави и како ћутке трпи болове, Слободан осети како се у њему све време намерно о филозофији прича да не би мислио на ситне ствари што деградирају, на глад, на муче. Он, као и Грујић, о батинама и мучењима кроз која

се прошло није никад ни реч — стид обојицу да се помире с немоћи. И сад, гладан, из тог пркоса размишља само. Троскот то не схвата. Зашто само трпети и ништа?

И помисливши то, устаде дигнутих руку. Није знао камо, осећао је само слабост као лењост и главобољу као вртоглавицу, а сопствене огољене, дигнуте руке чиниле су му се немоћне, танушне и без снаге. Али зубима је шкрипао гласно.

— Куд си пошао? — зарежа иза њега храпави Троскотов глас — стани! Доста ми је глупости!

»Доста ми је глупости!« — рекао је, а Слободан је стајао већ пред њим дигнутих песница што су се, као пресечене, спустиле не ударивши Троскота, који је дисао тешко, кроз свој спљоштени, полипи-ма ионако зачепљени нос. Гледао га је сурово.

— Лези! — нареди му.

Против воље, Слободан је стајао, стајао док не осети да треба да га послуша: Троскот је Троскот. Али тад примети да се Крајновић више не гуши онако очајно као малопре. И да, заборавивши бол, опет чита с максималном напетомшћу Немачку идеологију.

А ако умре? — упита се и задрхта пред том помисли, не пред чињеницом што би га ослободила мучка а са њима и неуплашеног својег кукавичлука пред друговима, кукавичлука јер само једно не може, не жели: да се определи у споровима међу њима, јер хоће да га воле и једни и други, јер хоће — згрчи се у себи — да за њега не важе противуречја. — Крајновић не може да умре — чу себе како тражи и налази разлоге — он је тако потребан...

»Не бих хтео да међу нама постоје спорови.« »А дијалектика?« »У бескласном, сукоби се јављају на црти човек-природа« »Је л'?'« — подсмехну му се и дода — »улогу природе играће они људи који заостају!«

Свестан одједном бесмислености својих разлога и противразлога, реши да заспи. Али није довољно решити нешто и — готово — спавам.

Осећао је свој смрад. Даље! — нареди себи. — Заборавити себе који се распада, ради себе — слободе. Неиструљиве, је л'? — подсмехну му се Крајновић у њему.

Није му се читало. Треба снаге и за то, он се осећао тако слабим, малаксалим и безвољним да је једино могао да се пусти низ време као сплав низ реку и препусти се струји, наносима матице, запљускивању таласа.

Таласа чега? Речи?

Чу их. Упућиване Троскоту:

— Ти се ниси никад питао зашто Крајновић за све време говори о стварима без везе са штрајком...

— Маштања и остала филозофирања... то је исто: дезертирање. Не мислити о задатку.

— Наш задатак је и мислити.

— На шта? То је питање.

— Лењин. Лењин. Лењин (Учити).

— Извршеп. То није лепо. Трипут учити, једанпут Лењин у загради.

— Мислити. Мислити. Мислити.

— Да. Али на оно што мобилише.

— На све.

— Понешто у свему демобилише.

— Говорио је о оном што њега пуни снагом.

(Не. Не. Не. Лењин. Хтеде да викне: Он није мртав. Он неће умрети. Крајновићу, не смеш!) (Лењин).

Шумови понове то инвокативно име. Удахну дубоко, закашља се, смири. Тишина је напрегнутим ушима ослушкивала Слободана. Он — њу. Она је једва чујно шумела, као шкољка на дну најдубљег мора.

Далеко, два и по километра у ваздушној линији, бреквала је локомотива што је вукла бескрајну композицију натоварену грабом, угљем и ко зна каквом све не рудачом. Правац? Сигурно Хитлерова Немачка. Против које се, у крајњој линији, сви они толико муче.

Изговорио је у мислима *ми се мучимо*, а осећао је само своје муке. Бедник сам! — прекори се.

Покушао је да мисли о томе. Био је преслаб да одбије такву помисао. Слабост не даје човеку да буде оно што јесте. Да би се аутентично било, треба се опирати оном што, нападајући, долази са стране а не из себе. И не из других. Зато треба снаге. Слаб човек полази за сваком првом сугестијом. Све му је повод за поласке. Макар и против себе: оног у шта верује као у један и један два.

Ту му се прекину неугодне још увек, карајуће мисли и њихово место заузму слике:

...готски шиљати торњеви, посећи подшишане, задригле главе пивопија отечених трбуха, онај грлено мрљави језик који се изговара млохавим уснама, фабрички димњаци, *Parteitagi* у Нирнбергу, крути редови, самртни крици жртва из Дахауа, недалеко од Минхена, заглашени *heil! heil!* узвицима — цео један хистеризовани народ, минезенгери, обавезно — Гете, Шилер (чаша шилера да му је сад!) (дим), Хајне и друштво, *Deutschland ein Wintermärchen* (како је Лаза Лазаревић могао да се заљуби у чисту, акуратну, танкокожу, румену, халапљиву, хладну, сентименталну, себичну, штедљиву Швабицу?), зелени пашњаци, тешке краве (студентска посла), тешки коњи, ароганција (*das lass ich mich nicht sagen*), Кант, Фихте, Шелинг, Хегел, музика, музика, музика — ларма, Маркс, Енгелс, браћа Маркс...

Локомотива хукће на узбрдици. Где год има ларме, човек нешто хоће. Он и јесте животиња која диже галаму. Ларма, то има везе са алармом. Човек, то је аларм у свемиру. Будилник у космосу. Направљен да траје колико један зимски сан бескраја. Човек упада са звонцем, трубом, добошима, пролећем, отапањем снегова, локомотивама што вукну шуме и лапор некуд у Немачку, бакар и гвожђе, олово и сребро некуд у Не...

...мачку, а ја ту лежим на поду крај друга који има више знања у својој глави него сви универзитети

у земљи, са свим професорима и свим што заједно мисле и осећају. Осећао је себе као једну снежну ралицу — с гвозденим раоником на врху, где се састају две тешке талпе раширене као ластин реп.

Ударале су и одлазиле, вукући га цестом с које је требало скинути дубоко нападали снег и омогућити нормалан саобраћај путем...

...у људскост, упрегнуту у ластин реп од две четвртлопте.

А на том путу не машу анђели крилима модел 1936. Ни баволи не набијају на роштиље својих цитербокс-рогова људске душе осуђене на мучке...

...целокупна људска историја, та лопта усирене крви, тј. оних пет-шест људских чула, стичаних и стечених за дугог крвавог успона против гравитације времена, начуљени сад слушају ту локомотиву која вуче дугу претоварену композицију уз нагиб и хукће и бљује бели и сиви дим и зноји се и букти и тегли, тегли...

...а он, Слободан Раденик, лежи између двојице другова у овој самици, самој између других стотину самица, и сви су другови ту, и они из осталих самица налик на локомотиве које тегле измишљену претешку композицију човечанства, а испрпљени од глади, а уморни, а измучени...

...иако из кухиње допиру мириси сировог меса што мирише на девојке...

...хоћемо сирово, црвено, пресно месо...

...људско тело, то закречено костима дебело црево, тај крвни суд...

...има таквих неких. Сипа, на пример. Цревце, шмрк, крвни суд. Вода улази. Вода излази. У води храна. Фотосинтеза — у ваздуху храна. Биљодери који се индиректно хране ваздухом. Човек који се храни месом биљодера. Ах, што није дрво, травка, цвет у коси лепотице Јелене...

Лежи и дише. Јелена не би ставила никад цвет у косу. Свака је длачица на њој класносвесна. Смрдим, сем тога. Смрдјевак не смрди колико тај један

људски нужник: Слободан Раденик. Недостају само две карике — трава и говече или овца — па да тај ваздух храни све. Кад би неко открио тајну хлорофила, штрајк глађу би био лак. Али будући лак, не би био оруђе борбе. Оруђа су увек тешка. Тешкоћа је напретек путем по антиприроди...

...Шта раде другови напољу? Знају ли како је тешко десетог дана? Њима се не жури. Доручковали су, ручали, одложили су састанак, акцију, вечераће. Сигурно има међу њима и опортуниста који не мисле даље од свог страха. Њима се не жури да помогну робијашима. База није Митровица. Кад су Митровчани штрајковали, директиве су биле оштре: »Најхитније митинг, најбрже петицију, одмах у Министарство«. Али сад штрајкује робијашница База. Ту нема толико славних и познатих другова...

...А од Крајновића тешко је замислити умнијег, паметнијег и бољег друга...

...Јошка, Миле, они се не боје да другу кажу шта мисле. Ма ко да је тај друг. Јелена се исто не боји. Они знају да сам и ја у Бази. Они се једу као млад месец знајући да Слободан продужује да се пати. Њима је теже него њему. Они мисле да је гладовање теже но што је. А није тако страшно тешко. Чак не ни онолико колико је сам мислио на почетку да јесте...

Испрси се на то. Није се он испрсио. Помислио је само да би се требало испрсити. Чинило му се да се заиста претерује. То што осећа није више ни глад. Изгледа, жeluдац не лучи више аутоматски оне киселине потребне варењу хране. А те киселине, надражујући слузокожу бупца, стварају осећање глади.

Гладан ја ипак. Само то није она глад коју би могао, за разлику од ове, звати апетитом. Ово је нека летаргична глад која присутно спава, која се буди на сваку, и најмању, помисао на себе и онда, будна, мучи...

Најбоље је не мислити на те ствари.

А на које онда?

Ни на које. Не мислити.

Лежао је трудећи се одиста да не мисли ни на шта. Неко време. И успевао је мислећи само: нећу да мислим ни на шта. Али и то је нека мисао: Глупо. А ипак мисао. Но као што није тешко жаби у воду, ни мислима није тешко да прескоче рампу забране и да, ухвативши се за ма који повод — звучни: заштивено дисање Троскота, или за недисање, не, за једвачујно дисање Крајновића — одвежу одмах слике с ланца забрана и да, невезане за њих од којих су почеле, одлугају за неком скривеном струјом ко зна где, ко зна куд.

Рецимо, овај мирисни повод — пресно месо исечено на комаде и набијено на шиљке које робијаш кувар баца у замашћене казане с кипућом водом. Ти се огромни метални чаброви налазе крај друге батерије казана у којима се вари купус с девојкама исеченим на шиљке. Сви добијају по један. Њему запада онај с њеним уснама и получетвртином њене дојчице.

Прева му се дигну. Није било ничег за повраћање. Сем смрада и дахтања. То се не рига.

Забрањено мислити о јелу. Забрањено говорити у мислима о њему. У мислима се увек говори као на тргу за збор на ком говори говорник и говоре између себе слушаоци који га слушају; као на спроводу — на коме не говори само онај ког спроводе на гробље.

Отуд је грех у мислима исто тежак колико и грех на делу.

Био? Биће? Свеједно.

Слободан је затворио очи да га неки визуелни податак не би бацио у мисли.

Бојао се мисли. Свих.

Свака је мисао, после низа окука, завоја, превијања лабиринтима и меандрама, завршавала пред неким одједном из таме исплуталим тањиром, кришком хлеба, сликом желуца.

Тад се кроз тишину зграде самица зачу далеко куцање. Од зида до зида оно се споро преносило и,

преносећи се, стрпљиво приближавало. Слободан не узе кодекс, знао га је напамет па је и пре но што је куцање стигло, ширећи се као зараза до његовог зида, дешифровао Виторов предлог. А онда шифровао негативни Троскотов одговор. И Крајновићево уздржавање.

Друг два — не; друг три — ни да ни не.

Куцање се споро удаљавало.

Није хтео да устане, али је устао. Троскот се, после одбијања Виторовог предлога, правио да спава. Крајновић је читао и, задубљен, није приметио да се Слободан дигао, или се правио да није приметио. Нека. Попео се на прозор. С муком, али се попео, сео и, наслонивши лице на решетке, сетио се преподневних носила. Правац — болница: млеко, бели хлеб.

Не.

— Колико? — упитао је јутрос Троскот без нагласка.

— Доста.

— Колико? — није упитао Крајновић.

— Три носила!

Троскот хукну:

— Ко ће остати ако то продужи.

— »Лукавство ума« чистих руку! — ишапну Крајновић једним потпуно промењеним једвачујним гласом.

— Ко то треба да, по теби, има чисте руке?

Витор? Каком? Слушај...

Троскот се диже са кревета, ушета као сит човек, овог пута не водећи рачуна о сламарици. Била је празна. Газио је преко ње. Бесно. Гневно.

— Витор и чисте руке? Витор — и, набравши уста у израз гађења, испљуну реч — издајник.

— Не говори тако, друже Троскоте! — оте се Слободану на прозору. Упозорење је дошло одозго.

— Шта си казао, штиглицу? — диже главу Троскот.

Сав тамно разгнењен, приближи се Слободановим ногама што су висиле. Он се полако, полако спусти с прозора на под.

— Ништа нарочито! — рече, ужаснут што се усудио да се супротстави Троскоти, ужаснут, али смиренији но онда кад је прогутао био све своје приредбе. — Само не волим такве речи. Нико се од нас није ту нашао из беса. Подносимо онда једни друге као што смо поднели мучења или као што сад подносимо глад.

Троскот се савладао, почео лакше да дише, онда се полако окренуо, легао и, спремајући се да заспи, промрљао:

— Имаш право.

Пред мрак су упала три пандура, и пре но што је успорено разабрао шта они хоће, изнели су Крајновића онако како је лежао на сламарици. Једва је имао времена да уз закаснелу помоћ Слободана покупи књиге.

Витор је благовремено најавио ту могућност и тражио да се приреди дерача и уопште — одупре тој мери. Већина штрајкашког комитета била је против. Разлог: исцрпљеност и никакве шансе.

Троскотов и Крајновићев одговор откуцао је Слободан као што је пре тога примио и превео за Троскота, који је лежао с рукама под главом, Виторове предлоге што су га били загрејали: све је боље од неборбене беспослице. Она убија. А не самоћа или глад. Сваки члан штрајкашког комитета имао је кодекс. Редом речи из умноженог пре месец дана трећег предавања о дијамату. Над сваком је била записана друга реч, као превод над гимназијским Тацитом. Куцао се само њихов број по реду. Од један до десет. Једноставно за шифровање и де. А недокучиво Управи која је могла знати само уобичајену робијашку азбуку у квадрату, не и ову.

— Сваког дана биће више ваздуха! — исперио им се наредник Звук закључавајући врата.

Ноћ је пала и на њих двојицу као и на остале другове — тешка и смрадна. (С ким ли је сад Крајновић?)

ЈЕДАНАЕСТИ ДАН И НОЋ

Тргне се, сањао је, не смири се брзо, али није ни остао будан, осећао је: данас мора да се заврши то што се није снило а толико хтело. Успављујући се, видео је опет себе ојачалог како улази у ћелију по ћелију — свака празна на први поглед; на други — приметио би у свакој само по једног друга у кревету. — Где је други? — упита. Бебе се одигло не отворивши лице и из мрака се јављао равнодушан глас: — Знаш и сам! — Како си га смео пустити? — Љутио се. — Зар нисам објаснио у оном предавању да се све може да оствари вољом? Кажеш. »Нећу да попустим« и издржиш. — Ти си техничар! Каква воља. Ти мислиш да су људи неке полуге, некакви котури!

— А шта су?

— Изненађења су људи.

— Није истина! — поче да виче — свест не допуншта да је ишта људско изненади.

— Не вичи! Прво, ако си техничар, ниси ми газда, друго, ја још нисам дезертирао, а треће — губи се, хоћу да аја-ајам.

— Аја-ајаш? Шта му је то?

— Хоћу да спавам.

— Спавај! Ко спава, не издаје.

— Сањам хлебове.

— Али не дезертираш.

— Не брини за мене.

— Бринем за сваког. Пронашао сам начин како да сваком олакшам штрајковање.

— Како?

— Техника је проста: не мислити о другима, не осећати себе.

— Марш.

— Чекај! То није све.

— Марш!

То се понављало на сваком спрату, на свакој страни, у свакој ћелији. Исте речи, исти одговори. Кад стиже у Крајновићеву, поче да зори раније но јуче, то га

обрадова, отвори очи: свитао је једанаести дан гладовања, мање гладан но јуче. Да ли се и на глад човек навикне? — упита се уз лупњаву срца. Или је отупео, па стога? Или су и жеље ослабиле, па мање интензивно жели да једе, па зато? Или воља, не слабећи, оставља утисак да је ојачала у односу на остало, на нагоне, на пример, на те тако смршале нагоне да их, умирене, све држи левом руком (десном, ако је воља левак) (воља је левак). А можда је просто постао храбрији, па се ослободио малодушне психолошке глади која је, колико прекјуче још, притискивала и царала до избезумљења ону телесну? Једанаест пута двадесет и четири, то је двеста четрдесет осам сати. За то би време он сâм организовао десет митинга и педесет делегација министру, а писма би запљуснула Министарство. Мора да је све то и начињено. Па што Управа да данас не попусти? Мора.

Јутро се чинило за карику хладније но јуче, али ведро. Кад одскочи сунце, биће и топло: тела ће се раширити. А осећање глади? И глад ће се проширити, увећати, биће неиздржљиво. Неће. Бој се да хоће, знана је глад, курва је она. Прерано је за топлоте што шире, март је тек, пети дан марта. Март. Пролетће. Може ли га ко зауставити? Долази! Долази!

Нешто га упорно уверавало да ће током дана престати муке. Није празноверан (као клинац, није ли на углу Катанићеве прелазно улицу скачући само на левој, а на следећем ћошку улазио у школу идући корак десном и стопа — левом?) (колико је фуруна анонимних космичких река извабено и пуштено низ воде да отече Ђавољој матери), али нису узалуд ни та добра расположења, те лакоће у телу, те бистрине у глави.

А сан? Увек исто лице испод ћебета? Невидљиво, а знано? Његово!

Неко је време слушао Троскотово дисање. Није се смиривао. Напротив. Речи, мисли и свест ван акције. Осећао се напуштен, сâм, оглувео за шумове ван самице, уплашен од смрада који стаде да њега

диференцира, за разлику од прекјуче, кад је још био у стању да му порећа састојке. Згуснутији но икад, смрадови су га нападали уверавајући да је он 82% од воде, да је 0,3% од опиљака гвожђа и неких других опиљака метала, остало да је ништа.

— А од соли? — упита.

— Соли? — зачудио се згуснути смрад — зар не знаш да су иструлеле.

— Не верујем. Оне спречавају труљење.

— Али саме труле. Обрнуто од кисеоника.

— Ипак, свест последња трули. И воља.

— Бесмртност душе! — насмеја се згуснути смрад — штета што те Крајновић није узео на зуб.

Слободан се малоумно покори на то ћебетом преко главе. Смрдело је на лето у распадању. Оно се још увек наметљивије лучило из изрованог, олишцајелог грла него из подеране изнутрице, изрошављене унутрашње глазуре цеви једњака, сад исхрапављеног, заптивеног, хркавог, згрченог, амонијачног, сумпорног. Као грех.

Али на ту се реч откри. Цептео је неко време. Сав опет у власти доњег трапа; меко наметљивој власти. Није му притискивала дроб, назимогрожену трбушну шупљину. Само је скретала све мисли и задржавала их крај себе. Пипао се прстима по трбуху — тврдо испод, а озго млохаво, без снаге да се увуче и улегне кад избаци грудни кош пун смрадног ваздуха. Без снаге. Увлачење трбуха изазивало је бол негде у цревима, мада, мислио је, она нису исувише густо проткана живцима. Ипак боле: сва су жива рана.

Време је, при свем том, задржало свој равнодушно споља уједначени пуцампрслук ритам. У крв изнемоглог оно је, правећи се равнодушно, лако улазило и хватајући корак с лупњавом срца, чинило да удар била изгледа час као пребијено псето што се једва вуче, час као усов који срља у пропаст. Мора да му се пожутело чело оросило — аритмија лошег изгледа. Али покушавајући да се ослободи задаха сопственог труљења, поче да плуцка свуд око себе,

нарочито у зид. Полузатворених очију, примети мрље које је пљувачка остављала тамо. Стаде да их гледа. Једна је подсећала на стару, небријану рибасту вештицу, која гага сва омотана неким неизговореним димом и паром: Праком!

Решио је да се не миче, да читав дан ни реч не проговори. И Троскот је пљуцкао исто, али спавајући. Једном је затим застењао као старац. После је зајечао као дете. А онда је, будући се, упитао:

— Који је дан?

— Четвртак! — одговори, а онда се сети да је прекршио одлуку да неће цео дан ни реч.

— Дан штрајка! — понови прекорно, гони га да троши снагу на измаку.

— Једанаести! — (Зашто цео дан?)

— Ух! — јекну, окрену се опрезно на бок, и поче да, пљуцкајући, гони смрад из себе. — Мени је најтежи смрад! — рече после неког времена и дода нешто што, не би знао рећи зашто, наљути Слободана, који избега:

— Не буди малодушан. Преживећемо!

Рекавши то, Слободан није покрвенео, није крв више примала и преносила његова осећања. Нису му осећања разјаривала крв. Али стидео се себе који није рекао оно зато што је то хтео да каже, него што је мрзео друга. Он — друга! А зашто? Што нису синоћ одвели Троскота место Крајновића. Као да је Троскот крив за поступке Управе.

Није! — продужи. — Ако га не кривиш, што си био решио да цео дан уста не отвориш? — Из незадовољства собом, не њим. — То је! Незадовољство собом. А откуд оно? Од мржње којом је већ знао да мрзи Троскота. — Није истина. Није истина.

— Има ли бегунаца? — упита мирно Троскот, који можда није ни чуо оно што му је рекао. (Ако му је оно стигао гласно да каже?)

Слободан је већ седео на високом прозору. (Учинио је то онесвешћујуће брзо) (да се откупи за кри-

вицу мржње?) Двојица пандура промицала су с носилима.

— Нема.

— Сањао сам, ваља. Мислио сам — Крајновића односе.

— Злурад си! — извали осветнички, али Троскот само хукну и затвори очи. Ни сад није могао да га чује. Како би? Слободан то у себи говори.

Око подне, учини му се да ће се онесвестити. Ни Троскот се није осећао добро малаксао, главоболан. Али је повремено бацао незабринуте погледе на Слободаново жућкасто, болесно бледило које је од јуче до данас добило јетрену, уштинуту немоћну боју самртника. Рекао му је: »Изгледаш као мртавац«. Боју је Слободан изменшао и ставио на своје лице. Није му промакло да Троскот дише све теже, крклајући. Не знајући шта да ради с њим, Троскот као да већ хтеде да закуца на врата, али неко је из даљине лупао у зид. Слободан се трже, послушну. »Нек Виктор и штрајкашки комитет јаве броју седам шта да ради с онесвешћенима«. Ћутао је неко време, не скидајући погледа с Троскота. Али из далека већ разабра прво тихо, па врло свечано откуцавану парољу што се приближавала: »Свака ће жртва бити освећена. Живео штрајк до победе«.

Тад загњури главу у руке, али не допусти да га плач изненади, савлада потрес јецања, застиде се, устаде, затвори му мртве очи и помисли: »Сутра, кад отворе за воду, нека га изнесу«. Умреги у борби против које си, то би била најлепша смрт за Троскота. Није се застидео те примисли.

Успављујући се, видео је неку баналну ливаду и промрљао у исти мах — та чаша млаког млека. Али се стресао као ошинут. Сва срећа, Троскот је спавао дишући на полуотворена, мало искривљена уста, као многи полишаши.

Утом се дубоки глас пропе у њему као пастув и то га пропињање пресече сабљом по дијагонали од левог рамена до десног бубрега. Место крви, из њега стану

да испадају, као из фотеље, длаке, федери, облаци. То га забрину. Нарочито кад се пред њим просуле све четири гласне жице осуле јајашцима речи — малих још као гњиде. Неће моћи више ни да говори, ни да мисли. А мора да каже некоме (коме? не зна више) да наредбу не прима. Неспособан је да је изврши. Како да, пресечен дијагонално, стоји прав као суров дорски стуб.

Место речи и мисли, из њега излазе варнице што се гасе враћајући се у њега који цврчи загорео, пун набоја, рана, чворуга, болова.

У свицању искри што продужују, он на магновење види понешто што мрак крије, не препознаје ништа виђено, препун сав претпоставки о оном што крије мрак из ког најдебљи и најкрупнији глас на свету каже: »Биће добро!«

Ништа му не верује а ипак, мада је мрак, труди се да му лице не открије ниједну од његових брзних неверица. Осећа одговорност још увек.

Од ње је, онако крупан, и дошао онај глас из мрака. Глас што се креће само низ надбасовске подземне регистре. Он би да зацвркуће, закрешти, загромче, закликће противреч: Неодговорност!

Прекорева себе за ћутњу: Неодговоран си!

Хтео би да порекне то, да каже да он није задужен одговарањем ни неодговарањем. Он сме само да поставља питања у средњем регистру, не претерано зачуђена. Он је не-одговоран.

Бавољу матер! — јавља се супербас. Одговори те окружују.

Немам шифру! — хоће да каже.

Пронаћи је! — одговара му прекобас, живо набуцит.

На кога се љути? Не би хтео да се на њега љути. Љути ли се?

Не. Буса се над бусеном, на бусену.

Бусену је лако. Прима наредбе лежећи. Изван вилла времена — бусен.

Дубоки глас, над длакама, трњем, кременем и

тврдим травкама, присутан је. Он стражари, неизувиен, нераспасан. Сам себи за читав педаљ изнад колена, одједном се раствара као пучина с видиковца, као зоолошки атлас.

Шта види?

Види сузе из очију.

Пст! То се не сме.

Ноћ је.

Ако. Обавезан је. Везан. Оба (му уда) веза(на).

Где су жене? Где девојке можда?

Он зна да може доћи час од веза кад ће бити одвезан.

Од чега ће бити? Од добра?

Биће добро! Не бој се. Он је колена, он је појас. Биће добро.

Смениће га?

Биће добро! Опет ће неодговорни и необавезни бити глави и слепи.

Као ја? — хоћу да питам, немам чиме. Само очи. Али њих затварам.

Будио се у неколико махова, не успевајући никако да се сасвим расани. Троскот је, не мењајући положај, бунцао о свом длакавом илегалству с револвером у панталонама, с бомбом у џепу («а у бомбу човек није сигуран док је не баци») и о зависти што је понекад ужасно снажно осећао према људима који се о подне враћају кућама, а жена с дететом у наручју на капији, док у рерни — бас бљувеч. »Идеалише млогограбанштину« — понови Витора.

Напреже стригнуле уши. Троскот је дахтао.

Осетљивији на мирисе хране у далекој кухињи откад је Троскот промрмљао бљувеч у рерни у бас кључу — осећао се, ма колико то глупо изгледало, некако немоћнији а слободнији: слике су наваљивале без реда, заглашћивале га својом све енергичнијом неуредношћу, распојасане, нејасне, разбијене на слоге.

Мање способан да чита, да мисли, да слуша, све их је више гледао.

Без ингерирања у абучични редослед.

Биле су, упркос непластичности и дводимензионалности, све упорније, прозрачније а прецизније оивичене, круће. У сваком случају, чиниле су му се мање условљене глађу но јуче. Као да се мрежа све-сти поцепала и опет саставила, али друкчије, ребе, па су те слике, као јата гирица, уцуривале у свест не само непосредно неусловљене глађу него и неусловљене подстрецима знатно удаљенијим од глади.

Али управо то, исцрпљеност им је, пореметивши уобичајене контроле између воље и животности, и омогућавала да се, мање подвргнуте запу постајања, намећу, сигурне у своју неодољивост. Биле су то бродомне слике детињства кад су паркови тајанствени као неразумљиви отац, кад се у једној малој рондели шимшира човек може да изгуби као у џунгли и умре од страха уплашен од видљивих и сањаних офарбаних кепеца с белом брадом од тврде неке, гипсане и теракотне сапуннице за татино инвалидско бријање лица и дрвене ноге. Биле су шљиве што су падале нечујно у тањире супе на столу под дрветом не прскајући и не флакајући столњак округлим жућкастим окцима од масти и дебелим жутобелим длакама, врежицама и лептирским пипцима од резанца. Те су мрље постајале шарани у луку и пофезне што се грицкају топећи се под зубима као кожурице. Биле су онда ноћи страшно дубоке и неке мисли што су текле као обасјане реке без дављеника у дубинама. По тим су мрљама пливале изрезанчене хитре мисли и пецароши су их пецали на меку за грече.

Што је необично било, те су мисли често избиле на површину бацајући у засенак оно о чему је некад давно, давно Крајновић говорио, или оно о чему се прошлих дана трудио да суниса мисли. Као да не брине више јесу ли далеки неки другови далеко, далеко сазнали да се овде такође далеко штрајкује, јесу ли ишта нејасно подузели и какви су ти незнанци који треба да организују немогуће демонстрације које ће натерати неко министарство да пусти и пристане на некакве тужне и чудне захтеве

робијаша: све од непознатих речи: сат више слободне шетње, новине, цигарете. Све је то ипак било некако безбрижно, ведро. Као и дан, уосталом. Било је сунца. Кажу да је хранљиво.

Би ли рекао? Ако се глад одиста смањила, исцрпљеност је расла. Она рупа у пределу желуца опет се одмрсиле и, зевајући, отварала се и затварала. Тај амбис је имао главу пуњене штучке. Ничим испуњене. Воду је трипут пио за то време изједначено с неуједначеним дамарањем на измаку. Није био жедан. Али пијење је крепило. Варљиво. Као све. Као мршаво тело, посна снага: могао би га пребити клинац од три године. Заспао је око подне и сањао женске, много њих — наједном. Уопште, шарено протицање времена упркос полуцирању које слаби. Али откуд снаге за слабљење? Боље би било да није терао до краја оно у сну, али било је тако пријатно, а он преслаб да одоли тој пријатности, јединој неиздајничкој у тој борби победничке слабости против силе и снаге што мора бити поражена. Још данас. Неко је тихо ударао ногом у руб кревета. У равномерним размацима од секунде између два ударца, налик на откуцавање кућињског будилника.

То је задатак, задатак. Коракком. Речи су овладале њим: звуци без слика, лупање срца.

Отворио је, уплашен, очи: то је Троскот лупкао ногом о кревет. Је ли уобразио да је постао секундара?

Пред мрак је ипак све постало друкчије но јуче: све као под паучином. Надолазила је с реосећањем глади, којој је попустила последња, чинило се, петља, и почела да говори да говори, да се затрпава речима што су из земље листале као спанаћ који се кроз мрак, осветљен спољном млечношћу рефлектора на зиду, чинио воштан и сабласно декоративан. Ах, опет опера! помисли. (Слушао је десет дана пре хашпења дебелу Бугариновићку у *Кармен*. Затворених очију. Бебе му је јако смршавило, права рага а не ћебе, госпођо. Молим вас једну врућу циганску крв, његова

је хладна. Ваш аугеншип је првокласан, али пропорција шљиве није добра за женску бутину. Идем вам у сусрет — промрљао је — о, циви женске, о, канализацију по мери!)

»Шта је то?« — тргнуо се — »све неки патрљци, патрљци, пацицврци! Ех, богаму, једну шницлу од пицле, то ми треба.« Уз тај редослед! — говорио је и продужавао — мора да ми се коначно урезале две дубоке боре од краја усана до носа, лево и десно од носа и још три на челу. Неко се вуче ходником. Пази. Дођи себи, празна кожа!

— Шта ти је?

— Ништа, ништа!

— Е, богаму, ништа. Ко ће да наплати све те муке од Витора. Толики се људи сатиру за његов неки бес. Је ли опет нестало? Или није. Сад је Троскот викао да прелази границу.

— Какву границу прелазиш? — наднесе се Слободан над њим. Да је гласао за штрајк, нико не би дезертирао, Управа би већ била попустила. Овако, нада се да је непотребно.

— Пролеће је. На планинама — снег до уста. Пртим и једем снег. Нека ме жећ спопала, додај ону воду.

— Кркљаш као да се давиш?

— Скорило се грло. Смрдим. Орах из руке нико сам себи да узме. Је ли Јелена пресна жена или није?

Није га, ваљда, то питао? Дахтао је: несигурност, несигурност.

Будан, није долазио себи. Не зна: чекао је. Питао је. Смркавало се више пута. Четвртак! — речено је одозго из угла. Неразмрсиво. Доста о преласку границе живог човека. Нисам ја њу једанпут прелазио. Колико сам ја пута прошао Караванке и Драву тамо. Жив сам ако здрав нисам, а да сам, ја бих мање цвокотао пред караванима тајни што вребају јер их вребамо. Јеси ли прешао границу Празне Коже? Не знаш где је? Не лупам. Ко лупа? Страх? У вези с Караванкама истканим у караванкима? Страх?

Цвокоће, цвокоће: грозница. Срце премире, пре-слабо за велике оперске ефекте. Празна Кожа се јежи и жао јој је што ће да умре а да није колико треба ни живела, ни грала, ни патила од љубави, ни убила из љубави, ни убијена била из љубоморе.

Строжак на прозор!

Ко то шапуће убрзано? Строжак је већ стао да набија решетке у кости. Празна Кожа је добијала ребра од препиљених решетки.

Али неко се шуњао око Празне Коже. Нечујно. Невидљиво. Безмесно. Бестежински неко.

Налик на фотографију без рељефа.

Кроз тиктакање се то неко шуњао. Онда је једна секундара добила очи и дрвене ноге.

Сад ће експлозија. Запуши уши.

Живот није довољан ни за живот, ни за смрт.

Она има глас који пита Празну Кожу: Сећаш ли се мртвих очева? Ко ли је кога пре појео?

Али шуњање се настављало упркос гласу који се није мицао с места. Сви су у исти мах почели да се једу: живи живе, мртви мртве. И помешано су се јели јер сви живи и сви мртви нису били у подједнакој мери мртви или живи због пречага. На њима је тешко видети ко је кога стигао пре да не умре?

Не, то. Не. Тако. То није утакмица, то су разне боје. Празна Кожа није ни будна ни уснула, али јесте. На границама. Непрећеним.

У истом часу Празна Кожа угледа границу као лествице с пречагама од пушака. Све скривене у неким брзим врзинама што су се стале да ендендинају.

Осетио је бол у крајницима уз нечујно куцање и ударце у телесни зид што је забридео, као пожар букнуо, па се и угасио у стомаку. Уплашен као да га деру, отворио је очи. Троскот је лупао у врата.

— Бежиш? — застења ликујући наглас овог пута, али радосно. Пандур није отварао врата.

— Жив си? — окрену му Троскот мртвачко једно лице. Разочарано? Можда и не. Слободан схвати да се Троскот изненадио па, љут, Слободан хтеде да се дигне, да га ошамари.

— Хтео си да останеш сам? — био је већ трезан. Можда га је ипак једном ударио, али слабо и нико није чуо оно што ни ошамарени Троскотов образ није осетио.

— Мислио сам да ћеш да умреш. Колутао си очима.

— Није истина! — рече поново гневан на смрт — хтео си да ме пошљеш у болницу и после причаш да сам издајник?

— Био си без свести, будало!

Брже-боље дотрчала је свест и, сва дахтава, латтаво изрекла, а згрожена остала:

— Био би у стању да, користећи се том мојом тренутном несвешћу, претвориш друга у издајника? Срамота! — застење, али настави — знам зашто би то учинио.

— Зашто? — Троскот покуша да се испрси. Али гладни споменици ни то више не могу.

— Само зато да би могао Витору и то да пребациш. Пожурио си, направио рачун без крчмара. Стиди се!

Чуо га је. Јер се намрштио, али правио се да није. Зашто?

Чинило му се да виче, да сви другови слушају и чују.

Троскот је на то, шуњајући се, дошао до свог кревета, без речи легао и одмах захркао. Али изговоривши први пут понешто од оног што га пекло, Слободан није осећао више ни мржњу, ни гнев; против себе је почео да се јежи: глад није једина опасност; и Троскот је; поготово за исцрпљене Празне Коже.

Не сме више да буде Празна Кожа. И Троскот је будилник суманут од слабости, без снаге да тик-така. Иначе би пандур дотрчао, зграбио га, однео у болницу, налио му млека у грло.

Какав је, може и сан да искористи, како би га штрајколомачки предао пандурима. Би му јасно: штрајколомач помоћу других!

Неће Празну Кожу? Троскот. Да ли је штрајковао? Што да се то не може чинити и гладујући као он? Може се бити штрајколомац желећи само да штрајкачи не успеју. Штрајкујући са свима, Троскот штрајкује против овог штрајка главу и његових циљева. Издати једног таквог, који има срца да изда све другове и њихове мукe, издати га, значи подржати борбу.

Како да изда Троскота? Како да га изда? Да га остави самог у самици? Знао је, Троскот ће последњи примити храну после победе. Он то тако мора. Али Слободан не мора да му олакшава мукe. Нека се Троскот сам ту мучи.

Али како да га остави самог? Да он закуца по пандуре кад Троскот заспи? Да га преда непријатељу? Он — друга?

Одбаци то. Иако је Троскот баш тако хтео њега да се ослободи. Да би још један штрајколомац више својом Празном Кожом накренуо на страну пораза ионако преотежали тас.

Свеједно. Слободан се не може да служи тим средствима.

Али настави усплахилено да размишља како да га изда. Не предајући се бунцању, не слабећи — отпљуну први гутљај у плућу, другим исплакну уста и опет отпљуну, а трећи и четврти и пети и шести попи — само тако: радити супротно од оног што Троскот жели да Слободан уради.

Шта жели? — упита се — да га остави самог? Значи — не оставити га самог. Остати с њим.

Смркавало се кад затопташе кораци много јаче и бројније но иначе. Слободану стаде срце, осети радосно гушење: Крај!

Није крај?

Крај! — зажели тако силно да у исти мах покрвени осећајући снагу што толика надобе да је скочио до врата. При томе му се није замутило пред очима ни завртелo у глави.

Тад се запаали свуд светлост и зачу се утројено

откључавање. Доле? Не. Прекопута. Али пре но што га прође грч од унутрашњег ударања маљицама по дијафрагми као по неком добошу, Слободан је већ стајао код врата и, како је буша била сасвим затворена, он лаким ударцем руке увијене у марамицу разби стакло пред самим поклопцем гукера и, туривши прст у коничну рупу што се сужавала ширином дебеле талпе, помери метални затварач за онолико колико му је било потребно да би видео шта се то дешава на доклатима спратова прекопута. И да не би држао драгог опет Троскота у излишној напетости, он је стао, како је то већ учинио неколико пута, да претвара виђено одмах у речи што су, збирајући по неколико слика наједном у једну појаву, превођењем на језик сав од друге, гласовне материје, сажимале у скоро нематеријални смисао њихову кабасту догађајну сировину. Имало је то овог пута само облик питања: »Шта ће ту лекар? Какве су оно гумене цевии? Шта ће ту канте с млеком? Откуда млекације?«

Место да се помири сâм с чињеницама за које није требало много проишљивости да би се схватило, он замисли да је Витор, не упита се како би се Витор понео у часу кад би сазнао да сва та бука не значи оно што је у први мах помислио да значи, јер је очито значила упорну још увек намеру Управе да сломи штрајк (као неко ко се објективно изједначује с њом, пандуријском Управом) покушајем вештачког насилног храђења па, не осетивши ни тун разочарања што се био преварио, поскочи, још једном погледа кроз раније полуотворену бушу и изненађен тек толико колико је потребно да у магновењу поново схвати и потврди раније схваћено, викну први: »Не дајмо се хранити.« Не толико да би спречио, колико да би обавестио. Али Пнеуматик изнад његове ћелије већ је нешифровано куцао: »Почињу вештачки да хране!« Одмах затим, док се то преносило горе, ударцима у таваницу, Лазица Подсвест, две самице десно од Слободанове, јављао је то исто левокрилима. Став ускоро стиже. Није прошло ни три минута и

већ одјекну Лазичин глас, смањен, налик на крклање: »Одбијмо насилно храђење. Другови, доле млеко!«

Нешто тешко се опет негде свали али утишано, успорено, опет зграда задрхта, али без страсти, без гнева. Не као ономад. Сву су је захватили ови јако смекшали ударци, та глувонема бура урлика, старачки неки недовидни гнев нове пригушене дераче. Грујић и Слободан, Праком, Газовић, Пнеуматик, сваки у својој ћелији, дигли су спљескане порције, пре пет дана бачене у кут, принуђени да их и пре победоносног краја штрајка употребе: да су се опкладили с Троскотом, формално би изгубили опкладу. А ипак сличним празничним погледима мора да су гледали око себе јер су сличном методичношћу као и ономад лупали и сад у врата (Слободан је ударао у дебела врата млоховом руком, Троскот — лежао исто непомичан као и прошли пут).

— Троскоте! — викну — узми порцију!

Није одговарао: — Мани се локомотива, сви смо сад вагони!

Није то рекао, није ни хтео да изрекне, ма колико то и не било неумесно.

Али Троскот је затворених очију лежао.

Рачунајући да су робијашии ослабили, пандурско-докторске »млекације« нису брзо одустајали. Били су понели и неке кошуље чији су се предуги рукави с учкурима вукли за пандурима као сива, испрана црева.

Техника којом су се послужили била је једноставна: по двојица-тројица пандура упадали су у ћелије и, упркос отпору на који су наилазили, успевали да доста брзо увуку онемоћале штрајкаче у те кошуље. Биле су то оне у које везују лудаке. За то би време четврти уносио хоклицу. Нагнавши штрајкача, свег сапетог као шваргла, да седне, по двојица су држала исцрпљеног човека који је трошио последње снаге да им се отме а трећи би га ухватио за нос, стегао га и чим би жртва, гушећи се, отворила уста, лекар би

завукао гумено црево у једњак и, кроз плехани трактур којим је почињало црвено гумено црево, сунуо би пола литре млека из мерице каквом се служе млекарке.

Лупњава није престајала док се то дешавало у хелији отворених врата прекопута ове из које је Слободан викао и ударао, чинило му се, као у неком полунемом филму. Много мање прашњаво него прошли пут. Могло се испод опште буке ипак чути како лекар, надвикујући је, све ближи Троскотовој и Слободановој хелији, издаје све енергичнија наређења.

— Прво овог! — показа неочекивано на Слободана. Али се заустави. — Чекај. Шта је теби? Отвори уста! — рече доктор пришавши непомичном Троскоту. Ухвати га за руку, повуче доњи очни капак на ниже. — У болницу, одмах.

— Назад. До победе ни мртав нико не излази одавде! — викну Слободан и, без видљивог напора, зграби киблу подижући је пуну над главом — сву ћу вам је сада свуда сунем!

— Али лек ће да прогута. Болничар! — криминалац у белом мантилу преко робијашке униформе унесе кутију с лековима.

— Мазање по кожи би још и дозволио да претрпи — викну Ембе, не, викну Слободан и скочи на Троскотов кревет газећи Троскота ногама — али у уста ништа до победе или смрти.

— Лекарска дужност мени налаже...

— Лекар у служби пандурије није лекар. Вуци се одавде.

Лекар намигну пандурима и њих се тројица у исти час баце на Слободана, склептају га, набију у псеће тврдо платно кошуље, а доктор га ухвати тврдо за нос и притисну му ноздрве. Хтеде да рикне, али се сети да лукавством или силом они и неће друго доћи да га натерају да отвори уста. Трпео је, није наседао, одлучан да не попусти, иако му се плућа грчила давњена кужним ваздухом. У једном часу спустила се на њега нека крпа што је све затамнила и учини-

ла да све заборави, и унутрашњи притисак и ударце споља и мрак и мучно заптивајући смрад. Тек га кашаљ неки стао да тресе, а затим грцање од плувачке што му пошла накриво, низ душник, и истовремено силовање тог грла у спазми грубим предметом што је силазио низ једњак, размекшан, али у све већем отпору према свему томе, чак и оном благом загревајућем и окрепљујућем струјању низа њ. Струјању млека? (Помислио је прво невесело а мутно: шта сад, штрајкбрехеру?) Шта сад? А знао је да није штрајколомац, да то не може да буде. Но важније је да је од те мисли, од могућности да буде оно што неће, осетио како му се црева дижу и, у часу кад му је лекар спретно тргнуо гумени шлаух, спремајући се да пребе на Троскота, осетио да му црева полазе за гумом и одједном схватио да је, у окрету тела за белом мантилом који га је лишавао нечега, повратио и, повраћајући, просуо већ згрушане комадиће млека доктору на нове ципеле и крајеве панталона.

— Мазање по кожи би свако од нас још и претрпео, али у уста — ни пицулу до победе или смрти! — дахтао је исцрпљен, али горд што ће за те његове сад (а не више Ембеове речи) сви сазнати и сви их препричавати.

Болничар га удари, Троскот, нем, одлучним покретом одбаци пандуре са себе и полете главом на лекара, који цикну као жена, ионако у дугом мантилу, и излете у ходник. За њим и пандури.

Тиме је завршен тај покушај вештачког храњења. Изгледало је да је завршен.

Још је лежао преисцрпљен кад неко викну: »Враћају се да хране«. И одмах затим: »Носе клистире«.

Није се дигао на то. Није стигао. Не што није хтео, али све је постало гумено, све се растезало: секунди, покрети. Ничему краја.

Утом баш упадну сва три ранија пандура њима у хелију. Ставила су Слободана прво без речи у лу-

дачку кошуљу, оборила га преко кревета на трбух, стргла му панталоне, и манипулишући другим, дебелим, ружичастим гуменим цревом што се завршавало црним писком од тврдог каучука, дали му клистир. Лекар се појавио на трен: »Из хигијенских разлога«.

Чинио је све што је могао да се одупре и тој терапији. Два пута му је испао каучук из чмара, избацио га, а после, иако му га је све време криминалац болничар руком држао дубоко заривеног у црева, вода се све време враћала, не стигавши да му, као другима који су били после њега подвргнути истим хигијенским мерама, разједе црева: у воду је лекар у белом мантилу дозволио да се стави много соли. Незнање? Злоба? Наређење с вишег места?

Посраном руком га је, још везаног у кошуљу, болничар ошамарио. »Нека« — рекао је лекар позван да с врата види бару воде коју је Слободан одмах истерао из себе. »Доста му је и ово. Нека само покупи. А ви пожурите с другим.« Кад је и Троскоту, који се отимао, такође безуспешно дат клистир, доведу Слободана до врата, одвежу му опрезно кошуљу, стргну му је нагло и, као да су се бојали да није одиста и луд зато што су га били ставили у лудачку кошуљу, гурну га снажно и кад се затетурао и док се рушио лицем у испуштену воду од клистира крај кревета, сва тројица су искочила из ћелије. Врата су закључана, били су безбедни. Но одмах затим кључ опет проради: кроз шубер за храну наредник Звук му убаци крпу: »Сваки нек своја говна покупи!« И опсова им исраног оца.

Лежао је неко време, а онда се диже, отре лице и руке пешкиром и леже исцрпљен: осећао се — пре ће њега исрана вода да покупи баченом крпом неголи он њу. А ипак почео је да брише под. И престао: — Бедниче!

НОЋ И ДВАНАЕСТИ ДАН

Ни плод не обасјава.

Зашто грца онда? Што се зацењује од плача, што јеца, што цвили?

Уплашен је! Не клизи по свили.

Све почиње из почетка после тога: она није млека, она је млеко...

Безброј пута из почетка.

Па ипак... Вагра се полако сажимље у прогледале очи, белутак добија — уши што чују, млеко — бокове и бедра, стид — росну крв, латице Ђурђевка и висибаница — ноздрве, упорност — руке и таласе, очајање — остале удове, а синкопе — прашнике и тучкове.

Над свим променама, ландарајући, ветар рошавим језиком обара оловне страже што се у подножју реке топе и руше.

Па ипак... Из дубина и са свих страна, у зависности од страна, чују се ужасни ломоти. Прска ли лед? Пуцају ли пренадувени балони црева?

Прелази се преко јама што се отвориле претећи на све стране, сазнање се није истопило у потоку што је нивелисао пробишта живих и дигао лешеве увис.

Остају незалогаци дана.

Онда се тргнуо преплашен од ванвремености у којој је боравио све до касног мрака: неко је стајао над њим — три пандура. »Опет премештају« — викнуо је и одмах осетио на устима тешку украћену руку што је мучно смрдела на бели лук и кобасице. Отимао се, бацакао.

Али обрео се у трећој самици, десно од дотадашње. Празна. »Сламарица!« — рече помирено ставивши босу ногу између врата и довратка. »Имаш кревет!« »Личне ствари, књиге.« »Добићеш сутра.« Слободан гурну врата и нађе се престрављен на естрада што је текла дуж ниске од двадесет самица с леве стране првог спрата. Не размишљајући, проби се између два пандура, упаде у стару ћелију и у мра-

ку, у два замаха, покупи своје ствари. Држећи их у руци, шапну: »Трећа десно«. Не добив одговора, упита гласно: »Чујеш ли, Троскоте?« »Нисам глув. Здравом!« — одговори Троскот и стаде да пљује: »Смрдим као јавни нужник. Неиздржљиво«.

Слободан је, сипљиво дахнувши, ушао у ћелију, ставио кутију с књигама и материјалом на кревет и, наострешен још, чуо како се иза њега гласају све три браве. Виде оне три боје. Из звука закључавања су се јавиле. Одахну и спусти се на кревет, који се, шкрипећи, угну под њим, никаквим.

После пет дана лежања на сламарици на поду, прелажење на кревет била је пријатност као и тренутак кад се осетио закључан и сâм, жељан да зајеца од срџбе, али застиде се већ пре помисли да би, и невиђен и нечуто, могао себи да приушти ту немогућу слабост. Но ипак и то је било олакшање: неконтролисана помисао да би се најрадије исплакао. Не би. Није. Али ипак. И то је нешто. С другима се не би усудио да тако што и помисли? Место цензуре примисли, заплаче сад да провери своју слободу и не обрису сузе, да би доживео до краја врлину самоће. Кад му дође једна до усне, осети да је слана, небљутава, окрепљујућа — физиолошки раствор. Поче тад да их скупља и лиже. Самојед!

Ипак, предности самоће тог опуштеног *нечег* биле су недовољне да замене губитак Крајновића прекјуче и малочас Троскота. Сад ноћу неће бити више спавања. Дању се ионако то не може. Ништа. Да види.

На тренутак би му се склопиле несмирене очи, али и тад је осећао да чека. Није ставио прст у уста. Пошао је палцем њима, дотакао их, продро до тарабе зуба, стао да сиса прст, сетио се да није више беба, престао, извукао прст из уста, отро га, лепљивог и усмрћеног, о инфектно прљаво ћебе.

Лежећи згрчен на боку, окренут вратима, скупљених ногу, опуштен а спреман на скок, чинио се

себи звер која вреба жртву, и сама — незнано вребана жртва.

Није знао шта је чекао. Чекао је. Можда куцања. Можда поновно упадање пандура. Можда ће да претресају. Нешто материјала би морао да склони негде сигурно. Не гледајући, размишљао је где би на тих пет квадрата пода могао да склони угрожени материјал. Под бетон — не долази у обзир. У зидове? У сламарицу? Не. Не. У киблу! — сину негде у њему и у исти се час већ дигао: знао је тачно где и како ће да склони. Не, кибла није добра. Пео се с муком на прозор, али се попео: једна је мачка претрчавала круг дигнута репа и нестала за ронделом обрубљеном цбуњем шимшира.

Радио је кашиком тихо, брзо, упорно. Неколико се пута питао: — А ако наиђу исто тако изненада да одведу и опет преместе?

Настављао је да ради: — А ако победимо? Још данас?

Поноћ је прошла. Ушло се у дванаести дан.

Хладно: — Престигнут је Глигор. Дванаест дана неједења разарају (врата!) колико седам без хране и воде.

Уосталом, шта се попије? Врата? Врат? Тело?

Неколико гутљаја после којих се смрад распадања, дотле компримиран и локализован, још неиздржљивије мучно шири, растопљен и расплинут свуд од мозга до прева. Још само тробојна омча недостаје. И готово — удављен.

Грозница: стрпљиво је дубио и гребао малтер наоштреном дршком кашике.

Најзад је ишчашио циглу испод перваза и стао да јој дуби бокове у чија ће издубљена бочна улегнућа да смести део најконспиративнијег материјала.

Није више био сигуран да ће му та цигла послужити као скривачница.

Ипак, стави тамо један део ствари и леже.

Не задуго.

Пола сата касније врати све то у »цеп« сашивен

између лопатица испод кошуље још трећег дана штрајка, тамо у дивној скупној соби Базе.

Тек што то заврши, заспа, али, неодморен, чу ударце: отпоче куцање.

Витор је нешифровано, обема песницама, јављао да је сазнао да је до покушаја с вештачким храњењем дошло под притиском јавности, која се узнемирила (а логика? дакле сазнало се!) (што се Витора тиче, он је у то био уверен још шестог дана, уочи премештаја у самице, протумачивши већ тад то премештање као сигуран доказ постојања снажног притиска на Министарство, али и одлуке Министарства да не попусти) (било им је, министрима, важно да у тој споредној казниони уведу и одрже строг режим) (у Митровици, преблизу центру, то и није било тако лако) (сем тога, тамо се налазило и неколико комуниста чија су имена била позната широкој јавности итд.) (Министарство је зато и хтело да баш овде, у Бази, по сваку цену заведе строг режим како би после, премештајима и рокадама, ослабило Митровчане) (штрајк овде и сад, био је у ствари — Витор је то осетио — део битке за Митровицу).

Витор је куцао: »Напољу се демонстрира. Притисак јавности све снажнији. Треба издржати још мало«.

Не зна колико је тако лежао и шта се збивало с њим. Али се одједном тргнуо. Дигао се и с мукком примао нешифрована куцања што су нешифровано јављала да током ноћи нико није напустио фронт борбе и да треба издржати још мало, победа је ту. Тај необично оптимистички коментар после срамотног клистирања обрадовао га и он га је пренео даље, куцајући лежећи у леви зид, неуверен толико да је тачно то што преноси. Не зато што није веровао. Више зато да не би после (ако се покаже да је то била обична радио-кибла-вест) пребацивао себи лаковерност. Одбијао је да верује у оно у шта је убеђен био да је истина истинитија од себе и од бола који је осећао више свуд неголи у повређеном сфинктеру ану-

са, што је, нагрижен, кржавио влажећи стално. Ускоро осети грчеве. Испразни се. Још трипут. Грчеви нису престајали.

Не спавајући због свега тога што се збивало с цревима, чуо је истанчанијим слухом но икад досад пет пута отварање врата на разним спратовима. Пет је људи, значи, однето у болницу. Онда се ипак све стиша. Сем металних поклопаца што су одзвањали кроз глувило ноћи. Долазили су ти звуци као и бердокања са свих страна. Па му је од тих кибли што су се све време пуниле празнином и крвљу било још смрдљивије но досад. Цела је зграда баздила на нужник (и на цеви канализације пред кишу). Многи су, седећи исцрпљени на киблама, помишљали на прекид штрајка више као на тренутак кад ће престати тај смрад неголи на час кад ће почети да једу. Слободан се ниједном није са зебњом упитао колико ће их још да дезертира. Чињенице не могу ништа упорности.

И кад су поподне још једног пренели, ни тад. Био је покривен преко главе: пазило се још увек да штрајкачи не идентификују дезертера.

Убеђен, као и Витор, да су сви притисци којима је од јуче прибегла Управа знак њеног губљења живота и признање да губи битку, није изгледао себи ни шампион апсурда, ни будала. Веровао је више него икад у победу. Ово јучерашње и данашње чинило му се стопут боље од дотадањег глувог лежања у пустињи недешавања и нечекања. Ово је сад, враћењем покретима, нудило задатке, тражило тоталну мобилизацију свих преосталих још снага. Био је сигуран да свако има ње, снаге, више но што се слути.

О дезертерима није хтео да мисли (о њима ће после победе).

А и тад, они нек мисле и нек се стиде као што то већ чине (покривени ћебетом преко главе док их преносе).

Мора да су лупали у врата, уверивши сами себе да су на измаку снага. Онесвестили би се тек кад би

зачули пандурске кораке. На прагу су их налазили покошене. Оневињени у својим очима, омогућили би тиме пандурима да их однесу у болницу.

При чему је дезертер бар толико крив колико и његов друг из самице, који је, не опирући се слабости свог сугладника, а ни својој, подло прихватио бившу троскотовску логику: што горе, то боље! што више бегунаца, пре ће се све то свршити! Међутим, дезертера ипак није било ни дванаест. Више од двеста људи је гладовало. Подлост ту нема добре изгледе.

Било му је лакше од тога. И можда је касније, заборавивши многе детаље, имао права кад је мислио да је тог дванаестог дана био и радостан. Осећао је целим бићем да се Управа мора сломити, издржи ли се још мало. То се осећање одржавало с почетка лако, после, како се време примицало подневу, кад далека кухиња јаче замирише ветровитих дана као и овај што је био — са све већим напором. Још мало! — понављао је у себи.

За разлику од дана кад је крио и од себе да је бацио крв, сад, иако је избацио за пола пљуц, није дозвољавао себи да се лоше осећа (сем што су му то сопствено распадање, тај смрад труљења и сад та крв ишли на живце више но икад дотле). Он је чак затворио кревет, гурнуо га у крај, сав наелектрисан и напет шеткао по ћелији и, кад год би му се учинило да Троскот још увек у недалекој оној, донедавна заједничкој, ћелији отвара очи, зажелио би да му каже да је страшно сигуран да ће се ускоро победити. Још највише 24 часа (у себи се, не педагогишући са собом, мирио и са 48). Управа ће морати да затражи преговоре.

Једно је време замишљао да је остао у ћелији с Троскотом, коме је одједном страшно познато. Изгубио је свест? Шта да уради? — упита се као да је одиста пред њим онесвешћеним. Мора шифровано да обавести другове. У питању је члан штрајкашког комитета. Јављао је бацајући погледе у правцу затвореног кревета. У једном га је тренутку заиста уп-

лашило самртничко Троскотово бледило. Стао је брже да куца. Није хтео да узме на себе његову смрт (знао је: деси ли му се ишта, биће страшно крив пред другима, али страшније још пред собом) (а зар свако од нас не одговара најстрашније за сваког од нас?) (не и Троскот; он не пристаје да одговара за људе, само за интересе покрета пристаје да одговара). Грујић, па и Крајновић, били би за то да се Троскот пребаци у болницу. Братко да се затраже преговори. Остао би у мањини. Витор би заборавио да пита за мишљење Луковића, који је лежао с њим у ћелији, толико би се уплашио за Троскота. Захтевао би нека му се одмах јаве сви детаљи и како је Троскоту. Али Јернеј би био против тога да се Троскот премести. И он не признаје субјективне аргументе. Предложио би да Троскот продужи штрајк до победе или смрти. Витор не би то прихватио, али би се покорио већини и, не налазећи могућности да је у самици надмудри и преведе жељу преко воде, плачући би предложио да се запева »Ви жртвоју пали в борбе раковој...« Што би другови у штрајку прихватили и својим црклим, немогућним гласовима запевали песму коју је Лењин волео.

Тад зачу ову песму коју је и он волео. Дизала се из свих ћелија као танак дим последње снаге и, ширећи се низ ходнике, улазила кроз буше и шубере у ћелије као неко бешумно таласање. Посумња у слух. Није био сигуран да заиста чује песму. А ипак звонило је и он се предавао цвокоћући њеној свечаној, сузној мелодији.

Не. Слух га не вара. Он одиста чује ту песму. Разуме је зато што напамет зна математски кодекс којим се интервали таласних дужина претварају у звучне односе што стварају не само мелодију него дозвољавају да се осете различите гласовне обојености. Захваљујући томе, у Слободановој се свести, као у амплификатору, шифровани таласи претварају у ритам и речи и сва лица певача. Од тога му би изузетно пријатно. Као да је одједном заплуснут таласима и

заљубан на све стране. Али његове су га изузетне техничке способности одвеле и даље. Користећи се углом упада нечујних звукова у себе, цео већ налик на динамо амплификатора, успевао је да се користи углом одбојне силе и да, држећи се рукама за њега, онако лак, полети као лопта. Са сваким од различито обојених а трипут шифрованих инфразвукова успевао је да без напора уђе у сваку безгласно распевану ћелију и одатле, кроз отворена уста, у грло певача, а оданде све до његових гласних жица. Преко њих настављао је путовање мислима и осећањима сваког од знаних другова.

Тако је и постао, већ крајем тог дванаестог дана, а нарочито пред поноћ, свестан свега што се збивало са друговима чије ни најтајније мисли нису имале више тајни за њега. Продубљавала се за то време његова мисаона искиданост, општа разбијеност на ћелије примисли у ћелијама примисли. Али чула која су првих дана била заглашена, сад су радила ујурбано, набацивала утиске, сигнализала појаве, регистровала догађаје. Нека, ако их ништа није изазивало. Мамузана глабу, провреднила се, сећала се, бљувала ричете прошлог у све празне часове. Слике су, испрвоточене, испадале из трупла речи и губиле оно мало безусловног урођеног смисла што је престајао да их сасвим обасјава после нестанка њиховог природног сјаја који је у систему речи играо улогу сунчане светлости. Од спонтане сликовитости звукова, узбудљивих некад, није више много остајало. Одјекивало је а ништа се није кретало. Троскот се само пробудио, али од брига, не од тих звукова. Који ли је дан? Одговор пође са неких неидентификованих гласних жица: — Урезуј сам. Секиром.

Смисао се тад врати и Слободан леже.

— То је све зато што ништа не читаш — рече Грујић из ћелије покрај Троскотове јер је Слободанова способност била заразна. — Заокружи очима: чист

ваздух. У поверењу. Није та способност заразна, али ја сам, разумеш, ја сам у тајну тог свог открића упутио све другове! — Бесплатно? — упита господин са гласом од зифта. — Шта ће нама паре? — Па да — жена у бунди — шта се може за новце да купи у данашње време, кад ничег нема на пијаци, ни у радњама, ничег за јело — пољопривреда — шта, нисте чули? — пољопривреда се солидарисала с нама. — Имао би више успомена. И не би увек исто.

— Књиге, сама гола разбарушена глупост — за режа Троскот.

Крајновић се присећао:

— Повео ја моју баба-Нату у оперу. Право из Округлице у оперу. Травијата. Знаш ли шта ме питала? Вели: »Како јој се, боже, пева тако лепо кад зна да ће да умре?« Сад бих јој одговорио да је морал, наш класни морал, највећи композитор самртничких арија. Сто двадесет смо ми ћелија. У свакој — по две смрти, добро, негде и по једна, сама, како и треба. А какви певачи! Какав хор. Каква дивна опера без дезертера. Шта? Има их. Пацови се свуда увлаче. И у штрајк глабу. Зашто будући дезертери улазе у покрет кад знају какви су? Нико, мора бити, није био задовољан оним што јесте. Дезертер би хтео да буде јунак. Рекао сам — дезертер. Мислио сам — будући дезертер. Јер нико себе не зна унапред.

— Ко има права да због нерашчишћених рачуна са собом наноси објективну штету покрету?

— Али ко није и ужасно радознао? Радозналост хоће да провери слутње.

— Човек има морал, за разлику од пацова. Он не дезертира.

Устане опрезно, глава му се испразни, побели. Хартија је први пут ставила ногу на патос из ког не раба жито, ни пасуљ, ни купус, ни говећи шиљак, тај комад лоја или вимена крављег на чачкалици двапут недељно (месо, месо, ме-со-ме, соме! личне киселине, рефлекси, условни и други, на моју команду! мир-но!). Из пода никну клас тих и миран!

Бар тањир да је празан, лиз по рубу да удариш. Ни тањира нигде. Звезде како да једеш? Облачно је. Небеске луке! Да један од тих лили-хипова домашим, лако бих једење. У хип би звезду!

Један мозак одлази у недобин. Глупо је отићи за њим и потрошити све резерве накупљене, или добијене рођењем на поклон, стечене радом, борбом, учењем, а чему?

Још један мозак — у исту врућу, топлу, длакаву, роћену рупу.

О, мила моја незнанко, кад бих смео једино што не смем!

Један мозак се топи, не командује стварима, зајашиле су га, заједно са успоменама на тањире и девојке, на шетње и све што никад више неће бити. Неко је под батинама почео да помишља да одведе, да провали. Али како да провали оно што не зна, како да провали будућност. Нестала је. О будућности! У провалији себе? Шта онда вреди прошлост, шта садашњост кад су и оне нестале.

Збогом, збогом, другови, ни парољу једну да ви کنم. Плакати никад више.

Подлаци завиде дезертерима, не борци! Никад. А сада, да, завиди, стид га што им некако завиди: смрад је престао за њих, млеко су попили. Зашто да се стици? Зар су батињања толико трајала? Дванаест дана, јесте, али не свих 24 сата на дан. Глад није бол. Али ако би поднете болове од мучења разредио на све секунде ових дана и ноћи гладовања, у свакој би се секунди гладовања нашао дебљи слој ужаса но ма у којој од оних које су обележиле игле под нокте. Ни до колена овом премазаном као бутер на хлеб дана жаусу. Не, ужасу. Је ли га жао? Себе? Ажус! Готово! Грца, нема ваздуха: крвна зрнца без кисеоника, мозак без крви, душа без наде, прева без измета. Нула...

Распадање и почиње од нуле, која је увек негде унутра, у тој циви тела, у примитивној канализацији

човека — града. Лакше кашљи и штеди мало ту крв и за сутра. Сав се испрска! Апстрактно. Што смрдиш.

Сам у тринаестом (да ли?) мраку опет се изгубио. Прво је повраћао дуго неку зеленкасту, горку слуз, онда дахнувши испрао уста и, враћајући се кревету, неочекивано пао на сламарицу испустивши бокал.

Завидео је себи. Као малочас дезертерима. Али био је тако свестан да њима нема зашто да завиди.

Пракому није добро, мислио је Јернеј. Осећао је и сам гњео неки умор и општу малаксалост, шумело му је у ушима, а притисак у глави — као да је заронио двадесет метара дубоко — није престајао да шири неку болну пустош у све већем зеву празнине без мисли.

Час су то биле коре хлеба из сандука, час кожурнице од сланине, час јужна воћа. Доносила их је она лепа девојчица, Слободанова рођака. Лепа, рекао је напамет, по сећању на утисак што је оставила на њега у оном кратком тренутку кад су им се очи среле, а он још мислио на друго. Ех, да му је она дошла у посету трећег дана штрајка. Покушавао је да је се сети. Употребљено је сате једног преподнева на то. Чудно! Обично добро памти лица. Довољно је једанпут да погледа човека и може бити сигуран да ће га препознати и тридесет година после. Иако су се окато у судском ходнику погледали, он не само да није запамтио њено лице него ни боју косе, ни очи које су га некако прождируће гледале. Не сећа се ни боје, ни облика, ни јесу ли биле мутно влажне или светло сиве, округле или дугуљасте: прождрљиве само као празно на празнини. Оставиле су једино дубоко брз утисак лепоте, неки цик у њему, бешуман неки врисак. Зашто лепота потресе, узбуди? Зашто је тако гласна? А ништа није запамтио, ни нос, ни усне, ни чело. Ништа. Само то: преци наслеђују потомке!

Неко мора да умре! — помисли Газовић. Иначе се нећемо никад извући. Неко мора да умре. Не зна

се никад ко ће. Лутрија. Штета ако папагај извуче смрт.

Прислони уво на зид.

— Шта кажу? — упита на то Троскот. Кога? — упита сасвим забринуто Грујића, упита свакодневним, обичним гласом Крајновића.

Одговори, зачућен: *Ни гласа јој се не сећам*, и то пословним, техничарским Слободановим гласом. Али Троскот показа лакат искрививши зборано лице:

— Шта мисли Витор, да ће ме се тако јевтино ослободити? Неће мајци. Неће!

Као да није лежао још малочас онесвешћен, Слободан се диже с постеље, истина у облику Троскота, и мирно учини пет корака без вртоглавице. Налево круг. Па опет пет корака. Није газио тврдо као обично, али упркос извесној млаховости листова, корачао је одлучно, равно, без клецања. Грујићу, који га је гледао, дошло да га пребије. Грујић? Иза њега препозна себе. Криво се. Зашто? Зар подваљује да су му потребни сведоци? Ако се двапут онесвестио, два пута је дошао и себи, ништа, нека га пусте да још двапут као кретен куца у зид и гони исцрпљене људе да преко свих релеја преносе његова питања и одговоре на њих?

— Зар ниси био малочас онесвешћен? — упита суздржано.

Троскот га, одвојен од Слободана, погледа и продужујући да шетка с неким маторо мрзовољним изразом, зарежа као кратка и јаросна опасност:

— Шта онда?

У том трену помисли да није цео дан помислио на Јелену. Не волим ли је више? Чиме? Снагом се волим, не слабошћу. Зато леже истински исцрпљен, згужван, замућен. Мисли му нису више бодро трчкарале, њушкајући лево-десно од пута, као ловачки пси пуштени с каиша. Нису се уопште помицале. Казалке на њиховом сату као да су престале да се крећу. Осећао се на ивици тоталног слома. Осећање наглашене немоћи долазило је и од беспомоћи да се одупре јед-

ном гадном утиску који је Троскот, тако различит од осталих, остављао од почетка, али сад га тек прецизно сагледао и схватио. Рецимо, од Грујића. Он није човек који воли да не воли људе. Напротив, он воли другове, оне које изабира за друштво и оне које је једва стизао, у општежитију великих соба, да препознаје по надимку или имену, ребе по једном и другом. Зато се одупре, ваља последњом расположивом снагом духа, закључку свега што је сагледавао, смислу понечег што је горко схватао.

Затворио је очи, дисао тешко и, не мирећи се са слабошћу што му је вероватно и наметнула онај закључак, истовремено завидео Троскоту што је до малочас могао тако неуморно дуго да шетка. На прагу тринаестог дана! Они из управе верују да је број тринаест баксузан за њих. Биће, дакле, срећан за штрајкаче. Победиће!

Да увек о томе мисли, брзо би га прошла извесна сазнања.

Но Троскот је и сад настављао да мумла незадовољан. Гунђао је нераскрчено некако и с времена на време махао оштро рукама, при чему се није трудио да сакрије од свог већ прекјуче несталог *цимера* свој малодушни (претпостављао је овај) бес. Ни жељу да га подели с њим.

То све није предуго трајало, довољно ипак да на том иначе шкрто суздржљивом, камено тврдом лицу, с до крви скоро усеченим борама што су својом дубином више мутиле панораму на људски одребан израз но што су помагале да се јединство бића, сажето у карактер, открије, први пут сагледа једну тако интензивну снагу мржње да, место гнушања, осети неку сажалјиву топлину према њему, мрзећем, уплашен да она није неизбежно класно условљена неприликама на које је осућен човек радник од рођења до смрти и да је тај бескрајно велики акумулатор мржње ту само да би постао што ефикаснији спроводник ревандикационих захтева класе којој припада. Јер мислио је тад: онај само може да искупи

одвратност мржње ко на другом тасу носи још већи терет љубави које не мора бити свестан, али љубави за људе. Страх је у томе што Слободан, за оних пет-шест дана проведених с Троскотом, није никад сâм осетио присуство тог другог таса. Схватио га је тек сад кад се удаљио од њега, а био је, с Крајновићем, противник дословно узете теорије дистанце.

Разумео је: човек, као и дезертери, навија за оно што није, да не би био оно што јесте — дезертер, човек.

Зашто изједначује страх и храброст?

Зашто? — повика и стиша се.

Знао је. Сећао се те технике изједначавања неједнаког. Сазнање о томе морало је бити негде у њему. Скривено, запретено, заштићено као срж биљности, као минерална способност кристалисања и рашћења. Али у њему је морало бити.

Њушкао је, тражио у памћењу, у брзој менталној ревији свега што је од доласка досад рекао, учинио; чиме се људи и нехотице одају, пропуштајући кроз такве кратерске продеротине — инрупције у суштини туђе радозналости, у скривеног себе. Ништа. Отуд одједном паничан страх да његово присуство међу робијашима, да његова чиста прошлост, славнија и шире познатија но што то она сме бити код илегалца (лишена претпоставке о његовој способности да воли), може све да унесрећи.

Био је то блесак суров и брз. Онда ништа више, ни сећање. Кога? — упита се. Шта? Дотадања Троскотова суздржљивост, његови неодређени, рачунцијски ставови, избегавање отвореног супротстављања штрајку с којим се очито није слагао ни хтео да сложи, деловали су негативно, бар на Грујића, продубљујући недоумицу у коју га бацио од свог уласка у скупну собу. Али сад... Сад...

Треба бити врло опрезан! — закључи не знајући тачно зашто, ни зашто је помислио: Биће трке. Господо, грош кила људског меса. Тад се сети: на полицији је изједначавао неједнако да би наговорио себе

да изда. Па? Вредело је то као були гаће — није издао.

Али, уплашен, покуша да што пре заспи. Убезбројавање се продужавало легализовано оним малочашњим проломом распорених муња: како да заспи? А толико је то хтео. Иако ни сан не одмара више и не ослобађа ни смрада, ни жеље да се неки хранљиви поток од чаја, млека с присом и говеђе супе с резанцима наведе силом да проструји кроз ждрело и је-дњак, кроз меандре црева. Не мора се задржати у њима. Али нека вечно протиче низ тај тракт као што поток — низ долине!

Ништа није доносило ни одмора ни олакшања. Ни снови: згрчени, уплашени, зимогрозиви. Ни ово будно обезбројавање што је тако замарало.

ТРИНАЕСТИ ДАН И НОЋ

Ајкула је отварала уста што се смеју — почело је и да свиће. По протоколу. Како природи не досади то природословље! Како ничем или ником у њој не пада на памет да прекрши конвенције и уговор! Као онај лепи старац осуђен на осам година што је силовао кћер. Пре три године је изишао и један који је спавао с мајком. Југословенски Едип је имао водену главу. Мајка је то са њим — из мекоте и болећивости нехеленског срца. Зашто се све природно мири са законима и робијама? Уговор? Зар их само уговором предвиђене клаузуле држе и, трпељиве, чине? Не човек. Не издржљивци. Ни дезертери. Ни родоскрвнители. Јесте. И они би хтели да буду људи. То бити, тако је... Тешко је... Историјски посматрано, сем изузетнијих припадника класа на успону (и изузеци су изузетни)... Не сви најбољи. Само изузетни међу њима.

Продрма га и муну сазнање од главе до ребра: мучке и патње кроз које се пролази и постоје зато да би се елиминацијом извршио тај одбир изузетака способних да угризну сису прво и откину после брадавицу с које треба да пију. Лаж!

(Лаж! Разлике нису битне. Разлике су троугласте као минималке. Врх им у земљи. Основица им окренута небу подвезаном као пупак. Само то. Он ником не припада — бестелесан, прорачунато неурачунљив, суров и длакав).

Отпоче првенство у такмичењу изузетних. За титулу првака историје? И? Историја се тако прави: уједи мајку. Тако се човек претвара у историју. И? — загрцну се — И? Првак историје у трећој рунди последњег дисквалификационо квалификационог меча у ком су сви дозвољени ударци — и они ниски. Је ли то онај меч против природе? Зашто онда изгубљени меч? Зашто бити комплексиран кад постоје и такве тврде бронзане главе каква је Троскотова, такви вулкановићки страсници какав је Витор, такви упорњаци какав је Братко, такви умови какав је Крајновић? Зашто дозволити смрти да импресионира живе људе својим бескрајним жетвама?

... Исти шкргути, исте превне чежње, исте чмарне мисли из исто сиво извијуганих змија у сивој маси мегаломанског мозга у мраку испод темена од земљине коре проткане жицама рудача и корењем цвећа да појачају таму и преваре потомке испцветале у коприве што жаре, драж што боде, трн на ком сви остављају каишеве меса да се сасуши и претвори у судбину — фекалије, фекалије у виду извора, корења, руда, млека. Фекалије...

— Раздвојили су нас пре три дана, Троскоте!

— Нема раздвајања! — насмеја се и Јернеј врло близо — сем за оне који се припремају да дезертирају.

— Никад! Разумејте, никад!

После тог »никад« све се измени. Улазили су један за другим у ћелију вобличенији другови но јуче. Ходали су на прстима, шапугали. Брзо би му саопштили што су имали и нестајали.

То што су говорили није било увек важно: Све теже заспим! (Љуба). Нисам ока склопио! (Газовић).

Троскот се дуго није будио, онда је, лебдећи хоризонтално, пола метра над подом, улетео медијум-

ски, с ону страну свести, као Свенгалијева љубница, прошао видљив крај њега и нестао кроз зид пре но што су заједнички ништа схватили. Морао је да прегризе грло својој зависти, својој беди и срамоти (а комуниста неки, а ни завист није савладао) да би му другарски махнуо руком.

Целог ме дана пролазе неки жмарци (Илац). Архтим неконтролисано као коњске сапи (Пнеуматик). Грчеви ми мрче ишмирглану кожу (Лазница Подсвест). Мозак све блећи, не управља ничим (Луковић). Слаvine су отворене (Праком).

Речи наилазе, одилазе с патрљцима реченица, сувислих ретко, најчешће несувислих, пролазе ти патрљци у контексту без садржине, избуљотине несварених догађаја, бивања, неасимилирани комади меса, успомена, супе, наталожене мучне прошлости људског рода.

Постићен што ништа више није ни остало од ума и свести, тог поноса људског, узалуд поче да изговара однекуд знану неку шаманску формулу: Гулаш. Краставац. Министра.

Јуче је ипак некако било. Као да су се резерве прошлих колена с дна тела превратиле из магле у снагу, из сржи у храну (Крајновић). Јуче сам стигао да исисам прошупљене кости, сад сам лакши за сву прошлост, остала је поганштина сама, то сам ја, али ја сам и жеља да се не дам и будем јачи од своје погани (Венче). А како ме трзала док сам са кревета, још раније (док се могло) довученог под прозор, стојећи гледао бегунце, дезертере, шрајкбрехере (Кавурић). Мислим да бих могао бити бар толико суров према дезертерима колико им сад завидим, мада и испод зависти имам нешто разговетног сажалења за њих (Пататока). Долазило ми да нешто урадим, убио сам пандура, управника, изводе ме на стрељање. Посадили ме на столицу, одижем робијашке панталоне да ми не избију колена: Изволите, плотуни! Тишина (Грујић).

Троскот кркла. Шта да се ради? Куца: Троскот онесвешћен. Шта да се ради? (Лењин).

После краће тишине, робијашки морзе одговара: Нека дезертира. Ембе неће никад.

— Шта кажу? — Троскот отвара једно око сасвим, друго сасвим мало. Тргне се. Опет га преварио. Каже прегласно за празну ћелију:

— Ништа не кажу.

(Ником није остало мозга, тог савршенства, тог поноса. Шта кажу? Кажу да дезертираш, ако си изгубио свест. И други се на то ваде узалуд! И ја који сам куцао, иако сам знао да симулираш несвест. Подлаци. И ти. А ти? О, ја не...)

...Што су се бранили кад нас нису одбранили? Што смо се растворили када смо за друго, ваљда, створени?...

Дабоме, то остаје у њему. Али Троскот као да га је чуо:

— Еве им га на! — велики босански грб севну. Виде јасно: Троскот устаде и ушета се опет: дивља звер тако по кавезу, снажно, срдито, безумно. — Показаћу им ја, матер им малограђанску.

— И малограђанске им мајке гладују у њима.

— Није истина, имају резерве. Ја сам право из самице улетео у то.

Чудно! То његово инсистирање на лажи! Сви знају да му је у самицу ушверцовано више јаче хране но што су је добили другови по скупним собама. Чудно и то његово шетање га с почетка подсећало на равнодушан рад шеталице. Откуд? Није важно.

...Наилазе фекалије на две ноге, у четири усне, безброј мисли и снова...

Постоје ли још звезде? (Есингер). И ја устанем, бела моја! (Пататока). Ноге ми од макарона, да их поједем? Чиме? Уста ми од кибле, зарђала, бетонирана (Венче).

То га увреди.

...Поједите нас коначно. Пупчане врпце су прекинуте...

— Је ли?

Али Крајновић је већ предавао кад се Слободану учинило да је стао на сам праг тишине.

Зашто? Да би опет испровоцирао Троскота? Или...

Дрхтао је, колутао очима: није видео ништа више.

Главобоља.

Главобоље?

Главо-поље?

Не. На поље. Напољу да смо.

Уморан? А упоран? Не. Узоран. Не. Споран. Не. Наборан као бора. Је ли слана та бора?

Слана је споља, изнутра — ињава.

ЧЕТРНАЕСТИ ДАН, БЕЗ НОБИ

Несвест га тако звизнула одједном.

Земља се вртела тако снажно да дан није изгледао исти кад је отворио очи: лавирано сивогрундирано платно с црним мрљама. Нигде боја, треперења, односа. Предмети су почињали и завршавали се на обрисима својих обима, уденути у прљаву, мркву, блатну пустињу простора украденог сунцу. Откуд тај мањак маште? — питао се, памтећи некако да тако није било некад.

Пловио је језером свих сланих и горких суза од памтивека; таласи дечјих суза, суза напуштених девојака, суза на гробљу, суза самоубица који не плачу кад духне неки ветар источни или западни, северни или јужни, бура или шилок, бурици или гарбинада, леванат или понент. И они између: подједнако сиви.

То се узвио глас једног малишана упућен неком оцу инвалиду који је вукао дрвену ногу, ослоњен једном руком на штап, док је другом држао црвену заставу уденуту у кожну футролу о појасу — лепршање, лепршање.

Земља је случај лудила у сунчаном систему. Хвала за случај и хвала за Луцифера, за побуну, у име моје смрти. Здраво! Круг је затворен.

Слободан отвори мутне још очи («Већ сам те хтео да пошаљем у болницу!»), сети се ко је то рекао. И кад (пре три дана). Ничег се другог није више сећао. Ничег. Избљува нешто буљаво, најезено, отровно мокро, киселогоркољуто. Очи му засузе. Чело се охлади знојно. Руке такође, маохаве, нарочито у чланцима: кост је хрскавица већ, а хрскавица је мека, старачки пихтијаста лакорина. Опет се осећање помери: то Троскот држи Грујићу одсечену главу која бљује крв: Је л' ти лакше?

(Зашто Троскот држи, зашто — Грујићеву главу?)

Нигде никог око њега. Само Витор однекуд повраћа и пита озбиљним гласом, неузмирен сувише: «Хоћемо ли се ослободити тог смрада за шест месеци? Макар и за годину дана?»

Од 228 људи који су пошли, остало је 202. Неке од њих зна добро, неке површно, све воли. Сваки од преосталих и одбеглих зна себе много озбиљније и неповршније. Али Слободан је уверен да свако осећа да више не може да замисли ништа, немоћан да сагледа чисто зеленило и да га разликује од оног плавог зеленила, од оног белог, црвеног и жутог зеленила чији садржај увек обећава биљну сочност поврћа: парадајз, лук, салата и све остало што, бујајући и хранећи, чини и, чинећи — мисли, и, мислећи — делује, а не испуњава обећања.

Зато и не схвата више ништа. Ни наду. Ни логично уверење да је јуче морало да се све то заврши. Нешто на врху језика хоће да се сети, чини напор, мрачи му се, трза се. Не. Не више у несвест.

Круг је разбијен још једном.

Не каје се иако умире неостварен, не успевши у оном што је хтео: да сазна безгранично и уради нужно, да генерализује слободу, разуди љубав. Пендреци, жиае, ланци, зидови, глади. Још ће да се млати, још затвара, још убија. Иако је прошло време за то, не-

нужно више. Зато ће се ускоро сви дићи, и раздувати и разнети то зло што не даје правди да буде једнака себи, свему, љубави, слободи, нужности, бескрају.

Један испит савести још предстоји.

Тренутак није повољан, преслаб је, преизмучен. А ипак.

Пошло се. Није се стигло. Нису ни први ни последњи. Бескрајне су колоне прошле. Бескрајније наилазе. Лично неутешен, зна да ће то да утеши будуће.

Али тад отпоче суноврат налик на трезност после пијанства. (Животе! Животе!) Витор је куцањем јавио да је Луковић издахнуо дванаестог дана. Последњи ког је требало изнети није дезертирао.

Преслаб, дигао се као аутомат, ван потребе за снагом мишића што хоће хране да би дизали терете тела и узбурканих осећања.

Нико није могао да помисли, да поверује да ће то да се деси. Без обзира што су сви носили главу у торби, смрт им је свима била далека, апстрактна, незамислива. А сад — Луковић! Али Витор је јавио. Зашто нешифровано? Шта је хтео да постигне? Антидеморализацију? Ипак... Био је диван друг, покојни Луковић, централни економ, почасни председник Удружења *Јелен у басту*, касније *Дванаестерац*, скроман, непретенциозан, несигуран у себе, плашљив, »пун малограђанских комплекса« — како је говорио — »али на путу да отпочнем да се подижем, изграђујем, челичим, большевизујем«. Уверен да је остао до краја на почетку тог пута. А готово с путем.

Сети се да је кроз прозор морао гледати цвокоћући, упаничен, без суза, како и њега износе на носилима као дезертере што су. Као да је и драги, несрећни Луковић дезертирао. Није ли? Испао је из строја. У најнезгоднијем је часу умро. После ће уцељени опортунисти, који га нису волели, да оптуже Витора и свале и ту смрт на њега. Направиће аферу од тога.

Љутио се унапред на њих, да би савладао сузе што му зачудо нису навирале упркос свим ритуално сажаљивим речима (добри, јуначки, храбри Лукови-

ћу!). Иако се љутио и на себе. И Витор мора бити тако да мисли. Од слабости не сузи. Све му не даје да мисли како треба на Луку. Испитује како му је. Устаје тешко са сламарице и нервозно хода ћелијом, као звер по кавезу, као да је гладовао двапут по четрнаест дана. Покушава да јавкне: Зашто да ми то сад пре крај направиш, Луко проклети, Луко.

Неважан дотле, сад је мртав постао важан њему. И не само њему...

Чуо би његов одговор. Махнуо руком. Али глас је постајао наметљив. Витору се сад обраћао. Волео га је Луковић.

Волео је да га консултује *по питању сланине или сира*. »Још двојица гастритичара изградили антисланински комплекс. Хоће им се сира.«

Тај Луковићев глас није имао ничег загробног. Одајекивао је и сад најобичније, најсвакодневније.

Шта да уради? — помисли Слободан да се Витор морао да пита већ други дан тражећи одговора — да предложи прекид акције? Не. Он не може да предложи пораз! Није то његово. Братко нека то учини. Али од чега ли је Луковић могао да умре кад се он и толики други другови осећају још сасвим у реду, снажно и томе слично, покретно? Два дана Витор није ни прилегао. Кажњава се или доказује себи да нико није толико ослабио од глади да би морао да умре дванаестог дана. Бар да је једанаестог дезертирао. Кад му је Пнеуматик — ћелија до Виторове — тихо нешифровано јавио да се Газовић не јавља, Витор, који је, гледајући већ у смањену и стиснуту Луковићеву главу, мора бити откуцао да ником ништа још не казује, не, него да нико није више дезертирао. Ноћу је хтео сам да закуца, позове пандура и пријави. Да га неко од штрајкача и види, помислиће прво — дезертер, али ће се зачудити што га не односе у болницу, него га, ногу напред, преносе пут зеленог борика с капелом и робијашким гробљем. И схватиће. Настала би паника.

— Луковићу — окренуо се оном који је престао да заудара из уста — хоћеш ли да се појакаримо?

Луковић не одговори. Још је спавао, већ мртав. Слободану се учинило да се Витор тад наслонио на врата и мислио:

»Постоје кукавице и нормални људи. Изгледа да се првих све мање рађа. Двадесет и петоро је само дезертирало. Истина, двадесет и петорица дупло тријерисаних: на полицији и ту. Међу њима је 7 наших и 18 братковаца. Ипак, још је увек сувише кукавица. Како је могуће да и таква, дупло па и троструко (ступљем у илегални покрет) проверена и пропуштена свест кроз сито избора храбрости као садржајног животног позива, попусти у једном обичном штрајку? Да ли зато што је снага свести у зависности од снаге мишића? Штета што није ту с њим Крајновић место овог непомичног Луковића. Крајновић би знао шта наука мисли о томе. Али, у сваком случају, после овога, ја више не могу да...«

Тад Слободан осети да му је из срца кренуо низ жиле дамар диваљ као ударац песнице: — Шта је? — осврну се. Знао је — Луковић. Да није умро, све би било у реду. Али овако, како да човек живи даље, да се бори, да се игра?

Далеко откључавање! Прерано за воду — трже се — шта значе ти кораци? Пандури су разумели шта је јавио друговима. Сад долазе да изнесу Луковића. Је ли зато — малочас — јавио за његову смрт куцањем, нешифровано? Два дана је провео уз њега мртвог. И две ноћи. Не може више. Опрости, друже!

Место одговора, врата његове самнице се утом откључају и тамничар се појави жмурећи. Шта хоће? — упита се Витор, али у исти мах скочи као да је знао.

— Јак си још! — стукну Драгутиновић.

— У зубима бих те трипут одаваде до машинхауза! — испрси се Витор.

— Доста и једанпут! — тамничар покуша свој љубазни осмех.

— Трипут! — заинати се Витор.

— Не би одолео себи већ првог пута да ме не бациш у когао парног грејања. Тежак сам.

— Трипут! — настављао је лицитацију Витор жагрећи.

— Теби би било доста и једанпут. Верујем ти.

— Јаки су ми зуби, страшни уједи...

— Понудио бих откуп.

— Не бих га примио.

— Од мене? — стукну старац.

— У казан! Сувише си верно служио два цара и пет краљева. Не дирај. Спава.

— Мене би ипак у казан. Такви као ја потребни су свим режимима.

Витор настави игру јуначења, пркошења, очајања:

— Можда бих те поштедео ако би нам с времена на време учинио неку услугу... Да се опкладимо да ће и Министарство морати да попусти. Нисмо ми тикве без корена. Јаки смо.

— Ти си јак. А други?

— Ми смо рачунали с тим. Свако се по плану повукао. То је био договор. Сваког дана по неколико. Захваљујући томе, били смо обавештени о свему. Од нас који смо остали нико неће више да дезертира. Вести које имамо...

Тамничар опет жмирну. Да ли се то боји за себе? Оно — никад се не зна с тим политичарима. Оно — из самице се може право и у министарску фотељу. Оно — треба бити љубазан с њима. Оно — чинити им понешто. Оно — не ангажовати се сувише. Оно — и ту и тамо — понешто.

— Управник те зове! — рече најзад тамничар.

— Зашто? — направи се да не схвата.

— Из Министарства... хм... наређење.

— Сâм не идем. Има нас још шесторица чланова штрајкашког комитета.

— Добите сви. (И нагнувши се — онако огроман и подбуло разводњен — као да су његове симпатије одувек биле на страни штрајкаша, рече шапатам: »Ту је начелник«.)

Витор ликујући уђе прво Јернеју у ћелију и сакри страх.

— Можеш ли?

Јернеј покуша да се одигне, паде, сруши се, онда рече мрштећи се:

— Имаш мој глас. Победио си!

Троскот, који се од подне чинио поново онесвешћен, одиже се уз зверни један трзај што проже цело његово безмесно тело препуно тврдых и квржавих костију. Напето је послушкивао.

Тад угледа прво Крајновића па Витора у оном свом прљавобелом кожуху. Али чим му виде ликујући упаљени а истовремено радознали поглед, детињски отворен и нестрпљив, Троскот се диже тромо и некако наглашено безвољно. Учинио је то пре но што Витор изговори оно исувише дуго и мучно очекивано да би радовало:

— Брже! Зову на преговоре!

Савлада се.

— Зашто зову?

— Победа!

Радост не показа, мада није ни било логично да се не радује крају, ако не победи — крају мука, ако не престанку мржње. Зачуди се: Витора није осећао да мрзи — свршено је. Крај смрада, крај слабости, крај болести, крај несвестице, крај убрзаног пулса смрти, крај успореног ударања срца, крај нечег с чиме се — чинило му се сад — био помирио.

Помирити се с нечим, значи признати своју слабост; значи бити принуђен да се навикнеш на то што је јаче од тебе, макар то биле и муке што убијају. Сем тога, претезала је код њега нека доследност или леност: није волео да мења положај, ситуацију. Таман се, ето, навикао тако да по цео дан лежи и ништа. Тако — лежати и ништа! А сад све треба из почетка, и хлеб и ларма и говори.

Троскот коракну, згрчи се и затетура. Витору се учини да претерује. Нема се више разлога за изводијаде. »Готово је, Троскоте« — рече му јер се, корачајући, држао лево за јетру на коју се више пута жалио — »јетра није лево, Троскоте!« — рекао му је.

Кад ли је и како научио да исцрпљен човек има јетру на погрешној страни? Од ког ли је провинцијског глумца научио да тако посрће у ходу?

Ипак, сви су страховито изгледали. Не зна на шта је он личио, али они — да их не сретнеш ноћу у пустој улици. А случајно, у штрајкашком комитету, овог пута били су све сами тврдо грабени, снажни и здрави људи; а сад сваки — бар десет кила лакши, десет година старији, десет туга тужнији.

Не. Тужни су се чинили јер необријани, с по две рупе величине дечачке песнице испод очију, на осекнутим образима, обучени у крпе што ландарају. Али неко од њих се сапете преко прага.

То је био повод да сви прасну у смех.

Одједном, као по команди, почели су да се веселе, остацима снаге, сирових асоцијација, грубих покрета (готово је с памћењем, с осветом!). Није се још знало како ће се све свршити, а ипак — срећни. Чак је и Троскот рекао: »Не пристанимо на све«, а Братко додао: »Можемо ми још који дан да држимо ако треба«. И покаја се. Но рекао је.

Знали су да су опет заједно после толико дана и то им је довољно било за радост коју су испољавали почињући поново, после тог договора успут, од ког се Витор осећао пресрећан, пресрећан као никад нико, да се подсмевају један другом: »Што изгледаш! Као фашистички цртеж бољшевика-људождера.« И у смех. »Бедниче!« И кикот. »О, страшило, погледај га!« И хахаха.

И Братко је морао признати да му је сазнање да се иде на преговоре и да ће се, можда, буде ли среће и памети, још данас окончати овај мучни штрајк, у много већој мери но пријатнохладан и миришљаво свеж ваздух, вратило снагу (као што га долазак на лекарску, и пре прегледа, лечио од болова) и да је после првих неколико несигурних корака сад већ ишао чврсто и рекло би се тако снажно да га Крајновић ухвати испод руке и рече: »Да се придржим. Ја сам мислио досад да страх од глади исцрпљује

више но глад сама. Нестало је страха а једва се вучем«.

— Имам Јернејев глас — рече непотребно Витор на улазу у управничкову канцеларију. Знали су већ.

На опште изненађење, Управа је била спремна од штрајкаша на капитулацију. Управник је стао да емендира листу захтева. Ово може одмах, зграду Анекса не можете одмах добити, треба да иселимо криминалце, да је уредимо... Витор му није дозволио да доврши о Анексу, него устаде са столице и пође вратима. Управник викну: »У реду«.

Неочекивано, добило се сасвим глатко право на легално пушење. Практично неограничено.

Преговарање је трајало пола сата. У листу захтева увршћени су намерно и такви који су стављени ради ценкања. Није се, на пример, озбиљно мислило на право набавке књига из иностранства, на право да се посете жена и вереница обављају у четири ока без присуства пандура, нити да трају читава два сата, нити да се сасвим укине мртва шетња и дозволи слушање радија. Али Управа је, уз сагласност начелника, пристала на укидање мртве шетње, не прихватајући само продужење посете и набавку књига из иностранства. Ценкали су се око посета, продужили их на 45 минута, дабоме, у присуству службеника Управе. Штрајк се могао закључити. Витор је ишао ужагредим очима од једног до другог. Штрајкашки комитет се једногласно сложио.

Уопште, све што се захтевало било је испуњено и зато што је *последњи дезертер* Луковић умро у хелији.

— Зашто ниси два цела дана обавестио штрајкашки комитет о Луковићу? — упита Братко — како си могао?

— Због осталих! — одговори кратко.

Тамничар Драгутиновић је сутрадан шапнуо Витору да се приликом обдукције утврдило да је узрок Луковићеве смрти, поред опште слабости организма, крварење улкуса у дебелом цреву, изазвано механички дејством јаког раствора кухињске соли у води

којом је клистиран. Министарство је још увек опседано породицама и делегацијама. Независно од тога, последњег, дошло је већ петог дана до демонстрација на Београдском универзитету, до протестних петиција и осмог до демонстрација: чуло се некако да су двојица подлегла. »А оно — један само!« »Свињо!« — крикну Витор и полете на тамничара. Два пандура га заклоне, зауставе и смире Витора који је дуго још пенио и псовао.

Али и то је створило ону ситуацију на коју је Витор рачунао улазећи у борбу.

Он је, нарочито за време првих дискусија о штрајку, био пажљив према Луковићу, па се Братко сад у једном трену сетио тога и помислио питајући се: Није ли Витор рачунао на улкус Луковића? Али је одмах то одбацио: Бедне ли сумњичавости недостојне друга и човека! Што? Није ли Витор инсистирао да Луковић буде у хелији поред његове? Тад се не упита, констатова само за Грујићем, који помену Луковића: »Пази, нико, ни ја, још није стигао да га пожали«.

Кад се после потписаног споразума устало од стола, управник је одједном, без икакве потребе, рекао да није био убеђен да ће комунисти тако компактно издржати пуних четрнаест дана и да га је у то уверавало, до дванаестог дана, и стање у ком су се налазили они које су онесвешћене односили у болницу. Он не употреби реч *дезертер*, већ један мање презрив и егзекутиван термин, па једном чак рече »ваши слабији другови, храбри људи, који су до краја остајали, како ви кажете, у *строју*, али које смо, онесвешћене, преносили у болницу. С фанатичима је тешко изићи на крај«.

То је тако у рату: бело за једне, црно је за друге.

Но утом Витор устаде и рече врло јасно.

— Другови, пред моралним кривцима за убиство, поћутимо минут и одајмо пошту палом борцу, другу Луковићу!

Стиснутих усана и језика, сви устану са столица, дрoњави, брадати, скорени. Огромним неким очима

гледали су ћутке у управника и начелника, који се нису усубивали ни да их гледају ни да примете, да виде што се то ради ту пред њима, ни да чују оно једва милеће протичање секунди. Чули су оно »слава му!« и, нечујно крећући усне, правили се да понављају за њима посуровелим.

Витор је ликовео и напољу, не одолевши једном свом импулсу који се, мора бити, јавио пре као могућност неголи као жеља, али пошто је био преслаб да разликује помисао од њеног остварења, он је журнуо, саплео се, посрнуо и, поцикнувши, пао на један високи смет снега главачки, као у воду да се бадио. Непредвиђено. Али видећи Крајновића и Грујића како се пријатељски смешкају, он, у жељи да их и даље забавља, стаде да се ваља, праћакајући се, гризући снег.

Троскота је прошла, изгледа, прва радост. Није мрднуо ни једним мишићем лица. Гледао је одсутно пред собом с изразом лаке зимогрозиве досаде због задржавања на хладном ваздуху кад постоје и преча посла и кад никакво циркусанство не може да оправда задоцњење да се објави коначан штрајк.

То, ваљда, помисли и Витор да значи Троскотово држање, јер скочи и, не отресајући снег са себе, дојури до групе из штрајкашког комитета и рекавши као да се правда: »Радост!« стаде да даје инструкције: »Сваки нека обавести своју страну да је штрајк успешно закључен и да треба примити храну«.

— Хоће ли и колектив да ода почаст Луковићу? — упита Грујић.

— После, у Анексу. Крајновић ће говорити на академији.

— Допринео је победи — Крајновић стисну извијене усне. И сад, очито тужан, чинило се да се подсмева. Себи, ако не другом.

— Мислимо на живе. У реду?

— У реду! — рекоше двојица-тројица, а Грујићу се смучи од тога »у реду«, од незнања с којим је то речено, али и од Троскотовог држања. Просто, ноге

му од свега тога смекшале. Од ногу, чинило му се, да брзо надлази мрак. Целог га обузео.

Дошао је свести у болници, сећајући се последњег што је чуо, Троскотовог гласа кад је рекао:

— Не знам могу ли толико да трчкарам. Ноге ме боле.

Одјекнуло је у њему оно »трчкарам« тако наглашено да га је, дигавши поглед, нешто у гримаси коју је учинио Витор подсетило на миша у мишоловци.

Било је то последње чега се сећа: мишоловка.

Али пре тога је стигао да види Витора како, на улазу у своју ћелију, једним одрешитим покретом главе и руке одбија да попије пружену му порцију чаја с румом, како је после, не противуречећи себи, узима да би је, одмах затим, не приносећи је устима, понудио Јернеју лево. Овај га је погледао упитно. Учинио се да му је вилица задрхтала кад је прошапутао:

— А ти? — Јернеј је већ био посркао ужурбаним неким ситним гутљајима своју порцију чаја с румом.

— Ја чај? — зачуди се Витор некако пренаглашено и продужи с неком презривом лакоћом — нисам болестан. За мене ће се наћи пасуља из казана! — и окрену се пандуру: — Јеси ли чуо? Једну порцију густаша.

Непознати пандурчић, усхићен тим јуначењем, саже се некако слугански скупљено пре но што одјури низ дугу лођу на спрату. Ускоро се врати с порцијом посног робијашког пасуља који је мирисао сито, као да је онај дивни, војнички. Јернеј се намршти, али Слободану удари вода на уста.

— Не парадирај! — рече Јернеј затегнута лица — стањила ти се црева.

Витор је, једући халапљиво, одбио неким покретом тела тај приговор (ћелије су остале отворене на тој страни) и наставио да игра за све који су га могли чути. После поче гласно да их извештава о току разговора. Мљацкао је при том страшно, гутао неса-

жвакана зрна, журио као и увек да што пре заврши једење. Можда и зато што је већ почињао да осећа грчеве. Ускоро је побледео и, колутајући очима, срушио се. У часу кад је почео да се руши, Слободан је чуо како упућује неком питање. Није се знало коме.

— Зашто и преко нису откључане све ћелије? — упитао је још једном после, кад су се појавила носила.

Ставило га на њих, понело низ ходник на чијем се дну појавио тад први пут Троскот пред отвореним вратима своје ћелије. Било је нечег газдинског у његовом ставу, а очито једва се држао на ногама. Приметивши Витора, није скочио и није викнуо радосно, али ликован је без тоpline кад је, изравнан с носилима на којима је онај лежао, промрсио сиктавим гласом:

— Аха, напушташ борбу!

Витор је, упркос ужасним боловима, мора бити чуо тај глас, схватио смисао осуде пре свих, учинио напор да се дигне.

Слободан је после рекао да је викнуо, а можда је само помислио да добаци Троскоту:

— Не подваљуј!

Можда је већ у том часу схватио заиста све, и изгубио свест да не би мислио да друг може тако што да напакује другу, кад цео штрајк закључен по свим прописима, и то победом, и да њега односе зато што је одиста претерао и учинио глупост наждаравши се пасуља. Није то учинио из халапљивости, није он Венче. Урадио је то да би клонулима дигао морал, свакако не зато што је штрајкбрехер или томе слично.

И још нешто га је поразило: изглед Троскотов.

Троскот је тако био смршао, уфитиљно, помодарео и ужутео да га је било жалост погледати. А, ето, и такав, никакав, он наставља да му подмеће и пакости. Стањена и зашињена нос, на чијем је врху било места само за душу што га, тако рећи, напуштала, на самрти, имао је воље и снаге да мрзи и да се

прегања око питања престижа. Али шта брине? Није ли му Витор јавно рекао да му уступа секретарско место после штрајка? Молим, буди секретар, али остави ме на миру, не дави.

Лекар је Витору испумпао желудац, напојио га чајем и полуонесвешћеног стрпао у болнички кревет. Сад се осећао онемоћалијим од осталих.

Тек сутрадан се око девет сати сам с пандуром појавио у згради самица и одмах ушао Троскоту у ћелију. Блећи но што је иједан човек могао да буде, Троскот је згрчен седео на кревету. Једва је дисао. Мртвац. Али угледавши га, помери се, јекну:

— Где си досад? — упита, али Витор га полако пређе целог опет ужареним својим очима, одмери, не одговори одмах, уздахну и испусти:

— Шта то значи?

— Штрајк! — одговори Троскот.

— Зар ниси саопштио да је све готово и да треба примити храну?

— Зашто? Је ли то била одлука? Не сећам се. Сем тога, до мене је Ембе Један — одговори Троскот неким гневним али алибијским гласом мирне савести — он не разуме. И не преноси.

— Врата су била и остала отворена! — настави Витор, сад строг.

— Ноге су ме болеле — ишапта као да тражи оправдање; но ово га ни самог не задовољи, па додаде — а онда, он ме није препознао.

— У реду он, а остали? Зашто ниси виком обавестио другове да прекину штрајк?

Троскот се тад диже неком љутом одлучношћу више неголи снагом:

— Док и последњи друг не прими храну, ниједан члан штрајкашког комитета то не сме, а док и они не почну да једу, штрајк се не може сматрати завршеним. А ти, је ли, пожурео да се наждереш. Добро, твоја ствар. Зато не тражи од мене да од штрајкбрехера учим шта да радим.

Витор се заљуља, онда хтеде да насрне на ње-

га. Више од свега га задржа Троскотова исувише очигледна изнемоглост. Можда је и шенуо. Витор се савлада и, грицкајући своје сјајне бркове увучене под горњу усну, процеди:

— Добро! Разговараћемо још о томе, а сад се дижи, дужност треба обавити упркос свему.

— Чему? — упита Троскот.

— Знаш и сам чему! — и плану — знаш боље од мене! — али се савлада кад се Троскот диже и затетура. Чак пружи руку да га придржи.

— Је ли ти лакше? — упита.

— Не брини ти за мене! — брецну се Троскот.

— О, људи! — Витор погледа у таваницу — оваквог подлаца мајка још није родила. И умирући ће да ћошкари и интригира.

— Боље је да завежеш! — зарежа сад Троскот и изиђе први из ћелије.

Витор обриса уста и сркну, прогута гутљај, па заједно са неколицином из штрајкашког комитета, заједно с Братком и Троскотом, од ћелије до ћелије обавести преосталих 28 људи на левој Троскотовој страни да је штрајк још синоћ завршен и прекинут.

Неко рече:

— Ја сам видео да се преко прима храна, али мислио сам — штрајкбрехери.

Кавурић је то био.

Праком је питао:

— А што Троскот ништа да не јави? Зар му није жао другова. Ова је ноћ била најгрђа од свих.

— Имао је својих разлога! — јави се однекуд мистериозно Јернеј.

— Не разумем, синко.

— Схватићеш! — додаде не објаснивши ништа.

Ембе је непомично гледао у решетке сасвим побледелим, скоро белим дужицама.

— Победили смо, Ембе! — обавести га Витор с прага.

Али овај се не помери.

— Зар ниси знао да је завршен штрајк? — упита га ушавши у ћелију.

— Јесам ли ти рекао? — промрси Троскот и седе на Ембеов кревет.

— Има разних штрајкбрехера! — одговори тад Ембе — ја само Витору верујем и штрајкашком комитету.

Витору грунуше сузе:

— Чај за друга! — окрену се — тај ће, за разлику, волети до последњег даха.

— Гладан сам! — рече. Држао је порцију пред устима и гледао трезно у Витора — смем ли?

Витор потврди. Први пут после толико година, упути му и питање што се није пробило кроз продерану мрежу логичких веза.

— А ти?

— Ја сам већ попио свој чај. И сви.

Ембе је ћутке сачекао одговор. Разумео га. Али ипак му пружи своју порцију:

— Сркни, да видим!

Витор обриса уста и сркну, прогута гутљај, учини »ха«, као да му то све страшно прија. Ембе није скидао погледа с њега, али тек тад сам пружи руку, узне порцију, попи је сву у једном даху, отури је, она се скотрља на под, јекну гласно.

— Главно је да смо победили! — рече нешто касније Ембе и насмеши се широко и озарено. Први пут после петнаест година.

— Ми увек побеђујемо.

То је рекао Витор, такође насмешен, али тек сад видљиво сув и смањен некако.

О подне се добило и млеко. Увече болничка вечера: тзв. фаширана телећа шницла од мало меса а много којечег другог, презластог, пире-кромпир, чаша млека и 250 грама белог хлеба. Врата ћелија се и даље нису закључавала. Пандури су изгледали такође срећни.

— Ништа није лепше од белог хлеба и млека после штрајка глабу! — рече Венче.

НАПОМЕНА

Као другу књигу тетралогije *Робија*, издавачко предузеће *Нолит* објавило је 1963. године роман *Глади*.